

Ўткир
ҲОШИМОВ

ШАМОЛ
ЭСАВЕРАДИ

Ўткир Ҳошимов

ШАМОЛ ЭСАВЕРАДИ

**«MERIYUS»
ТОШКЕНТ — 2017**

УЎК: 821.512.133

КБК: 84 (5Ў)6

Ў71

Ў 71 Ҳошимов, Ўткир.

Шамол эсаверади / Ў. Ҳошимов -Т.: MERIYUS, 2017.-
256 б.

ISBN 978-9943-988-61-3

Ушбу китобга ёзувчининг "Шамол эсаверади", «Қалбингга кулоқ сол», «Узун кечалар», «Умр савдоси», «Оқ булут, оппоқ булут» номли қиссалари жамланган.

Агар Сиз Ўткир Ҳошимов қаҳрамонлари дунёсига кира олсангиз, ҳаётнинг ажиб манзараларига гувоҳ бўласиз. Ўша қаҳрамонлар қисмати орқали Ўткир Ҳошимовдай улуғ адибнинг қалбини топасиз, унинг маърифатидан баҳраманда бўласиз. Бундай қайта учрашувлар Сизни янги-янги кузатувларга ва топилдиқларга "бой" қилишига имонимиз комил.

УЎК: 821.512.133

КБК: 84 (5Ў)6

BO'STONLIQ YULIAN AKES

INVERTAR № 0180020935

ISBN 978-9943-988-61-3

© "MERIYUS" ХМНК,

© Ўткир Ҳошимов (муаллиф)

ЭЛЛИК ЙИЛЛИК ҚАДРДОН ҚАҲРАМОНЛАР

Халқимизнинг сеvimли ёзувчиси Ўткир Ҳошимов қўлига қалам олиб, эл юмушига тутинганига олтмиш йилга яқин бўлди. Ўтган йиллар давомида уч роман, ўнлаб ҳикоя ва қиссалар, драма ва ҳажвиялар ҳамда юзлаб китоблар муаллифи сифатида эл ардоғида бўлди. Илк қиссаси биланоқ улуғ адиб назарига тушиб, ундан мактуб олгани ва бу икки энлик мактуб ёзувчини юксак асарлар битишга чорлаганини бугун ҳар бир ўзбек китобхони яхши билади. Ҳар бир ёзилган асари ҳали нашр бўлмай туриб, адабиётчилар оғзида шов-шув бўлиши ва ҳар бир китобхон имкон борича тезроқ мана шу ўзи севган қаҳрамонлар дунёсига талпиниши ҳеч кимга сир эмас. Ўткир Ҳошимов асари чоп этилган журнал сони аввалгиларидан кўра кўпроқ босилганига қарамай тезда қўлма-қўл бўлиб кетади. Адибнинг китоби чиққан кун барчага барабар байрам бўлиб, ҳар ким ҳаммадан аввалроқ бу китобни ўқишга шошилади. Ҳатто эл ардоғидаги улуғ адибларимиз ҳам Ўткир Ҳошимов китобхонларига ҳавас билан қарашади, китобхонлари кўплигидангина эмас, балки уларнинг сифати, адибнинг ҳар бир асарини ўқиш баробарида улғайиб бораётган ўқувчилар кимнинг ҳавасини келтирмайди дейсиз. Бундай машҳурликнинг сабабини олиму адиблар излашган, кимлар адиб қаҳрамонлари орқали, кимлар асарларининг ширали, майин тили орқали, кимлар яна ёзувчининг публицистикага мойиллиги, шу куннинг долзарб муаммоларини қаламга олиши билан бу ҳолни изоҳлашган. Бу фикрларнинг барчасида жон бор. Лекин бизга кундай таниш бўлгани билан Ўткир Ҳошимов асарлари тубида ётган маъноларга, нафосатга бой майин услубга эришиш йўллари борасида китобхонларни ўйлантирадиган жиҳатлар талайгина. Бундай бадийят сирларини

ўрганиш учун яна ва яна адиб асарлари мутолаасига шошланимиз, биринчи ўқишда пайқамай қолган жиҳатларнинг мағзини чақамиз, бизга ўзимизнинг ёнимиздаги каби яқин бўлиб кетган қаҳрамонлар феълу атворидан жозиб ва марғуб жиҳатлар ахтарамиз.

Ўткир Ҳошимовнинг "Шамол эсаверади" қиссасининг ёзилганига 50 йилдан ошиқроқ вақт кечди. Шунча вақт ичида неча авлод китобхонлари бу мўъжаз қисса билан танишиши борасида ўзларининг ҳаётига назар солганлари, ҳалоллик, самимият, илм ва ихлос ҳамиша кишининг доимий интилиш манзили бўлиши кераклигини ҳис этгандир. Қиссанинг биринчи жумласиёқ Сизни ўзига тортади, аввал неча бор ўқиганингизга қарамай асар ўзининг туйғулар оламига олиб кетади: *"Сезганмисиз... эрта баҳор пайтлари сўнги қорлар эриб битгач, ер юзида қадимий, сокин жонланиш бошланади"*. Табиат тасвиридан бошланган илиқ манзара секин-аста сўнги қорлар эриб кетган тоғлардан пастга тушади, энди табиатдаги *"сокин жонланиш"* қаҳрамонлар юмушларига, уларнинг балоғат йўлидаги ҳаракатларига кўчади: *"Кишини олис уфқларга парвоз этишига чорловчи тонглар, энди балоғатга етиб, гўзалликни ҳис эта бошлаган қизлар кўнглини орзиқтирувчи оқшомлар бошланди"*.

Қизиги шундаки, мана шундай жозибали оқшомлардан бошланган асарнинг энг кескин, туйғулар тўққинига бой воқеалари ҳам оқшомларда юз беради. Асар бошида ишора қилинган баҳордай беғубор ёшлик туйғулари асраниши кераклиги, улар илм ва муҳаббат билан боғлангандагина келажакда мева беришига умид қилса бўлишлигини Сиз қаҳрамонлар қисматини ўрганиш орқали билиб olasиз. Муҳими, ёзувчи донолик қилиб, Сизга ақл ўргатмайди, балки катта ҳаётнинг мураккабликлари билан тўқнашаётган ёш кўнглининг изтироблари суратини чизиш орқали Сизга сабоқ беради. Ҳар бир ёшу қари ҳар қадамини ўйлаб босиши, унинг

ногаҳон босилган қадами остида келажак тақдирига дохил можаролар туғилиши мумкинлигини асар қаҳрамонлари орқали кўрсатади. Ҳақиқатан ҳам қаҳрамон ўйи туйғуларигаги ўзгаришларни китобхон "кўриб" туради, нимагадир қўшилади, нимагадир эътироз қилади. Чунки тасвирдаги воқеа ва қисмат Сизни лоқайд қолдирмайди. Эҳтимол, Ўткир Ҳошимов асарларининг кўп ўқилаётгани, унга қайта-қайта мурожаат қилинаётганининг сабаби ана шундадир.

Адабиётда "60-йиллар авлоди" деган истилоҳ бор, бу XX асрнинг 60-йиллари — худди эрта баҳордаги тоғ қорининг секин-аста эриб, жилғаларга қуйилиши каби мамлакатда ҳам сокин эрувгарчилик бўлгани (энди бу сиёсий истилоҳ — оттепель) 60-йиллар авлоди мана шу ўзгаришлар даврида бошдан кечирган туйғу ва можаролари кейинги давр адабиётининг шаклланишига тўртки берди. Айни мана шу давр насрида Одил Ёкубов, Пиримқул Қодиров, Ўткир Ҳошимов ва Шукур Холмирзаевлар қарвонбошилиқ қилди, мана шу йиллар шеърятчи Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Омон Матжон ва Ҳалима Худойбердиева туйғуларига қанотида парвоз қилди. Бу адиблар асарларини ўқимаган киши нафақат ўз туйғуларини, балки ўтмишдошлари қалбларида кечган долғалардан беҳабар қолишлигини эслатгандай айни мана шу даврда Фитрат ва Чўлпон асарларига муҳаббат уйғонди, Қодирий ва Усмон Носир китоблари ўз ўқувчиларига етиб борди. Мана шу омадли ва заҳматкаш авлод қаторида Ўткир Ҳошимов ўзининг самимий ҳикоялари билан, жозиб қиссалари, салобатли романлари билан китобхонни тўғри қадам ташлашга, келажак омилларини тўғри ҳис қилишга ўргатди.

Ўткир Ҳошимовнинг илк қиссалари самимийлиги, туйғуларга, туғёнларга бойлиги билан бирга яна бир ўзига хос дастурий хусусиятга эгаки, бўлажак кучли қаҳрамонлари мана шу илк қиссаларда худди эпизодик роллар сингари бир кўри-

ниш бериб кетади. Кейинроқ эса "Шамол эсаверади"даги Васи́ла Валиевадан "Қалбингга қулоқ сол"-даги Васи́ла Назаровналар ўсиб чиқади, Гавҳардай покиза, самимий қизчалар "Дунёнинг ишлари"даги диёнатли онахонларга, ёки ўз манфаатини ўзининг илмидан юқори қўйишга қўнқикан Талъат, истеъдод фожиасини намоён қилган Алимардонга, ўз севгилисини бегона кўзлардан ҳимоя қилишга отланган Мансурлар, халқ ҳимоясига бел бойлаган Шерзод ("Нур борки, соя бор")дай мард, курашчан йигитларга айланади. Дарвоқе, "Шамол эсаверади"даги мана бу тасвирга эътибор беринг: "Нур бор жойда соя ҳам бўлади, яхши бор жойда ёмон ҳам... - дерди онаси осойишта оҳангда... Рост айтган экан. Нур бор жойда соя ҳам бўларкан. Нур билан соя ёнма-ён юраркан". Гавҳарнинг ўйидан кечган бу биргина ҳикмат кейинроқ йирик романга айланди, энди адиб биргина қизалоқнинг самимий ўйларини эмас, балки катта ҳаётдаги "нурлар" ва "соялар" курашини акс эттирган йирик асарга қўл урди. Адибнинг биринчи романи бўлишга қарамасдан ушбу роман нафақат адиб китобхонлари ҳаётида, балки XX аср ўзбек адабиёти тарихидан муносиб ўрин олди.

Агар Сиз Ўткир Ҳошимов қаҳрамонлари дунёсига кира олсангиз бундан ҳам ажиброқ манзараларга гувоҳ бўласиз, "Икки эшик ораси"дан ушбу кўркем ҳаётнинг азал ва охира-т олдидаги ўрнини пайқай бошлайсиз, халқ қисматининг қора кунларини худди "Тушда кечган умрлар" каби қайта кўз олдингиздан ўтказасиз. Ўша қаҳрамонлар қисмати орқали Ўткир Ҳошимовдай улўф адибнинг қалбини топасиз, унинг маърифатидан баҳраманд бўласиз. Бундай қайта учрашувлар Сизни янги-янги кузатувларга ва топилдиқларга "бой" қилишига имонимиз комил.

Ҳамидулла Болтабоев,
филология фанлари доктори, профессор

ШАМОЛ ЭСАВЕРАДИ

Сезганмисиз... эрта баҳор пайтлари, сўнги қорлар эриб биттач, ер юзида қадимий, сокин жонланиш бошланади. Кўпчиб ётган далалар узра дилни орзиқтирувчи алланечук қадрдон бир ис — тупроқ ҳиди парвоз этади. Олма дарахтларининг тагида бултурги хазонни у ер-бу еридан тешиб чиққан нозик майсалар кўриниб қолади. Ариқлар бўйида мунис бинафшалар кўз очади. Осмон тиниқлашиб, уқпар булутлар билан артиб тозалангандай мовий тусга киради. Туш кезлари офтоб елкани қиздиради. Илиқ, оромбахш шабада эсиб, дарахтларнинг сочидан тортқилаб уйғота бошлайди. Оқшомлари бошингиз устида сассиз-садосиз учиб ўтган кўршапалакларни кўриб қоласиз. Девоглар орқасида, томлар устида кечаси билан мушуклар миёвлаб чиқади...

Кексаларнинг айтишича, бундай пайтларда бирон-бир тепаликнинг устига чиқиб, жимгина қулоқ солиб ётсангиз, ернинг нафасини эшитармишсиз. Чиндан ҳам бутун борлиқ эндигина туғилаётган майсаларнинг сирли шивир-шивирига тўлади, ер азамат кўксини тўлдириб, чуқур-чуқур нафас ола бошлайди.

Боғишамол қишлоғида қиш ҳам, баҳор ҳам Хирмонтепадан бошланади. Биринчи қор мана шу тепа бошига ёғади, биринчи майсалар ҳам Хирмонтепа бағрида кўкаради...

Қишлоқнинг қоқ ўртасида қад кўтарган тепалик қорини силкитиб ташлаганига бир ҳафтадан ошди.

Кўклам кирди. Кишини олис уфқларга парвоз этишга чорловчи тонглар, энди балоғатга етиб, гўзалликни ҳис эта бошлаган қизлар кўнглини орзиқтирувчи оқшомлар бошланди.

Шу оқшом Гавҳар алламаҳалгача ухлаёлмай ётди. Ярим кечага яқин шамол кучайиб, тунука том бўғиқ ғувуллаб бошлади. Ёмғир ёяпти. У кўрпадан бошини чиқариб қулоқ солди. Томчиларнинг деразага чирсилаб урилиш аниқ эшитила бошлади. Зум ўтмай, янги бўёқдан чиққан ялтироқ

шифтда, узунчоқ қандилнинг тепасида қизғиш доира пайдо бўлди. Гавҳар доирачанинг титраб туришини қизиқиб томоша қила бошлади. Шафақдай қизғиш нур қалтираб турар, бирдан чил-чил бўлиб кетар, кейин яна ўз ҳолатига қайтар эди. Айвон пештоқидаги чироқ ўчирилмаган бўлса керак, дераза тагида ҳалқоб бўлиб қолган сувнинг акси шифтга тушиб турар, ҳар томчи тушганида ҳалқоб титрар, унинг шифтдаги акси ожиз силкинарди.

Шамол қаттиқроқ гувуллаб бошлади. Томчининг чипиллаши аста-секин сийраклашди. "Баҳор ёмғири-да, — пичирлади Гавҳар, — ҳозир ўтиб кетади". Чиндан ҳам кўп ўтмай ёмғир пасайди. Ташқари жимжит бўлиб қолди. Ҳовли этагидаги оғилхона томондан сигирнинг пишиллани, алланиманинг тап-тап этиб ерга тушгани эшитилди.

Неча кундан бери Гавҳарга тинчлик бермаётган савол тагин хаёлида чарх ура бошлади. "Нимага хат ёзмай қўйди?" Мансурнинг ўзи эмасмиди, кунора хатингизни олмасам, ҳеч нима кўзимга кўринмайди, деган? ўзи эмасми, онамнинг ҳолидан хабар олиб туринг, сизга ишонман, деб илтимос қилган?.. Уч йилдан бери Тошкентдай шаҳарда ўқийди-ю, ҳеч бир қизни учратмаганмикин?

Дафъатан хаёлига келган бу саволдан ўзи чўчиб кетди.

Гавҳар қўшни хонада акасининг босинқи овозда гўнғир-гўнғир гапирганини, аячасининг кулганини эшитиб, девор томонга ўтирилиб ётди. "Ажаб бўпти, — у жаҳл билан тез-тез пичирлади. — Қараб турсин, хат келса биттаям жавоб ёзмайман". Аммо шу топдаёқ ёлғон гапирётганини, бундай қилолмаслигини билиб ширин жилмайди-ю кўзларини чирт юмиб олди. Кўрпани бошига тортиб чуқур хўрсинди. Қўноқдаги хўроз чўзиб-чўзиб қичқирди. Бошқалар унга жўр бўлди. Шамол ёмғирнинг сўнгги томчиларини деразага келтириб урди...

...

— Кап-катта қиз, пешингача чўзилиб ётишга уялмайсанми?

Гавҳар Фиёс акасининг шанғиллаб айтган дашномини уйку аралаш эшитди-ю, кўзини очди. Акаси эшик ёнида кўйлақ-

чан туриб олиб, ҳўл бўлиб кетган сочини, юзларини сочик билан артарди. Ўзини атайлаб жиддий тутмоқчи бўлар, аммо муғамбирона кулаётган қисикроқ кўзларидан синг-лиснинг жигига теккиси келаётгани сезилиб турар эди.

— Бошингни кўтарсанг-чи, дангаса!

Гавҳар тўзиб кетган қалин сочларини шоша-пиша ўраркан, унга қовоғини солиб, зимдан қараб қўйди.

Айвондан аячасининг товуши эшитилди:

— Қўяверинг, бутун бозор-ку, бирпас дам олсинлар.

— Шунақа ётганининг устига бир совчилар келиб қолармиди!

— Бачкана! — Гавҳар аразлагандай тескари қараб олди.

— Сигир туғди. Бор, аямларга қараш.

— Ростданми? — Гавҳар суюниб кетганидан дик этиб ўрнидан турди.

Акасининг ёнидан лип этиб ўтиб, айвонга чиқди. Кечаги ёмғирдан кейин бўрсилаб ётган ҳовлига сакраб тушди. Тонг ёришиб кетган, кунчиқар томондаги чўққилар устига қуёш аланга солган, мусаффо баҳор осмонида тоғларнинг қирраси аниқ кўринар эди. Ҳамон илиқ, сокин шамол эсар, ҳовлидаги гилосларнинг бўртиб қолган курт-такларига қўниб арғимчоқ учарди.

Гавҳар кўм-кўк ниш урган пиёз пушталари устидан сакраб ўтиб, оғилхонага югурди. Дафъатан ҳеч нима кўрмай, эшик ёнида бир зум туриб қолди. Нариги томондаги дарчадан тушган найзадай нур кўз очиргани қўймас, пичан аралаш гўнг ҳиди анқирди. Кўзи қоронғиликка кўникканидан кейин, охур ёнидаги сигирни, ола-була бузоқчани кўрди. Бузоқчанинг узун-узун оёқлари қалтирар, калта думини ликиллашиб қўяр, юрай деса, гандираклаб кетарди. Сигир ўқтин-ўқтин ёнига бурилиб, бузоқни ялар, пишиларди. Бузоқча пичан устида уч-тўрт қадам юрди-да, чўккалаб қолди. Унинг энтак-тетак қадам босишини кўрган Гавҳар кулиб юборди.

— Сенга кулиш бўлса-а, шайтон қиз? — Кўйлагининг этагини липпага қистирган аяси тоғора кўтариб кириб охурга қўйди. — Бор, катта ҳовуздан сув олиб кел... шунча кун кутиб юриб, ухлаб қолганимда туғса-я, бу жонивор...

Гавҳар Хирмонтепа этагидаги майдонга келганида қуёш тоғ тепасига тармашиб чиққан, кунботар томонга тип-тиниқ осмоннинг бир чеккасида бўзарган тўлин ой хо-муш осилиб қолган эди. Мол боқишга чиққан болалар эн-дигина майсалар кўз очган майдонда бақириб-чақириб футбол ўйнашарди. Гавҳар сув тўла челақларни ерга қўйиб, узоқ қараб қолди уларга. Бир вақтлар Мансур ҳам ўртоқ-лари билан шу майдонда футбол ўйнар, сочи халақит бер-маслиги учун қора кепкасини қошигача бостириб дарво-забонлик қилар эди. Ўшанда Гавҳар бир чеккада ўтириб, уларнинг ўйинини томоша қилар, Мансурнинг жон ҳолат-да ўзини ерга ташлаб, тўп ушлашини кўрганида ачиниб кетарди. Мансур қора терга тушиб кетса ҳам парво қил-мас, болаларнинг оёғидан тўп илиб, гоҳ пешонаси ғурра бўлар, гоҳ тиззалари шилиниб кетар эди.

Гавҳар ич-ичидан хўрсиниқ тошиб келаётганини сез-ди-ю, бурилиб кетди. Нарироққа борганда жамалак соч-ларини силкитиб, чопиб келаётган қизчага дуч келди. Қиза-лоқнинг мўъжаз калиши лойга ботган, майда гули кўйлак-часининг этаги ҳам лой эди. Унинг қўлларида бир даста бойчечак силкиниб-силкиниб келарди. Шу топда Гавҳар-нинг ўзи ҳам шу қизчага айланиб қолгиси, қуёш иси анқиб турган бойчечакларни тўйиб-тўйиб ҳидлагиси келди.

— Тўхта, ҳой қиз!

Қизча уч қадамча нарида тўхтади. Узун-узун киприк-ларини пирпиратиб, ҳайрон бўлиб тикилди унга.

— Бойчечакни қаердан тердинг?

— Ҳув анитдан, — у Хирмонтепани кўрсатди.

— Менгаям битта бер.

— Ҳо! — Қизча қўлидагини биров олиб қўядигандай бойчечакларини орқасига яширди.

— Бера қол, — деди Гавҳар ялиниб.

— Ҳо, ўзингиз теринг, — қизча жилмайган эди, кем-шик тишлари кўриниб кетди.

— Қизғанчиқ!

Қизча тилининг учини чиқариб уни масхара қилди-да, чопиб ёнидан ўтиб кетди. Гавҳар унинг ликиллаб бораёт-ган сочларига, қўлидаги бойчечагига қараб қоларкан, та-

гин бақириб-чақириб футбол ўйнаётган болаларга кўзи тушди.

Кўнгли хижил бўлиб, челақларни кўтарди-да, тез-тез юриб кетди.

Кўча эшиқдан кириши билан айвонда турганча электр устарада соқол олаётган акаси тагин жаҳлини чиқара бошлади.

— Толқон еб, сувга юборадиган экан-ку сени! Юрган-санда, хаёл суре-еб.

Оғилхонада уймалашиб юрган аяси бақириб берди:

— Қўйсанг-чи, Фиёс! Нима қиласан ҳадеб жиғига тегиб.

— Йўқ, билмайсиз, ая, бунингизнинг ўйлайдиган одами бор. Ҳайронман, бизлар йигирма ёшгача ҳам севги деган нарсани билмасдик. Булар бўлса ўн саккизга чиқарчиқмас балога ақли етади! ўзи-ку, мактабни энди битиряпти.

Гавҳар сакраб айвонга чиқиб, акасига рўпара бўлди. Жаҳли чиққанидан лаблари пирпираб, қоши чимирилиб кетди. Акаси аввал ҳам унинг жиғига тегишни яхши кўрар, аммо ҳозиргидай таъсир қилмасди.

Гавҳар ер тепиниб, чинқириб юборди:

— Бўлди!

Акаси қувлик билан жилмайиб, устарани филофга солди.

— Йўқ, бўлмади! — у шимининг чўнтагидан конверт олиб Гавҳарнинг даҳани олдига келтириб силкитди. — Мана бу-чи?

Гавҳар бир лаҳза оёқлари титраб кетганини, айвон устунига суяниб қолганини сизди. Қулоқларигача ловиллаб, икки юзи ўт бўлиб ёна бошлади. "Мансур акамнинг хати!"

— Бу ёққа беринг! — унинг овозида ҳам ўтинч, ҳам таҳдид оҳанги бор эди.

Акаси бўлса ҳамон жилмаяр эди.

— Бермасам-чи?

— Беринг, деяпман! Бировнинг хатини очишга ҳақингиз йўқ.

— Ҳақим бўлса-чи? — У сингисининг ялинишини кутиб турар, аммо энди Гавҳарнинг болалиқдан ўзига таниш бўлган ўжарлиги тута бошлаганини сезган эди.

— Яхшиликча беринг! — Гавҳар қўлини хатта чўзди. Акасининг чехраси жиддий тус олди. Аясига эшиттирмаслик учунми, овозини пасайтириб дона-дона қилиб шипшиди:

— Сенга ким қўйибди йигитларга салом хат ёзишни, тирранча! — Унинг кўзлари қисилиб, Гавҳарникига ўхшаган қалин, қуюқ қошларининг ораси тутшиб кетди. — Агар Қинг этиб гап чиқса, аяб ўтирмайман, билдингми?

— Ўзингиз-чи? — Гавҳар ундан ҳам паст, аммо таҳдид тўла оҳангда шивирлади. — Аячам сизга тегмайман, деганда ёзган хатларингизни ташиб юрган ким эди?! Ўшанда ялинганингиз эсингиздан чиқдимми?

Фиёс шу қадар самимият билан қаҳқаҳа уриб юбордики, киприклари орасидан тирқираб ёш чиқди. Гавҳарнинг бижир-бижир қилиб гапириб ташлагани шунчалик кулгили эдики, у ўзини тўхтатолмас, ҳамон кулар эди.

Ёнбошдаги хонадан аячаси ҳайрон бўлиб мўралади. Гавҳар акасининг қўлидан хатни юлқиб олди-ю, ўз хонасига кириб, эшикни жаҳл билан қарс этиб ёпди.

Мансурнинг хиёл эгикроқ ҳарфлар билан ёзилган сўзларини иккинчи бор ўқиётгандагина ҳаяжонини босиб олди.

"Салом, Гавҳар! Боғишамолда баҳор сезилиб қолган бўлса керак. Тошкентда ҳам кўклам. Ёмғирда ювилган йўлкаларда юрсанг шунчалик енгил тортасанки, имтиҳонларни ҳам, ҳозирги замон физикасининг муаммоларини ҳам, стипендия ташвишини ҳам унутиб юборасан киши. Бизлар қишқи сессияни тутатдик. Каникулда қишлоққа бормоқчи эдим, бўлмади: ядро физикасидан синовни топширолмай қолдим. Кун бўйи лабораторияда қамалиб ўтираман.

Гавҳар, аямлар тузукмилар? Кеча тушимга кирибдилар. Қандайдир чакалакзорда юрганмишлар. Чақирсам, эшитмасмишлар. Жуда хавотир оляпман. Яқин орада деканатдан рухсат олиб, қишлоққа бораман..."

Охирги сўзларни ўқиркан, Гавҳар маъжус тортиб қолди. Қайси куни аяси ёпган нондан иккитасини қўлига бериб, Ҳанифа холангдан хабар ол, деганда, чиқиб холанинг бир ҳолатда ётганини кўрган, юраги эзилиб анчагача ёнида ўтирган эди. Улар ёнма-ён қўшни бўлгани учун бир-бировидан доим бохабар бўлиб туришар, хола анчадан бери

бетоб бўлса-да, бунчалик "тўкилиб" қолган эмасди. Ҳанифа хола ётган жойида кўзига ёш олиб, Гавҳарни узоқ дуо қилди. "Қизим, — деди титроқ овозда. — Худойимдан ўргулай, бандасини доим ҳам орзусига етказавермас экан. Пешонамга битган битта-ю битта ўғлимнинг тўйини кўрмоқчи эдим. Сенга ўхшаган қизни келин қилсам армоним йўқ эди... — Бир зум жим ётди-да, маъюс оҳангда қўшиб қўйди. — Худоё тавба деб гапирай-ку, бу ниятимга ҳам етишим қийинга ўхшайди..."

Ўшанда Гавҳар йиғлаб юборишдан ўзини базўр тийган, холани нима деб юпатишни билмас, аммо нимадир дейиши керак эди. "Холажон, Мансур акам келадилар, сиз тузалиб кетасиз", — деб қўлидан келганча юпатди... Мансурга зудлик билан хат ёзиб юборди...

...

Турналарнинг ўйчан қийқириғида мудраган ойдин кечалар бошланди. Сомонсувоқ томлар устида тучмомалар очилди, довучча туқан ўриклар шохида мусичалар кукулай бошлади.

Баҳор жой танламас экан... Қишлоқ чеккасидаги мазорда ҳам кўклам чечаклари қулф урди. Мунгли дўппайган қабрлар устида бағри қон қизғалдоқлар бош эгди.

Қуёшнинг алаловчи нурлари остида мангулик уйқусига чўмган қабрлар ёнида тагин бир тепача пайдо бўлди. Яктагининг устидан белбоғ боғлаган одамлар кетмон билан илиқ, намхуш тупроқни торта бошлади... Мунча тез ишламаса, мунча шошилмаса бу одамлар!

Мансур тизза бўйи кўкатлар устида чўнқайиб ўтирар, боши кўксига тушган, бир нуқтага тикилиб қолган, аммо ҳеч нимани кўрмас, ҳеч нарсани сезмас эди. Фақат қулоқлари остида кетмоннинг гуп-гуп ерга урилаётгани, мана шу азиз одам устига уюм-уюм тупроқ тушаётганини эшитар, ҳар тупроқ тушганда юраги ўпирилиб кетгандай зирилларди.

Қабристондан чиққач, Мансур гандираклаб-гандираклаб юриб кетди. Қаёққалигини ўзи билмас, тезроқ узоқроқ кетишни истарди...

Эртаси оқшом Хирмонтепага чиққанида қуёш лахтак булутларнинг кўксини доғлаб ботиб борар, дилни ғижимловчи оқшом кўнмоқда эди. Алвон қизғалдоқлар билан қопланган тепалик бағри шафақдай қизарган, атроф сукутга чўмган эди.

Мансур тиззаларини қучоқлаб узоқ ўтирди.

Қишлоқни оқшом нимранг йўргагига чирмар, гуллаб ётган олчазорлар орасидан уйларнинг томлари қизариб кўринар эди. Мансур болаликдан қадрдон бўлиб қолган уйининг томини кўзлари билан излаб топди. Бир вақтлар у ўша том устида варрак учирарди... Ана, ўша ҳовли ўртасидаги баланд мирзатерак.

Хотиралар қуюни хуруж қилиб келди-ю, лабини маҳкам тишлаб, мук тушиб олганича ёш болалардай ўксиб-ўксиб йиғлаб юборди. Кеча одамлар олдида негадир йиғлай олмаган, энди бўлса ўзини тўхтата олмасди.

У шунча йиллардан бери гўдак каби аясининг паноҳида ухлаб ётган экан. Ўтган ҳаётининг ҳаммаси туш экан. Ширин туш экан! Шунинг учун аясининг кун сайин сўлиб бораётганини сезмай қолибди. Мана бугун бирдан уйғониб кетди. Уйғонди-ю, суянган тоғини йўқотиб қўйди. Энди уни тополмайди, ҳеч қачон тополмайди!

...Бир вақтлар ўша мирзатерак остидаги супада онаси хамир қорарди. Мансур мактабга қатнамасди. Онаси ҳам ёш, орқаси билан битта соч, кўркам жувон эди. Ҳар гал нон ёпганда унга атаб жажжи кулча ясар, то қўллари куйиб тандирдан узиб бермагунча, Мансур пойлаб ўтирарди...

Мансур онасининг қўшиқ айтганини атиги бир марта эшитган. Лекин бу шунчалар ажиб бир қўшиқ эдики, умрбод ёдида қолган.

Бир куни у мактабдан қайтса (ўшанда ё олгинчи, ё еттинчи синфда ўқирди) онаси супада, шапарак кўрпача устида ўтириб, қўл машинада иш тикаётган экан. Терак япроқлари орасидан тушиб турган олачалпак нур супани қиздирар, аясининг пешонасида, қирра бурни устида тер томчилари ялтирарди. Машина ғув-ғув қилар, онаси унга жўр бўлиб қўшиқ айтарди:

Отма мени тошлар билан, айланайин, ёр-ёр,
Учиб кетай қушлар билан, ўргилайин, ёр-ёр,
Қушлар келса мен келмасман, мен келмасман, ёр-ёр..
Кўзинг тўлсин ёшлар билан, ёшлар билан, ёр-ёр...

Мансур ўшанда биринчи марта вужуди жимирлаб, она-сига тикилиб қараган. Чаккасидаги сочлари оқариб қолганини, кўзлари чўкиб, атрофида ажинлар пайдо бўлганини кўрган.

Ақли кириб, оқ-қорани таний бошлаганда Мансур бир нарсани тушунди. У ҳаётида бирон марта "дада" деган сўзни тилга олмаган экан. Тенгқурлари отаси ҳақида фахрланиб гапирса, "дадам мени фалон жойга олиб борди, дадам велосипед олиб берди", деса, Мансур худди отаси йўқлиги учун ўзи айбдордек бўйинини қисиб даврадан чиқиб кетар эди. Онасининг айтишига қараганда отаси "артис" экан. Мансур ҳали эсини танимасдан алақандай раққосага ошиқу беқарор бўлиб, Хоразмгами, қаёққадир кетиб қолибди...

Тўғри, онаси Мансурни "шум етим" қилиб қўймади: кундузи далага чиқиб кетмон чопди, пилла бокди. Томорқага картишка, пиёз экди... Хуллас ўқинтирмади. Мансур ўнинчи синфни битириш палласида "отаси" совға юборибди, қоракўл терисидан тикилган телпак: "кубанка" телпак. Онаси худди хазина топган одамдек "суюнчи" олди. "Қара, Мансуржон, отанг сенга совға юборибди!" "Менинг отам йўқ!" деди Мансур хотиржам оҳангда... Шу бўйи бу мавзуга қайтмадилар. Фақат институтга кирганидан кейин онасининг такрор-такрор айтадиган бир гапи унинг шуурига ўрнашиб қолди. "Ота-онани боғлаб бергани йўқ, ўғлим. Вақти қазоим етиб кўз юмсам, чироғимни ўчириб қўйма. Мен ҳам орзу-ҳаваслар билан тўй қилсам, келин кўрсам дейман. Насиб этса, Гавҳаройни келин қиламан. Биламан, ўғлим, шу қизнинг сенда кўнгли бор..."

... Мансур бағри қон қизғалдоқлар билан қопланган Хирмонтепада ўтирган кўйи шуларни ўйлар экан, онасининг орзуси тағин ёдига тушди. Сўнг шу пайтгача англаб етмаган бир ҳақиқатни тушунди. Бола жиндек бетоб бўлса, она шўрлик ваҳимага тушиб қолади: худди боласи ҳози-

роқ ўлиб қолаётгандек. Она касал бўлганда эса бола ваҳима қилмайди: худди онасини боғлаб бергандек. Мансур анча муддат бетоб ётган онасининг бошида бўлолмагани, меҳр кўргаза олмагани учун ўзини ўзи ёмон кўриб кетди.

У асабий ҳаракат билан ёнида очилиб ётган қизғалдоқни юлиб олиб, ёшдан хиралашган кўзлари билан тикилганча пирпирата бошлади. Гулбарглар орасига яширинган тирноқдай қўнғиз учиб кетди. Мансур қизғалдоқ гулбарглариغا хомуш қараб турди-да, улоқтириб юборди.

...

Гавҳар Мансурнинг Хирмонтепага чиқиб кетаётганини узоқдан кўриб, бошини эгиб, аста-аста қадам босишидан таниди. Бир лаҳзалик илиқ ҳаяжон оғушида хўрсинди. Аммо жойидан жилолмади. Мансурнинг тепаликка чиқиб ўтирганини, кейин пиджагини улоқтириб, мук тушиб олганини кўрди-ю, югурди. Қишлоқ кўчасидан ўтиб, тепалик этагига етгунча нафаси қисилиб қолди. Ўтлар орасида оқариб кўринаётган сўқмоқдан чиқиб борди.

Қуёш ботмасдан қишлоқ тўда-тўда булутлар соясида қолган, уфқда чакмоқ синиқ чизиклар тортар, момақалди роқ овози келар эди. Боягина шодон сайраётган қушлар аллақаяёққа ғойиб бўлган, ёмғир иси келарди. Гавҳар қадмини тезлатди. Ён томонидан айланиб ўтиб, Мансурдан ўн қадамча берида тўхтади.

Мансур пиджагини ўт устига ечиб ташлаган, кўйлагининг ёқасидан майкаси, озғин, чайир елкалари кўриниб турарди. У иягини кафтига тираганча кунботар томонга тикилиб ўтирар, оқшомнинг кулранг соясида кўзлари яна ҳам ўйчан, ғамгин кўринарди. У озиб, ёноқлари туртиб чиққан, қорайган эди. Устки лабининг икки бурчагида чуқур чизикчалар пайдо бўлибди...

Шу топда унинг чехраси Гавҳарга шунчалик қадрдон, шунчалик азиз туюлиб кетдики, ўзини тутолмай чопиб бориб қўлидан тортди.

— Туринг, кетамиз.

Мансур ҳайрон бўлгандай бошини кўтариб қаради-да, юзини ўтирди. Чор-атрофни қоплаётган зулмат бу ерга

ҳам етиб келган, булутлар пасайган эди. Гавҳарнинг пешонасига совуқ бир томчи тушди. Бирдан чақмоқ чақди, кетидан момақалди роқ гумбурлади.

— Юринг, Мансур ака, кетайлик. Ҳозир жала қуяди, — Гавҳар унинг қўлидан қаттикроқ тортди, аммо кучи етмади.

Тагин момақалди роқ гумбурлади. Шамол кучайиб қизғалдоқларни ёнбошлатиб ўтиб кетди. Гавҳар бошида сирпанаётган дуррачасини томоғи остидан танғиб боғлади. ўтлар устига шатир-шутур ёмғир туша бошлади.

Мансурнинг пешонасига томган ёмғир томчилари ёноғидан юмалаб, иягига тушар, лаблари орасига сизиб кирарди.

Гавҳар ўт устида ётган пиджакни олиб, унинг елкасига ташлади. Мансур ҳамон индамас, кўзларини бир нуқтадан узмас эди. Унинг мунгли қиёфаси Гавҳарнинг юрагини ўртаб юборди.

— Турсангиз-чи, ахир! — қичқирди у Мансурнинг қўлидан силтаб тортиб.

Момақалди роқ гумбурлаб овозини босиб кетди. Гавҳар оёғи толгандай Мансурнинг ёнига чўккалаб қолди. Юраги гупиллаб урар, шамолдан қулоқлари шанғиллар, тиззасининг кўзи муздай ерга тегиб турганини элас-элас сезарди.

У Мансурнинг елкасидан ушлаб силкитганча ялинди:

— Мансур ака, бўлди энди... Мансур ака...

Шунда Мансурнинг илиқ қўллари пешонасини, сочини силаётганини сезиб, кафти билан юзини тўсди-ю, унсиз йиғлаб юборди.

...

Икки ҳафтадан кейин Ҳанифа холанинг қабри устида ёмғирдан жонлаган майсалар ўсиб чиқди. Кимдир суқиб кетган тол ёғочи кўкариб, куртак ёзди.

Шу кун Мансур онасининг қабри устида узок ўтирди. Қоровул чол Қуръон тиловат қилганидан кейин ҳувиллаб қолган ҳовлига қайтди.

Тез-тез кийим-кечакларини йиғиштирди. Поезддан қолмаслик учун шошилиб чиқиб кетаётган эди, дарвоза олдида Гавҳарга дуч келди. Қайтиб йўлакка қиришди.

— Човли керак бўлиб қолди. Аямлар сўрадилар, — Гавҳар бошини қуйи солиб, туфлиснинг учи билан ер чиза бошлади. Мансур унинг хайрлашиш учун чиққанини тушунди.

Мансур шунча кундан бери ўз кулфати билан бўлиб, эътибор бермаган экан. Гавҳарнинг ҳусни очилиб кетган, оддий қизалоқ эмас, вояга етган қизларга хос нафосат борлигидан гуркираб турар эди.

Бўй етган қизлар гуллаётган дарахтга ўхшайди. Кўклам келиши билан дарахтлар гуллашга шай бўлиб туради. Сезилар-сезилмас гунчалайди, анчагача гунчалар кўзга ташланмайди ҳам. Аммо ажойиб кунларнинг бирида тонг саҳар уйғониб қарасангиз, деразангиз рўпарасидаги ўрик қийғос гулга бурканиб қолган бўлади. Кечагина шамолда силкиниб турган шохларда шунча гул қаёқдан пайдо бўлганини ўзингиз ҳам тушунолмайсиз...

Ҳозир Мансур Гавҳарга қараб туриб шуни ҳис қилди. "Сен" дейишини ҳам, "сиз" дейишини ҳам билмай иккиланиб қолди. Онасининг васият каби айтган гапи ёдига тушди. "Гавҳарни келин қилсам..."

Гавҳар унинг кўнглидан кечаётганларни сезгандек бошини қуйи солиб, ерга қаради.

— Мен хайрлашиш учун кирдим, — деди ростини айтиб. — Кетмоқчи экансиз, Гиёс акам айтдилар.

— Мен ҳам сизларникига кирмоқчи эдим, — деди Мансур. — Калитни ташлаб кетаман. Илтимос, уйдан бохабар бўлиб турунглار...

— Мен... мен... — Гавҳар бир лаҳза иккиланиб турди-да, анчадан бери ўйлаб юрган ниятини айтди. — Институтга кирмоқчиман. Сиз ўқийдиган институтга.

Мансур бир зум сукутга чўмди. Бир жиҳатдан Гавҳар Тошкентга боришини юрак-юракдан хоҳлар, иккинчи томондан башарти кириш имтиҳонларидан ўтолмай қолса, кўнгли ўксишини истамас эди. Гавҳар унинг дилидагини сезди.

— Мансур ака, мен яхши ўқийман! — деди ишонч билан.

— Бўпти! — Мансур қалбида қувонч уйғониб кулимсиради. — Тошкентда кўришамиз. Сизни ўзим кутиб оламан.

...

У Гавҳарни кутиб олгани тонг қоронғусида вокзалга чиқди.

Муҳаббат ажиб нарса экан! Атрофингизда нур каби пирпираб, чарх ураётганини анчагача сезмай юрасиз. Кейин бирданига қалбингизнинг туб-тубига жойлашиб олади-ю, ўзингиз унинг парвонасига айланиб қоласиз. Севги юракка билинтирмай кириб олади, деганлари шу бўлса керак...

Мансур авваллари Гавҳарга шунчаки акаларча хат ёзиб юрганида бу шўх-шабада қизга бунчалик боғланиб қолишини билмасди. Ўшанда, Хирмонтепада баҳор жаласи остида учрашганларидан бери уни севиб қолганини ҳис қилди. Тошкентга келган куниданоқ уни қаттиқ қўмсайдиган бўлиб қолди. Авваллари боғларда сайр қилиб юрган, дарахтлар панасидаги ўриндиқларда ўтирган ошиқ-маъшукларни кўрганида индамай ўтиб кетаверарди. Энди бўлса кечқурун ўртоқлари висолга отланишса, ҳаваси келади-ган, ўзи ҳам Гавҳар билан нурли оқшомларда сайр этиш-ни орзу қиладиган бўлиб қолди.

Бутун Гавҳарнинг телеграммасини олиши билан вокзалга югурди.

Поезд тонготар палласи келди. Иккинчи вагон анча олдинга ўтиб тўхтади. Мансур ёп-ёруғ платформа бўйлаб, поезд билан ёнма-ён чопиб бораркан, кўз ўнгидан лип-лип ўтаётган хира деразалардан Гавҳарни излар, негадир ўзидан-ўзи жилмаяр, юраги гурс-гурс урар эди.

Перрон чеккасидаги газсув дўкони ёнида туриб, вагондан шоша-пиша тушаётган одамларни кузата бошлади. Беш-олти кишидан кейин нимқоронғи тамбурда Гавҳарнинг чехраси кўринди. Мансур қандайдир ички бир туйғу билан шунча одам орасидан уни дарҳол таниб олди. Юраги яна ҳам қаттиқроқ гурсилаб ура бошлаганини сезиб, бир қадам босди-ю, тагин тўхтади. Гавҳар жажжи чамадон кўтариб олган, атлас кўйлак кийган, бошланг эди. Зинадан сакраб тушиб у ёқ-бу ёққа аланглаётганида сочини битта қилиб ўриб олганини кўрди.

Нотаниш шаҳарга илк бор қадам босганда уйғонадиган

галати бир ҳис Гавҳарни ҳам банд этди. У шоша-пиша шаҳарга чиқиб кетаётган одамларга, оппоқ нурли чироқларга бир лаҳза тикилиб қолди. Перрон устидаги соат миллари беш рақамини кўрсатарди.

"Телеграммани олмаган бўлса-я!" Унинг юраги шув этиб кетди. Бирпасда перронда одамлар сийраклашиб қолди. У бўлса бир жойда тураверишини ҳам, юришини ҳам билмасди. "Қаёққа бораман?"

Аллаким унинг чамадонини секин тортди. "Мансур акам!" Гавҳар кескин бурилиб қаради.

Мансур жилмаяр, чуст дўппи кийиб олган, ўжар сочлари дўппини кўтариб турарди. Унинг қўллари негадир илиқ туюлди Гавҳарга.

— Узоқдан томоша қилгим келди. Анови дўкончанинг ёнида эдим. — Мансур қўли билан платформа ёнидаги газсув дўконини кўрсатди.

— Мен бўлсам... Қўрқиб кетдим. Нега овозингиз бўғилиб қолди? — деди Гавҳар унга тезгина қараб олиб.

Мансур унинг чамадончасини оларкан, қўл силтади.

— Қайси куни қўлга чўмилгани боргандик. Сал шамоллабман шекилли.

Гавҳар Мансурнинг анча озганини, қорайганини сездди.

— Кетдикми?

Вокзал гавжум эди. Кутиш залида биров чамадонига ёнбошлаб ухлар, биров папирос тутатар, бурчақдаги буфет олдида одамлар уймалашарди. Йўловчиларнинг ғовурғувири, суҳандоннинг бир оҳангда чўзиб гапириши Гавҳарнинг бошини айлантириб юборди. У бу ердан тезроқ чиқиб кетишга шошиларди.

Шаҳарга чиқишлари билан Гавҳар осмонга ёқут найзадай қадалган телевидение минорасининг қизил чироқларини кўрди. Кўчалар четида ҳам маржон-маржон чироқлар ёнар, мусаффо ҳавода гул иси кезарди. Уларнинг ёнидан машина сув сепиб ўтди. Ранго-ранг афишаларнинг акси асфальт кўчада жилолана бошлади.

— Ҳозир тонг отади. Хоҳласангиз, қуёш чиқишини томоша қиламиз.

— Майлингиз, — деди Гавҳар астагина.

Шаҳар осуда тонг уйқусига чўмган, фақат онда-сонда узун супурги кўтарган фаррошлар кўриниб қоларди. Қадам товушлари кўчанинг икки четидаги баланд-баланд бинолар пештоқида акс-садо бериб қайтади, аллақерда тунги соқчиларнинг мотоцикли гуруллайди.

Анҳор устидан ўтиб, чироқлар нурида жимгина мудраётган боққа киришди. Камалак рангига бўялган скамейкага ўтиришаркан, Гавҳар унга зимдан қараб қўйди.

Мансур биринчи бор кўраётгандай унга тикилиб қолган, кўзларида тубсиз бир соғинч бор эди.

— Гавҳар! Жуда соғиндим... — Бир лаҳза жимиб қолдида, сўради:

— Қишлоқда нима гаплар?

— Тинчлик, — Гавҳар уйдаги янгиликни эслаб жилмайди. — Аямлар неваралик бўлдилар.

— Ростдан-а! — Мансур суюниб кетди. — Ўғилми, қизми?

— Иккаласи ҳам... Фотима-Хусан... Ўзингиз таътилда бормадингиз-ку.

Онасининг вафотидан кейин хувиллаб қолган ҳовли кўз ўнгига келди шекилли, Мансур қуруққина шивирлади:

— Кейинроқ борарман... Ёзда қурилишда ишладим. Янги ётоқхона қуриляпти.

Гавҳар Мансурнинг ўқинганини сезиб, бошқа ҳеч нима сўрамади. Шамол турди. Чинор япроқларининг сояси титрай бошлади.

— Ўқишга киришингизга уйдагилар ҳеч нима дейишмадими?

— Бари бир киролмайсан, дейишди. — Гавҳар титроқ соялардан кўз узмай хўрсинди. — Балки ростдан ҳам киролмасман. Дадам билан Фиёс акам қишлоқдаги ательедами, колхоздами бир-икки йил ишла, стажинг бўлмаса ўтолмайсан, дейишди. — Унинг қошлари чимирилди. — Киролмасам ҳам Боғишамолга қайтмайман. Ўртоқларим олдида нима деган одам бўламан! Бу йил киролмасам, янаги йил ҳаракат қиламан.

Иккаласи бир нафас жим қолишди.

— Ёмон ният қилманг, — Мансур акаларча меҳрибонлик билан Гавҳарнинг елкасидан тутиб далда берди. — Кирасиз!

Гавҳар қуюқ киприклари орасидан унга қараб қўйди.

— Уйдагилар мени сизга ишониб юборишди... — Бу гапни шундай ширин жилмайиб айтдики, Мансурнинг юраги тагин гупилаб ура бошлади. Уни маҳкам қучоқлаб бағрига босгиси келиб кетди.

Дарахтлар орасида порлаб турган чироқлар бирин-бирин сўнди. Кунчиқар томонда, баланд осмоннинг бир бурчида сузиб юрган булутларнинг қаноти ловилаб ёнди. Тонг отиб келарди. Алақаердан учиб келган қалдирғочлар йўлкалар устида пастлаб шўнғир, боғ ичи япроқларнинг шивир-шивирига тўлган, баланд бинолар орқасида трамвай ғийқиллар, кўчалар машиналарнинг гулдуросига тўлган эди. Эрта уйғонган қуёш нурли киприкларини пирпира-тиб бош кўтарар, мусаффо ёз тонгида мусаффо ниятлар билан ўтирган мана шу икки вужудни оппоқ истиқбол сари чорлаётгандек эди.

* * *

Тошкент ишга шошиларди. Кўчалар гавжум, троллейбуслар тиқилинч, одамлар газета дўконлари олдида навбат кутишарди.

Қизлар ётоқхонасига етиб келишгунча бир соатча вақт ўтди. Нимқоронғи, ҳозиргина сув сепиб супурилган салқин зиналардан учинчи қаватга чиқишди. Мансур пастак эшикни очиб Гавҳарга йўл берди. Қарши томондаги дераза рўпарасида нозик гавдали қиз оёқларининг учида кўтарилиб, дераза раҳидаги гулларга сув қуяр эди. У эшик ғийқиллаганини эшитиб, бурилиб қаради-ю оппоқ юзига табассум ёйилди. Қўлидаги алюмин чойгумини ерга қўйиб, югуриб келди.

— Гавҳармисиз?

У сув теккан муздек қўли билан Гавҳарнинг кафтини сиқаркан, Мансурга имо қилиб жилмайди:

— Мансур акангиз сизни кутавериш эслари кетди. Яқинда синглим келади, дейдилару секин уф тортиб қўядилар.

Қош-кўзи попуқдай бу қиз кулганида айниқса чиройли бўлиб кетар, киприklarини туташтириб, ҳадеб жилмаярди.

— Қўяверинг, Гавҳар, Зулайҳо опангиз шўнақа ҳазилкашлар. — Мансур чамадончани бир четга қўйди-да, курсига имо қилди. — Ўтиринг.

— Вой, эсим қурсин! — Зулайҳо суянчиғи қирилган стулни чаққонлик билан олиб, Гавҳарнинг олдига сурди. — Марҳамат.

Мансур бир нафас пешонасини тириштириб ўйланиб турди-да, эшик тутқичига қўл чўзди.

— Сизлар гаплашиб ўтиринглар. Қабул комиссиясига учрашиб келаман.

Мансур чиқиб кетгач, Зулайҳо боягидай чаққонлик билан дераза олдига борди.

— Ҳозир нонушта қиламиз. — У энгашиб чойгумни оларкан, киприklarини туташтириб тағин жилмайди. — Ҳеч тортинманг, Гавҳар. Мен ҳам аввалига тортиниб юрамдим. Йўқ, кейин ўрганиб кетдим. Талабалиқда ҳамма опасингилдай бўлиб қоларкан.

Гавҳар ўзининг Зулайҳо айтганчалик тортинчоқ эмаслигини ўйлаб, мийиғида кулиб қўйди. Зулайҳо чойгумни тезроқ бёшатиш учун бўлса керак, шоша-пиша гул тувакларга сув қуяр, деразадан тушаётган нур юпқа кофтасидан ўтиб, оппоқ елкаларини ёритарди. Унинг кийиниши Гавҳарга ёқмади. Лекин жилмайиб, бурилиб қараганида алланечук илиқ бир меҳр Гавҳарни яна банд этди.

— Дарров чой қўйиб келаман. Каравотга ўтиринг.

Гавҳар ёлғиз қолгач, хонани кўздан кечирди. Деразанинг нариги ёғида ёнғоқ барглари оҳиста силкиниб турар, ташқаридан қалдирғочларнинг шодон сайраши эшитиларди. Хонанинг икки томонига иккита каравот қўйилган, бурчақдаги китоблар билан тўлиқ шкаф устида ўроғлиқ чизма қоғозлари ётар эди. Қизларга хос нозик дид сезилиб турарди: дераза ёнидаги тумбочка устига гулдор ёпқич ташланган, уч тавақали тошойна ёнига упа-эликлар дид билан терилган, хонада атир иси кезар эди.

Зулайҳо бир чойнак чой, қўлтиғида каттакон қовун кўтариб кирди.

— Зерикмадингизми? — У стол устига дастурхон ёзиб, чаққонлик билан қовун сўя бошлади. — Ётоқхона ҳовлисида дўконча бор, қишин-ёзин меванинг таги узилмайди... Келинг, ўтиринг.

Гавҳар бир карч қовун ер экан, Зулайҳо яна Мансурни эслади.

— Мансур сизни кўп гапирадилар. Тиришқоқ қиз, дейдилар. Ўзлари ҳам камтар, сергайрат йигитлар.

Гавҳар "ўзим ҳам биламан" дегандай жилмайди. Деразадан кўчанинг шовқин-сурони кириб турарди. Қаердадир трамвай гийқиллайди, троллейбус, автобуслар вағиллайди. Биров биров билан шанғиллаб гаплашади... Гавҳар тўйиб ухламагани учунми, боши ғувиллаб борарди.

— Тошкент жуда сершовқин шаҳар экан, — деди нолиб.

Зулайҳо мийиғида кулди.

— Зарари йўқ, ўрганиб кетасиз. Катта шаҳар бўлганидан кейин сершовқин бўлади-да! Баъзилар Тошкентни "тош шаҳар" дейишади. Бўлмаган гап! Дунёда Тошкентдек бағрикенг шаҳар йўқ! Ҳаммани бағрига олади, ҳамма сиғиб кетаверади! Масалан, менинг ўзим Қирғизистондан келганман. Ўшликман. — У болалик хотираларини эслади чоғи, ўйчанлик билан давом этди. — Ўшнинг қоқ ўртасидан "Оқбувра" деган сой ўтади. Ўзбекчасига "Оқ туя" дегани. Кичкиналигимда ўша сойда оқиб кетган эканман. Онам билан холамникига кетаётганимизда сув бўйига бориб қолибман. "Сув чақиради", деган гап рост бўлса керак... Онамнинг дод-фарёдини эшитган бир йўловчи сойга калла ташлаб мени олиб чиққан экан... Отамни яхши эслолмайман.

Онамнинг айтишига қараганда, тоғдаги кўмир конида ишлар экан. Бир куни шахта ўпирилиб, ер тагида қолиб кетибди. Иккинчи синфга кўчганимда онам турмуш қурди. Ўзи билан бирга ишлайдиган ўқитувчига. Аввалига отамнинг ўтайлиги билинмади. Икки йилдан кейин укам туғилгач, уйда жанжал кўпайди.

Онам отамдан қўрққани учунми, ҳеч қачон мени ҳимоя қилмасди. Ҳатто менга тузук-куруқ эътибор ҳам бермай

қўйди. Мактабга бораманми-йўқми, қандай ўқияпман, иши бўлмас, баъзи пайтлар ёш болалигим тутиб суйкансам, "талтаймасанг ўласанми, кап-катта қиз", деб жеркиб берарди. Мен эса барибир ёш бола эдим, меҳрга муҳтож эдим. Ёзги таътилга чиққанамда онам бирон ой холангникида туриб кела қол, дегандек қилди. Шу бўйи уйга қайтмадим. Поччам яхши одам эди. Ўзининг қизига совға олса, мени ҳам унутмас, ҳеч қачон қаттиқ гапирмасди. Шунақа-ку, кўчада ўйнаб юрганимизда бошқа қизалоқлар чопқиллаб отасининг олдига борганида, отаси бошини силаётганини кўрганда барибир ўкинардим...

Зулайхо ўйчан кўзларини деразадан узмай жимиб қолди. Столда ётган қовун пўчоғини асабийлик билан эзғилай бошлади. Шу топда у қуйилиб келаётган ўтмиш хотираларини унутишга уринаётгани кўриниб турар, қопқора, ингичка қошлари чимирилган эди.

— Чарчадингиз-а, Гавҳар? Ўтган-кетганларни бир эсладим-да. — У елкаси оша опаларча самимият билан Гавҳарга юзланди. Унинг жавобини кутмай илдам бориб, шкаф томондаги каравотга жой солди.

— Шу жой сентябргача сизники. Эгаси уйига — Сурхондарёга кетган. Таътилда уйга бормаганлар янги ётоқхона қурилишига қарашяпмиз.

Гавҳар чала ечиниб, девор томонга ўтирилиб ётди. Аммо энди уйқуси ўчиб кетган, Зулайхонинг ҳикоясини ўйлаб ачинар, аммо нима деб юпатишини билмас эди. Ниҳоят мудрай бошлади. Кун қизиб борар, хона ичи дим эди. Аллақаерда овози баландлатиб қўйилган радио шанғиллайди, йўлакда қизлар полни гурсиллатиб юришади... Қаердадир челақ тарақлади. Аллаким қийқириб кулди. "Сувсе-пар ўйнашяпти", деб ўйлади Гавҳар кўзини очмай. Унга нотаниш чучмал ис — эриган асфальт ҳиди димоғига урилди.

Ўзи ҳам пайти келиб мана шу қизлардай дутоналари билан қийқириб ўйнай олармикин? Институтта кира олармикин? Имтиҳонлардан ўтолмаса-чи? Балли етмай қолса-чи? Дадаси, Фиёс акаси, кўз ёш қилиб темир йўл шоҳбекатигача кузатиб қўйган аяси кўз ўнгига келди. Айтсак, унамаган эдинг, мана, нима бўлди, дейишмайдими?

У ухладими, йўқми, билолмади. Мансурнинг таниш овозини эшитиб, уйғониб кетди.

— Ухлаяптими?

Гавҳар аста айтилган шу бир оғиз сўздан меҳрибонлик, эркалаш оҳангини сездди-ю, атайлаб кўзини юмиб олди.

— Ҳозир ётдилар, — деди Зулайҳо пичирлаб. — Ўтириб туринг... Қовун ейсизми?

Гавҳар тепасига Мансур келганини сездди. Унинг илиқ нафаси юзига урилди.

— Жилмайиб ётибди-ку!

Гавҳар елкалари силкиниб кулиб юборди.

— Вой тентаг-ей! Ухлашни биладими бу, шайтон-ку!

— Туринг! — деди Мансур ясама жиддийлик билан. — Қабул комиссиясида аспирант танишим ишлаётган экан. Биздан икки босқич аввал ўқиган йигит.

Гавҳар қушдай учиб ўрнидан турди. Мансурнинг елкалари ҳўл бўлиб кетганини кўриб сўради:

— Терлаб кетибсиз?..

— Йўқ, қизлар бир-бирига сув сепишаётган экан, мени ҳам сувга пишишди.

Уларнинг суҳбатини жилмайиб кузатиб турган Зулайҳо каравот елкасига илиб қўйилган гулдор қўйлакка имо қилди:

— Қўйлагингизни дазмоллаб қўйдим.

Гавҳар унга ҳурмат билан қаради-ю, секин:

— Раҳмат, Зулайҳо опа, — деди.

...

Узоқ қиш кечаларида қўшнингизнинг боласи сизникига чиқиб ётади. Алла-палагача шўхлик қилиб ухламай-сиз. Онангиз койиб чироқни ўчирганидан кейин муздек кўрпа орасига кириб ётасиз. Қўшнингизнинг боласи сизга топишмоқ айтади. Сиз кўрпадан бошингизни чиқариб ташқарига, гувиллаётган шамолга, қор учқунларининг деразага урилишига қулоқ солиб узоқ ўйлайсиз. Топишмоқнинг жавоби тилингизнинг учига тургандай бўлади-ю, барибир тополмайсиз. Ўртоғингиз бўлса дамани чиқармай ичидан хурсанд бўлиб ётади. Охири "шаҳар беришга" мажбур бўласиз.

Ҳаёт ҳам гоҳо топишмоққа ўхшаб қолади. Тез орада тақдирингиз ҳал бўлишини биласизу, аммо нима бўлишини, қандай бўлишини тополмайсиз.

Гавҳар қабул комиссиясига келганда шундай аҳволда эди. Кенг залнинг ҳар чеккасига қўйилган столлар атрофида йигит-қизлар уймалашар, хона дим эди. Шифт ўрта-сида каттакон қандилнинг кимдир ўчиришни унутган чироклари ёнарди. Мансур уни дераза тагидаги стол олдига бошлаб борди. Навбат кутиб турган талабалар орасидан чўзилиб, стол қаршисида ўтирган йигитга қичқирди:

— Талъат, биз келдик.

— Бунақаси айланиб ўта қолинглар.

Гавҳар стол олдига борганида Талъат бир қўли билан стул суянчигига таяниб энгашиб турарди. Бурчақда турган вентилятор унинг калта енгли оқ кўйлагини ҳилпиратар, пешонасига ёйилиб турган сочларини тортқиларди.

Талъат Гавҳар билан қўл бериб кўришди.

— Акангизга ўхшамайсиз-ку! — У жилмайганида қизларникига ўхшаш текис тишлари ярқ этиб кетди. Талъат пешонасига тушган соч толаларини силтаб тузатди-да, жойига ўтирди. Синовчан табассум билан Гавҳарни бошдан-оёқ кузатиб чиқди. Гавҳар унинг келишган йигит эканини сезди-ю, негадир қизара бошлади. Ийманиб Мансурга қаради.

— Бланкаларни берасизми? — деди Мансур Талъатга жиддий тикилиб.

Талъат учта бланка олиб узатди. Гавҳар ўртадаги столга келиб Мансурнинг ёрдамида қоғозларни тўлдиаркан, Талъатнинг зимдан қараб қўяётганини қизларга хос сезгирлик билан ҳис этар, Мансурдан хижолат чекар, бу ердан тезроқ чиқиб кетгиси келарди.

Тағин бир марта Талъатнинг олдига боришга тўғри келди. У Гавҳарнинг ҳужжатларини олиб, диққат билан кўздан кечирди.

— Норбоева Гавҳар, — деб қалин дафтарга ёзди-да, ҳужжатларни стол тортмасига солди.

— Бўлди! — деди қувноқлик билан. — Бешта имтиҳон топширасиз: физика, математикадан иккита, адабиёт, хи-

мия. Тайёрланаверинг. — Кейин Мансурга қаради. — Имтиҳонларда мен ҳам қатнашаман.

Гавҳар бу гапдан "қўлимдан келса ёрдамимни аямайман", деган маънони уқди. Индамай столдан узоқлашди. Одамлар орасидан ўтиб кетаётганида Талъатнинг Мансурга айтган охириги гапини эшитиб қолди.

— Сиз ҳам балосиз-а! Индамай юриб-юриб...

"Қизиқ йигит экан-ку!" Гавҳар шошилиб йўлакка чиққанида Мансур етиб олди.

— Учиб кетдингизми, Гавҳар?

— Келяпман, — деди у секин.

Мансур Талъатнинг бояги гапини Гавҳар эшитганини сизди.

— Қўяверинг, Талъатнинг ўзи шунақароқ...

— Баттар бўлмайдимми? — Гавҳар жаҳл билан қўл силтади-да, зиналардан тез-тез тушиб кетди.

...

Кейинги бир ҳафта Гавҳарнинг назарида тушдай ўтди. Зулайҳо ётоқхона қурилишига қарашар, эрталаб шошилиб ишга кетарди. Гавҳар кечгача хонадан чиқмай дарс тайёрлар, кечқурунлари Зулайҳо билан Мансур биргалашиб унга кўмак беришарди. Кўпинча Абдухалил деган йигит ҳам келиб турарди. Катта-катта кўк кўзлари устига сарғиш қоши ғайрилиб тушган бу йигит жуда ҳазилкаш эди. Гавҳар Зулайҳо билан унинг ўртасида яқинлик борлигини сизди-ю, эътибор бермади. У ўзи билан ўзи овора, тезроқ имтиҳонлар бошланишини, нима бўлса ҳам тезроқ ҳал бўлишини истарди.

Эртага имтиҳон дейдиган куни Зулайҳо билан Мансур уни оқшом сайрига олиб чиқишди.

— Энди дам олинг. Фикрингиз тўпланади, — деди Зулайҳо.

Қуюқ дарахтларга кўмилган боқ устида гул нафаси гуркирар, алланечук сокинлик бағишловчи неон лампалари ҳаммаёқни ипақдай майин нурга тўлдирган эди. Гавҳар жуфт-жуфт бўлиб сайр қилиб юрган ошиқ-маъшуқларга лоқайд тикилар, музқаймоқхона столчасига тирсагини ти-

раб ўтирарди. Зулайҳо унинг нима учун индамас бўлиб қолганини сезиб, меҳрибонлик билан жилмайиб қарар, музқаймоқ ейишга қистарди.

Столнинг нариги томонида ўтирган йигитлар ўз суҳбатларига берилишган, Абдухалил Мансурга эгилиб, алланимани тушунтирарди.

— Қаттиқроқ гаплашсангиз бўлмайдими? — деди Зулайҳо.

— Ие, сизларни бутунлай унутиб юборибмиз. Узр.

— Рост-да, оғзингиз гапириб, бурнингиз эшитяпти.

Абдухалил беғараз кулди.

— Сизнинг имтиҳонингизни гапираётгандик. Фулом Саидовичнинг ўзи оларкан, — деди Абдухалил Гавҳарга қараб. — Имтиҳондан қўрқмаслик керак. Мана, мендан қиёс. Бир куни сопроматдан Валиевага имтиҳон топширганман. — У бошини қаттиқ-қаттиқ чайқади. — Бай-бай-бай, ўзи жинқарча бўлсаям шунақа заҳар аёлки, худди Зулайҳо опангизга ўхшайди. Баъзан икковини адаштириб ҳам қўяман!

— Бўлди-е, бирам лоф қиласизки!

— Ҳеч қанақа лофи йўқ! Хонангизда ари кўплигини сездингизми, Гавҳар? Ўшалар Зулайҳо опангиздан заҳар заправка қилгани келади-да! Булардан йиғади-ю, бошқаларни бориб чақади.

Гавҳар зимдан Мансур билан Зулайҳога қаради. Иккаласи ҳам беғараз жилмайиб ўтиришар, Абдухалил бўлса ҳамон ҳикоясини давом эттирарди:

— Хуллас, ўша Валиевага имтиҳон топширишга тўғри келиб қолди. Қаршисида ўтириб жавоб бериш у ёқда турсин, ёнидан ўтсам, юксак кучланишли трансформатор олдида бориб қолгандай бўламан... Барибир, йўли топилди. Аллақачон кўкариб чиққан аммам иш бериб қолди. Имтиҳондан икки кун олдин деканатнинг эшигидан бундоқ мўраласам, Валиева чиқиб келяпти. Нарироққа ўтдим-да, қўл қовуштириб турдим. Ёнимга яқинроқ келганида таъзим қилдим. Ассалому алайкум, опажон, дедим қироат билан. Йўқ, бигиздай пошналарини тўғиллатиб ўтиб кетди. "Кўрмади-ёв!" — дедим ўзимча. Югуриб бориб олди

ўтдим-да, тагин салом бердим. Ингичка қошини чимириб тўхтаб қолди. "Ўддим!" — дейман ичимда. "Салом, менда ишингиз бормиди?" — дейди. "Иш эмасу, мана шу, — дедим дудуқланиб, — аммамлар вафот этибдилар. Телеграмма келибди. Иложи бўлса, мендан имтиҳонни бутун олсангиз". Валиева ўйланиб қолди. "Қани телеграмма?" — деб қоладими деб юрагим така-пука! Йўқ, сўрамади. "Имтиҳонга тайёرمىсиз?" — деди. "Қизиқ экан-ку, — дейман, тайёр бўлсам ёлгон гапирармидим?" "Ўқидим", — дедим бўшашиб. "Бўлмаса кечқурун келинг, математикларнинг имтиҳони тамом бўлганидан кейин сиздан оламан", — деди. "Хўп, опагон", — дедиму театрга югурдим. Бир жуфт билет чўнтақда! Кечқурун соат олтиларни мўлжалаб келсам, имтиҳон бўлаётган аудиторияда ҳеч ким йўқ. Валиеванинг бир ўзи тирсагини столга таяб, икки кафти билан чаккасини қисиб ўтирибди. "Чарчабди, — дейман суюниб, — яшасин, чарчабди!" Секин эшикни очиб тагин бир марта салом бердим. "Келинг", — деди қошини чимириб. "Кечирасиз, опагон, сизниям овора қилиб куттириб қўйдим. Поездга билет олиб келдим, — дедим уф тортиб, — соат саккизда жўнайман". "Билет олинг", — деди. Имтиҳон пайтида билет нима-ю, чўғ нима! Шафқат тилагандай секин қараб-қараб қўйдим. Тикилиб турибди. Олдим. Бундоқ қарасам, етти ухлаб тушимга кирмаган саволлар. "Аммамлар раҳматли ўз онамдай эдилар", — дедим йиғламсираб. Худо ҳаққи, ўша пайтда аммамнинг куни кеча ўлганига ўзим ҳам чиппа-чин ишониб кетдим, ўзидан-ўзи кўзимга ёш келди. Валиеванинг раҳми келди шекилли, нардан-бери сўраб, уч қўйиб берди. Лабим ўзидан-ўзи бир ёққа қийшайиб илжаяман. ўзингни бос, Абди, дедиму, раҳматни куюқ қилиб ётоқхонага югурдим. Қўйлак-шимни дазмоллаб театр ёнига келсам, Зулайҳо опангиз илҳақ бўлиб фойеда турган эканлар.

— Ёлгонни ҳам сувдек ичасиз-да! — Зулайҳо кафти билан столни урди. — Иккаламиз ҳечам театрга тушмаганмиз.

— Шунақами? — Абдухалил ҳайрон қолгандай кипригини пирпиратди. — Бўлмаса бошқаси билан тушган эканман-да!

Бог устида қувноқ қаҳқаҳа янгради. Абдухалил парво қилмай давом этди:

— Икковлашиб ичкари кирдик. Сигарет чекиб турсам, биров орқамдан келиб: "Тутатиб олсам майлими, биродар?" — дейди. Форма кийган лейтенант экан. "Марҳамат", — деб гугурт узатдим, қочишга жой тополмай қолдим. Ишонасизми, лейтенантнинг орқасида Валиева қошини чимириб турибди. "Нима бўлса-бўлди", дедиму яна бир марта салом бердим. Аммо бу сафар жуда сипо саломлашдим. "Салом, Васида Валиевна! Ҳа, томошага келибсиз-да! Дуруст-дуруст!" — дедим. "Сизнинг ҳам аммангиз ўлганмиди", демоқчи бўлдим, қўрқдим.

— Бўлди! — деди Зулайҳо жиддийлик билан. — Энди дам олиш керак. Эртароқ кетайлик.

Гавҳар боғдан қушдек енгил тортиб чиқди. Кўчаларда йўловчилар сийраклашиб, баланд-баланд акас япроқлари оромбахш тун шабадасига қучоқ очиб, қўшиқ айтар, узоқ-яқинда трамвай дуғасида чақнаган ўт ялт-юлт этиб сўнарни.

Мансур Гавҳарнинг ёнида оҳиста юриб борар, Гавҳар унинг олисларга тикилган сокин кўзларига соғинч билан қараб-қараб қўярди.

Ётоқхонага келганларида Гавҳар эртага имтиҳон оладиган домлани Зулайҳодан билиб олгиси келди.

— Фулом Саидович ким?

Зулайҳо жилмайди.

— Қўрқманг. Яхши одам. Илмий ишлар бўйича ректор ўринбосари. Профессор. Талабчан, яхши домла.

Гавҳар анчагача ухлай олмади. У имтиҳондан қўрқмаса ҳам ҳаяжонланарди...

Шу кеча Мансур ҳам ухлаёлмади. "Гавҳар ҳаракатчан қиз. Яхши ўқиган. Лекин уч балл етмаса ҳам институтга қиролмайди". Шу ўн кун ичида унга шунчалик суяниб қолдики, энди ажралишни тасаввур ҳам қилолмайди. Йўқ, Гавҳар шу ерда, унинг ёнида бўлиши керак!

— Талъат "ёрдам бераман", деяпти-ку! — деди у пичирлаб. Лекин унинг ўшанда айтган гапи, Гавҳарнинг ранжигани ёдига келди-ю, ижирғаниб лабини тишлади. "Ни-

мага қайириб ташламадим? Ўзи дуч келган қизнинг кетидан югурадиган шилқим бўлса!"

...У эрта билан ювинаётганида ойнага қараб, уйқусизликдан кўзлари қизариб кетганини кўрди. "Майли, уйқудан қолиш талаба учун янгилик эмас".

Имтиҳон бораётган аудитория эшиги ёнида талабалар тўпланиб туришар, босинқи говур-ғувурдан бош айланарди. Гавҳар ҳаяжонланар, асабийлик билан ҳадеб уф тортарди. Мансур бўлса хотиржам жилмаяр, аммо Гавҳар унинг уйқусизликдан киртайиб қолган кўзларига, озгин чехрасига тикилиб, бетоқат бўлаётганини сезиб турарди. Нимагадир мана шу ҳаяжонли дамда ҳам Гавҳарнинг вужудини мулойим бир ҳис чуллаган, ёнида Мансур борлиги учун суюнар эди.

— Норбоева!

Гавҳар сесканиб бурилиб қаради. Эшик тутқичидан ушлаб турган Талъат имо қилди:

— Келмайсизми?

Гавҳар Мансурнинг охирги гапларини эшитмади. Аммо шоша-пиша гапираётганидан далда бераётганини тушунди.

У Талъатнинг қаршисига келганида эркакларга хос алақандай, бошини айлантирувчи исни сезди. Ёки ўзига шундай туюлдим, эшик олдида бир зум тўхтаб қолди.

— Кираверинг! — Талъат "Қўрқманг!" дегандай хушчақчақлик билан бош силкиди.

Хонага ҳаяжонли сукунат чўккан, салқин эди. Гавҳар қўрққаниданми, ҳаяжонданми, гандираклаб кетди-ю, секин-секин юриб, ўртадаги стол олдида борди. Дуч келган чиптани олди. Иккинчи қаторга бориб ўтирганидан кейин машинкада ёзилган саволларни ўқиди:

1. Жоуль-Ленц қонуни.

2. Резонанс.

Учинчи савол электромагнит майдони ҳақидаги масала эди.

Унинг вужудини осойишта илиқлик чулғади. Ҳаммаси ўзи билган, ёд қилиб юборган саволлар!

Устига гулдаста қўйилган стол ёнида қотма, ўрта яшар аёл билан сийрак сочлари оқарган, тўладан келган киши

ўтирарди. У қаршисида турган гулларга тикилиб хаёлга чўмган, кўйлагининг юқори тугмаси ечилиб кетган, кўкрагидаги оқиш туклар кўриниб турарди. "Ғулом Саидович шу бўлса керак", деб ўйлади Гавҳар ундан кўзини олиб қочиб.

Талъат жимжит аудиторияда айланиб юрар, ҳар бир талабанинг тепасига галма-гал бориб, эгилганча шивирлаб гаплашарди. У секин-секин юриб Гавҳарнинг тепасига келди. Гавҳар шоша-пиша саволга жавоб ёзаркан, Талъатнинг кафти елкасига текканини сезиб, столга энгашди.

— Саволлар тушунарлими? — Талъат дўстона жилмайиб Гавҳарнинг елкасидан кафтини олди. — Қийин эмасми?

Гавҳар индамасдан бош силкиди.

— Ким тайёр?

Профессорнинг йўғон овози жимжит аудиторияда гулдираб эшитилди. Ҳеч ким жавоб бермади. Гавҳар Ғулом Саидовичга кўринишга қўрққандай бошини қуйи солди. Хона ичи тагин жимжит бўлиб қолди. "Энди чақирса чиқаман". Гавҳар саволларга ёзган жавобларини тагин бир марта кўздан кечириб, бошини кўтарди. Профессор Гавҳарнинг ўзига қараб ўтирганини кўриб, сўради:

— Тайёرمىсан?

Гавҳар ўрнидан турди. Профессорнинг қаршисига келганида иккиланиб қолди. У қўлларининг қалтираётганини яширишга уринар, унга сайин баттарроқ ҳаяжонланарди. Бир лаҳза кўз ўнги хиралашиб кетди-ю, стулга оғир чўкди.

— Қўрқма, қизим. Нега қўрқасан?

Гавҳар унга бир қаради-ю, ҳорғин кўзларида оталарча меҳр учқунини сизди, аста хўрсинди. Майли, уч қўйса ҳам, "ёмон" қўйса ҳам майли! Мана шу бир овиз сўзи учун Гавҳар ундан хафа бўлмайди!

У биринчи саволни ўқиди.

— Гапиравер, қизим... Йўқ, шошилмасдан гапиргин-да!

Гавҳар хаёлида чарх ураётган фикрларн тўплаб олиб, қайтадан бошлади:

— Биз электр токининг металлари ҳам, суюқлик билан газни ҳам иситишини биламиз. Мана шу иссиқлик миқдорини инглиз олими Жоуль билан рус олими Ленц

топган. — Гавҳар секин ўрнидан туриб бориб тажриба столдан ичига сув тўлдирилган шиша идишга темир пластинка туширди. Ишончли ҳаракатлар билан бир учи амперметрга уланган симни пластинкага теккизди-да, реостат тутқичини сурди. Профессор диққат билан кузатиб турганини сезиб, давом этди: — Агар токни икки марта оширсак, суюқликнинг ҳарорати икки ҳисса эмас, тўрт ҳисса ошади. Мабодо, темир пластинка ўрнига қаршилиги уникадан икки марта кўпроқ бошқа ўтказгич ўрнатсак, сув ҳам икки даража кўпроқ исийди. — У ҳаяжондан бир ютиниб олди-да, профессорга қараб қўйди. — Пластинкаларни ўзгартирмай, токни қанча ўтказиб турсак, суюқлик ҳам шунча кўп исийверади. Шундай қилиб, ўтказгичдан ток ўтганда ажралиб чиқадиган иссиқликнинг миқдори, ток катталигининг квадратига, ўтказгичнинг қаршилигига токнинг ўтиб туришига мутаносиб бўлади. — У бир варақ қоғозга тажрибанинг формуласини шоша-пиша ёзиб кўрсатди.

Профессор формулага бир қараб қўйди-ю, тўғри эканлигига ишонч ҳосил қилди шекилли, бош силкиди.

— Иккинчи савол нима экан?

Гавҳар бир лаҳза ўйланиб қолди-да, гап бошлади:

— Бир жисмдан чиқиб тарқалган товушнинг бошқа жисмга урилиб тебраниш ҳосил қилиши резонанс ҳодисаси деб аталади. Камертонларнинг резонансланиши бунга яхши мисол бўла олади.

— Шошма! — столни кафти билан секингина уриб қўйди профессор.

Гавҳар чўчиб тўхтади. Тўғри айтаётган эди-ку!

Профессор жилмайди. Салқи қовоқларининг атрофида тугунчалар пайдо бўлди.

— Яхши, учинчи саволга ўт.

Гавҳарнинг кўнглидаги кўркүв ўрнини илиқ қувонч ҳисси чулқади. Шошилмасдан охирги масалани еча бошлади. Профессор ҳамон ундан кўз узмай гапини тутатишини кутиб турарди.

— Бўлдимиз? Қаердан бўласан?

Гавҳар айтди.

— Ота-онанг борми?.. Колхозда ишлашадими?

Гавҳар бош силкиди.

— Мактабингда яхши ўқитишган экан. Институтга кириб олсанг, янаям яхшироқ ўқи! Майда-чуйда нарсалар билан ўралашма. Энг муҳими, ҳалол бўл! Ҳалол одам ҳаётда қоқилиши мумкин. Аммо унча-мунчага йиқилмайди. Уқдинми, қизим?

Гавҳар унга фарзандларча меҳр билан тикилди. Салқи қовоқлари ҳам, қонсиз юзлари ҳам азиз кўриниб кетди. "Неча баҳо қўйса ҳам хафа бўлмайман!"

— Аъло, — деди профессор хотиржамлик билан.

— Раҳмат, — Гавҳарнинг овози титраб эшитилди.

— Раҳматни менгамас, мактабда ўқитган домлангга айт... Қани, ким тайёр!

Гавҳар чиқиб кетаётганида эшик олдида турган Талъат секин шипшиди:

— Сиз бўлсангиз қўрқиб юрибсиз?

Гавҳар унга миннатдор қараб қўйди-да, йўлакка чиқди. Зулайҳо уни бағрига босиб, шундай маҳкам қучоқлаб олдики, анчагача типирчилаб, оғушида қолди. У ҳадеб Гавҳарнинг икки юзидан ўпар, суюнганидан кўзларидан ёш чиқиб кетган эди. Мансур жилмаяр, Гавҳарни энди кўраётгандай ошқора соғинч билан тикиларди.

— Кеч қоляпмиз, Зулайҳо, — деди у ҳамон Гавҳардан кўз узмай. — Сиз, Гавҳар, бугун дам олинг.

Бир вақтлар, қизалоқ пайтида Гавҳар ёз кечалари аяси билан айвонда ётар эди. Чигирткалар оҳиста чириллар, том тепасига келиб туриб қолган тўлин ой мўл-мўл нур сочар, шамолда силкинаётган дарахт шохининг сояси ерда тўлганарди.

— Ая, нимага кечасиям соя тушади-я? — дерди Гавҳар пичирлаб.

— Нур бор жойда соя ҳам бўлади, яхши бор жойда ёмон ҳам... — дерди онаси осойишта оҳангда... Рост айтган экан. Нур бор жойда соя ҳам бўларкан. Нур билан соя ёнма-ён юраркан.

Гавҳар иккита имтиҳондан аъло олди-ю, математикадан ёзма иши билан иншоси "тўрт" бўлиб қолди. Математикадан "яхши" олишига ўзи ҳам ишонмаган эди. Масалани тўғри ечди-ю, оққа кўчираётганида вақт тутаб қолди. Гавҳар икки жойда манфийлик белгисини мусбатлик белгиси билан алмаштириб юборганини йўлакка чиққанидан кейин фаҳмлади.

Адабиётдан "тўрт" олгани жуда алам қилди. "Шоҳи сўзана"ни мактабда ўзлари саҳналаштирган, Гавҳар Ҳафиза ролини ўйнаган, асар ёд бўлиб кетганди унга. Нима учун "беш"га илинолмаганига ҳайрон қолди.

Охирги умид кимёдан эди. Агар шундан аъло ололмаса, тамом!

Охирги умиди ҳам пучга чиқади. Ростини айтганда, бу фанни ўзи ҳам унча ёқтирмас эди. Чипта саволларини ўқигандаёқ қийналишини билди. Аммо бутун диққатини тўплаб, иложи борица аниқ жавоб беришга ҳаракат қилди. Имтиҳон олаётган ёш аёл жавобидан қониқяптими-йўқми, ифодасиз юзидан билиш қийин эди.

— Билимингиз чуқур эмас, — деди у.

Гавҳарнинг ичида бир нима узилиб кетгандек бўлди. Аммо ўқитувчи опага ялиниб-ёлбориш, "қўшимча савол бера қолинг", дейишга ғурури йўл қўймади.

— Меҳнат стажингиз бўлмаса, институтга киролмайсиз, — деди ёш домла опа. Аввалги баҳоларингиз яхши экан. Сизга ачинапман. "Уч" қўйсам, сизнинг ҳақингиз кетади, тўрт қўйсам — меники. — У бир зум иккиланиб турди-да, имзо чекиб, имтиҳон қоғозини Гавҳарга узатди.

— Раҳмат! — деди Гавҳар варақани олиб. Бу гапи ўқитувчига киноя маъносида эшитилганини эшик олди-га етганидан кейин англади. Аммо индамай чиқиб кетарди. Мансур, Зулайҳо, Абдухалил унинг атрофини ўраб олишди.

— Нима бўлди? — Зулайҳо хавотирланиб Гавҳарнинг қўлидан имтиҳон қоғозини олди.

— Уч. — Гавҳарнинг овози қуруқ эшитилди.

— Тўрт-ку! — Зулайҳо суюниб кетди.

— А?!

Гавҳар имтиҳон қоғозини Зулайҳонинг қўлидан юлқиб олди. Ҳозиргина елкасидан босиб ётган тоғ бирдан ағдарилди-ю, қувончдан энтикиб қолди. "Тўрт! Тўрт экан!" Атрофини ўраб олган талабалар, нимқоронғи йўлак Зулайҳо билан Абдухалил, Мансур шу қадар гўзал кўриниб кетдики, севинчдан ёнган кўзлари билан атрофига жавдираб қолди.

— Тўрт экан! — деди қувонч билан пичирлаб.

...

Мандат комиссиясининг мажлиси қоронғи тушгунча чўзилди. Неча кундан бери жонга теккан говур-ғувур бугун айниқса авжига чиққан, биров кулар, биров йиғларди. Шифтдаги лампочкалар папирос тутунидан хиралашиб қолган, йўлак дим бўлиб кетган, лекин исми чиқса эшитолмай қолишидан чўчиб, ҳеч ким ташқари чиқмасди.

Зулайҳо маънос бўлиб қолган, Мансур Гавҳарнинг кўзларига сокин тикилар. Абдухалил ҳазил-ҳузул қилмоқчи бўлар, аммо ҳеч ким қулоқ солмасди. Охиригача ўтиришди. Гавҳарнинг номи чиқмади. Ичкаридан навбатчи чиқиб, комиссия тамом бўлганини айтди...

Мансур шу кунгача ҳеч қачон ҳеч кимга ялинмаганди. Аммо шу тобда Гавҳар учун ҳар нима қилишга тайёр эди. Майли, уни институтдан ҳайдашсин! Гавҳар кирса бўлгани. Ўзи шу атрофда юрса, Гавҳар билан ёнма-ён юрса бўлгани!

Талъатнинг комиссия ўтаётган хонадан чиқишини кутиб турди-да, йўлакда кўриниши билан тўхтатди. Гавҳардан панароқ бўлиши учун бўш аудиторияга бошлаб кирди. У ҳеч қачон шунчалик эсанкираб қолмаган, ҳеч кимга шунчалик ёлвормаган эди.

— Талъат, дўстим, жон дўстим! Нима талаб қилсангиз, қилинг! Нима буюрсангиз, тайёрман. Фақат шу қизни олиб қолайлик. Яхшилигингизни бир умр унутмайман, жон дўстим!

— Норбоевами?

— Ўзингиз тушунасиз-ку, ахир!

Талъат унга ачиниб бирпас иккиланиб турди-да, Мансурса эмас, бўм-бўш аудиториянинг бир бурчагига қараб гапирди:

— Деканатдан илтимос қилиб кўрай-чи...

Мансурнинг кўнглида умид учқуни ярқ этиб кетди. Агар шу масала ҳал бўлса, бу йигитни бир умр бошига кўтаради! Бир умр содиқ қолади!

— Жон дўстим, бир марта илтимос қилиб кўринг.

— Юринг-чи...

Улар йўлакка чиқишди. Талъат Гавҳарнинг ёнидан ўтаркан, унга бир қараб қўйди-да, комиссия йиғилиши бўлиб ўтган хонага кириб кетди. Анчадан кейин эшикдан мўралаб, имлади:

— Юринг!

— Тезроқ боринг! — деди Зулайҳо пичирлаб. Мансур эса ҳозиргина Талъатга ялинганини Гавҳарга сездирмаслик учун ўзини хотиржам тутишга ҳаракат қиларди.

Гавҳар кенг хонага кириб, ўртада тўхтаб қолди. Ҳар ер-ҳар ерда ўқитувчилар гаплашиб турар, ҳаво оғир эди. Бирдан унинг бу ердан чиқиб кетгиси, Мансурнинг қўлидан тутиб кўчага отилгиси келди. "Нима қилади, ялиниб-ёлворадими, шафқат тилайдими?"

Талъат унинг билагидан секингина қисиб, бурчакни кўрсатди. Эликларга бориб қолган озғин киши бир қўли билан кўк духоба ёпилган столга таяниб, иккинчиси билан алақандай ҳужжатларни варақларди. Қирра бурни устидаги кўзойнагининг нозик гардиши чироқ нурида ялтирар, чеҳрасидан қаттиқ чарчагани сезилиб турарди. "Декан шу бўлса керак". Гавҳар оғир-оғир қадамлар билан унинг ёнига борди. Декан асабийлик билан бошини кўтарди.

— Норбоевамисиз? Қишлоқ меҳнатидан қочиб келибсиз-да! — Унинг кўзойнак орқасидаги кўзлари кинояли қисилди.

"Меҳнатдан қочиб?!" Гавҳар бу ерга кирганига афсусланди. Нимага қочади? Иш қилиб ўрганмабдими? Ҳалиям бўлса кетаверади! Эҳтимол, уни бу ерга ўқишдан бошқа бир нарса — кучлироқ нарса олиб келгандир?

Гавҳар энди бурилиб кетай деб турган эди, декан сўради:

- Неча балл бўлганди?
- Йигирма икки, — деди Гавҳар бўғиқ овозда.
- Нима гап?

Гавҳар Фулом Саидовичнинг йўғон товушини эшитиб, бурилиб қаради-ю, уялиб кетди. Уни кўрмай қолгани учун айбдордай бош эгиб хўрсинди.

— Йигирма икки балл олибди. Узоқдан келган экан, — деди декан маслаҳат сўраган оҳангда.

— Асосий фанни яхши билади. — Фулом Саидович Гавҳарга яна бир қараб қўйди. — Резервда қолдирса бўлмас-микан?

- Буни ректорат ҳал қилади. — Юнусов ўйланиб қолди.
- Балки деканат тавсия қилса йўқ дейишмас.
- Шундай қила қолайлик, — деди Фулом Саидович хайрихоҳлик билан.

Юнусов бир Гавҳарга, бир Талъатга қараб хулосасини айтди.

— Стипендия бермаймиз. Ётоқхона ҳам. Агар ўзини ҳар томонлама кўрсатса, кейинги семестрдан қабул қилиш имкони бўлиб қолар.

... Эшик олдида турган Талъат унинг қўлини маҳкам қисди.

— Қутлайман, студент!

Гавҳар унинг табассум қалқиган чеҳрасига тезгина қаради-ю, йўлакка отилди.

Ҳаммалари кўчага чиқишганида Талъат Гавҳарга қараб жилмайди.

— Энди мени уялтириб қўймайсиз-да!

Гавҳар негадир хафа ҳам эмасди, хурсанд ҳам. Чироқларнинг ола-чалпоқ нури тўкилиб ётган йўлакдан индамай кетаверди.

— Уялтирмайдилар, — Гавҳар учун Мансур жавоб берди. — Раҳмат сизга, дўстим! — У бу сўзларни шу қадар миннатдорчилик билан айтдики, Зулайҳо билан Абдухалил ҳам, Талъатнинг ўзи ҳам анчагина жим боришди.

Гавҳар ўқишга келар, аммо у билан ҳеч кимнинг иши йўқ эди. Домлалар журналда унинг номини ўқимас, курсдошлари ҳам бегонасираб юришарди. Гавҳар парво қилмасликка уринар, бир чеккада ўтириб сабоғларни иштиёқ билан тинглар, яхши ўқишига ишонарди. Баъзида Талъат кўриниб қолар, яқин орада уни қабул қилиш ҳақида буйруқ чиқиши аниқлигига ишонтирар, юпатар эди. Гавҳар ҳамон Зулайҳоларнинг хонасида яшар, ўрнининг эгаси Саодат деган қиз тошкентлик бир қариндошлариникига кўчиб кетганди.

Гавҳар Мансур билан, Зулайҳо билан суҳбатлашганида, Абдухалилнинг қувноқ латифаларини эшитганида тағин хушчақчақ бўлиб кетар, ёлғиз қолганида эса бу ташвишларнинг тезроқ бир ёқлик бўлишини истарди.

Уч ҳафта ўқиганидан кейин пахта йиғим-теримига ҳашарга чиқишларини эшитди-ю, енгил тортди. У қишлоқ ҳавосини соғиниб қолган, чарчагунча ишлагиси келар эди.

...Осмон фонусини қишлоқ устига илиб қўйган, чоратроф сокин ой нурига тўлган, пастак уйлар тор кўчаларга соя ташлаган, эрта кузнинг салқин ҳавосида ғўзапоя иси, беда ҳиди анқирди. Қишлоқни ёнбағирлаб ўтган канал соҳилида қамишлар оҳиста шовулар эди.

Тахталари ғирчиллаб турган кўприк устида Мансур Гавҳар билан юзма-юз турар, уларнинг узун сояси сув устида қалқирди. Мансур ой нурида мудраётган қишлоққа суқлашиб тикилар, илк куз нафасини тўйиб-тўйиб симирарди.

— Қишлоқни кўмсаб қолган эканман... Ҳар йили пахтага чиқишимизни эшитсам, севиниб кетаман. Киши дам олади-да...

— Мен ҳам... бутун йўлга чиқишимиз билан енгил тортдим. — Гавҳар бошини қуйи солиб, оёғининг учи билан кўприк тахтасини ғирчиллата бошлади. Унинг киприкларини ойдинда қоп-қорайиб кўринар, аллақандай сирли гўзаллик берарди чехрасига. "Яхши бўлди, — деб ўйларди Мансур ундан кўз узмай. — Шаҳарда курсдошлари олдида хижолат чекиб юрарди. Энди яхшироқ ишласа, институтга қабул қилишлари аниқ".

— Кетамизми? — Гавҳар бошини кўтарди. — Тагин, булар қаёққа кетишди, дейишмасин. Зулайҳо опам уришиб берадилар.

Мансур мамнун жилмайди, Зулайҳо Гавҳарни ўз синг-лисидай тергаётганидан, Гавҳар ҳам шунга кўникиб кетганидан хурсанд эди.

Нотаниш қишлоқнинг тупроқ билқилаб ётган кўчаларидан юриб кетишди. Мансур оёқларининг майин тупроққа юмшоқ ботишидан ҳузур қилар, туфлисини ечиб олгиси келарди. Кўчанинг икки четида шовуллаб турган тераклар орасида ой уларга эргашар, олис-яқинда итлар акиллар эди.

Мансур боя ўйлаган гапини энди айтди.

— Мактабда ўқиб юрганингизда пахтани яхши терардингиз-а, Гавҳар?

Гавҳар "нимаиди" дегандек ҳайрон бўлиб қаради.

— Бу ерда ҳам яхши ишлаб, ўзингизни кўрсатсангиз, ёмон бўлмайди. Семестр тугамасидан ҳам институтга қабул қилиш тўғрисида буйруқ чиқиши мумкин экан, ҳали Талъа айтди. — Мансур бир зум ўйланиб, кўшиб қўйди. — Талъа бунақа нарсаларни ҳал қилиш йўлини биладиган йигит. Устига-устак, деканнинг жияни.

Гавҳар Мансурнинг кўзига термилиб хўрсинди:

— Сиз нима десангиз шу, Мансур ака! Юзингизни ерга қаратмайман!

Улар факультет талабалари келиб тушган мактаб биносига келганда чироқлар ўчмаган эди. Мансур деразадан ичкари мўралаб, йигит-қизларнинг қатор бўлиб сиқилишиб ўтирганини кўриб тушунди.

"Мажлис бўляпти. Декан ўтказаяпти". Мансур бу одатларга кўникиб қолгани учун хотиржам эшик олдига борди.

— Юринг, — деди Гавҳарга.

Гавҳар чўчиб, тўхтаб қолди. "Юнусов койиса-чи? Қаерда юрган эдинглар, деса-чи?"

— Юраверинг, — Мансур уни эшикдан бошлаб кирди. ўртада Юнусов турар, кўзойнақларини чироқ нурида ялтилатиб бошини сарак-сарак қилиб гапирар, деворнинг

тўрт томонида қаторлашиб ўтириб олган талабалар чурқ этмай эшитишарди. Юнусов уларни кўрди-ю индамади. Гавҳар жой излаб алангларкан, тўғрида — уйнинг тўр томонида ўраб қўйилган тўшак устида ўтирган Талъатга кўзи тушди. Талъат уни кузатиб турган экан шекилли, кўзлари тўқнашиши билан "бери келинг" деб имлади.

Гавҳар ён томонда Зулайҳонинг чақирганини эшитди-ю, бурилиб қаради.

— Келинг, — деди Зулайҳо секин.

Гавҳар Зулайҳо билан Абдухалилнинг ўртасига ўтирди. Мансур ҳамон эшик олдида турар эди. Юнусов талабаларни жойлаштиргунча анча қийналган бўлса керак, чеҳраси ҳорғин, уст-боши чанг, куйиб-пишиб, қаттиқ гапирарди.

— Бу ер — фронт! Комсомолнинг шонли тарихи бор. Ўтюррак ёшлар колхозлаштириш йилларида фидойилик қилган, урушда душман пулемётига кўксини қалқон қилган. Урушдан кейин тўқайларда чивинга ем бўлиб янги ерлар очган! Сизларнинг олдингизда ҳам қаҳрамонона вазифалар турибди. Пахтазор фронти ғолибларни ёқтиради!

— Тушунарли, домла! — деди Абдухалил ўтирган жойида ғўлдираб. — Ғалаба қозонмагунча қўймаймиз!

Гавҳар кулиб юбормаслик учун лабини тишлади. Чиндан ҳам домланинг бу қадар тантанавор гапларни қалаштириб ташлаши ғалати эди. Абдухалил бунақа ваъзаларни кўп эшитган бўлса керак, бемалол илжайиб ўтирар, ундан пиёз ҳиди анқирди: бутун уни ошпаз қилиб тайинлашган эди...

Юнусов эрталаб барвақт туришларини тайинлаб, чиқиб кетди. Талъат хонадан чиқиб бораркан, уларнинг ёнидан ўтаётганида хушмуомалалик билан бош силкиди.

— Хайрли тун.

Гавҳар бу гап ўзига қаратилганини тушунди-ю, бошини кўтариб қарамади. Зулайҳо бу ерда ҳам Гавҳарни ёнидан жилдирмаган, иккаласи мактаб яқинида турадиган бир кампирникига жойлашишган эди. Гавҳар кичкина деразадан тўкилиб турган ой нурига тикилиб узоқ ётди. Анчадан кейин Зулайҳо йиғма каравотни ғирчиллатиб унга ўтирди.

— Ухланг, Гавҳар, эртага чарчаб қоласиз...

...

Бу кунларнинг ғалати гашти бор эди. Тонг палласи ёноғи қизарган уфқларга тикилиш ҳам, шудринг томчилари титраб турган момик пахталарни шоша-пиша териш ҳам, ўз хаёлларига эргашиб, пайкаллар оралаб юриш ҳам — ҳаммаси тотли эди. Этакка ёпишган тўнғизтароқларни юлиб ташлаб, "барака" қидиришлар, ғўзалар орқасига яшири-ниб олганча қизларга хом кўрак отиб шўхлик қилишлар ҳам — ҳамма-ҳаммасида алланечук қувноқ, қайтиб келмас орзулар бор эди. Туш пайтлари хирмондаги бақдан тунука иси анқиб турган кружка билан муздек сув олиб, тишлари қамашиб кетгунча тўйиб-тўйиб ичишлар, илиқ пахта уюмига чалқанча ётиб олиб, олам-олам нур сочаётган юмшоққина куз қуёшига тикилиш ҳам оромбахш эди. Ойдин оқшомларда қишлоқнинг сокин кўчаларида Мансур билан жимгина кезишлар, кечалари толиқиб, қақшаётган оёқ-қўлларини ҳузур қилиб узатганча донг қотиб ухлашларнинг ҳам гашти бор эди.

Гавҳар ўзи териб, ариқ ичига ташлаган бир уюм пахт устида чалқанча ётар, чигитларнинг елкасини қитиқлаётганидан роҳат қилар, алақаёқдан қўлига тушиб қолган бир қарич ёввойи беданинг майин баргларини битта-битталаб юларди. Чуқур осмоннинг бир чеккасида қатлам-қатлам булутлар муаллақ тўхтаб қолган, духобадай қанотларини ялтиратиб гала-гала чуғурчуклар ўтиб қолар, ғўза барглари орасида тушиб турган қуёш нури Гавҳарнинг қорайган чехрасида титрар эди. Юқори томонда — пайкал бошида бўлса керак, бир қиз қўшиқ айтар, бўғиқроқ, аммо ширали овози аниқ эшитилиб турарди.

*Ўсма тортдим авайлаб қунгуз қошимга,
Не савдолар тушмади мени бошимга.
Қунгуз қошли бир йигит ўтди кўчамдан,
Айтинг, беҳабармикин, бедор кечамдан.*

Шамол ашула овозини адаштириб кетди. Гавҳар нафас чиқармай қулоқ сола бошлади. Шамол тағин шу томонга бурилди, бу сафар овоз жаранглаб эшитилди.

*Ўтли бир қараш билан ҳушимни олди,
Ишқ билмаган кўнглимга лаҳча чўғ солди.*

Бир нафас жимлик чўқди-да, бояги бўғиқ овоз ғамгин давом этди:

*Қундуз қошли йигитнинг ёри бор экан.
Ўша ёрин йўлига интизор экан...*

Кейин яна жимлик чўқди. Ғўза барглари ўйчан шитирлай бошлади. Гавҳар "гурс-гурс" урилаётган қадам товушларини эшитди-ю, пахта устида ётган дуррачасини танғиб ўрнидан турди. Ўн қадамча нарида, ўқариқ ичида Талъат турарди. У Гавҳарни кўриб суюниб кетди.

— Бу ёқдамидингиз?

Талъат далада ҳам оппоқ кўйлак кийиб юрар, шимининг дазмоли бузилмасди. Тез юрганидан бўлса керак терлаб кетибди, сочи елпигичдай ёйилиб тушиб, пешонасига ёпишиб қолибди.

— Ўтираверинг, — деди пешонасини артиб. — Кейин ички бир ҳаяжон билан жилмайди. — Қизлар-эй! Бирам ашула айтадики, одамнинг юраги зириллаб кетади. Қаёқдан топади бунақа ашулани?

Гавҳар биринчи марта унинг кўзига тик қаради. Биринчи марта бу қуралай кўзларда кўнгилга яқин самимият кўрди.

— Кеча тўқсон кило терибсиз... Яхши ишляяпсиз, Гавҳар. Деканга сиз тўғрингизда тағин бир илтимос қилиб кўраман. Овқатга юрмайсизми? Қани, этагингиз?

Гавҳар этакни ерга ёзди. Уюлиб ётган пахтани икковлашиб босиб-босиб солишди. Талъат бир кўтаришда орқалади-ю, зўриққанидан юзлари қизариб кетди.

— Қирқ кило бор шекилли, ўзиям.

Гавҳар жилмайди.

— Нариеқда тағин бор.

— Сизга ҳаммолчилик қилиш қийин экан, — Талъат ораси очикроқ тишларини ярқиратиб кулди-да, энгашиб тез-тез юриб кетди.

...

Талъат даладан қайтиши билан Юнусов уни штабга чақиртирди. У лампочкаси хира ёнаётган хонага кириб, чой ичиб ўтирган деканни кўрди. Юнусов қўлини стул суяни-чигига ташлаганча ёнламаси эшикка қараб ўтирар, стол устида нон, печенье, қуюлтирилган сут банкаси ётарди.

Талъат ўтириши билан Юнусов сўради:

— Ишлар қандай кетяпти?

— Яхши.

— Яхши эмас! — Деканнинг кўзойнак орқасидаги жажжи кўзлари қисилди. — Мутлақо яхши эмас! Бултур байроқдор эдик. Бу йил-чи? Факультетимиз институт бўйича бешинчи ўринга тушиб қолибди. Қани, факультетнинг юлдузлари?!

Талъат деканнинг иш юзасидан ҳар қандай яқинликни йиғиштириб қўйишини, талабчан, қаттиққўл раҳбар экани, ҳеч кимни аяб ўтирмаслигини биларди. У Гавҳарни эслади-ю, чеҳраси ёришиб кетди. Кўпдан бери кутиб юрган қулай фурсат келди! Гавҳарни ҳам, деканни ҳам хурсанд қилса бўлади!

— Юлдузлар бор, — деди у Юнусовдан кўз узмай. — Норбоева деган қиз юз килодан ошириб теряпти.

— Қайси у?

— Резервист қиз бор-ку... Бало қиз!

Юнусов қўлидаги пиёлага қараб ўйланиб қолди.

— Эртага ректоратдан комиссия келади. Тайёрланинглар.

Талъат чиқиб кетаётган эди, тўхтатди:

— Чақир, Норбоевани!

Талъат ташқарига чиқди. Тераклар орасидан баркашдек ой чиқиб келар, салқин тушиб қолган эди. Талабалар бири-бирига бақириб-чақиривар, товоқ-қошиқлар тарақларди. Талъатнинг кўнгли хижил бўлди. "Ҳар йили биттадан машғал чиқади. Бир ой-бир ярим ой кўтар-кўтар бўлади-да, кейин сувга чўккандай дами чиқмай кетади". Нима қилсин? У Гавҳарни кўз олдига келтириб хаёлан жилмайди. "Кўзга яқин қиз-да, қурғур".

Теракзор орасидан Мансурнинг овози келди. Талъат зулмат қўйнига тикилиб қичқирди:

- Мансур?
- Талъатмисиз?
- Гавҳарни кўрмадингизми?
- Шу ерда.
- Келсин, домла чақиряптилар.

Ҳовли томонда бирпас жимликдан кейин тагин Мансурнинг овози келди.

- Боринг, мен кутиб тураман.
- Юринг, — деди Талъат Гавҳарга йўл бошлаб.

"Нима гап экан?" Гавҳар ичкарига кирмай эшик олдида тўхтади. Қоғоз титкилаб ўтирган Юнусов кўзойнагини олиб, стол устига ташлади-да, ўрнидан турди. Гавҳар унинг кўзлари у қадар баджаҳл эмаслигини, мулойим жилмайишини энди кўрди.

- Ўтирмайсизми?
- Раҳмат, домла, — деди Гавҳар уялиб.
- Бутун неча кило тердингиз?

Гавҳар айбдор одамдай астагина жавоб берди:

- Тўқсон етти...
- Гап бундай, синглим, сиз ўзингизни кўрсатяпсиз, тез кунда сизни қабул қиламиз.

Гавҳар гапнинг охири нима билан туташини кутаётганини декан сезди.

— Эртадан бошлаб, юз эллик килодан терасиз. Бошқалар сизга эргашиши керак.

Гавҳар аввалига декан ҳазиллашяпти, деб ўйлади. Аммо бошини кўтариб қараганида, унинг жиддий тикилиб турганини кўриб ҳайрон қолди.

- Мен юз эллик кило теролмайман, — деди бўшашиб.
- Ёрдам беришади.

Гавҳар тушунмади.

- Ким ёрдам беради?

Декан бир зум ўйланиб қолди. Сўнг негадир Талъатга қараб гапирди:

— Ўттизинчи, қирқинчи йилларнинг ёшлари фидойи бўлган, ташаббускор бўлган. Ҳозирги авлод ҳам ўхшаши керак уларга. — Сўнг тагин Гавҳарга юзланди. — Шаҳарлик талабалар, пахта теришга қийналаман деса, тушунса

бўлади. Сиз қишлоқда ўсгансиз, ҳар йили қилиб юрган ишингиз...

— Шунақа-ку, — деди Гавҳар гарангсиб, — барибир шунча териш...

— Домла айтдилар-ку ёрдам беришади деб! — Талъат бир қадар тажангланиб дашном берди. — Сўнг овозини пасайтириб шипшиди. — Тезроқ ўқишга кириб олишни ўйласангиз-чи!

Гавҳар ташқарига чиққанида ҳам ҳеч нимани тушунмаган бўлса-да, институтга кириши тезлашишини ўйлаб кўнглида хушнудлик туйди.

— Фақат бир шарт, — деди Талъат. — Катта домла сизга ишонч билдирыпти. Буни оқлашингиз керак. Яна бир гап айтайми? — У овозини пасайтирди. — Ҳар битта факультетнинг ўз "машъали" бўлиши керак. Тушундингизми? Аммо буни ҳеч кимга айтманг! Ҳеч кимга! Ваъда берасизми?

Гавҳар индамай бош силкиди.

Дарахт тагида турган Мансур қоронғида. Гавҳарнинг кўзига хавотирланиб тикилиб сўради:

— Тинчликми?

— Тинчлик. Қандай ишлаётганимни сўради.

Мансур елка қисди.

— Бошқалардан кам ишлаётганингиз йўқ-ку!

...

Талъат пахта хирмони устида ёнбошлаб ётар, бир чеккаси тутзорга туташиб кетган пайкал бу ердан кафтдай кўриниб турарди. Куз қуёши майин нур сочар, шудрингга ювинган далалар бодроқ қовурилган қозондай чатнаб ётган пахталарга тўлиқ эди. Тонг саҳардан ишга киришиб кетган қизларнинг ранго-ранг дуррачалари, йигитларнинг дўпписи, кепкаси кўриниб қоларди. Нариги пайкалда терим машинаси гуруллаб ишлар, филдираklar остидан кўтарилган енгил чанг бункерлар тепасида айлана-айлана, куз осмонининг бир чеккасига сингиб йўқолар эди.

Эрталабдан табелчи пахта пунктига кетди. Талъат ёлғиз қолиб зерикса ҳам пахта тераётган талабаларнинг олдига

бормади. Нима қилади, ишдан қолдириб? Транзисторли радиосининг қулоғини бурай-бурай, керакли тўлқинни топди. Олис тоғ ва денгизлар оша мексиканчами, испанчами, куй янграй бошлади. Гитара гоҳ инграр, гоҳ тантанавор жаранглар эди.

Ҳар сафар гитара товушини эшитганда уйғонадиган, унутилаёзган ҳис тагин қалбини қизитиб ўтди.

Биров ўтмишини суюниб эслайди, биров куюниб. Талъат ўша воқеаларни эслаганда суюнмайди ҳам, куюнмайди ҳам. Бир вақтлар куйди ҳам, ёнди ҳам — қарор топмади.

Отаси катта идорада ишлаганига қарамай, уни ортиқча эркалатмади, ўз йўлини ўзи топишга ўргатди. Рост, Талъат ўсган сайин оиланинг ташвиши ҳам ўсиб борар, дадаси билан онасининг ўртасида майда-чуйда жанжаллар авж олар эди.

Талъат мактабни медал билан тамомлади. Аммо ўша уни ёш кўнгли илк бор синди. У синфдош дўстларини йиғиб, уйда зиёфат қилмоқчи эди, дадаси бир сўзда туриб олди:

— Мактабда хайрлашув кечаси бўлдимиз, тамом! Зиёфат бўлса кейинроқ, эсингни таниб олганингдан кейин қиласан.

Онаси ўртага тушди. "Зиқнасииз, яккаю-ёлғиз ўғлингизнинг орзу-ҳавасига қулоқ солмайсииз", — деди. Аммо дадаси қулоқ солмади. Институтга кириш имтиҳонларидан ўтаётганида Талъатнинг кўнгли тагин ҳам чўкди. Ёшлиқдан физикага қизиқар, онаси Юнусовга суянарди. "Тоғанг бор, бемалол кириб ўқийверасан", дерди. Ўша ёз оқшомларидан бирида Талъат институтга ҳужжат топшириб келса, уйда тоғаси ўтирган экан.

— Ҳали ҳам бўлса, тоғанг оталик қилади, — деди онаси дадасига пичинг қилиб.

Отаси бу сафар ҳам қайириб ташлади:

— Менга қолса, институтга эшик қолиб, тешиқдан кирмагани маъқул, — деди у Юнусовга. — Ўз билими билан кирсин. Кирилмаса ишласин!

Онасининг айтишича, Талъат дадасини уялтирди. Ҳамма имтиҳонлардан аъло олди. У иккинчи курсданоқ талаба-

лар орасида юлдуздай ярқ этиб кўриниб қолди. Муттасил оширилган стипендия билан ўқиди, талабалар илмий кенгашига қатнаша бошлади. Институтда яхши ўқиди. Мана энди аспирантурага ҳам кирди. Илмий иши анча силжиб қолди... Аммо одамнинг омади ҳар доим ҳам юришавермайди. Ҳаётда нурли кунлар ҳам бўлади, қоронғи дамлар ҳам... Ҳозир у қўл радиосида гитаранинг дилни орзиқтирувчи оҳангини тингларкан узук-юлуқ хотиралар ёпирилиб келди.

Ёшлик баҳорга, биринчи муҳаббат эса баҳор ёмғирига ўхшайди. Қачон ёғиши, қандай ёғишини ҳеч ким билмайди. Талъатнинг биринчи севгиси "индийский кино"га ўхшаб бошланган. Иккинчи босқичда ўқиётганида кечқурун уйига қайтаётиб, одатдагидек троллейбусга чиқди. Троллейбус тикилинч эди. Қандайдир бурилишда дуғаси чиқиб кетдими, йўлидан биров чиқиб қолдими, троллейбус кескин тўхтаган эди, у қалқиб олдинда турган қиз: "ёпишиб" қолди. Димоғига қандайдир нотаниш, дилни орзиқтирувчи атир ҳиди урилди. "Кўзингга қарасанг ўласанми, кап-катта йигит!" деди қиз бижир-бижир қилиб. Унинг чиройли қоши чимирилиб кетган, жаҳддан юзлари қизариб, қовоғини солиб олган эди. Қизик, у шу ҳолатда ҳам ниҳоятда жозибали эди. "Кечирасиз, мен бехосдан", деди "кап-катта" йигит эсанкираб. Ишчилар шаҳарчаси бекатига етганида қиз троллейбусдан тушиб кетди. Табиийки, Талъатга қайрилиб ҳам қарамади. Аммо Талъат ундан ҳамон кўз узмас эди...

Қизиги шундаки, уларнинг иккинчи учрашуви ҳам шундай такрорланди. Фақат бу сафар Талъат қизга эмас, қиз Талъатга урилиб кетди. Танаффус пайтида Талъат иккинчи қаватга чиқиб бораётса, тепадан шошиб тушаётган қиз ортидан кимдир чақирганига андармон бўлиб бурилиб қаради-ю, Талъатга урилди. "Вой!" деди хижолат чекиб. Бир зум эсанкираб турди-да, қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Яна бир бор "вой!" деди. Аммо бу сафар ҳайратланиб эмас, қандайдир эрка оҳангда айтди. "Мана энди "раччўт" бўлдик!" деди баттар кулиб. Буни қарангки, Ҳамидахон ҳам шу даргоҳда, фақат биология факультетида, учинчи

босқичда ўқир экан. Йўллари бир бўлгани учун троллейбусда кўпинча бирга кетадиган бўлишди.

Сўнг "Панорама"га кинога тушиб, охирги қаторга ўтириб олиб, ўпишадиган бўлдилар... Қизик, Ҳамидахон Талъатни умидсиз қилмас, аммо умидвор ҳам этмас эди. Қачон, қаерда кўришишни унинг ўзи айтар, бошқа пайтлари танаффусдами, кутубхонадами, кўришиб қолишса, танимагандек сипо бўлиб ўтиб кетар, Талъат сабабини сўраса, "ортиқча гап-сўзга тоқатим йўқ", деб силтаб ташлар, телефонининг рақамини ҳам айтмас эди.

Ёзги таътилга чиқишганида Ҳамидахон денгиз бўйига дам олишга кетаётиб, Талъатнинг манзилини сўради. Ўша ёқдан хат ёзишга ваъда берди. Қайтгач, уни ўзи топиб олишини айтди. Шундагина Талъат бу қизни чин дилдан яхши кўриб қолганини англади. Бир ойгача ундан хат ҳам, хабар ҳам келмади. Кейин... тўсатдан таклифнома келиб қолди. Чиройли таклифнома... "Муҳтарам Талъатжон! Сизни... кунни бўладиган висол оқшомимизга лутфан таклиф этамиз. Жасурбек, Ҳамидабону".

Талъат бунақа зарбага биринчи марта учрагани учун эсанкираб қолди. "Лутфан таклиф қилинган" "висол оқшоми"га бормади. Хаёлини ғалати ўй қуршаб олган, қачондир Ҳамидани учратиб қолса қандай аҳволга тушишини ўйлар эди.

Учрашишди ҳам... ўқиш бошланишига бир ҳафта қолганида Талъат эстрада театрида машҳур хонанданинг концертига тушди. Кунгирадор, залворли эшиқдан кириши билан Ҳамидага рўпара келди. Худди илк учрашувлардаги каби. Талъат гарансиб туриб қолган эди, Ҳамиданинг ўзи қўл бериб кўришди. Бирпас тикилиб турди-да, ғоят самимий кулди. "Бечорагинам! Нега бунча озиб кетдингиз?! Чиндана яхши кўрармидингиз?" Сўнг Талъат эсини йиғиб олмасидан фойе бурчагига қараб чақирди. "Жасур ака!" Сигарет чекиб турган башанг кийинган, озгин, аммо чайир, гавдали йигит яқин келиши билан Талъатга имо қилиб тушунтирди. "Бу киши Талъатжон. Менинг тутинган укам".

Талъат алланима деб гўлдираганча залворли эшиқдан чиқиб кетди. Қаёққа бораётганини ўзи билмас эди. Бир

маҳал қараса, "Зарафшон" ресторани олдида турибди. Унинг ичгиси, ҳамма нарсани унутиб, маст бўлгиси келар эди... Ҳамиданинг бояги гапи ҳамон қулоғи остида жарангларди. "Тутинган укам!" ўз укасига ўптириб юрадиган "опа"!

Футбол жамоасида, одатда захирада турадиган "запас" ўйинчи бўлади. Уни хоҳласалар майдонга туширадилар. Хоҳласалар захирада ушлаб тураверадилар. Ҳар эҳтимолга қарши! Демак, Ҳамидабону учун Талъат захирадаги ўйинчи бўлган. "Ҳар эҳтимолга қарши!"

У дераза ёнидаги столда ўтириб, ароқ букурди. Онасининг меҳрибонлиги туфайли киссасидан пул аримас эди. Бироқ ҳозир у буни эмас, шунча вақт Ҳамидабонуга "запас" ўйинчи бўлиб келганини ўйлар, ўйлагани сайин гоҳ разаби, гоҳ хўрлиги келарди...

Бир маҳал боши ғувиллай бошлаганида қандайдир жўшқин, одамнинг юрак-юрагини титратиб юборадиган оҳанг шуурига кирди. Беихтиёр бош кўтариб қаради. Зал тўридаги "эстрада супачаси"да уч-тўрт нафар хонанда бири гитара, бири "барабан", яна бири гармон чалар, айниқса гитаранинг дилларни титратувчи садоси минг оҳангда тебраниб, инграётганга ўхшар эди. Шу пайт ичкаридан ҳарир кўйлак кийган қорасоч, қорақўз гўзал аёл чиқиб келди. Гитара садоларига жўр ҳамоҳанг шу қадар оташин рақс ижро эта бошладики, Талъатнинг оғзи очилиб қолди.

Раққосанинг қочиримлари нозик ва чиройли, аъзойи бадани баравар қимирлар, одамнинг қонини гупуртириб юборадиган ҳаракатлар қилар эди. Талъат уларни лўлилар ансамбли деб ўйлади. Анча фурсат маҳлиё бўлиб ўтирди-да, гандираклагудек бўлиб ўрнидан турди. Куй ва рақс тутагач, супачага яқин борди. Одатда, ресторандаги ансамблани безовта қилиш тақиқланади. Зўр келса, сурбет хўрандани ташқарига улоқтириб юбора қолишади. Бироқ Талъат сурбетлик қилмади. Фақат раққосага яқин бориб, тили тутилгунча "бир зум меҳмони бўлиш"ни илтимос қилди. Раққоса унга яқин келиб, қўлини чап биқинига тираганча истехзоли табассум билан узоқ қараб қолди.

Шу туришда у ўзи минмоқчи бўлган "тойчоқ"ни чамалаб кўраётган чавандозга ўхшар эди.

— Бир минутга, — деди Талъат оғзидан гапи тўкилиб. — Атиги бир минутга... Илтимос...

— Кейин-чи? — деди раққоса.

У ёғига нима дейишни Талъат билмас эди. Раққоса яна бирпас қараб турди-да, "тойчоқ" ҳарқалай маъқул келди шекилли, овозини пасайтириб бир оғиз гап айтди:

— Эртага, ровно соат учда фонтан ёнида...

Зум ўтмай тагин гитара тилга кирди. Раққоса аввалгидан ҳам кўпроқ жунбушга соладиган ҳаракатлар қила бошлади.

Эртаси айтилган пайтда Зуля (раққосанинг оти шунақа экан) ваъда қилинган жойга келди. Сўнг "тойчоқ"ни ўзининг шаҳар чеккароғидаги шинам безатилган уч хонали квартирасига бошлаб борди. Ўзининг айтишича, уларнинг ижодий гуруҳи лўлилар эмас, қурама ансамбл экан. Асосан жаҳон куй ва қўшиқлари, рақсларини ижро этишаркан.

Зуля чиндан ҳам тажрибали "чавандоз" экан. Талъатга кўп нарсаларни ўргатди. Яшаш қоидаларини ҳам. "Талгатчик, — деди бир куни. — Сен хотин зотига ишонма! Аёл киши хоҳласа қирқта эшак эмас, қирқта филнинг белини синдириб юборадиган макр ўйлаб топади... Ундан кейин Талгатчик, яна бир нарсани қулоғингга илиб ол. Менинг ҳаётим шиорим шу. Сен ўзинг алданиб қолмаслигинг учун бошқаларни алда! Ўзинг хиёнатга йўлиқмаслик учун бошқаларга хиёнат қил! Бўлмаса "лох" бўлиб оёқ остида қолиб кетасан!"

Ҳамидабонунинг қилмиши ёдига тушди-ю, Талъат Зуля минг марта ҳақ эканини эътироф этди... Уйдагилар анчадан бери тўй тараддудига. Онаси "Қачон уйланасан, танлаганингни айт", деб тиқилинч қилади. Талъат аввал диссертация ёқлаб олиши кераклигини баҳона қиларди. Ростини айтганда чин дилдан ёқтирган одами йўқ!

У хирмонга ёнбошлаган кўйи ҳамон гитара садоларини тинглар, гоҳ Ҳамидабону "опа"сини, гоҳ Зулянинг ним қоронғи, сербезак хонасини эсларди. Албатта, энди кўп

нарсалар унутилди. Ишқ-муҳаббат, садоқат-вафо деган гаплар бачкана туюладиган бўлиб қолди. Зуля тўғри айтади. Сен алдамасанг, бошқалар сени алдайди. Қиз бола дегани гулдек гап. Сен ҳидламасанг, бошқаси ҳидлайди, сен узмасанг, бошқаси узади... Гавҳарни биринчи кўргандаёқ хаёлига шу фикр келган эди. Чиройли, соддагина қиз... Анча вақтгача "ҳидлаб юрса" бўлади. Ўқишга кириши учун маълум шартларни адо этиши кераклиги яна яхши! Суянадиган тоғи ҳам йўқ. Биттаси анави Мансурми? Қўй оғзидан чўп олмаган оддий талабанинг қўлидан нима келарди? Хоҳласа, шунақа қиладики, Гавҳарнинг ўзи "Бировнинг ишига бурнингизни суқманг" деб жойига ўтқазиб қўяди ўша "Отелло"ни!

...Узоқдан тракторнинг гуруллаган овози эшитилди. Талъат транзисторни ўчириб ўрнидан турди. Табелчининг ўзи майкачан бўлиб олиб, трактор ҳайдаб келар, иккита бўш тележка эгри-бугри дала йўлида сакраб-сакраб шалдирар, филдираклар остидан чанг кўтарилар эди. "Кун тиккага келиб қолибди. Ҳадемай тушлик бўлади", деб ўйлади у пайкал оралаб юрган талабалардан кўз узмай. Узоқда — тутзорлар орқасидаги кўчада "Газик" машинаси кўринди. Машина шу ёққа бурилди. "Ректоратдан комиссия келяпти". Талъат сирғалиб хирмондан тушди-ю, шимиға ёпишган пахта толаларини қоқиб ташлади. Кескин ҳаракат билан сочини текислади.

...

Мансур эрта билан ўрнидан туролмади. Боши оғирлашиб кетгандай ёстикдан кўтаролмас, қўл-оёқлари қақшар, кўзини юмиши билан туш кўра бошлар, аммо нима кўраётганини англай омасди. Гоҳ ердан бир қарич баландда муаллақ учиб кетаётгандай бўлади, гоҳ тубсиз жарликларга шўнғийди, сесканиб кўзини очади-ю, тагин ухлаб кетади...

У тушга яқин ўзига келди. Уй ичи қуёш нурига тўлган, жимжит эди. Мансур ёнига аланглаб, юмалоқланган кўрпатўшакларни кўрди. "Болалар кетиб қолишибди... Жуда уятли иш бўлдику-а! Келиб-келиб арзимаган баҳона билан

ҳам касал бўладими одам!" У икки кун аввал ҳамхона йигитлар билан қишлоқ четидаги каналга чўмилишга борган, кеч кириб салқин тушиб қолгани учунми, чўмилиб чиққач бадани увишиб сесканган эди. Демак, сал шамолласа томоғи оғриб, иситмаси кўтариладиган эски дарди яна қўзғабди. У ўрнидан турмоқчи эди, боши сирқираб оғриди. Ёстикқа ёнбошлаб, ташқарига қулоқ солди. Абдухалил гурсиллатиб ўтин ёрар, дераза ортида чумчуқлар чирқиллашар, шамолга эргашган терак хазонлари ҳавода пирпиради.

Мансур болалигида ҳам кўп касал бўларди. Биринчи қор ёғиши билан ўртоқларига қўшилиб, Хирмонтепага чиқиб кетар, кечгача чана уча-уча юзлари совуқдан ловиллаб уйга қайтарди. Аяси уни койиб-койиб жиққа ҳўл бўлиб кетган этигини, чопончасини ечиб олар, даров ўраб-чирмаб, танча ёнига ётқизиб қўярди. Мансур кечаси билан алаҳлаб чиқар, аяси ярим кечада туриб қайтадан чой қайнатар, гултожихўроз дамлаб ичирарди. У ёз бўйи Мансур учун атайлаб ялпиз, сариқбош, исириқ, яна аллақанақа гиёҳларни йиғиб юрар, "их" деса ҳозир ундан айрилиб қолаётгандай бошида минг парвона бўларди. Ҳозир ҳам у ёш боладай аясининг меҳрибонликларини қўмсади. Биров эшитиб қолишидан чўчигандай, секин уф тортдию, қаддини ростлаб ўтирди.

Бир оздан кейин Абдухалил бир чойнак чой кўтариб кирди.

— Турдингизми, Мансуржон? — деди шанғилаб. — Гавҳар бечора аҳволингизни кўриб қўрқиб кетди! Зулайҳони айтмайсизми? "Ҳар балони сиз бошлайсиз, ўзингиз-ку, қишда музни тешиб чўмилсангиз ҳам балоям урмайди, Мансурни бошлаб боришга бало бормиди", деб менга ёпишади. "Ҳой, барака топгур, менинг чўмилишга вақтим борми, эртадан кечгача қозон кавлаб, сизларни боқиш билан овораман-ку!" десам қулоқ солмайди! Қани, манави чойдан иссиқ-иссиқ ичинг, бригадир Тўхташ аканинг уйдан озгина асал олдириб келдим!

Бир-икки пиёла асал чойдан кейин Мансур ўзини анча енгил ҳис эта бошлади. Абдухалил каттакон тоғорада кар-

тошка олиб келиб, ёнига қўйди-ю қаламтарош билан ар-
татуриб, тагин гапга киришди:

— Шу ошпазликдан озод қилсанглар, тагин бир марта
ош қилиб берардим... ўз ёнимдан! Жуда жонга тегди! Сўфи
азон айтмасдан тур, чой қайнат! Омбордан гўшт олиб кел!
Овқат пишир, аравага ортиб далага бор. Тагин буларнинг
димоқ-фироғини айтмайсизми! Худо ҳаққи, бир кунмас-
бир кун чўмич билан тушириб қоламан-да! Ўтган куни
биринчи курсларга макарон шўрва олиб борсам, бир хо-
нимча косачаларини қайтариб олиб келдилар. "Ҳа?" "Ов-
қатингизнинг тузи йўқ, ўзингизга ўхшаб" эмиш! "Ана
туз! — дедим шўрхок ерни кўрсатиб, — тўйгунча яла-
шинг мумкин! Есанг ҳам биров фиринг демайди".

Мансур кулиб юборган эди, тагин боши сирқиллади.
Гуруҳдошлар Абдухалилни софдиллиги, меҳнаткашлиги
учун яхши кўради. Шу топда Мансур ҳам унга жилмайиб
тикилиб ётар, Абдухалил бўлса парво қилмай ҳикоясини
давом эттирарди:

— Ўзингиз биласиз, мен гапирмасам туrolмайман. Гап-
лашай десам, олдимда одам йўқ. Кун бўйи атрофимда ўра-
лашган қушлар билан гаплашаман. Мошхўрданинг қол-
ган-қутганини ейишди-да. Кечқурунлари Зулайҳо билан
бундоқ ёзилиб гаплашай, кино-пинога борай десам, қозон
ювиш керак.

— Қушчаларга от қўйиб олдингизми? — деди Мансур
жилмайиб.

— От нимаси, оғайни! Ўзи қанақа қуш деб сўранг! Чум-
чуқ билан қаргадан бошқасини танимаيمان! — Абдуха-
лил бир нимани эслаб қолди шекилли, жойлашиб ўтириб
олди. — Бир куни биофақда ўқийдиган бола билан баҳс-
лашиб қолдик. Жасур деган бола. Нуқул билафонлик қилиб
тинкани қуритади. Шуни бир болагим келиб юрарди. Бир
куни "Дунёдаги ҳамма қушларни биламан", деб мақтаниб
қолди. "Йўғ-е, дунёда минг хил қуш бор, ҳаммасини қаёқдан
биласиз" десам, "менинг отам орнитолог, мен билмайдиган
қуш йўқ", деб туриб олди. "Бўпти, — дедим, — дунё-
нинг бир чеккасида эмас, ўзимизнинг Ўзбекистонда шун-
дай қуш борки, сиз уни билмайсиз", дедим. "Баҳс бойла-

шамизми?" деди. Аканг қарағай худди шуни кутиб тургандим. "Бўпти, аммо битта шартим бор", дедим. "Қанақа шарт", деган эди, ётиғи билан тушунтирдим. "Сиз биологсиз, демак, бу соҳани мендан ўн ҳисса яхшироқ биласиз. Шунинг учун сиз ютқазсангиз, ўн сўм берасиз, мен ютқазсам, бир сўм", дедим. Икковимиз қўл ташлашдик. "Ўзбекистонда шундай қуш борки, осмонда учиб кетаётганда оёғи битта бўлади, ерга қўнганда иккита бўлиб қолади, топинг-чи, бу қанақа қуш?" дедим. "Бунақа қуш йўқ", деди ҳафсаласи пир бўлиб. "Бор-да", деб туриб олдим. "Айтинг, билсангиз", деди. "Аввал ўн сўмни чўзинг-да" десам, ўн сўм чиқариб берди. "Қани, айтинг?" деб тикилинч қилди. Тўққиз сўмни чўнтагимга солиб, бир сўм қайтариб бердим. "Бунақа қушни ўзим ҳам билмайман", дедим. "Орамиз очиқ, сиз ҳам ютқаздингиз, мен ҳам", деб кўзимни лўқ қилиб туравердим.

Мансур боши оғришига қарамай, қотиб-қотиб кула бошлади.

— Йўқ, — деди Абдухалил, — тўққиз сўмга ўзини ҳам, бошқа болаларни ҳам пиво билан сийладим. — У артилган картошкани тоғорага ташлаб бирпас ўйланиб турди-да, бирдан тишини ғичиллатди. Қовоқларини уйиб пишқирди. — Мана кўрасиз, Мансуржон! Эрта-индин анави олифтага энасини кўрсатиб қўяман-да!

— Ким у?

— Анави Талъатга-да! — деди Абдухалил кўзлари чақнаб. Мансур унинг феъли нима учун айниб қолганини тушунди. Абдухалил Талъат билан чиқишолмас, отини эшитиши билан жини қуришарди.

— Кеча ўзи ҳам студент эди, — деди Абдухалил бўғилиб, — бугун хўжайин бўлиб олиб, менга ақл ўргатапти. Қайси куни овқат олиб борсам, совиб қолибди, деб жанжал чиқарди. "Яна бир марта шуңдоқ қилсангиз, стипендиядан олиб ташлайман", дейди. Вой, сени хўжайин қилганни... — Абдухалил чапанчасига қалаштириб сўқди. — "Хўп, хўжайин!" — дедиму келавердим! Эртасига макрон жаркоп қилгандим. Аравага отни қўшиб, энг аввал уларга олиб бордим. Бу гал ҳам тихирлик қилиб, йўлимни

тўсди. "Нимага тушликни тез олиб келдингиз?" — дейди. "Эсингиз жойидами, Талъат, соатингизга қаранг, бирдан ошди, болалар оч ишлайверсинми?" — десам, қани кўнса! "Зарари йўқ, одам қанча оч қолса, шунча яхши ишлайди, дуторнинг ҳам қорнини тешишмаса жарангламасди", — дейди. Қамчи билан қулоқ-чаккасига солиб юборай дедиму, ўзимни босдим. "Хўп, — дедим, — бўлмаса бутун сиз тушлик қилмайсиз!" Атрофимизни ўраб турган талабалар кулиб ётибди. Гапим алам қилди шекилли, аравага чиқиб термосни очди. "Аравани тез ҳайдабсиз, овқат аралаш-қуралаш бўлиб кетибди, эртагаёқ масалангизни деканатга қўямиз", — дейди. Болалар овқатланиб олгунча тишимни-тишимга қўйиб турдим. Ҳамма ишга тушиб кетгандан кейин отнинг қоринбоғини еча бошладим. Тепамга келиб ёўдайиб турибди. "Қарашиб юбормайсизми, оғайничалиш", — дедим силиққина қилиб. Инқилаб-синқилаб хомутбоғни ечди. Отни чиқариб, бир чеккага арқонладим. У бўлса тағин белини ушлаб, тепамда турибди. "Қани, кирмайсизми, нима қилиб турибсиз, оғайничалиш?" — дедим. "Қаёққа?" — дейди анқайиб. "Шу ёққа-да", — дедим икки шотининг ўртасини кўрсатиб. — От дам олсин, ўрнига сизни қўшамиз. Сиз ундан кўра ақлсиз. Керак бўлса тез юрасиз, бўлмаса секин!" Кўзлари ола-кула бўлиб кетди. "Сен мени майна қилма!" эмиш. "Бўлмаса, сен ҳам мени майна қилма, — дедим. — Бир гал кеч қолдинг дейсан, бир гал тез келдинг, дейсан, муддаонг нима?!" Орқасига қарамай пайкалга жўнаб қолди! — Абдухалил нафрат билан қошини чимирди.

Мансур бу йигит ноҳақликни ёмон кўришини, алам ўтса ҳеч кимни аяб ўтирмаслигини билгани учун юпатди:

— Майли, Абдухалил. Унга ҳам қийин-да. Шунча одамнинг кўнглига қараш осонми?

— Сиз ҳам қизиқсиз-да, Мансуржон! — Абдухалил чирган картошкани четга улоқтирди. — Ҳаммага ишонаверасиз! Бу ялоқи Гавҳарнинг атрофида бекорга пашшахўрда бўлаётгани йўқ. Мени айтди, дерсиз! Сал ҳаддидан ошса-ку, сиздан аввал ўзимоқ хотинчалиш башарасини пачақлаб ташлайман-а!

Унинг охирги гапи Мансурнинг ҳамиятига тегди.

— Ошириб юбордингиз. Гавҳар унақа қиз эмас.

— Биламан, Гавҳар яхши қиз. Лекин анави иблис бурганинг думини кўрган! — У жимиб қолди. Деразага қараб, пичоқни тоғорага ташлади. — Оббо, декан келиб қолди-ку!

Мансур эшиқдан кириб келаётган деканни кўриб, хи-жолатдан эсанкираб қолди. Юнусовнинг ортидан Фулом Саидович кириб келди. Мансур баттар мулзам бўлди. Одатда, ҳашарга чиққан талабалар билан домлалар, декан келар, аммо институтнинг энг нуфузли проректори Фулом Саидовичнинг ўзи ҳашарчилардан хабар олиши кам бўлар эди.

"Жуда ноқулай бўлди-да", Мансур ийманиб салом берди.

— Салом, ўғлим! — деди Фулом Саидович, — Мазанг йўқми? Майли, қимирлама.

Мансур жавоб қилишга улгурмай тепасига Юнусов келди.

— Нима қилиб чўзилиб ётибсиз?

Мансур қизариб-бўзариб ростини айтди:

— Каналда чўмилгандим... Шамоллаб қопман.

— Баракалла! — деди декан кўзойнак ортидан қаттиқ тикилиб. — Урушда бўлганингизда эди, музлаган дарёдан кечиб ҳам шамолламасдингиз! — Шундай деб проректорга юзланди. — Нозик ойимдек ётишини қаранг! Ҳайронман, ҳозирги ёшларга, Фулом Саидович!

Фулом Саидович бир Мансурга, бир Абдухалилга юзланиб сўради:

— Қийналаётганинглар йўқми? Овқат масаласида тақчиллик бўлмаяптими?

— Ташвишланманг, домла! — деди Абдухалил илжайиб.

— Овқатлар зўр. Хоҳлаган болага хоҳлаганча "дп" бераман! Қўшимча улуш.

— Баракалла! — деди проректор кулимсираб. Мансур боши сирқилаб кетаётганига қарамай ўрнидан турди. Декан истеҳзо билан қўл силтади:

— Ётаверинг энди!

Нарироқда турган Фулом Саидович кексаларга хос бўлма-

ган чаққонлик билан илдам келиб, Мансурнинг елкасидан тутди.

— Ўтир-чи, болам! Вой-бў, иситманг бор-ку. Шошма, — унинг кўзлари меҳрибонлик билан парпиради, — ҳозир тузатамиз! Менинг ҳам одатим шу: сал шамолласам дарров ётиб қоламан. Шунинг учун, — у пиджагининг чўнтагини кавлади, — эҳтиётимни қилиб юраман... Чой борми?

Эшик олдида турган Абдухалил дарров совуқ чой олиб келди. Фулом Саидович қоғозга ўроғлиқ думалоқ доридан биттасини узатди.

— Қани, ичиб юбор-чи!

Мансур проректорнинг ўзи бефарзанд бўлгани учунми, талабаларга меҳрибон эканини кўп эшитган эди. Энди ўзи ҳам кўрди.

— Раҳмат, домла! — деди оҳиста.

— Мана бунисини кечқурун ичасан, — профессор яна битта таблетка узатди. — Ўралиб ётсанг, эрталаб ҳеч нима кўрмагандай туриб кетасан.

Аммо Мансур ётмади. Ётолмади. Домлалар эшикдан чиқиши билан ўрнидан турди. Йўлақда профессорнинг босинқи овози эшитилди.

— Сиз, азизим, "ҳозирги авлод", "уруш", "фронт" деган гапларни кўп писанда қияпсиз! Уруш кўрмагани учун ҳозирги авлод айбдор эмас! Қўйинг, кўрмасин ҳам. Сиз билан мен ким учун жанг қилдик? Мана шу авлод учунми, ахир! Кўнгилни кенг қилиш керак, азизим.

Мансур деканнинг жавобини эшитмади. Ҳовлида машина гуруллади. Мотор товуши узоқлашиши билан этакни елкасига ташлаб ҳовлига тушди-ю, Абдухалилнинг койишига қарамай секин-секин далага қараб кетди.

...

Сумбула туғди. Канал бўйидаги қамишлар сарғайиб, таъзимга бош эгди. Сувлар тиниқлашиб, остидаги ўтлар кўришиб қолди. Осмонда шамолга эргашган мезонлар кездди, заъфарон хазонлар пирпиради. Унсиз куз шарпаси қаҳрабо ҳассасига таяниб, ер юзида кеза бошлади. Эрталаблари

қуюқ туман остида жунжиккан пахтазорга кириш кишини сескантирадиган бўлиб қолди.

Гавҳар ҳамон аввалгидай ишлар, аммо энди меҳнатининг "натижаси" икки ҳисса кўпроқ ёзилар эди. Биринчи марта юз саксон кило пахта тердим, деганида Зулайҳо уни бағрига босиб эркалади. Ўзини бунчалик қийнамаслигини тайинлади. Кейин... шубҳа билан қарай бошлади. Ундан кейин алақандай бегонасираб қолди. Йўқ, у ҳали ҳам аввалгидай меҳрибон эди-ю, аммо ниманидир айтолмаётганидан хижолат бўлаётгандай кечқурунлари кам гаплашар, иш тўғрисида гап бошланса, мавзунини бошқа томонга бурарди.

Гавҳарнинг ўзи ҳам бундай гаплардан юраги безиллар, аммо қочиб қутулолмасди. "Илғор" лиги ҳақида аввал курсдошлари орасида гапиришди, кейин "ташаббуси"ни бутун факультетга ёйишди. Юнусов билан Талъат кўпчилик ўртасида унинг номини тилдан қўймайдиган, бошқаларни ундан ўрнак олишга ундайдиган бўлиб қолди.

Йигирма кун ичида Гавҳарнинг кўзлари киртайиб, озиб кетди. У одамлардан ўзини олиб қочар, камгап, одамовини бўлиб борарди. Ҳамма унга бегонасираб қараётгандай, орқасидан пичирлаб гапираётгандай эди. Фақат Мансур ҳамон ўзгармаган, ҳамон Гавҳарни аввалгидай авайлар, оқшомлари узоқ-узоқ суҳбатлашарди...

... Шу кунини Гавҳар ланж бўлиб уйғонди. Унинг руҳи тушиб кетган, нимадан ҳафалигини ўзи ҳам билмас, лекин ҳеч ишга қўли бормасди. Пайкалга тушгандан кейингина ланжлиги йўқолди. Кўйлагининг этаклари тонг шудрингидан ҳўл бўлиб кетганига, иссиқ кофтасининг енгини кўкариб қолганига парво қилмай чаққон ишга киришди. Пахталар унинг нозик бармоқларига илашиб чиқар, чаноқлар силкиниб қоларди. У энгашиб олганча тез-тез ишларкан, уйга ёзган хатларига жавоб келмаганини эслаб, кўнгли хижил бўлди. Мандат комиссиясининг мажлисини бўлиб ўтган кунини институтга кирдим, деб ёзган, аясини чўчитмаслик учун Мансур акаси ҳам ўзи билан бирга эканини айтган эди. Гавҳар аяси билан дадасини, Ғиёс акаси билан Фотима-Ҳусанларни ўйлаган сайин соғинч кучаярди.

Кун тиккага келиб қиздира бошлади. Гавҳар кофтасини ечиб, бир туп баланд ғўза учига илаётган эди, хирмон томондан Абдухалилнинг овози гулдуради:

— Обе-е-ед!

Бир тўда талабалар аллақачон хирмон бошига бориб олишган, бошқалар терган пахтасини орқалаб ўқарикдан турнақатор тизилиб кетишарди. Гавҳар толиққанини энди ҳис қилди. Боядан бери терган уч уюм пахтасини этакка зичлаб жойлади-ю, юкнинг оғирлигидан икки букилиб, тарози томонга юриб кетди. Хирмонга яқинлашганида қадамлари секинлаша бошлади, этикнинг вазминлиги яна сезилди. У юкни тепаликка олиб чиқолмаслигини билар, аммо тўхтагиси келмасди. "Майли, барибир етаман!"

У тиришиб-тирмашиб хирмонга чиқа бошлади. Катта-кон темир тарози ёнида турган Талъат уни кўриб қолди шекилли, ҳисоб дафтарини пахта устига ташлаб, чопиб тушди.

— Бунақа оғир кўтарманг-да! — У Гавҳарга қўл чўзди.

— Керакмас, ўзим... — Гавҳар яна икки қадам босди. Энди у қўлларининг томири тортишиб, оёқлари қалтирай бошлаганини сезиб турарди.

— Бу ёққа беринг! — Талъат унинг елкасидан этакни олди. Бир силтаб орқалади-ю, тез-тез юриб тарози тарафга кетди.

— Қирқ бир кило, — деди этакни тарозидан тушириб.

— Ҳаммаси бир юз икки бўлди!

Гавҳар унга қарамасликка ҳаракат қилиб пахтани ағдарди, бир чеккада турган косасини олиб, бақдан сув қуйиб ювди. Йигит-қизлар навбати билан Абдухалилнинг ёнига келишар, у бўлса ҳар гал косани тўлдирган заҳоти "Следующий!" деб бақириб қўярди. Ҳавода мошхўрданинг хушбўй иси анқир, талабалар чекка-чеккага ёнбошлаб овқатланишарди.

Гавҳар билинтирмай ютиниб қўйди. Навбати билан бориб индамай идишини узатди. Терлаб-пишиб кетган Абдухалил бошини кўтариб жилмайди.

— Ҳорманг, Гавҳар!

— Саломат бўлинг, — деди Гавҳар секин.

— Рекордчиларга бир эмас, икки ҳисса мошхўрда бераман! — Абдухалил унинг косасига бир бўлак гўшт ташлади.

Гавҳар хижолатдан қип-қизариб ён-верига аланглади. "Рекордчи", "илғор" деган сўзлар энди унга ҳақоратдай туюлар, ҳар гал шу сўзни эшитса этлари жимиралишиб кетарди. Унинг кетидан навбат кутиб турган паст бўйли, сап-сариқ қиз лабини бурди. Гавҳар бу қиз билан курсдош бўлса ҳам ҳали яхшироқ танишиб олмаган, отини ҳам билмасди. Қиз ошкора пичин қилди:

— Албатта рекордчи бўладилар-да! Гавҳар чиройлилар!

Гавҳарнинг кўнгли бузилиб кетди. Ўз-ўзидан қўллари титрай бошлади. Косани ташлаб юбормаслик учун бурилиб кетаётган эди, Талъат билан тўқнаш келиб қолди. Афтидан, у ҳозирги гапни эшитган, ранги қув ўчиб кетган эди.

— Тўхтанг! — деди у Гавҳарга. Кейин Абдухалилнинг тепасига келди-да, чўмични бандидан маҳкам ушлади. — Шошманг, ҳозир нима дедингиз?!

Абдухалил қаддини ростлаб, бир Гавҳарга, бир Талъатга қаради.

— Кимга?

— Норбоевага... — Талъат лабини қимтиб таъкидлади. — Сиз... умуман ақлингиз етмаган нарсаларга аралашманг, тушундингизми?

Абдухалилнинг сарғиш қошлари уюлди. Пишқириб, чўмични тортиб олди-да, паст, таҳдид оҳангида шипшиди:

— Боринг! Тошингизни теринг! Ақлим еттани учун гапиряпман!

Гавҳарнинг томоғи гиппа бўғилиб қолди. Секин-секин юриб хирмондан тушди-ю ғўзапоялар орасига кириб кетди. Чўккалаб олганича овқатни тўкиб ташлади. Мошхўрда суви ариқнинг қатқалоқ бўлиб ёрилган тирқишларига сингиб кетди. Мош, гуруч донлари битта-биттадан терилиб қолди. У ариқ ичига мук тушганча кафтлари билан юзини тўсиб олди. Йиғлагиси келар, аммо йиғлай олмасди.

"Нима бўляпти ўзи? — У бошини қатқалоқ ерга яна ҳам қаттиқроқ босди. — Кимга айланиб қолдим?!"

Бир маҳал елкасига аллаким кафтини қўйганини илғаб, бошини кўтарди. Абдухалил унинг устида эгилиб турар, кўзлари айбдорона жавдирарди.

— Кечиринг, синглим, — у нима дейишини билмай пешонасига тушиб турган сарғиш сочларини тутамлади. Ичи тўлиб кетди шекилли, овозини баралла қўйиб юборди. — Хафа бўлмагин энди, синглим! Мен анави олифтанги сўқмоқчи эдим. Қани, юр, бирга овқатланамиз.

Гавҳар билагини унинг қўлидан тортиб олди. У шу топда бир оғиз гапирса йиғлаб юборишини билар эди.

— Мендан хафа бўлдингми?

— Мен сиздан хафа эмасман! — Гавҳар этакни елкасига ташлаб, пайкал ичига югуриб кетди. Ўқариққа етгунча тўхтамади. Кенг, зах ариқ ичига этагини ёзди-ю чалқанча ётиб олди. Қовжираб қолган ғўза барглари шамолда силкиниб ҳазин шилдирар, аллақерда терим машинаси гувуларди. Осмоннинг бир чеккасида самолёт кўринди. Қуёш нурида олмосдай ялтираганча, орқасидан тўзонли из қолдириб ўқдай учиб борар, момиқ булутларнинг патини тўзитиб олға парвоз этар, аммо овози эшитилмас эди. Гавҳар самолёт кўздан ғойиб бўлгунча тикилиб ётди.

Хирмон томондан элас-элас товуш келди.

— ...а-а-р-р! Гавҳар-р!

"Талъат чақиряпти! Нима, малайманми? Керак бўлса ўзи топсин?"

У индамай ётаверди. Анчадан кейин гурс-гурс қадам товушларини эшитиб ўрнидан турди. Баланд ғўзапояларни қўли билан эга-эга шу ёққа келаётган Талъатни кўрди. У ёлғиз эмас эди. Кулранг шляпа кийган, қора кўзойнак таққан, гавдали бир киши ариқ ичидан Талъат билан ёнма-ён келарди.

— Танишинглар! — Талъат яқин келиб гавдали кишига уни кўрсатди. — Факультет юлдузи Гавҳар Норбоева шу киши бўладилар. Кунига юз саксон, икки юз килодан теряптилар. — Кейин нотаниш кишига имо қилди, — булар вилоят газетасидан келибдилар. Марҳамат, ўртоқ Нуриддинов!

Гавҳар нотаниш кишининг фотоаппаратига эътибор бер-

маганди. Талабаларнинг ярмида фотоаппарат бор, кунора суратга тушиб туришарди... Гавҳар Нуриддиновнинг мухбир эканини энди билиб, уялиб кетди.

— Йўқ, мен тушмайман! — деди хижолатдан қизариб.
— Бошқалар ҳам бор-ку!

— Бошқалар ҳам тушади. — Мухбир қора кўзойнагини кўлига олиб, аппаратини филофдан чиқарди. Одамларнинг камтарлигини кўравериб, кўникиб кетган бўлса керак, Гавҳарнинг қаршидигига қарамай, икки марта суратга олди-ю, раҳмат айтиб бурилиб кетди.

Талъат мухбирнинг кетидан қараб турди-да, узоқлашганидан кейин бир дона хом кўракни юлиб олиб орасини ёрди.

— Шу одатингиз қолмади-да, Гавҳар! "Икки юз кило термайман, суратга тушмайман!.." Қизиқсиз-да...

Гавҳар унга зимдан қаради. Талъат табассумли кўзларини кўракдан узмай, оппоқ, нам пахтани ипдай чўзиб-чўзиб суғуриб оларди. Гавҳар ҳар сафар унга қарамасликка ҳаракат қилса ҳам, нимаси биландир бошқалардан ажралиб турадиган бу йигитга бир лаҳза термилиб қолганини ўзи ҳам билмас, кейин ўзидан-ўзи вижиниб кетарди.

— Курсдошларимни алдаганим етмайдими? Энди газетани ҳам алдайманми?

Талъат кўракни улоқтириб юборди. Ҳамон кулиб турган кўзлари билан уни бошдан-оёқ кузатиб чиқди.

— Ҳозир бир гап айтсам, тагин йўқ дейсиз! Кечқурун туман марказида кимё факультетининг талабалари билан учрашув бор, — Талъатнинг кўзларига жиддият чўқди. — Сиз ҳам сўзга чиқасиз. Декан айтди.

У Гавҳарнинг жавобини кутмай кескин бурилди-ю, юмшоқ ерни туфлиси билан чуқур-чуқур босиб юриб кетди.

...

Улар тош кўчада ёнма-ён келишарди. Чодир тутган ой сарғиш нур сочар, олис пайкаларда гурулмаётган терим машиналарининг чироқлари ялт этиб кўриниб қолар, кейин тагин бурилиб кетар, далалар устида серташвиш куз ҳаёти

давом этарди. Аллақаерда бедана сайрар, подадан адашган сигир маърар, оёқлар остида юмалаган тош тун сокинлигида қаттиқ шарақларди. Талъатнинг юзи чекаётган сигаретининг ялт этган қизғиш чўғида ўқтин-ўқтин ёришиб кетарди. Гавҳар эса тез юриб борар, ҳозир тугаган мажлис кўз ўнгидан кетмасди. Чироқлар нурига чўмган кенг зал, нотаниш чеҳралар, икки-уч оғиз сўз, қарсаклар... У шундан бошқани эслай олмайди. Нима деди? Кимларни гапирди? Гуруҳдаги илғор йигит-қизларнинг номини айтди. "Ўзим ҳам кунига икки юз килога яқин пахта тераман", деди. Бўлди!

— Зўр экансиз-ку, тагин сўзга чиқишни билмайман, дейсиз!

Гавҳар хаёллари тўзиб Талъатга ўтирилиб қаради. "Нимани ўйлаётганимни қаёқдан билди бу?"

— Яхши гапирдингиз... Фақат машина учрамагани чатоқ бўлди-да. Аксига юради ўзи. Ҳар куни пунктга пахта топширган машиналар қайтарди-я!

Гавҳар бу сафар ҳам жим кетаверди.

Уч-тўрт қадам юргандан кейин Талъат хавотирли оҳанг-да гапирди:

— Қаранг, Гавҳар, ҳавони булут ўраяпти. Одамларга жабр бўлади-да... Пахтага ҳам. Бир кун ёмғир ёгса, пайкалга бир ҳафтагача машина тушолмайди.

Гавҳар осмонга қаради. Чиндан ҳам ҳавога оқиш булутлар ёйилган, баданга чиққан ярадай қизғиш тус олган ой осмоннинг қоқ ўртасида қотиб қолган эди.

— Ишқилиб ёғмасин-да, — деди у секин.

— Биласизми, Гавҳар, авваллари мен пахтага чиқишдан қўрқардим. Тошкент мактабларида ўқувчилар ҳашарга чиқишмасди. Жуда зарур бўлиб қолса ён-атрофдаги колхозларга дам олиш кунлари чиқиб келардик. Ўшанда ҳам бир амаллаб чиқмай қолардим...

Гавҳар Талъатнинг хўрсинганини эшитди.

— Ўшанда ўртоқларинг билан бир-икки ой ёнма-ён яшаш қанчалик яхши бўлишини билмас эканман...

Гавҳар Талъатнинг ўкинч билан гапираётганини сезди.

— Энди билдингизми?

— Ҳа, энди яхши биламан. Ҳамма нарса ҳам йўқолганидан кейин азиз бўлади. Мана, сиз ҳозир талабасиз. Талабаликнинг қадрини билмайсиз. Беш йил кўз юмиб-очгунча ўтиб кетади. Ундан кейин шу йилларнинг қадри билина бошлайди.

Ярим соатчадан кейин қишлоққа кириб келишди. Уйлар жимжит, ҳамма уйқуга кетган, чироқ кўринмасди. Мактаб ёнига етиб қолишганида, тор кўчадан чиқаверишда девор тагида турган шарпани Гавҳар биринчи бўлиб кўриб қолди-ю сесканиб кетди.

— Анави итми, Талъат ака?

Девор панасидаги шарпа ириллади. Каттакон қоп-қора ит тупроқ чангитиб бирдан олдинга ташланди. Гавҳар тисарилиб-тисарилиб Талъатга урилди. Итнинг ғужанак бўлиб олганини ҳам, бир сакраб чеккага ўтиб кетганини ҳам кўрмади. У кўрқувдан дағ-дағ титрар, юраги гурсиллаб урарди.

Тўсатдан унинг лабларига илиқ нафас урилди. Биринчи марта физикадан имтиҳон топшириш учун эшиқдан кириб кетаётганида Талъатдан анқиган эркакларга хос, бошни айлантриб юбуровчи исни тўйди димоғида. Талъат унинг елкаси оша эгилганча узоқ, эҳтирос билан ўпди. Гавҳар унинг оғушида қолган, қимирлай олмасди. Талъатнинг қайноқ лаблари бир зум узоқлашди-ю, аста пичирлади:

— Яхши кўраман сени!

Ўша лаблар яна чанқоқлик билан ўпа бошлади. Гавҳар кўзларини чирт юмиб бир лаҳза эсанкираб турди-ю, дафъатан Мансурнинг ишонч, меҳрибонлик билан қарашлари кўз олдига келиб, кучи борича силтаниб, Талъатнинг оғушидан чиқди. Югуриб кўчанинг ўртасига бориб олдида, ғайрилиб қарамай чопиб кетди. Тупроқ тўп-тўп қилар, оёғининг тўпигига урилиб, туфлисининг ичига тўлиб чиқар, аммо у тўхтамас, орқасидан Талъатнинг чақирган товушини эшитган сайин қаттиқроқ югурар, терлаб кетганди. Зим-зиё кўчанинг икки четигаги тераклар шовуллар, яқин жойда ит акиллар, лекин шу топда Гавҳар ҳеч кимдан чўчимас, фақат бу ердан кетгиси, тезроқ кетгиси келарди.

Кампирнинг ҳовлисига етганидагина ўзини босиб олди. Зулайҳони уйғотиб юбормаслик учун эшикни аста очиб қоронғи хонага кирди. Ўз қаравотига ўтириб туфлисини ечаётган эди, Зулайҳонинг хўрсинганини эшитди.

— Қаёқда эдингиз?

Гавҳар унинг ухламай кутиб ётганини овозидан билди. У чироқни ёқмаганига хурсанд бўлар, Зулайҳонинг кўзларига кўринишдан қўрқарди.

— Кимё факультетининг талабалари билан учрашув кечасига бордик.

— Бир оғиз айтиб кетсангиз бўлмайдими? Мансур уч марта сўраб чиқди. Ўтириб-ўтириб ҳозир кетди.

"Мансур! Мансур... Менинг Мансур акам!"

Гавҳар энтикиб кетаётганини яшириш учун кўрпага бурканиб олди.

— Ким билан бордингиз? — Бу сафар Зулайҳонинг овозида зарда бор эди.

Гавҳар лабларини маҳкам тишлаб, бир нафас индамай турди-да астагина:

— Талъат ака билан, — деди.

— Анави олифта-қуруқ биланми? — Зулайҳо жимиб қолди. Алланимани ўйлади шекилли, армонли оҳангда гапирди: — Ўзгариб қолдингиз, Гавҳар!

Гавҳар унинг ўрнидан туриб, ўтириб олганини сезди-ю қимирламай ётаверди.

— Қулоқ солинг, — деди Зулайҳо хўрсиниб. — Мен сизга насиҳатгўйлик қилмайман... Ростини айтяпман... Одам баъзида бир бор нотўғри босган қадами учун умр-бод жавоб беради. Ҳаммасини сезиб юрибман. Талъатни беш қўлимдай биламан. Рост, илмли йигит. Лекин сиз ўйлаган одам эмас, бунақа йигитлардан узоқроқ юрган яхши. Тагин мени йўлдан уряпти деб ўйламанг. Сизни яхши кўрганим учун айтяпман. Ўрнингизда мен бўлсам, Мансурни ҳеч кимга алишмасдим.

Гавҳар қаттиқроқ бурканиб олди. Кўрпа астарини тишлай бошлади. Ўз-ўзидан нафратланиш деган туйғудан ларзага келган вужуди қалтираб кетди.

У Мансурни Талъатга алишармиди? Мансурни-я! Бу-

нақалардан мингтаси Мансурнинг тирноғига садақа бўлиб кетмайдими!

Зулайҳо ҳамон алланималарни куйиб-пишиб гапирар, аммо энди Гавҳарнинг қулоқлари том битиб қолган, нафаси қисилиб борарди.

— Бўлди, — деди у кўрпага янаям маҳкамроқ бурканиб. — Бўлди, гапирманг!

Зулайҳо яланг оёқлари билан полни чип-чип босиб, унинг тепасига келди. Силтаб, кўрпани олиб ташлади. Гавҳар чўчиб турди-ю, ғужанак бўлиб ўтириб олди. Зулайҳо унинг ёнига оҳиста чўқди. Елкаларидан кучоқлади.

— Жиннигинам! — деди меҳрибонлик билан. — Шунақа соддасизки, шунақа яхшисизки...

Гавҳар индамай қоронғи бурчакка тикилиб ўтираверди.

— Мендан аразладингизми? — Зулайҳо унинг иягидан аста ушлаб ўзига қаратди. Гавҳар унинг жилмайиб турган чеҳрасини ғира-шира кўрди-ю, кўзларини олиб қочди. — Гавҳар... сиз софдилсиз, ёшсиз, ҳаётда адашманг, дейман-да...

Гавҳар Зулайҳонинг гаплари самимий эканини ҳис қилган сайин Талъатнинг бояги қилиғи хаёлида жонланиб, ўзини ўзи ёмон кўриб кетар эди... Орага узоқ сукут чўқди. Сўнг Зулайҳо тўсатдан сўраб қолди:

— Гавҳар, тўғриси айтинг. Кунига шунча пахта тараётганингиз ростми?

Гавҳар сесканиб кетди. У худди шу саволни эшитишдан қўрқиб юрган эди. Мансур, Абдухалил, хуллас, яқин кишиларининг қарашига мана шу унсиз савол борлигини билар, бироқ ҳозирча биров сўрамаган эди. Мана, ниҳоят Зулайҳо чидаб туrolмади, ёрилди.

Гавҳар алам билан кўзини чирт юмиб кўрпани устига тортмоқчи эди, Зулайҳо қўймади.

— Ахир бу гап ёлғон-ку, Гавҳар, ёлғон-ку!

— Қўйинг, жон опа, қўйинг! — У хўрлиғи келганидан бошқа гап тополмас, овози титраб ялинар, Зулайҳонинг юзига қарашга ботинолмасди.

Зулайҳо чуқур уф тортиб, туриб кетди. Ўз ўрнига бориб ўтирди. Гавҳар тескари қараб ётиб олди.

— Институтга кирарсиз ҳам, ўқирсиз ҳам, — деди Зулайхо ўйчанлик билан. — Лекин кейинчалик гуруҳдошларингизнинг юзига қандоқ қарайсиз. Шундан кўрқаман...

Гавҳар ҳамон тескари қараб ётар, бармоқларини жонжаҳди билан тишлар, аммо оғриқ сезмасди.

Эртасига туман тушди. Тушга яқин яна кун қизиб кетди. Осмон баҳордагидай топ-тоза бўлиб қолди. Йўл чеккаларида, канал бўйида умри қисқа куз чечаклари ханда қилди.

Мансур ишдан барвақт чиқди. Ҳозиргина пода қайтган, қишлоқ бузоқларнинг маъраши, хотин-халажларнинг қий-чуви билан тўлган, ҳавода пиёздор иси анқийди. У сочиқни елкасига ташлаб, канал томонга кетди. Кечадан бери Гавҳарни кўрмади. Эрталаб сўраб кирса, ҳаммадан аввал далага чиқиб кетган экан. "Кеча сизнинг кетингиздан келди, — деди Зулайхо. Туман марказига борган экан Хавотир олманг".

Мансур бошқа ҳеч нима суриштиради. Аммо Абдухалилнинг ўша гапидан кейин кўнглининг бир чеккаси хижил бўлиб юрарди. Йўқ, Талъат ёмон йигит эмас. Абдухалилнинг ўзи шу: бировни бир яхши кўриб қолса, умрбод ажралмайди. Бир ёмон кўрса, қасдлашгани-қасдлашган. Нимага у Талъатни ёқтирмайди? Одамлар ҳам қизиқ, бировни ёмонотлиққа чиқаришади-ю, билар-билмас ёмонлашаверади. Талъатнинг айби нима? Бировга ёмонлик қилаётгани йўқ-ку!

"Ҳаммадан ҳадиксирайвериш яхши эмас, — дерди унга онаси. — Ўзига тўғри одам бошқалардан чўчимайди. Ҳаммага ишонгину, аммо ким сени алдай бошласа, унақалардан узоқроқ юр".

Йўқ, унинг кўнглини ғаш қилган бумас, бошқа нарсас. Юнусов билан Талъат Гавҳарни "қаҳрамон" деб бекор қилишяпти. Ҳар сафар у Гавҳарни кўрган замони шуни ўйлади-ю, юраги хижил бўлади. Бир вақтлар Боғишамолда ҳам энди ўнинчи синфни битирган Салтанат деган қизни шунақа кўтар-кўтар қилишган эди. Қиз чиндан ҳам чаққон,

меҳнатсевар эди. У боғбон отасининг бригадасида ишлаб юрди. Ўша йили узум мўл бўлди. Салтанатни туман газетасига мақтаб ёзишди. Келгуси йил у ёшлардан бригада тузди. Шу йил ҳам ҳосил яхши бўлди. Шундан кейин шошиб қолишди. Уни колхоз комсомол ташкилотига котиб қилиб сайлашди. Ярим йил ишлар-ишламас, энг катта пахтакор бригадага бошлиқ қилиб қўйишди. Ўшанда Мансур еттинчи синфда ўқирди. Чопиққами, теримгами ҳашарга чиққанида офтобда куйиб-пишиб юрган Салтанатни кўрарди. Энди фаҳмласа, Салтанатнинг фожиаси ўшандаёқ бошланган экан. Салтанат пахта тилини билмагани учунми, бригадани чўктириб қўйди, ҳосил пасайиб кетди. Аммо колхоз раҳбарлари номи тилга тушган қизни ўқитар-ўқитмас ҳосилот мудури қилиб "сайлашди".

Салтанат амал поғоналаридан қанча тез кўтарилган бўлса, шунча тез тушиб кетди. Охири қишлоқ дўконида сотувчилик қилиб, "ҳеч ким"га айланиб қолди.

Мансур каналдан ювиниб чиққанида оқшом қуюқлашиб қолган эди. Уфқда кезиб юрган булутлар қуёшни ётоғига киритиб, алвон говрапўш ёпган, қишлоқ тинчиб қолганди. Мансур ожиз куз чечакларини босиб бораркан, тагин Гавҳарни ўйлади. Йўқ, Салтанат билан Гавҳарнинг ўртасида катта фарқ бор. Аммо мақсад бир-ку, Юнусов билан Талъат Гавҳарни мақтаб одамларни унга "эргаштирмоқчи-ку!" Гавҳарнинг "қаҳрамон" эмаслигини курсдошлари билмайдими? У дўстларидан, дугоналаридан ажралиб қолса, шунинг ўзи фожиа эмасми?

Гавҳар билан бафуржа гаплашмаса бўлмайди.

У илдам қадам босиб мактаб ҳовлисига кириб келди. Талабалар даладан қайтган, биров ювингани кетар, биров этигининг чангини қоқиб тозаларди.

Мансур ҳовли ўртасига етиши билан орқадан машина сигнали эшитилди. Мактабнинг очиқ дарвозасидан кўкиш такси кириб келди-ю, ярим доира қилиб айланиб тўхтади. Эшик очилиб, қора костюм кийган баланд бўйли йигит тушди. Мансур жилмайиб ўзи томон келаётган йигитни дафъатан таниёлмай турди-да, кейин суюниб кетди.

— Фиёс ака!

Фиёс у билан қучоқлашиб кўришди. Мансур унинг анча тўлишганини, катта кишилардай салобатли бўлиб кетганини сизди. У Боғишамол нафасини, ўтмиш сўқмоқларида қолган болаликнинг азиз хотираларини олиб келган бу йигитга ҳавас билан қарар эди.

Икковлари Гавҳарнинг қаёқдан етиб келганини сезмай қолишди. Унинг сочлари, қизил тўр кўйлаги чангдан оқариб кетган, кўзлари қувончдан ёнарди. Мансур Гавҳарнинг акасига отилишини, бўйнига осилиб олишини кутиб турарди.

Аммо у секин-секин юриб яқинлашди-да, қўл узатди.

— Оббо сен-эй! Катта қиз бўлиб қопсан-ку, а! Сиполгини қаранг буни, Мансуржон!

Гавҳар акасига жиддий қараб тураркан, сўради:

— Қачон келдингиз?

— Уч кун бўлди. Зоотехниклар кенгашига келгандим. Кечаси самолётга чиқаман. Яхши юрибсанми? Хафа бўлмайсан, синглим, совға ололмадим.

Гавҳар жилмайди.

— Аямлар, дадамлар яхшимилар? Аячамлар?..

— Ҳаммаси яхши! Фотима-Ҳусанлар яқинда "амма" дейдиган бўлиб қолади. Қачон борасан?

— Қишки таътилда.

Мансур ака-сингилнинг суҳбатига ҳалал бермаслик учун хонага кириб кетди. Дераза тоқчасида турган идишлар орасидан ўз косасини топди.

"Фиёс ака ҳам талабаларнинг "оши ҳалоли"дан бир тоғиб кўрсин! Биргалашиб овқатланамиз".

У косани артиб, тозалаб ҳовлига чиқди-ю, тўхтаб қолди. Машина кўринмас эди. "Кетиб қолибди", унинг кўнгли хижил бўлди. Иштаҳаси бўғилди. Абдухалилнинг ёнида навбат кутиб, овқат олаётганларга лоқайд қараб турди-да, хонага қайтиб кирди. Косани ёстиқ устига ташлаб, яна ҳовлига чиқди. Бир нафас иккиланиб турди-ю тез-тез юриб Гавҳарлар турган ҳовлига кирди.

Уларнинг хонаси очиқ турар, дераза ёнидаги йиғма каравотга ўтириб олган Зулайхо сочини тарарди. Мансур остонада бир зум туриб қолди.

Мансур бевақт кирганидан хижолат чекиб, яна бир зум иккиланиб турди-да, сўради:

— Кечирасиз, Гавҳар қайтмадими?

— Келинг, — Зулайҳо тароқни каравотга ташлади. Наридан-бери сочларини текислади. — Акасини кузатгани кетди, шекилли. Кўприқдан қайтса керак. Ўтиринг.

— Раҳмат... — Мансур тутқичдан ушлаб эшик раҳига суянди. Ўз саволидан ўзи хижолат бўлаётгандай секин сўради. — Кеча Гавҳар нимага борган экан, билмадингизми?

Зулайҳо унинг нега суриштираётганини тушунди.

— Биронта мажлис-пажлис бўлгандир-да, — деди хотиржам гапиришга уриниб. Кейин тароқ тишларини тирноғи билан санаганча ўйланиб қолди. — Майли, — деди бошини кўтариб, — сиз индамай қўяқолинг. Кеча ўзим ҳам тергаб хафа қилиб қўйдим, шекилли. Устига-устак сиз гапирсангиз бўлмас. Гавҳар эсли қиз. Ҳаммасини ўзи тушунади.

Мансур бирпас ўйланиб турди-ю, индамай чиқиб кетди.

Уч ҳафтадан кейин хўжалик режани тўлдирди. Шуни кутиб тургандай тушдан сўнг эзиб ёмғир ёға бошлади. Йигит-қизлар пайкалга киролмай қайтиб келишди.

Талабалар аллақачон қайтишган, Абдухалил ош дамлашга киришиб кетган эди.

Кўнгилни ғаш қилувчи оқшом қўнди. Гавҳар ёмғирнинг шивирлашига қулоқ солиб каравотда ўтирар, китоб ўқигиси келмас, юрагига қил сиғмасди. Бугланиб кетган дераза ортида қамиш томдан сизиб тушаётган томчилар кўриниб қолар, ҳовли этагидаги маккажўхори поялари ёмғирдан жунжикиб эгилган, қачондир пушталар устига улоқтириб юборилган бир палла қовоқ пўчоғи хира ялтиларди. Ёмғирда ивиган тандир оғзидан эски кул кўриниб турарди. Ўз каравотида ёнбошлаб олиб китоб ўқиётган Зулайҳо варақларни шитирлатиб очаётганида унга қараб-қараб қўяр, аммо индамасди.

Гавҳар бир нарсани тушунолмасди. Одамлар ундан узоқлашяптими, ё ўзи одамларга бегона бўлиб қоляптими? Зу-

лайҳо Гавҳарга худди нотавон одамга қарагандай ачиниб қарайди, бундан кўра тутиб олиб ургани яхши эмасми?.. Мансур-чи? Фиёс акаси келган куни Гавҳар унинг кўзига кўринишдан қўрқди. Ўтган куни Мансурнинг ўзи қидириб чиқди. Кўзларига шундай диққат билан тикилдики, Гавҳар беихтиёр бошини қуйи эгиб олди. Мансур унга ҳеч нима демади. Ҳар хил ўткинчи гаплардан гаплашиб ўтирди. Фақат хайрлашиш олдидан эшик ёнида туриб секингина:

— Бир ёққа борсангиз, Зулайҳо опангизга айтиб кетинг. Одам хавотир оларкан, — деди-ю тагин бир лаҳза туриб қолди. Кейин "хайр" деди-да, чиқиб кетди. Ҳозир Гавҳар шуларни ўйларкан, ўшанда Мансурга ҳаммасини айтиб бермаганига афсусланди.

...Эшик тақиллади. Зулайҳо ўрнидан туриб чироқ ёқди, "киринг", деди. Сочларига ёмғир томчилари қўнган Талъатнинг боши кўринди. Уй ичига гўркираб ёмғир ис кирди.

— Мумкинми, қизлар?

Унинг юзлари қизариб кетган, қора пиджагининг елкалари жикқа ҳўл эди.

Гавҳар жаҳл билан юзини ўтираётган эди, эшикдан кириб келаётган Юнусовни кўриб, беихтиёр ўрнидан турди. Режа бажарилгани учун бўлса керак, бугун декан хурсанд эди. Гавҳар билан ҳам, Зулайҳо билан ҳам сўрашди. Кейин ёмғирпўшнинг тутмаларини чиқариб, томчиларини силкитиб ташлади.

— Ўтиринг, дейишниям билмайсизлар-а, қизлар!

Зулайҳо стул йўқлиги учун ийманиб, уни каравотга тақлиф қилди.

— Ҳазилашдим, раҳмат, — декан каравот четига омонат ўтирди-да, ингичка иягидаги томчиларни сидириб ташлаб, пиджагининг ички чўнтагидан газета олди. Гавҳарга узатди. — Бу сизга эсдалик. Кейин... тагин бир йиғилишга боришга тўғри келади, — у жилмайди, — ошни келиб ерсиз. Ёмғирдан қўрқмайсизми?

— Қанақа мажлис?

— Колхоз клубида план тўлганлигини нишонлашмоқ-

чи. Химиклар ҳам келади. — Декан вазмин оҳангда давом этди: — Биз уларникида меҳмон бўлиб келдик. Энди улар келганда қўл қовуштириб ўтириш бўлмайди. Сиз талабалар номидан гапирасиз. Юнусов илдам ўрнидан турди-да, Талъатга тайинлади:

— Кечикиб қолманглар.

Декан чиқиб кетганидан кейин Гавҳар нам ўтиб кетган газетани варақлади. Иккинчи саҳифада Гавҳарнинг катта сурати босилганди. У ён томонга қараб қошини чимириб турарди. Гавҳар ўзининг суратига бир лаҳза тикилиб қолди. Орқада турган Зулайҳо унинг елкаси оша мўралаб ўқиди: "Физика факультетининг биринчи курс талабаси Г. Норбоева кунига 100-120 килограммдан..."

— Яхши, — деди у Талъатга ўтирилиб. — Мухбир инсофли экан, ростини ёзибди. Кунига бир тоннадан теряпти, деса нима қилардингиз?

Талъат Зулайҳонинг киноясини сезмагандай, Гавҳарни қистади:

— Кийининг!

"Нега менга буюради?" Гавҳар унга шундай ғазаб билан қарадики, Талъат беихтиёр илжайди.

— Кеч қоляпмиз-да, Гавҳар.

Зулайҳонинг жаҳли чиқди:

— Нима, Гавҳар гўдакми, қаёққа етакласангиз кетаверадиган!

— Биринчидан, мен етаклаётганим йўқ. Шундай қилиш керак эканки, боряптилар, — Талъат шимининг чўнтагидан тароқ олиб сочини текисларкан, тагин жилмайди. — Иккинчидан, кимдан рухсат олишлари керак эди? Мансурданми?

— Бунинг сизга даҳли йўқ, иззатингизни билсангизчи! — Зулайҳо Гавҳарга юзланди. — Мансур акангизга айтинг, бирга боринглар.

Гавҳар Талъат билан уч чақирим нарига — клубга бориш у ёқда турсин, шу тобда ўзини ҳайдаб чиқаришга ҳам тайёр, аммо бошқа иложи йўқ эди. Зулайҳога узр сўрагандай қараб қўйди-да, рўмолини бошига илиб ташқарига чиқди. Ёмғир майдалаб ёғар, қоронғи қуюқлашиб кет-

ган эди. Гавҳар ёқасидан сизиб туша бошлаган томчилардан сесканди. Дуррачасини яхшилаб танғиб олди. Талъат мактаб биноси олдида уймалашиб юрган талабалар орасидан Мансурни топиб келди. У бошига кепка, эгнига пахталик чопон кийиб олган, совқотаётган бўлса керак, қўлини чўнтакларига суқиб, елкасини қисиб келарди. Мансурни кўриши биланоқ Гавҳар ҳеч қаёққа бормай унинг ёнида қолгиси, мана шу ёмғир ҳавосида биргалашиб кўча кезгиси келди. Мансур нимадандир аччиқлангани, бир амаллаб ўзини босишга уринаётгани сезилиб турарди.

— Ҳар мажлисда гапириши шартми? Шунақа гапларсиз мажлис ўтмайдими? — деди зарда билан.

— Бўлмаса айтинг! Гапирма, деб буюринг! — Талъатнинг кулгиси сунъий чиқди.

— Мен ҳеч кимга ҳеч нима буюрмоқчи эмасман — деди Мансур Гавҳарга қарамай. — Тушунинг, Талъат, одамлар шунақа ёлғон пропагандага зорми?

— Бу менинг эмас, юқорининг топшириғи. Шикоятингиз бўлса, ўзига айтинг. Мен ҳам бировнинг измидаги одамман.

— Қизиқ, Талъат, сиз кап-катта одамсиз-ку! Ақл-фаросатингиз бор-ку!

Гавҳар икки қадам нарида ўзи тўғрисида бўлаётган гап-сўзларга чидаб туролмади. Талъат билан юзма-юз турган Мансурнинг қўлидан ушлаб тортди.

— Юринг, Мансур ака, ҳеч қаёққа бормаيمان!

Улар уч қадамча юрган эдилар, орқадан Талъатнинг кулгани эшитилди.

— Мендан шунчалик кўрқиб қолдингизми, Гавҳарой? Еб қўймайман!

Гавҳар таққа тўхтаб қолди. Ичида алланима узилиб кетгандай бўлди. Талъатнинг нимага шама қилаётганини тушунди-ю, лов этиб ёниб кетди. Тез-тез юриб Талъатга рўпара бўлди.

— Нима? Нима дедингиз?

— Ана, кўрқсангиз Мансур акангизни бошлаб боряпсиз-ку! — Талъат яна сунъий илжайди.

Гавҳарнинг овози ғазабдан титраб кетди:

— Бўпти, кетдик! — деди Талъатнинг кўзига тик қараб. Шу топда у Мансур акасининг панасига беркиниш нияти йўқлигини, бу олифта-қуруқдан кўрқмаслигини кўрсатиб қўйгиси келар эди. Мансур индамай йўлга тушаётганини кўриб такрорлади. — Мансур ака, илтимос, бир марта хўп денг! Сиз қолаверинг!

Талъат бир Гавҳарга, бир Мансурга қараб истехзоли илжайиб турарди. Худди икки гўдакнинг ўйинчоқ талашишини томоша қилаётгандек.

— Илтимос, — деди Гавҳар тагин ўша оҳангда. — Борманг!

Мансур қизиқ аҳволда қолган эди. Бормай деса, Гавҳарни кўзи қиймайди, бораи деса, гўё Гавҳарга ишонмаётгандек бўлади.

— Кетдик! — Гавҳар яна Талъатга юзланди. — Бўлинг тез. Бораман ўша мажлисингизга!

Мактаб дарвозаси олдида етганда ортига ўтирилиб қаради. Мансур ҳамон ўша ерда иккиланиб турар, ёмғир эса эзмаланиб ёғар эди...

...

Гавҳар мажлисда гапирмади. Ўзи тўғрисида айтилган мақтовларга ҳам лоқайд қулоқ солиб ўтирди. У тезроқ кетишга ошиқарди. Лекин мажлис тугаши билан ҳаммани клуб ёнидаги опхонага таклиф қилишди. Хўжаликнинг ҳосил тўйи муносабати билан зиёфат беришаётган экан. Гавҳар столнинг бир чеккасида қимтиниб ўтирар, вақт ўтаётганини ўйлаган сайин юраги сиқиларди. Талъатнинг қисташига қарамай, ҳеч нимани кўнгли тусамас эди. Озгина ичганидан кейин Талъат жуда хушчақчақ бўлиб қолди. У бўйниларигача қизариб кетган, қизларникидай чиройли киприкларини пирпиратиб, ҳадеб жилмаярди.

— Кетамизми? — Гавҳар тоқати тоқ бўлиб ўрнидан тура бошлаган эди, Талъат тирсагидан тутиб ўтқазди.

— Бўпти, ҳозир. Фақат бир шарт билан. — У боядан бери бўшамай турган қадаҳни Гавҳарга узатди. — Шуни ичасизу кетамиз. Ҳеч нима қилмайди, жуда кучсиз вино...

— Йўқ! — Гавҳар эҳтимол ўнинчи мартадир, кескин бош чайқади.

У ҳеч ичмаганди. Ҳозир, айниқса Талъат билан ёнма-ён ўтирганда асло ичмаслигини биларди.

— Келинг, сизнинг соғлигингиз учун! — Талъат қадаҳни одамлар кўрмаслиги учун бўлса керак, пастроқ тутиб тагин қистади. — Бунга ҳам йўқми?.. Менинг соғлигим учун!

Гавҳар унинг қўлида сал титраб турган қадаҳга лоқайд қараб қўйди.

— Бўлмаса... — Талъат керагидан узоқроқ сукут сақлади-да қандайдир сирли, истехзоли алпозда давом этди. — Бўлмаса, Мансур акангизнинг соғлиги учун ича қолайлик. Нуқул "касал бўлиб қоласиз", деб эсингиз кетади.

Гавҳар ярқ этиб унга қаради. Юзидаги истехзоли ифодани кўриб, разаби келди. "Ҳали масхара қиладиган бўлиб қолдингми?" Қадаҳни шахд билан қўлга олди:

— Бўпти, Мансур акам учун!

Ўткир бир ис димоғига урилди-ю, бир нафас тўхтаб қолди. Кўз қири билан қараб, Талъат масхаромуз илжайиб ўтирганини кўрди-да, тагин бир марта пичирлади:

— Мансур акам учун!

У қадаҳни лабига теккизиши билан нотаниш, ўткир ичимлик томоғини, кўксини куйдириб ўтди. Кўзидан ёш чиқиб кетганини яшириш учун тескари қараб бўшаган қадаҳни стол чеккасига қўйди. Кейин ўзини бир оз босиб олди-да, Талъатга ўтирилди.

— Кетдикми энди? — деди хушчақчақ оҳангда.

— Юринг.

Кетма-кет кўчага чиқишди. Гавҳарнинг кўкси ёнар, қулоқлари қизиб бораётганини сезар, лекин қадамлари енгил-енгил кўчарди. Сочлари орасидан пешонасига сизиб тушаётган томчиларнинг гашига тегишига парво қилмас, Талъатдан жиндай бўлса ҳам ўч олганига суюнарсан, ўзидан-ўзи жилмаяр эди. "Рост-да, Мансур акамни мазах қилиш шунақа бўлади!"

Гавҳар зимдан Талъатга қаради. У бошини балан қўтариб, қўллари шимининг чўнтагига суқиб борарди. Клуб чироқларидан узоқлашганларидан кейин сўради:

— Катта кўча билан айланиб ўтамизми? Пахтазорни кесиб чиқа қолайлик.

Гавҳар йўл четидаги шумшайган толларга, у ер-бу ерда ғарамланган ғўзапояларнинг қоп-қора кўланкасига, ёмғирдан ивиб ётган пахтазорга бепарво қараб қўйди.

— Менга бари бир.

Оёққа елимдай лой ёпишаётган сўқмоқ бўйлаб кетишди. Талъат олдинда борар, бир чеккаси бўзариб турган осмон фонида унинг баланд гавдаси текис талпинарди. Анча юришди.

— Анави куни мендан хафа бўлдингиз-а, — деди Талъат орқасига қарамай.

Гавҳар ўша кеча тун бўйи ухлолмай чиққанини, Мансурни кўрганида уятдан юраги ларзага тушганини эслади-ю индамади.

— Ростдан... Хафа бўлдингиз-а?

Талъат тўхтаб қолди.

— Юрсангиз-чи, ана сувга тушиб кетдим! — Гавҳар муздек кўлмақдан оёғини тортиб олди. Туфлисини ечиб, шўлтиллаётган сувни тўкиб қайта кийди. Уч-тўрт қадам юриб тагин тўхтади. — Оёғим музлаб кетди, газетангиз йўқми, Талъат ака, ичига солиб олмасам бўлмайди.

— Газета? — Талъат қоронғида у ёқ-бу ёққа аланглаб далда берди. — Топса бўлади. Ҳов анави сушилкада қорозми, қуруқ пичанми бўлиши керак.

Гавҳар Талъат кўрсатган томонга қаради. Даладан анча йироқда пастак, узун бинонинг девори оқариб кўринар эди. Таниди: Ғўзапоя қуритадиган эски бино. Икки ҳафтача бурун тушликка чиққанда қизлар билан шу ерга келиб тарвуз ейишган эди. Гавҳар ўшанда ерга газета тўшаб ўтиришганини эслади.

— Юринг, — деди Талъат йўл бошлаб.

Гавҳар ҳувилаб ётган бостирмага яқин борган сайин кўнглида мубҳам бир хавотир сезиб, қадам босиши су-сайди. Бостирманинг қия тоmidан шовуллаб ёмғир қуюлар, ичкарида, зулмат ичида бир нималар ивирсиб юрганга ўхшарди. "Нимагаям хашакни эсладим, кетаверсам бўлмасмиди", деган фикр хаёлидан ўтди.

У бостирма деворига беҳол суяниб қолди. Ичкари қуруқ, пичан иси, оҳақ ҳиди келарди. Талъат бостирма ўртасига бориб гутурт чакди. Бурчакдаги бир уюм пичан, газета парчалари ёришди, томдан сизиб тушаётган чакка томчилари ялтиллаб кетди.

— Қоғоз бор экан, — бўшлиқда Талъатнинг овози бўғиқ акс-садо берди. У бурчак томонга юрганди, қўлидаги гутурт ўчиб қолди. Гавҳарнинг ваҳимаси кучайиб кетди. Ичкаридан, сувоғи кўчган деворлар орасидан аллақандай шарпалар чиқиб, унинг устига бостириб келаётгандай бўлар, том гувулар, шамол ўкирарди. "Кетиш керак, тезроқ".

— Келмайсизми? — Талъат яна гутурт чакди. Бир чеккаси ўпирилган девордан шамол кириб тагин ўчирди.

Гавҳар овози титраётганини яширишга ҳар қанча уринса ҳам сездириб қўйди.

— Озгина олиб кела қолинг!..

— Вой-бў, шунақа қўрқоқмисиз?

Гавҳар секин-секин юриб, пичан ғарами олдига борди. Нафаси тикилиб, юраги гурс-гурс ура бошлади.

— Беринг туфлингизни.

Гавҳарнинг кўзлари энди қоронғиликка ўрганди. Туфлисини ечиб, Талъатнинг узатиб турган қўлига тутқазди. Бир оёқлаб туриш ноқулай бўлганидан, қўлига таяниб, пичан ғарамининг бир четига ўтирди. Ёрилиб кетган деворлардан, бўғот орасидан шамол ғуриллаб кирар, ўртадаги устун қийшайиб кетган эди. Гавҳарнинг ҳаммаёғи қарахт бўлиб қолган, томоғи қақраб ютинолмас, Талъат ўрнидан жилса, додлаб юборишини биларди. Шамол бир оз пасайиб, сукунат чўқди. Қора қоғоз ёпилган томнинг бўғиқ гувуллаши, чакканинг чипиллаши кучайди.

Талъат чўнқайиб ўтирганча унинг туфлисини пичан билан артаркан, хўрсинди.

— Мендан хафа бўлманг, Гавҳар. Сизни ранжитмоқчи эмасдим, — негадир унинг овози ҳам титраб кетди.

Гавҳар индамади.

— Манг!

Гавҳар ичига қоғоз тиқилган туфлисини олди-ю, анча-гача қўли титраб киёлмади. Энди оёғига илган эди, Талъат

шундай шиддат билан бағрига босиб қучоқлаб олдики, нафас олишга улгуролмай пичан устига ағдарилиб тушди.

— Гавҳар! Жоним! — деди Талъат қаттиқ пичирлаб.

Гавҳар уни кучи борица итариб ташлади.

Бояги қўркув энди йўқолган, Гавҳар ҳамон титрар, аммо бу қўркув эмас, бошқа куч эди.

Талъат уни қўйиб юбормади.

— Гавҳарим, шириним!..

— Қоч! Қўйиб юбор!

Аммо Талъат унга канадек ёпишиб олган, юз-кўзларидан ўпар, ҳадеб бир сўзни такрорлар эди:

— Гавҳар! Гавҳарим! Ўзимникисан! Сени ўзимники қиламан!

Гавҳар вужудига шунча куч қаердан қуйилиб келганини, Талъатнинг қучоғидан чиқиб, қандай тепиб юборганини билмайди. Талъат чалқанча йиқилиб тушди. Кафти билан бурнини тўсди. Ерга тупуриб вишиллади:

— Ёввойи! Ниманга кериласан? Камайиб қолармиди?

— Виждонсиз!

Гавҳар югуриб чиқиб кетаётганида орқасидан Талъатнинг газабнок ҳайқирганини эшитди:

— Мен бекорга шунча овора бўлдимми? Кетингдан шунча бекорга югурдимми?

"Ҳаҳ-ҳа! Мана нима учун Талъат унга "ёрдам берган" экан? Мана нимага ундан "қаҳрамон ясаётган" экан?!"

— Мараз! — деб қичқирди бостирманинг қийшиқ дарвозаси олдига борганда. — Виждонсиз!

Отилиб ташқарига чиқди-да, ботқоққа айланган дала ўртасидан югуриб кетди. Туфлиси қаерда лойга ботиб қолиб кетганини ҳам, бошидаги рўмол шамолда тушиб қолганини ҳам сезмас, сирпаниб-сирпаниб чошиб борарди. Алла-нимага қоқилиб муккасидан йиқилди-да, кўксидан аламли, изтиробли фарёд отилиб чиқди. Лой аралаш ғўзапояни чангаллаганча титраб-титраб йиғлаб юборди. Нимага шунчалик оёқости қилишади уни? Айби нима? Бир одамни яхши кўргани, ўшани деб ота-онасининг бағридан чиқиб келгани учунми? Уни ким деб ўйлапти, анави ювиқсиз!

У мажолсиз қўллариға таяниб ўрнидан турди. Олисда совуқ сўппайиб турган бостирмага кўзи тушиб, юрагини тагин ваҳима босди. Бор кучини тўплаб югуриб кетди. Каналнинг ёғоч кўпригидан ўтиб қишлоқ кўчасига, та-ниш ҳовлиға отилиб кирди.

Ичкўйлақда ётган Зулайҳо кўзлари қинидан чиққудек бўлиб салғчиб ўрнидан туриб кетди. Уни маҳкам қучоқлаб олди.

— Гавҳар! Нима бўлди, айтсангиз-чи, Гавҳар!

— Мансур акамни чақиринг! — У шундай деди-да, каравотга мук тушди...

Зулайҳо хонадан ўқдай отилиб чиқиб кетди. Зум ўтмай ранги қув ўчиб кетган, бош яланг Мансур югуриб кирди.

— Гавҳар!

Гавҳар чайқалиб-чайқалиб ўрнидан турди-ю, ўзини унинг кўксига отди. Кейин мук тушиб ўтириб олди. Мансур уни кўтариб олишга уринар, аммо Гавҳар унинг оёқларини борган сайин маҳкамроқ қисар, қўйиб юбормасди.

— Гавҳар, гапирсангиз-чи, ахир.

Гавҳар ҳиқиллаб-ҳиқиллаб, Мансурнинг тиззалари орасига юзини яширди.

— Талъат... менга... менга ёпишди... Ёпишмоқчи бўлди...

— У бошини кўтариб илтижо қилди. — Уринг мени, Мансур ака! Жон Мансур ака, ўлдириб ташланг. Айб ўзимда!

Зулайҳо қўрқув ичра каравотга ўтириб қолган, ҳозир портлаш рўй беришини биларди. Мансурга бир нима дейиш, босиб қўйиш кераклигини тушунар, аммо тили калимага келмасди.

Бирдан Мансурнинг юзига қон гупуриб кетди. Аста эгилди-ю, Гавҳарнинг тўзиб кетган сочларини силай бошлади.

— Тентак. Қўрқитиб юбординг одамни. Қани, бошингни кўтар-чи! — У Гавҳарнинг ҳўл бўлиб кетган юзларини силаб, кўзига тикилди. — Ҳаммаёғинг шилиниб кетибди...

Зулайҳо Мансурнинг ўйчан кўзларига қараб энтиқди. Мана шу кўзларнинг сокин боқиши учун, қувончни ҳам, аламни ҳам сиздирала оладиган мана шу қалби учун Гавҳар

Мансурни бир умр бошида кўтариб юрса арзишини ҳис қилди.

Гавҳар ҳам Мансурга тикилган кўйи чуқур-чуқур хўрсинарди. Кейин бошини қуйи солди-да, ўзининг кўз ёшидан ҳўл бўлиб кетган Мансурнинг қўлларини ўпа бошлади.

— Қани ўша номарднинг ўзи?

Абдухалилнинг овози гулдураганидан кейингина эшик ёнида турганини кўришди. У Зулайҳо Мансурни чақириб борганини эшитган бўлса керак, югуриб келган, эски телпагини бир томонга қийшайтириб бостириб олган, кўзлари ўт бўлиб ёнар, бурун катаklarини кериб пишғирарди.

Гавҳар ўтирган ерида эсанкираб, канал томонни кўрсатди.

— Қўрқманг, синглим... — Абдухалил кўзлари олайиб пишқирди. — Ҳозир уни... — Кейин чапаничасига қалаштириб сўкинди-да, зулмат қўйнига шўнғиди.

Зулайҳонинг тили энди гапга келди:

— Чопинг, Мансур, югуринг! Ўлдириб қўяди!

Мансур Гавҳарнинг ҳали болалик нури кетмаган кўзларига яна бир қаради-да:

— Хотиржам дам олинглар, — деб чиқиб кетди.

Мансурнинг вужудида қизиб ётган вулқон энди портлади! У Фазабдан томири тортишиб қолаётган оёқларини катта-катта ташлаб югуриб кетди. Атрофга чилп-чилп лой сачрар, шамолда гувуллаган тераклар чирпирак бўлиб орқада қоларди. Қишлоқдан чиқаверишда Абдухалилга етиб олди.

— Тўхтанг! — деди ҳаллослаб. — Қайтинг.

Абдухалил бир силташда унинг қўлини қайириб ташлади, болохонадор қилиб сўкинди.

Мансур тагин унинг йўлини тўсди.

— Қайтинг, Зулайҳо илтимос қиялпти.

Абдухалил лойда сирғана-сирғана тагин олдинга интилди.

— Талъат келмайди энди... Қочворган. Зулайҳо юрагини ҳовучлаб ўтирибди, қайтинг, Абдухалил.

Мансур Абдухалилни бир амаллаб кўндирди-ю, ўзи канал кўпригига бориб тўхтади. "Бари бир шу ердан ўтади,

газанда!" У кўприк панжарасига суяниб олдинга тикилди. Зулмат орасида унда-мунда чироқлар кўриниб қолар, ёмғир томчилари каналга овозсиз урилар, ҳўл бўлиб кетган қамишлар ҳазин шитирларди.

"Келмайди! — пичирлади у мудҳиш зулматта тикилиб. — Келмайди!" Гавҳарнинг маъсум кўзлари хаёлида жонланди-ю, тишлари ғижирлаб кетди. Унинг виждон азобида қийналиб юрганини Мансур билармиди? Биларди! Курсдошлари, дугоналаридан ажралиб қолганини билармиди? Биларди! Мансур буларнинг ҳаммасини Гавҳар ўзи учун, ўзи билан ёнма-ён туриш учунгина қилганини ҳам биларди! У фақат бир нарсани билмасди. Талъатнинг шу қадар пасткашлигидан беҳабар экан.

Ёғоч кўприк лопиллай бошлади. Мансур кескин ўтирилиб қаради.

— Мансур!

У Зулайҳонинг товушини таниди.

— Юринг, — деди Зулайҳо яқин келиб. — Абдухалилни бир амаллаб кўндириб келдим. Сиз қайтиб бормасангиз, туман марказигача қидириб боришдан тоймайди.

Мансур бир зум иккиланиб турди-да, ниҳоят, Талъатнинг туман марказига жўнаб қолганига ишонч ҳосил қилиб, кўприкдан тушиб кетди.

...

Шунча кун эзиб ёққан ёмғирдан сўнг ҳаво очилиб кетди. Кузнинг сўнгги илиқ кунлари бошланди. Осмон янаям тиниқлашиб, кўнгилга ором берувчи шамоллар эса бошлади. Каналда сув пасайди. Қишлоқ кўчалари, пахтазор пайкаллари селгиб қолди.

Ниҳоят, учинчи куни Талъат келди. Мансур бу кунни "орзиқиб" кутган эди. Ҳар оқшом штаб олдига келиб-кетар, Талъат билан "гаплашиб олиш"ни кўнглига тутиб қўйган эди. Штаб эшиги олдида папирос чекиб турган Талъатни кўрди-ю, кўзлари ғазабдан қисилиб кетди. Ўзини босишга ҳарчанд уринмасин вужудини қамраган нафратни жиловлай олмасди. Талъат бошига шляпа кийиб олган, хотиржам тамаки тутатар эди. У яқин келаётган Мансур-

ни кўриб ранги ўчиб кетди. Мансур қоронғи бўлса ҳам аниқ сизди. Талъат илдам келиб қўл чўзди.

— Суюнчи беринг, Мансуржон! Индинга Тошкентга қайтамиз. Ректоратнинг буйруғини олиб келдим.

Мансурнинг кўз ўнги қоронғилашиб кетгандек бўлди.

— Торт қўлингни! — деди паст, аммо таҳдидли оҳангда.

Талъат тушунди. Анави жинқарча "акажони"га шикоят қилган. Шундай бўлса-да, талмовсираган бўлиб сўради:

— Тинчликми, Мансуржон?

— Тинчлик, — деди Мансур бир қадар осойишта алпозда. Бироқ тишлари ғижирлаётгани сезилиб турарди. — Чеккароққа ўтайлик.

Талъат қўрқмади. Бунақа "даҳанаки жанглар"ни аввал ҳам кўрган. Бир жиҳатдан Мансурнинг гапи тўғри. Бундай "муаммолар"ни эл назаридан четроқда ҳал қилгани маъқул. Ортиқча гап тарқалса, ўзига ёмон. Фалончи аспирант талаба қизга кўз олайтирибди, деган гап катталарга етиб борса, аспирантура билан хайрлашиши ҳам ҳеч гапмас.

Олдинма-кейин юриб бақатерак тагида тўхтадилар.

— Нега ёпишдинг? — деди Мансур гапни индаллосидан бошлаб.

— Кимга?

— Менга қара! — такрорлади Мансур ҳамон ўша паст, таҳдидли алпозда. — Кечагина мактабни битирган қизга нега осилдинг?! Нима, у сенинг юзта эркак тагидан чиққан манжалақингми?

Талъат бўйин товлашга ўрин қолмаганини тушунди.

— Энди, — деди мурсоомуз оҳангда. — Йигитчиликда баъзан бўп туради-да. Ўзингиз ҳам эркаксиз-ку!

— Сен эркакмисан? Бўпти, эркакчасига гаплашамиз!

— Мансур кутилмаганда ғижимланиб кетган эски плашининг чўнтагидан пичоқ чиқарди. Талъат бундай бўлишини кутмаган эди. Беихтиёр орқага чекинди.

— Ҳазиллашманг, укажон! — деди. Овози ингичкалашиб кетганини ўзи ҳам пайқади.

— Мен сенинг уканг эмасман! Танла биттасини! Иккаласи бир хил. Тиғи ҳам, банди ҳам. — Шундай деб Мансур қўлини олға чўзди. Чиндан ҳам икки қўлида иккита

бир хил чуст пичоғи бор эди: тиғи қоронғида хира йилти-
раб турган пичоқлар... — Индинга Тошкентга кетадиган
бўлди, дединми? Иккаламиздан биттамининг ўлигимиз
кетади. Танла пичоқни! Юр, канал бўйига!

Мансур бу гапни бақриб, ҳақорат қилиб айтса, Талъат
қўрқмас эди. Аммо рақибининг кўзлари ёниб турар, гап
оҳанги шу қадар осойишта, қатъий эдики, Талъатнинг ичи-
да бир нима узилиб кетгандек бўлди. Тинч оққан сувдан
қўрқ, деганлари рост. Талъат шу топда бу йигит ҳамма
нарсга тайёр эканини, ундан омон қутулиш мушкулли-
гини англади.

— Қўйинг энди, биродар, — деди овози титраб. — Ту-
шунмовчилик бўлганга ўхшайди...

— Гапни кўпайтирма! Танла биттасини! — Мансур
иккала пичоқни Талъатнинг қорнига тикиб олгудек та-
қади. — Ол!

— Жон дўстим! — Талъат астойдил илтижо қилди. Ке-
линг, яхшиликча гаплашайлик. Мен Гавҳарга... сиз ўйла-
ганчалик... Хўп, уэр, деяпман-ку, биродар! Минг бора ке-
чирим сўрайман. Бошқа такрорланмайди!

Мансур унинг кўзига тик қараганча узоқ туриб қолди.

— Нега мендан уэр сўрайсан, хунаса! — деди-да, қўли-
даги пичоқларни дуч келган томонга улоқтирди. Пичоқ-
лар ариққа бориб тушди шекилли, "чўлп" этган овоз кел-
ди. — Кимга итлик қилган бўлсанг, ўшандан уэр сўрай-
сан! Ҳозир! Тиз чўкиб!

Талъат бу "телба"дан қутулишнинг бошқа чораси йўқли-
гини билиб, итоаткорлик билан эргашди. Юраги пўкилла-
ганча пойинтар-сойинтар қадам босиб бораркан, бир нар-
сани ўйлаб, ич-етини ер эди. Бу "Отелло" бутун гуруҳни
йиғиб, анави "хонимчаси"дан уэр сўратишга мажбур қилса,
обрўси уч пул бўлмайдами? Талабалар олдида ким деган
одам бўлади? Ахир у аспирант, салкам домла-ку!

Йўқ! Мансур уни талабалар билан рўпара қилгани йўқ.
Қизлар қўнган хонадон эшигига келганда ичкари кириб
Гавҳарнинг бир ўзини бошлаб чиқди.

Талъат бир чеккадаги симёғоч тагида қўрқувданми,
ҳаяжонданми, овози қалтираб шоша-пиша тавба-тазар-

ру қилганида Гавҳар бир оғиз гапирмади. Юзига ҳам қарамади.

...

Эртасига хўжалик клубида жамоа аъзолари билан хашарчи талабаларнинг хайрлашув кечаси бўлди. Бунақа тантанали кечалар уюштиришни декан Юнусов ўрнига қўяр, бундай тадбирлар ёш авлоднинг маънавий оламини бойитади, уларни ҳаётга яқинлаштиради, деб ҳисоблар эди.

Хўжаликнинг анча унниқиб қолган залининг деворига шиор ёзилган алвонлар осилган, оппоқ куз гуллари билан безатилган саҳнада қотмадан келган хўжалик раиси Фулом Саидович, декан Юнусов домла ўтиришарди.

Раис йиғим-теримда ёрдамини аямаган талабаларга миннатдорчилик билдирди. Ўқишларига ривож, саломатлик тилади. Кейин декан гапирди. Талабалар Ватан олдигаги виждон бурчини адо этиб, фидокорона меҳнат қилгани, халқимизнинг фахри бўлмиш "оқ олтин"нинг фалон миллион тоннали хирмонга муносиб ҳисса қўшганини жўшиб баён қилгач, бу ишда алоҳида қаҳрамонлик намунасини кўрсатиб, кунига икки юз килодан ошириб пахта терган биринчи босқич талабаси Норбоевага сўз берди.

Ўртароқдаги қаторда Зулайҳо, Мансур, Абдухалил билан ёнма-ён ўтирган Гавҳар эсанкираб қолди. "Тағинми? Яна минбарга чақиришяптими?"

Зулайҳо унинг хаёлига келган андишани ўқиб тургандек, энсаси қотиб хитоб қилди:

— Оббо, янами?

Унинг овозини ҳеч ким эшитмади. Ҳамма барабар қарсак чалар, Гавҳар эса ўринидан туришни ҳам, ўтираверишни ҳам билмай, талмовсираб қолганди.

— Норбоева, қаердасиз, чиқинг буёққа! — деди Юнусов микрофонда.

Гавҳар шунча одам орасида домланинг сазасини ўлдириш яхши эмаслигини англади. Оёғига тош боғлангандек имиллаб саҳна томон юрди. Зиналардан қандай чиқиб боргани эсида йўқ. Шуурсиз бир тарзда минбар олдида келди.

— Мана, ўша, меҳнатсевар, чаққон қизимиз! — деди

декан тантановор алпозда. Гавҳар беихтиёр ҳозир ўзи чиқиб келган қаторга қаради. Мансур ҳам, Зулайҳо билан Абдухалил ҳам "омма"га қўшилиб қарсак чалмас, унга диққат билан қараб ўтиришар эди. Шунда Гавҳарнинг кўзи биринчи қаторда оёғини чалиштириб ўтирган Талъатга тушди. У қандайдир нотабий илжайиб ўтирар, кеча тиз чўккудек бўлиб узр сўраган одамнинг қарашлари ҳозир киборларча мағрур эди. Гавҳарнинг назарида "Қалайсан, ойимча, сени ҳаммага танитган, минбарларга чиқариб, институт курсисига ўтқизиб қўйган мен бўламан!" деяётганга ўхшарди. Ҳатто "гапирсинлар энди", деб истехзоли бош ирғаб қўйгандек ҳам бўлди.

— Уялманг, қизим, гапираверинг, — деди декан далда бериб.

— Мен... — Гавҳар уёғига гап тополмай эсанкираб қолди. Яна "мен"... "мен"... деди-да, тўсатдан йиғлаб юборди. Сўнг қалбида қандайдир жасорат пайдо бўлди-ю, неча кундан бери юрагини ўртаб келаётган гапни бор овозда айтди. — Мен кунига икки юз килодан пахта терган эмасман. Бу гап ёлғон!

Зал сув қуйгандек жим-жит бўлиб қолди. Гавҳар зиналардан гандираклагудек бўлиб тушди-ю, кўчага отилди. Анча жойга етганида орқасидан келаётган қадам товушларини эшитди. Биринчи бўлиб Мансур, кетидан Абдухалил билан Зулайҳо етиб келди. Гавҳар тўхтади. Мансурнинг кўксига бош қўйиб унсиз, ўкиниб-ўкиниб йиғлаб юборди. Қизик, у йиғлаган сайин ўзини енгил сезар, елкасидан босиб ётган зилдек тош қулаётганга ўхшар эди...

Эртаси уни штабга чақиришди. Хўжалик идораси олдидида беш-олтита автобус қаторлашиб турар, талабалар тезроқ шаҳарга кетиш учун кўрпа-тўшагини йиғиштириш билан овора эди. Гавҳар уни бекорга "таклиф" қилишмаганини тушунар, кўнгли қандайдир бўм-бўш ва айни пайтда осойишта эди. Судга чақирилган айбдорга далда бериш учун яқин кишилари эргашиб боргандек, Мансур, Зулайҳо, Абдухалил кузатиб боришди. Аммо эшик олдида қолиш-

дан бошқа чоралари йўқ эди. Ичкарига "судланувчи"нинг бир ўзи кириши керак! Мансур унинг қўлини маҳкам қисиб далда бермоқчи эди, Гавҳар "хавотир олманг, қўрқаётганим йўқ", деган маънода жилмайган кўйи ичкари кириб кетди.

У қуёш нури тўкилиб турган йўлақдан ўтиб охиrhoқдаги эшикка яқин борди. Эшик икки энликча қия очик турар, ичкаридан декан Юнусовнинг асабийлашиб айтатган гаплари эшитилар эди.

— Қизиқсиз, домла, нима, мен ўзим учун қилдимми, бу ишни? Яхши ишлаганларни ўрнат қилиб, бошқаларни эргашишга ундаш гуноҳми? Ҳамма жойда бор бу одат! Ҳамма жойда! "Фалончи "зангори кемаси"да фалон юз тонна пахта терди", деган гапга ишонасизми? Бир мавсумда шунча пахта терган машина сочилиб кетади. Шунча терган механизатор майиб бўлиб, касалхонага тушади! Аммо оммани кўпроқ ишлаганга ундаш учун керак, бундай пропаганда! Бошқалар қилаётган ишни қилсак, биз айбдор бўлдикми, энди?

— Менга қаранг, домла... — Гавҳар Фулом Саидовичнинг йўғон овозини таниди. — Ҳеч ким сизни айблаётгани йўқ. Сиз ҳам талабани айбламанг. Ўзимиз ишонмаган нарсага ёшларни ишонтириш шунчалик зарилми? Ёшларга тўғри бўл, ростгўй бўл, деб ўзимиз ўргатамиз-ку! Барака топсин, тўғрисўз қиз экан. Феълимизни кенгроқ қилайлик, биродар...

Гавҳар, биров кўриб қолса, гап пойлагандек бўлмаслик учун эшикни очди.

— Мумкинми?

Фулом Саидович тўрдаги стол ортида ўтирар, пиджагининг тутмаларини ечиб, бўйинбоғини бўшатиб қўйган, кўриниши ҳорғин эди.

— Келавер, қизим, — деди самимий оҳангда.

Декан хона ўртасида турар, асабийлашгани учун бўлса керак, юзи қизариб кетган эди. Гавҳар ийманиб салом берди.

— Дуруст, оғзи ботир қиз экансиз, — деди декан кўзойнак ортидан чақчайиб. — Шу гапларни ўзимизга айт-

сангиз бўлмасмиди? Колхозчилар олдиди дoston қилиш шартмиди? — Бир зум жим қолди-да, давом этди. — Қўрқманг, ҳозирча институтдан ҳайдамаймиз. Лекин одам дегани бунақа маҳмадана бўлмайди...

Гавҳар узр сўрашни ҳам, эътироз билдиришни ҳам билмас, ростини айтганда, энди унга барибир эди: хоҳласалар ўқишда олиб қолишсин. Бўлмаса, ҳайдашсин! Барибир нимадир дейиши керак эди. У тўзиб кетган фикрини анчагача йиғиб ололмай турди-да, Фулом Саидовичга юзланди:

— Домла, — деди паст овозда. — Имтиҳон олаётганингизда "Ҳалол бўл, ҳалол одам йиқилмайди", дегандингиз. Мен ўқишга ўз кучим билан киролмадим. Бошқа йўл билан кирсам, ҳалол бўлмайди. — Кўнглининг бир бурчида ўзининг ҳақ эканини ҳис қилди-ю, тетикланиб гапида давом этди. — Бу йил бўлмаса, келаси йили албатта кирман!

Фулом Саидович деканга юзланиб жилмайди.

— Айтдим-ку, мард қиз экан деб! Балли, қизим!

...

Тушдан кейин қатор-қатор автобуслар пахта майдонида "жавлон урган" ёшларни ортиб, турна қатор йўлга тушди. Улардан бирида, охирги ўриндикда Абдухалил, Зуллайҳо, Гавҳар ва Мансур ёнма-ён ўтиришар, талабалардан кимдир рубоб чалиб қўшиқ айтар, биров биров билан шанғиллаб гаплашар, хуллас, ҳаммаёқ шодликка тўлган эди. Йил бўйи ҳосил бериш заҳматида чарчаган ер жафокаш она каби вазмин нафас ростлаётганга ўхшар, осмонда кеч кузнинг елпигичдек юпқа, қат-қат булутлари сузиб борар, шамол минг йиллардан бери бажариб келган юмушини давом эттириб, уларни кўз илғамас, олис ва гўзал манзилларга олиб кетар эди.

Муаллиф изоҳи:

Асарга 1966 йил 26 апрель, тонг соат 3 дан 30 дақиқа ўтганда нуқта қўйилган. Икки соатдан сўнг Тошкент зилзиласи рўй берган.

ҚАЛБИНГА ҚУЛОҚ СОЛ

БИРИНЧИ ҚИСМ

Қиш келди. Кечагина беморнинг инграшидек ҳазин куз садоларига тўлган боғлар бутун жимиб қолди. Хазон шитирламайди ялонғоч шохларга арғамчи ослан мезонлар чайқалмайди...

Қиш келди, шаҳарда уни дарров пайқашмади ҳам. Тўғри, талабалар аллақачон пахтадан қайтиб, ёмғирдан ивиган боғлар яна ошиқ-маъшукларнинг шивир-шивирига тўлди. Автомат-телефон будкаларидан тагин атир иси келадиган бўлиб қолди. Кинотеатр кассаси олдида ёмғирдан қочиб, навбат кутаётганлар кўпайди. Аммо ҳақиқий қиш биринчи қор ёққанида билинди.

Ёдгор шу куни тушдан кейин кутубхонага борганди. Ҳали имтиҳонлар узоқ бўлгани учунми, залда ўн-ўн беш кишидан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Кутубхонада вазмин бир сукунат ҳукм сурар, чироқлар ёқиб қўйилган, ташқарида эса ёмғир шовилларди. Ёдгор буғланиб кетган дераза ёнига ўтирганча мутулаага берилди.

— Қор ёғаяпти, — деди алаким ўйчан овозда.

Ёдгор бирдан эти увушгандек деразага қаради.

Оқшом тушиб, ташқари қоронғилашиб қолган, гупиллатиб йирик-йирик қор ёғарди. Ёдгор ёмғирнинг шовуллаши аллақачон тинганини энди пайқади. Ҳар сафар биринчи қор ёғаётганини кўрганида унинг қалбини аллақандай тушуниб бўлмас, этни жунжиктирувчи ўйчан туйғу қамраб олар, елкасидан оғир бир юк босиб тушаётгандек бўлаверарди. Шу топда залда ўтирган бошқа одамлар ҳам негадир бир лаҳза сукутга кетишган, ҳамма ташқарига қараб ўтирарди.

Қор қоп-қорайиб ётган хўл асфальтга тушиб тез эриб кетар, онда-сонда филдиракларини шариллатиб машиналар ўтиб қолар, уларнинг ҳам овози одатдагидан бўғиқроқ чиқаётганга ўхшарди. Бора-бора кўчанинг бетидаги уйнинг қия томи оппоқ бўлиб қолди. Кейин аста-секин кўчанинг ўзи ҳам оқара бошлади.

Ёдгор Италия архитектурасига оид гапларни яна ўқишга тушди. Анчагача миясига ҳеч нарса кирмай турди-ю, кейин ўша саҳифаларни жиддийлик билан қайта-қайта такрорлай бошлади.

— Кеч бўлиб кетди, йигитча, бир ўзингиз қолдингиз.

Ёдгор кутубхоначи хотиннинг таниш овозини эшитиб бошини кўтарди. Зал тўридаги алвон ёпилган стол қарши-сида ўтирган жиккаккина татар аёл китобларни бир чеккага тахлар, юпқа гардишли кўзойнагини чироқда ялтиратиб унга қараб-қараб қўярди.

Ёдгор ён-верига аланглаб, зал бўшаб қолганини кўрдида, дарров ўрнидан турди.

— Кечирасиз... раҳмат, — деди китобларни топшириб.

Конспект дафтариини плашининг тагидан қўлтиғига қис-тириб ташқарига чиқди.

Муздек қор нафаси юзига урилиб, бир лаҳза зинад тўхтаб қолди.

"Аксига шапка ҳам киймаган эканман", деб ўйлади у зиналардан тушиб бораркан.

Қорбобо ҳамон шаҳар устида супрасини қоқар, қиш фариштаси момик қанотларини беозор силкитар, осмон негадир қизғиш тус олган эди. Ҳознинг тумшуғига ўхшатиб ишланган симёғочлардаги лампочкалар остидан нурли нуқралар ёғилар, ғужғон ўйнаб айқаш-уйқаш бўлиб кетарди. Кўча ўртасида машиналар изи тасмадек қорайиб қолибди, аммо йўлкаларга оёқ ботади. Одам сийрак. Ҳамма ин-инига кириб кетган бўлса керак. "Қиш ўчоғи тор..." Рост гап.

Ёдгор бўйни музлаб кетганини пайқаб, плашининг ёқасини кўтариб олди-да, тез-тез юриб кетди. Симёғоч тагида турган йигит билан қизни кўриб кулиб қўйди. "Шу ҳавода нима зарил". Улар ҳам қор ёғишини билишмагани, юпқа плаш кийиб олишган эди. Қиз тилини чиқарганча сакраб-сакраб қор учқунларини илиб олмоқчи бўлар, аммо, учқунлар унинг тилига қўнмас, қиз бошқа учқунни мўлжаллаб сакрар, йигит эса завқланиб кулар эди. Унинг кулгиси жимжит кўчада янграб эшитилар, бу кулгида аланечук бахтиёрлик бор эди.

Ёдгор ҳам беихтиёр кулиб юборди. Кейин уларга халал бермаслик учун тезлаб ўтиб кетди.

Навоий театрида томоша тутаган бўлса керак, чироқлар ўчиб қолибди. Фонтан атрофидаги майдон ҳам кимсасиз, скамейкаларни қор босган. Универмаг пештоқида лампочкалар занжири липиллаб айланади. "Янги йилингиз билан" деган ёзув гоҳ ёнади, гоҳ ўчади.

Ёдгор кимсасиз трамвай бекатига келиши билан ёнидан "Тез ёрдам" машинаси қизил чироғини липиллатганча фарёд солиб учиб ўтди. Қор тумани орасида унинг нола-си анчагача акси-садо бериб турди. Кейин "Меҳмонхона Тошкент" деган пуштиранг чироқ ёниб турган бинодан қаҳқаҳа товуши, джаз садоси янгради.

"Тошкент ғалати шаҳар, — деб ўйлади Ёдгор совқотган оёқлари билан ер тепиниб. — Қачон қарасанг, кўз ёши билан кулги ёнма-ён туради".

— Марказий универмаг тарафдан ғийқиллаганча трамвай чиқиб келди.

— Хадрага боради, Хадрага! — деди жун рўмолга ўраниб олган аёл олдинги эшикни очиб.

— Майли! — Ёдгор зинадан сакраб чиқди.

Вагон деярли бўш эди. Ўртадаги ўриндиқда жигарранг пальто кийган қиз билан қизил шарфини бўйнига ўраб олган бир йигит қисилишиб ўтирар, уларнинг тепасида курткали бошқа бир йигит сигарет тутатиб турарди.

"Яна ошиқ-маъшуқлар", деб ўйлади Ёдгор хаёлан жилмайиб.

Кейин бир нима эсига тушгандай, беихтиёр яна ўша томонга қараб қолди. Қизнинг оппоқ, тиниқ юзи, йирик кўзлари шу қадар таниш эдики, бир лаҳза кўз узолмай турди. "Қизиқ, қаерда кўрган эканман? — деб ўйлади у гоҳ қизга, гоҳ шарфли йигитга қараб. — Кўрганман, аниқ кўрганман".

У ўзининг ноқулай аҳволда туриб қолганини, бировнинг "қизи"га суқланиб қараётгандай бўлаётганини анчадан кейин пайқади. Олдинги ўриндиққа ўтириб деразадан ташқарига қаради. Вагон ғизиллаб борар, кўча чироқлари хира доғдек тизилишиб ўтар, аммо ҳеч нимани кўриб бўлмасди: дераза музлаб қолибди.

Унинг хаёлига ўрнашиб олган савол ҳамон нари кетмасди. "Қаерда кўрувдим-а?!"

Бир бекатми, икки бекатми ўтганидан кейин бирдан миясига лоп этиб урилди: "Бўлди! Театр-рассомлик институтида ўқийдиган қиз. Худди ўшанинг ўзи!"

Кузда, Темурийлар даври санъатига бағишлаб ўтказилган ЮНЕСКО симпозиуми арафасида телевидениеда талабалар мусобақаси ташкил қилинган эди. Рассомлар билан архитекторлар ўртасида ўтказилган мусобақада Ёдгор ҳам қатнашган, ўшанда бу қиз Беҳзод, унинг шоғирдлари тўғрисида шу қадар тўлқинланиб гапирган эдики, Ёдгор унинг отини билолмай қолган бўлса ҳам билимига тан берган, узоқ вақтгача қизнинг гапларини, чиройли теҳрасини унутолмай юрган эди. "Худди ўзи" деб ўйлади у ҳаяжонланиб. Ўшанда бу қиз унинг наздида фариштадек бўлиб жонланган, хаёлида алланечук покиза из қолдирган эди. Ҳозир унинг аллаким билан қисилишиб ўтирган Ёдгорга ёқмади, Кўнгли хижил тортди, аммо ғайрилиб қарагиси келмади. "Менга нима?!"

Бир оздан кейин вагоннинг тарақлаши орасидан қизнинг товушини эшитди:

— Қанақа одамсиз, қўйиб юборинг, ахир!

Ёдгор ҳайрон бўлиб ўтирилиб қаради. Бояги йигит қизни ўриндиқ бурчагига янаям қисиб олган, қип-қизил юзидан сурбетларча табассум аримай алланималарни тушунтирар эди.

— Қочинг, мен тушаман, — деди қиз йигитни итариб.

— Секин, яхши қиз, секин, — деди шарфли йигит ҳамон қулиб.

Ёдгор, қиз бу йигитларга бегона эканини тушунди, Шу ондаёқ қизнинг ранги қув ўчиб, рўмоли бўйнига тушиб кетганини, катта-катта чиройли кўзларида қўрқув борлигини пайқади. Қиз ингичка қўллари билан яна йигитнинг кўкрагидан итарди.

— Қўйиб юбор, — деди йигитлашди.

Ёдгор кўнглида бу қизга нисбатан алланечук яқинлик сезди. Шилқим болалар фақат уни эмас, ўзини ҳам қўшиб ҳақоратлаётгандек ғижиниб кетди.

— Нега бировга осиласан? — деди ўзини аранг босиб. — Тинч қўй уни!

Сигарет тутатиб турган курткали йигит Ёдгорга хўмрайиб қараб қўйди-ю, қизнинг тепасига энгашиб кулди:

— Қўрқманг, ҳеч нима қилмайди... Қор... Юмшоқ...

Унинг беҳаё қарашидан нияти ёмон эканини билди-ю, Ёдгорнинг қони қайнаб кетди. Сакраб турди-да, югуриб келиб, ўтирган йигитнинг шарфига ёпишди. Силтаб ўрнидан турғизди. Бир лаҳзада қиз учиб ўрнидан турганини, этикчаларини тақиллатганча қўлидаги тутунчасини силкитиб ҳайдовчи томонга чопганини кўриб қолди. Эшик тарақлаб очилди. Қиз вагон зинасида турганча бир дақиқа бурилиб қаради. Ёдгор унинг чиройли кўзларида чуқур миннатдорчилик борлигини сезиб қолди. Аммо у ҳамон ўзини босиб ололмас, титрар эди.

Вагон яна физиллаб кетди. Ёдгор йигитни қўйиб юборди.

— Шуям ишми? — деди гоҳ у, гоҳ бу йигитга қараганча овози титраб.

Афтидан, йигитлар бундай бўлишини кутишмаган экан шекилли, бир-бирига тезгина қараб олишди. Ёдгор кулоқчаккасига келиб тушган мушт зарбидан ўриндиқ суянчигига таяниб қолди. Шарфли йигит унга яна бир мушт туширди.

Ёдгор интернатда ўқиб юрганида кўп муштлашган эди. Аммо анчадан буён бировни чертган эмасди. Кўз ўнги қоронғилашиб кетди-ю, тишини ғижирлатиб устига ёпирилиб келаётган кўрткали йигитни тепди. Йигит букчайганча қорнини ушлаб нари кетди. Зум ўтмай, яна ўша гурзидай мушт гарданига тушди. Ёдгор ўриндиққа чўкиб қолди.

— Безорилар, туш ҳамманг! — Ҳайдовчи хотин кабинадан бошини чиқариб бақирди. — Ҳозир милиция чақираман. Эй, милиция!

Ёдгор ҳамон чаккасини чангаллаб букчайиб ўтирарди.

Ҳайдовчининг дағдағаси таъсир қилдими, йигитлар олдинга ўтиб кетишди.

Шарфли йигит зинадан тушиб бораркан, Ёдгорга мушт дўлайтирди.

— Иккинчи ювилмаган қошиқдай бировнинг ишига суқилмайдиган бўласан!

Ёдгор индамади. Рўмолчасини олиб юзига босди. Оёғи остида эзғиланиб ётган конспект дафтарини олиб, қўлтиғига қистирди.

Яна бир бекат юриб тўхтагач, ҳайдовчи хотин унинг тепасига келди.

— Ёмон урдими? Ўлдиришдан ҳам тоймайди бу безорилар.

Ёдгор, ҳечқиси йўқ, дегандай ўрнидан турди. Унинг қовоғи ачишар, тишлари сирқилларди.

...Ҳамон қор ёғар, кўча жимжит, кимсасиз эди. "Бу ёғи қизик бўлди-ку", деб ўйлади у йўлка чеккасидаги мрамар фавворачага юзини тутиб. Кейин қонга беланган рўмолчасини чайди. "Қизик, сув илиқ-а... Айтгандай, рассом қиз етиб олганмикин уйига". У қизнинг сўнгги дақиқада ўзига миннатдор тикилиб турган кўзларини эслади. Фотоаппарат бир лаҳзада киши тасвирини қандай илиб қолса, унинг тасаввури ҳам қизнинг ўша қиёфасини шундай эслаб қолган эди. Ўшанда ҳам худди шундай бўлганди. Мусобақада ўзларининг институти ютқазган бўлса-да, қувонган, кўплар орасидан шу қиз айниқса ажралиб кўриниб турганига севинган эди. "Чиройли қиз бўлса, нима қиларкан ярим кечада кўчага чиқиб, — деб ўйлади у куюниб. — Кейин қизнинг қўлидаги гулдор рўмолга ўроғлиқ тугунчани эслади. — Бирон ташвиши бордир-да?"

У ётоқхонага етиб келганида алламаҳал бўлганди. Чироклари хира ёниб турган йўлақдан ўтиб, тўртинчи қаватдаги ўз хонасининг эшигини очди. Ичкарига қадам қўйиши билан оёқ остида турган чойгумга қоқилиб кетди. Чойгум тарақ-туруқ қилиб тун сукунатини бузиб юборди. Ўз каравотида ётган Зойиржон фингшиб қўйди.

"Оббо, энди шуям бормиди?" Ёдгор чироқни ёқди. Газ плитага қўйилавериш сарғайиб кетган чойгумни бир чеккага олиб қўйди. Плашининг қорини қоқиб, каравотга ташлади.

Зойиржон нон-чой қилиб ётган шекилли, клеёнка ёпилган столда нон бурдалари, парраклаб тўғралган колбаса, қанд ётарди. Чироқ ёниши билан стол устидаги сувараклар ўрмалаб қочди. Улар хонани ҳарчанд тоза тутишга уринишмасин, сувараклардан қутилиша олмасди.

Зойиржон икковлари икки йилдан буён шу хонада туришади. Шу икки йил ичида бу хонанинг қоғози кўчган деворлари ҳам, бесўнақай шкаф устида ётадиган чизмалару китоблар ҳам, лиқиллаб турган стуллару ювилавериб сизилиб кетган дарпардалар ҳам Ёдгорга қадрдон бўлиб қолган эди. Қиш кунлари хона яхши иситилмас, Зойиржон комендантнинг кўзини шамғалат қилиб электр иситгични ёқиб қўяр, қўлга тушиб қолишгудек бўлса бир амаллаб ийдирарди. Андижонлик мана шу қоп-қора йигит Ёдгорга қадрдон бўлиб қолганди.

Ёдгор совуб қолган чойдан ичди. Колбаса емоқчи бўлган эди, тиши сирқиллади.

— Тушиям ҳаромини чиқардингиз-да! — деди Зойиржон кўрпага бурканаркан, тўнғиллаб.

Ёдгор ундан кўз узмай ўтираркан, негадир гаплашгиси келди.

— Кимни кўраётгандингиз?

— Айтганимда топиб берармидингиз тушими?

Зойиржон каравотни ғирчиллатганча пишиллаб ўтирилади. Бошини кўрпадан чиқарди-да, анграйиб қолди.

— Ҳа?! — деди анчадан кейин ҳушини тўплагандай. Сакраб турди-да, майкачан югуриб унинг тепасига келди. — Ким? Қачон?

Ёдгор илжаймоқчи бўлган эди, юзи оғриди.

— Қўяверинг! — деди қўл силтаб.

— Қаерда бўлди? Ким ўзи? — Зойиржон ҳозир бориб муштлашмоқчи бўлгандай ранги ўчиб кетди.

— Йўлда... — Ёдгор ўзининг аҳволига кулгиси қистади. "Кап-катта одам ёш болалардек муштлашиб юрса". — Ик-китаси бир қизга хиралик қилаётган эди, шунга... — деди кулимсираб.

Унинг кулаётганини кўриб Зойиржоннинг кўнгли жойига тушди шекилли, қаршисидаги стулга ўтирди.

— Ким экан қизнинг ўзи?!

— Қаёқдан билай? — деди у қўл силтаб. "Илгари бир кўргандим", — дегиси келмади. — Бари бир эмасми, у танимайди-ку мени".

— Емаган сомсага пул тўлаш деб, шуни айтади. — Зойиржон Ёдгорнинг юзига қараб туриб кулиб юборди. — Арча байрамига лампочка етишмай турувди, — деди унинг гуррасини силаб.

Ёдгор ҳам беихтиёр кулиб қўйди.

Чироқни ўчиришганидан кейин ҳам икковлари анчагача ухлай олмади. Зойиржон ўзича гудраниб Ёдгорни урганларнинг гўрига гишт қалар, яниб қўяр, ташқарида эса шамол ғувиллар, деразанинг аллақайси тирқишидан совуқ кириб турарди.

— Аваз ака Янги йилни бизникида кутамиз деяпти, борамизми? — деди Зойиржон анчадан кейин. Ёдгор, уни юпатиш учун Зойиржон гапни атайлаб бошқа ёққа бурганини тушунди.

— Майли, — деди лоқайдлик билан.

— Қизларгаям ҳайронман. Ярим кечада майиз бор эканми кўчада? — деди Зойиржон яна ўша мавзуга қайтиб.

— Билмасам, — Ёдгор кўрпага бурканиб олди. Қизнинг оппоқ тиниқ юзи, миннатдор боғиши кўз ўнгига келиб жилмайди.

— Юрмасин эмас, юрсин. Мана, бизга ўхшаган йигитлар билан чиқсин кўчага. — Зойиржон мамнун хўрсинди. — Бугун Наргиза икковимиз ҳам алламаҳалгача тентираб юрдик. Ўзининг ҳам оёғи акашак бўлиб қолди-ёв.

Ёдгор ўзлари билан ўқийдиган Наргизани Зойиржон яхши кўришини билар эди. Яна бояги рассом қизни ўйлади. Тиниқ чехраси кўз ўнгига келди.

— Бормайсизми?

— Нима? — деди Ёдгор Зойиржоннинг гапига дафъатан тушунолмай.

— Эртага дарсга бормайсизми, деяпман.

— Қандоқ бораман... — деди Ёдгор кўзларини юмиб.

— Кулмайдимми ҳамма.

Анчадан кейин Зойиржон пишилаб, текис нафас ола бошлади. Уй совиб кетди.

Ёдгорнинг уйқуси келмас, боши лўқиллар, ҳамон ўша тиниқ чехра кўз ўнгидан кетмас эди. "Қизик, нима қилиб юрибди ярим кечада? Бояги болалар унга ҳеч ким эмас, — деб ўйларди у ачишаётган ғуррасини пайпаслаб. — Булар унинг тирноғига ҳам арзимади. — У муштлашувнинг бутун тафсилотини эслаб, жилмайиб қўйди. — Қизик бўлди-ку!"

Ёдгор бўлиб ўтган нохушликка ранжимас, узоқ вақтлар хаёлини банд этиб юрган қизни бир лаҳза бўлсин, кўрганидан қувонар эди.

...

Чаросларнинг уйи шаҳарга энди қўшилган чеккадаги қишлоқда эди. У охириги автобусга қандоқ илинганини, қишлоққа қандоқ етиб келганини ўзи ҳам билмади. Тийғана-тийғана-ўзларининг тор кўчасига етганидан кейингина нафасини ростлаш учун тўхтади. Тез югурганидан бўлса керак, юраги гупилаб урар, юзлари ловиллаб ёнар эди. Сочлари жиққа сув бўлиб кетган, бўйнига қўнган қор эриб, ёқасидан оқиб тушар, ғашини келтирарди.

Кўча четидаги каллакланган толлар шарпадай қорайиб кўринар, энг ичкарида - уларнинг уйи пештоқида чироқ ёниб турарди. Қор кечиб дарвозага яқин боргандагина у қаттиқ толиққанини, оёқлари қалтираб кетаётганини пайқади. Қўлидаги тугунни остонага қўйиб, рўмолини қайта ўрамоқчи бўлди-ю, бўшашиб туриб қолди. "Ўлсин тушиб қопти". У энди эси жойига келгандек боя ўзини ҳимоя қилган баланд бўйли, ингичка мўйлови ўзига ярашган, озғингина, жингалак соч йигитни ўйлади. "Анавилар индамаганмикин унга... Турқингни ел егурлар, индамай қўярмиди?" Юрагида оғир бир ғашлик билан эшикни итарди: очик экан. "Опам ухламай ўтиргандирлар", деб ўйлади у қори супурилган цемент йўлқадан тез ўтиб бораркан. У этакдаги ошхонанинг қор босган томини, кўмилмай қолган токнинг оппоқ тасмадай осилиб ётган сўриларини, музлаб қолмаслиги учун жўмраги очиб

қўйилган водопроводни кўриб, зудлик билан айвон олдига борди.

Онаси эшитсин, деб этикчаларининг қорини атайлаб қаттиқ-қаттиқ қоқди-да, ойнабанд зинадан кўтарилди. Эшикни очиши билан гуп этиб иссиқ ҳаво юзига урилди. Худди шу пайт ичкари уйнинг ҳам эшиги очилиб, останада онаси кўринди. Васи́ла Назаровна бош яланг, оқ оралаган сочлари силлиқ таралган, кўк жемпер кийиб олган, бир қўлида коса кўтариб, иккинчи қўли билан эшик дастасидан ушлаб турарди.

Чаросни кўрди-ю, худди қизиникига ўхшаш йирик, қоп-қора кўзларида кўркүв пайдо бўлди. Ҳали аёллик кўркини йўқотмаган юзи жиддийлашди.

— Ҳа? — деди косаларни айвон ўртасидаги столга қўйиб. — Нима бўлди, қаёқдайдинг?

"Овқатланмай кутиб ўтирган эканлар", деб ўйлади Чарос. Бояги воқеаларни эслаб хўрлиги келди-ю, ерга қаради.

— Дарсдан кейин тоғамникига борувдим, — деди ўпкаси тўлиб: — Чақалоқ касал бўлиб қолибди. Тоғам ҳадеганда келавермаганидан кейин, кеннойимни касалхонага обордим... Мана, кийимлари. — Чарос тутунни бир чеккага қўйди.

Васи́ла Назаровна тўла гавдасига ярашмаган илдамлик билан келиб қизининг пальтосини ечишга кўмаклашди.

— Вой, рўмолинг қани? Нега йиғладинг?

Чарос онасининг кўзига қарашга ботинолмай, этикчасини еча бошлади.

— Тушиб қолибди, — деди бош кўтармай. — Йиғлаганим йўқ, чопдим... Қўрқдим.

Онанинг юзига қон югурди.

— Қилган ишинг тушмасин. Ўтир, овқатингни ич.

Чарос иштаҳасизлик билан шўрва ичаркан, онасининг ўзига диққат билан қараб қўяётганини сезар, шунинг учун бош кўтармас эди. У онасининг қаттиққўллигидан чўчир эди.

— Ҳали Дилшод ҳам келувди, — деди Васи́ла Назаровна жимликни бузиб.

Чарос "Келиб нима қиларкан", дегандек онасига кўз қирини ташлади. Қошиқни стол чеккасига қўйди.

Васила Назаровна унинг кўнглидан ўтганларни сезди.

— Овқатингни ич.

— Бўлдим, опа, — деди Чарос чой қуяётиб.

Яна бирпасдан кейин у ўз хонасига кириб кетди. Ҳорғинлик билан ўрнига чўзилди. Каравоти тепасида, шундоқ шифт остида турган рамкадаги расмга ўйчан тикилиб, узоқ ётди. Расмда шалағи чиқсаям ҳамон айланиб турган чархпалак тасвирланган эди. Унинг тарновларига яшил сув ўтлари ёпишган, кўп пақирчалари тушиб кетган. Аммо тарновда ҳамон сув тўлиб оқяпти. Ариқ соҳилидаги жийда соясида эса мисқоли яқтак кийган оппоқ соқолли чол кетмон дастасига суяниб букчайиб турибди. У ўсиқ қошлари остидаги қисикроқ кўзлари билан чархпалакка ўйчан тикилиб қолган.

Бу — бултур биринчи курсни битириб, таътилда Чимёндаги бувисиникига борганида Чарос ўзи чизган расм эди. У чол билан чархпалакни қиёсламоқчи бўлганди. Чархпалак сувни юқорига — ташна далаларга чиқариб беради. Оқар сув асло ортига қайтмайди. Чархпалак эса ўз ўрнида туриб, яна янгидан-янги далаларни суғораверади. Чол ҳам шундай. Кўпларга яхшилик қилган. Ҳаёт ортга қайтмайди. Чолни биров эслайди, биров эсламайди... Чароснинг "Мироб" деб аталган бу асари институтда кўпчиликка маъқул бўлган эди.

Нариги хонада гугурт чизилди. Чарос ҳамон ёнбошлаб ётганча эшик ғирасидан онасини кўрди. Васила Назаровна сигарет тутатганча, стол лампаси ёруғида ўтириб ишлар, афтидан, ўқувчиларнинг ёзма ишини текширарди.

Чарос кўзларини юмиб олди. Ташқаридаги шамол кучайган бўлса керак, дераза ортидаги толларнинг шохи қисирлаб кетди. Қор учқунлари ойнага чирсиллаб урилди. Ҳовлида ит гингшиди.

Чарос исиб кетди. Кўрпани очиб ташлаганча, "ҳовуз" қилиб ишланган фанер шифтга тикилди. Боядан бери кўнглини ғаш қилаётган нарсани энди топиб олгандек оғир хўрсинди. "Опам ҳам қизиклар, Дилшодни нима қилади-

лар гапириб. Турқи қурсин... — Кейин бояги трамвайдаги йигитни эслади. — Нега қочиб кетдим, — деб пичирлади лабларини тишлаб, — Анави сурбетлар соғ қўймайди уни. Қаёқдана уша трамвайга ўтира қолдим?!"

У ўйлай-ўйлай яна бир нарсани топди. Бўй етган ҳар бир қиз қатори унинг ҳам хаёлини аллақандай бир йигит тимсоли ҳамиша тарк этмасди. Қизиқ, бутун худди ўша тасаввуридаги одам учради. Баланд бўйи, жингалак соч... Худди ўзи... Қисматнинг ўйинини қаранг. Учради-ю, бир лаҳзада йўқолди.

Айтгандай, плаш кийган эди шекилли... Кулранг плаш. Чарос у ёғини эслай олмади. Анчагача шу алфозда ётди. Ташқарида бўлса ҳамон шамол изиллар, тол шохлари қирсиллар, ит ғингширди.

...

Ёдгор ғалати туш кўрибди. Келесдаги ҳовлисида юрганмиш. Ҳовлининг ўртасидан каттакон анҳор оқиб ўтаётганмиш. "Қизиқ, ҳовлимизда анҳор йўқ эди-ку", деб ўйлармиш у ҳайрон бўлиб. Тагин анҳор бўйида бир тупми, икки тупми ёнғоқ ҳам бор эмиш. Ёдгор ялонғоч бўлиб, сувга тушиб олганча ёнғоқ териб юрганмиш. Бирини тутаман деса, иккинчиси оқиб кетармиш...

Бирдан дарахтнинг ўрнида Оқила буви пайдо бўлиб қолибди, "Ҳой, чиқ, оқиб кетасан", дермиш у чирқиллаб. Ёдгор сузаман деса, қўлларини қимирлата олмасмиш. Бир вақт мундай қараса, уни чақираётган Оқила буви эмас, жигарранг пальтоли чиройли қиз эмиш. Ёдгор шу алфозда сувдан чиқишга қиздан уялармиш. Туравериб музлаб кетибди.

У совқотиб уйғонди. Кўзларини чала очиб, атрофга разм солди. Зойиржон ўрнини тузатиб, кетиб қолибди, вақт алламаҳал бўлиб кетган шекилли, уй ёп-ёруғ, аммо совуқ эди.

Ёдгор шишиб кетган лунжини силаб қўйди-да, ғужанак бўлиб, аёлга бурканиб олди. "Ҳалиям қор ёғяпти шекилли", деб ўйлади у тиззаларини қорнига тортиб. Кўзини юмиб, ҳарчанд уринмасин энди уйқуси келмади.

Бир маҳал эшик оҳиста тақиллади.

— Керакмас, — деди Ёдгор кўрпадан бошини чиқармай.

Эшик қаттиқроқ тақиллади.

"Жуда сурбет-да", деб ўйлади у ҳар куни қатик олиб келадиган боладан аччиқланиб.

— Қаттиқ керакмас, — деди бақириб. Кейин девор томонга ўтирилиб олди.

Тағин бир лаҳзадан кейин эшик ғийқиллаб очилди.

"Оббо, тинчлик йўқ экан-да, буларнинг дастидан". У жаҳл билан бурилиб, бошини кўтарди. Кўтарди-ю, тирсагига таянган кўйи қотиб қолди. Остонада Азиза турарди. У бошига чиройли шарф ўраб, шуба кийиб олган, қўлидаги сумкачасини ликиллатганча эшикнинг бир тавақасига суяниб, ноқулай жилмайиб турар, унинг табассуми кулгидан кўра йиғини эслатар эди.

— Келинг, — деди Ёдгор овози титраб. Унинг вазоҳатида "нега келдинг", деган маъно борлигини Азиза тушунди шекилли, ўзини босиб, кинояли кулди.

— Келдим... — У ичкарига қадам ташлаб, столнинг бир чеккасини қўлининг учи билан жиркангандек артди-да, сумкасини қўйди. Шарфини бошидан олиб, стул суянчигига илди, истамайгина ўтирди. Сочлари паришон тўзиб кетди. Нафис бўялган киприкларини пирпиратиб, хонани кўздан кечириб чиқди. Лабини буриб жилмайиб қўйди.

Ёдгор унинг бу қарашида: "Ўл-а, шу кунга тушиб қолдингми?" — деган маънони ўқиб, ғижинди.

— Кечирасиз, мен кийиниб олишим керак, — деди у қовоғини солиб.

Азиза яна лабини буриб кулди.

— Кийинаверинг, қарамайман, кераккинасиам йўқ...

Ёдгор ёнламаси турганча шим кияркан, Азизанинг бир лаҳза ташлаган ғамзалик назарини илиб олди-ю, юраги гупиллаб кетди. "Зойиржон ўқишга кетган, бутун ётоқхонада ҳам ҳеч ким бўлмаса керак..." У Азизага кўз қирини ташлади. Азиза энди унга қарамас, сувоғи кўчиб тушган шифтни томоша қилиб ўтирарди.

Ёдгор хаёлига келган аҳмоқона фикрдан ўзи ижирганиб кетди. "Ўл, аҳмоқ!" У тезгина кийинди-да, бурчақдаги жўмрақда ювинди.

"Нега келди бу, тагин нима даъвоси бор экан?" — деб ўйлади артина туриб.

Кейин Азизанинг қаршисидаги стулга келиб ўтирди-да, унинг кўзларига хотиржам тикилди. Азиза бир оз ўзини олдирган, аммо ҳамон ўшандай чиройли, кўзлари кир-тайиб қолган бўлса ҳам тетик боқар эди. Бир вақтлар Ёдгор мана шу кўзларни бир бор кўриш учун жонини фидо қилишга тайёр эди. Мана шу юпқа лаблардан бир ўпич олиш эришиб бўлмайдиган бахтдек туюларди. Худди шу кўзлардан ғазаб сочилиши шу лаблар заҳардек қақшатиши мумкинлигини хаёлига ҳам келтиролмасди. Сўнгги воқеалар кўз ўнгида жонланди-ю, Азизанинг ҳозирги қиёфаси ҳам совуқ кўриниб кетди.

— Муборак бўлсин... — деди Азиза унинг шишиб кетган юзига имо қилиб.

Ёдгор бу гапда меҳрибонлик эмас, ҳузур оҳанги борлигини сезиб, қўл силтади. "Кел, шуям бир қувонсин!"

— Ҳа, кеча кўпроқ ичиб қўйган эканман. Болалар билан муштлашибмиз. Бошлаб пўстагимни қоқишди.

Азиза қийқириб кулди. Ўтирган стули гирчиллаб кетди.

— Кўпроқ ичинг! — деди у "ажаб бўпти" деган маънода.

Ёдгор унинг роҳатланаётганини кўриб, негадир ўзининг ҳам кунгли таскин топди. Ёмонми, Азиза ўзи кўмган гўрни ўзи тепкиласа...

— Кечирасиз, — деди Ёдгор бир оздан кейин. — Қуруқ чой йўқ эди...

Бу унинг: "Энди иззатинг битди, кетавер", дегани эди. Азиза тушунди.

— Зиёни йўқ, мен бир минутга... Ўлибманми, сизнинг чойингизни ичиб.

Ёдгор бу гапдан: "Ғадойдан хайр сўрайманми, сен-ку шунча менинг тузимни ичдинг, ҳалиям бўлса, отам сендақаларнинг ўнтасини боқишга қодир", деган маънони уқди. Кўнгли чўкиб, бир лаҳза ерга қараб қолди.

— Мен ҳам ўқияпман, — деди Азиза унга диққат билан тикилиб. — Пединститутнинг сиртқи бўлимида.

— Эшитгандим, — Ёдгор шундай деди-ю, Азизанинг кўнглига "халиям мени қумсар экансан-ку", деган ўй келмаслиги учун қўшиб қўйди: — Тошкент катта шаҳар, даргоҳи кенг.

— Қанча стипендия оласиз? — деди Азиза ниҳоятда жиддийлик билан.

"Яна пул, — деб ўйлади Ёдгор ижирғаниб. — Нима бало, булар ўлгандаям пулдан кафан қилади шекилли".

— Ўзимга етади, — деди секингина.

Азиза кўриб турибман, дегандай, яна хонани кўздан кечирди. Қоғози кўчган деворлар, тоза бўлса ҳам эскириб кетган дарпарда, сарғайган чойгумни кўриб қаноат ҳосил қилди шекилли, яна кўзларида кулги ўйнади.

Энди уларнинг гапи тамом бўлган эди. Аммо иккови ҳам бир-биридан алланимани кутгандек ўтиришарди. Ёдгорнинг назарида уй янаям совиб кетгандек кўринди. Азиза олтин узукли бармоқларини ўйнаб ўтираркан, ил-кис бошини кўтарди.

— Ўйлаб кўрдингизми?

"Ҳа, гап мана бу ёғда экан, — деб ўйлади Ёдгор. — Бояги гапларнинг ҳаммаси даромад экан-да".

— Нимани ўйлайман?..

Азизанинг кўзларидаги бир лаҳзалик маъюслик йўқолиб, ўрнини асабий хушчақчақлик эгаллади.

— Балки ялиниб келди дерсиз, — у шодон кулди.

Аёл киши ўзини бахтиёр кўрсатишга уриняптими, билингики, юрагида дарди бор. Ёдгор буни тушунди. Азизанинг аҳволига негадир ачиниб кетди. Маъюс қиёфада бошини кўтариб, унга тикилди.

— Кераккинасиям йўқ, — деди Азиза яна асабий кулиб.

У Ёдгорнинг қоқ юрагига ханжар уришни мўлжаллагандек бир зум тўхтаб қолди-да, кўзига тик қараб гапирди:

— Мен эрга тегяпман.

Ҳар кимда бўладиган худбинлик Ёдгорда ҳам бор эди.

Бу гап ростми, ёлғонми, бари бир юрагининг бир чеккасида оғриқ пайдо бўлди. Қачонлардир ўзиники бўлган хотин бировнинг бўйнига осилиши унга алам қилди.

Ёдгор Азизанинг ўзидан кўз узмай ўтирганини, юрагидагиларни билишга уринаётганини пайқаб турарди. У анчадан кейин ўзини босиб олди. "Кимсан ўзинг, — деб ўйлади нафратланиб. — Хўш, эрга тегмаганида қайтиб бориб ярашармидинг". Шу тобда ўша эски адоватлар, бир-биридан жирканганлари кўз ўнгига келди-ю, алланечук енгиллик сезди.

— Табриклайман! — деди у бошини кўтариб.

Бу гап Азизага шунчалик таъсир қилишини билмаган экан. Тўсатдан Азизанинг ранги бўзариб кетди. Титроқ қўллари билан сумкасини юлиб олди-да, силтаниб эшик олдига борди. Ҳазаб билан бурилиб қаради.

— Эркак эмиш! Бу кунингдан ўлганинг яхши!

У эшикни шу қадар қарсиллатиб ёпдики, деразалар зирллаб кетди.

Ёдгорнинг қулоқлари анчагача шанғиллаб турди. У чаккасини бармоқлари билан қисиб олганча, столга тирсагини тираб, мункайиб ўтирар, Азизанинг оқариб кетган юзи, титраётган лаблари кўз ўнгидан кетмас эди: "Бу кунингдан ўлганинг яхши?"

Дунё қизиқ экан. Қачон қарасангиз, етдим деганда қоқиласиз. Ё қисмат ҳаммага бахт улашаётганида унга етмай қолганми? Эсини танибдики, одам бўлсам, нимадир яхши иш қилсам, дейди. Узоқда нурли бир нуқтадай порлаб турган толега интилади. Амаллаб яқин борганида бахт деган ўша нур яна бир олам нарига кетиб қолади. У югураверади, толе ундан қочаверади.

Чойхоначи Мирзо бувага кўмаклашиб, сув ташиб юртаниям баҳарнав экан. Энди тўртинчи синфга ўтганда ота ўрнида ота бўлиб қолган Мирзо бува тўсатдан ўлиб қолди. Анчадан буён тувакка тушиб ётган Оқила буви ҳам чолнинг қирқи чиқмасидан кўз юмди, Чол-кампининг Туркистонга келин бўлиб тушган ёлғиз қизи ота-онасининг катта маъракасини ўтказиб, ҳовли-жойни сотиб кетди.

Ёдгорни ўша, Келеснинг ўзидаги интернатга жойлаштиришди. Ўлиб-тирилиб ўқиди. Фишт терувчилик ҳунарини ўрганди.

Биринчи маошини олган кунни чол-кампирнинг мозорига борди. Мозорни қиртишлаб тозалади. Гўристон қорувулига пул бериб Қуръон тиловат қилдирди. Ўзининг ота-онаси нега йўқлигини ўйлаб йиғлади.

Қурилиш трести унга ётоқхонадан жой берди. Хуллас, йигит кишининг бошига бахт қуши қўнмай иложи йўқ экан. Унинг ҳам ҳаёти бир нав яхши бўлиб қолди. Икки йилча шу тарзда ишлаб юрди. Кейин бирдан ороми бузилди. Ҳаммаси шим олиш баҳонасидан бошланди.

Биринчи Май арафаси эди. Ёдгор байрамга янги мода бўлган лавсан шим олиш ниятида туман марказидаги универмага борди. Пештахта ортида турган қош-кўзлари қопқора, дўмбоққина қизни кўрди-ю, юраги жиз этди. Шим танлаган бўлиб узоқ ивирсиб қолди. Қиз, охири жаҳли чиқди шекилли, койиб берди:

— Оласизми, йўқми? Олсангиз олинг, бўлмаса бўшати-
тинг йўлни.

— Оламан, оламан! — деди Ёдгор ҳовлиқиб пул чиқараркан,

Ётоққа келиб кийиб кўрса, икки мўлжал каттасини олибди. Ҳамхоналари кулишди.

— Обориб бер, бошқасини айирбошлаб беришади.

Ёдгор катта шим олганига, яна боришга баҳона топилганига ҳатто севинди ҳам.

Бу сафар қиз унга зарда қилмади.

— Ўзим ҳам дадангизга оляпсизми, деб ўйловдим, — деди кулиб.

Қизнинг кулгиси Ёдгорга шунчалар қувонч бағишладики! "Бундан чиқди, мени эслаб қолган экан-да", деб ўйлади у севинчи тошиб.

Шу-шу ҳар кунни совунми, тиш чўтками, тутмачами баҳона қилиб универмага келадиган бўлди. Бора-бора қиз ҳам уни таниб қолди. Ёдгор қизнинг бир марта кулиб қарашини кўриш орзусида саккиз чақирим наридан гоҳ пиёда, гоҳ ўртоғининг велосипедида келиб кетарди.

Бир куни у иккита кино билети кўтариб келди.

— Клубда ҳиндча кино кетаётган экан, — деди кўрқаписа. У қизнинг ҳозироқ олдига солиб ҳайдаб юборишини кутиб турарди, Йўқ, қиз ҳайдамади.

— Бутун вақтим йўқ, ишдан кеч чиқаман, — деди у.

Шундан кейин унинг энг шодон кунлари бошланди. Ёдгор Азизанинг билагидан ушлашга ҳам ботинолмас, аммо бир кун кўрмаса туролмасди.

Айни узум пишиғида Азиза Ёдгорни иккита ўртоғи билан меҳмонга чақирди. Уларнинг каттакон боғи бор экан, йигитлар узумхўрлик қилишди.

Азизанинг сельпо раиси бўлиб ишлайдиган отаси Ёдгорнинг авлод-аждодини суриштиди. "Тамом, — деб ўйлади Ёдгор эти увушиб. — Ҳаммаси тамом бўлди!"

Йўқ, бахт ҳам, бахтсизлик ҳам жуфт бўлади, дейишгани рост экан.

Бир ойдан кейин худди ўша катта боғда данғиллама тўй бўлди. Ёдгор жаранглаган уйлар, қора дарахтдан қилинган гарнитурлар, қўша-қўша гиламларни кўриб, оғзи очилиб қолди. Бу нима, тушими, ўнгими? Ўзига шунчалар фидойилик қилган мана шу гўзал қизнинг — жондан ортиқ Азизасининг олдидаги қарзини қандоқ узсин. Бошига кўтариб юрса арзимайдими?! Яқиндагина чойхона сўрисини супуриб, чой ташиб юрган Ёдгор шуми? Бировдан туртки еб, бировдан сўкиш эшитиб ўрганган югурдак бола шуми? Ўзининг ота-онаси қани, шу топда ўғлини кўрса бўлмай-дими? Ёдгор ҳарир рўмол ёпинган келин ёнида ўтириб, бахт-саодат тилаб гапираётган кишиларнинг жарангдор сўзларини, қарсбадабанг куй садоларини эшитаркан, буларнинг ҳаммаси эртақдек туюлар, ишонгиси келмас эди.

Қизиқ, ишонмаганича бор экан. Такдирнинг ўйинини қаранг. Бир кун илгари қувончдан боши кўкка етган Ёдгор, тўйнинг эртасига тўрвасини йўқотган гадойдек бўшашиб қолди. Севинчлари момақалдироқдек гумбурлаб, чақмоқдек бир зум ярақлади-ю, ўчди.

Нега мени алдадингиз? — деди овози қалтираб. Кейин муштини тишлаганча инграб юборди. — Нега алдадингиз, нега?!

Азиза тўшақда хомуш ётар, кўзини бир нуқтадан узмас, афтидан, кимнидир эслар эди.

— Ким ўша?! — деди Ёдгор ғазаб билан ўрнидан сапчиб туриб.

— Секин, — деди Азиза унга қарамай. — Дадам эшитса жанжал бўлади.

Ёдгор жанжал бўлмаслигини билар эди. Дадасининг ҳамма нарсадан хабари бор. Бўлмаса қизини таг-зотининг тайини йўқ бу йигитга бермасди.

"Гап бу ёқда экан, — ўйлади у ўкинч билан. — Демак, улар мени одам санашмаган".

У ўзининг қадри пастлигидан афсусланди, гурури поймол бўлганлигини ўйлаб, аламдан тўлғана бошлади.

Анчадан кейин Азиза йиғлади. Уни жонидан ортиқ севишини пичирлаб айтди.

Хотин кишининг кўз ёши ширин бўлади. Ёдгорнинг раҳми келди. Хотинини овутди.

Аммо шафқат билан муҳаббатнинг ораси бир чақириму, шафқат билан нафратнинг ораси бир қарич бўлишини Ёдгор билмас экан. Кўп ўтмай тушунди. У бу уйга биров бўйнига арқон солгандай истар-истамас кириб келар, келганда ҳам кўп ўтиролмас эди. Бу уй унга бегона туюлар, ҳар сафар адашиб кириб қолгандай бўлаверарди.

Ярим йилча турмуш қуришган бўлса, бир ой ҳам эрхотин бўлиб яшашгани йўқ. Икковлари хўроз қичқиргунча ухламай ётишар, иккови ҳам бир-бирининг ухламаётганини билар, аммо чурқ этишмасди.

Азиза гапнинг учини чиқарган бўлса керак, қайнонаси Ёдгорни ношудликда айблаб қойийдиган бўлиб қолди.

Бир куни қайнотаси Ёдгорга маслаҳат солди:

— Қачонгача қишлоқ-қировлик кунлардаям лой чангаллаб юрасиз. Савдога кириш. Савдода гап кўп. Мен сизга овлоқроқ бир дўконча олиб бераман.

Ёдгор қайнотасининг кўзига биринчи марта тик қаради.

— Мен савдога кирмайман. Ўзингизни уринтирманг.

Қайнотаси мошранг бахмал дўпписини кафтига қоқиб ўридан туриб кетди. Нарироққа бориб тўнғиллади:

— Хемирининг тайини йўғу, димоғидан эшаққурт ёғилади...

Ёдгор ўрталарида дарз пайдо бўлганини билди. Ўша кун ичиб келди.

Бора-бора Азиза ҳам уни жеркадиган, ҳар гапида пичинг қиладиган бўлиб қолди.

Ёдгор бутун аламини меҳнатдан олар, кечки сменаларга қолиб ишлар, бу эса Азизанинг баттар ғашига тегар эди.

Худди ҳозиргидақа қиш кунларидан бирида Болгариядан қурувчилар делегацияси келди. Трестдагилар илгор бинокорлар қатори Ёдгорни ҳам тантанали кечага таклиф қилишди. Кеча охирида трест бошлиғи — кекса, жиккак киши: "Ҳеч меҳмонингиз бўлмадик-да", деб ҳазилашди.

Ёдгор меҳмонларни уйига бошлаб келди. Дарвоза қулф экан, узоқ тақиллатди. Меҳмонлар совқоттанидан ер тепкилаб туришар, Ёдгор хижолат чекар эди.

Анчадан кейин йўлақда қадам товушлари эшитилди.

— Очинг, меҳмонлар келишди, — деди Ёдгор бетоқат бўлиб.

— Меҳмонларингиз бошингизда қолсин! — деди Азиза дарвозанинг нарёғида туриб.

Ер ёрилмади-ю, Ёдгор кириб кета қолмади.

— Эсингни едингми, оч! — деди у зарда билан.

— Битта ўзингни боққанимиз ҳам етади. Йўқот пияниста ўртоқларингни!

Ёдгорнинг боши айланиб кесакига суяниб қолди. У турмуши омонат эканини, қачондир оиласи бузилишини кўпдан кўнгли сезиб юрар, аммо бунчалик шарманда бўлишини ўйламаган эди. Хотинининг ҳайдаганидан кўра сенсирагани юрак-юрагидан ўтиб кетди.

— Шунақами, — деди Ёдгор хириллаб. — Қўйдим!

Трест бошлиғи ҳайҳайлаб унга ёпишди:

— Ёшлиқ қилманг, ўғлим, шайтонга ҳайф беринг.

Ичкарида қайнонасининг жаврагани, Азизанинг бидирлагани эшитилди.

Ёдгор кўз ўнги қоронғилашди-ю, бошини қуйи солганча тусмоллаб юриб кетди.

Ўшанда трест бошлиғининг юпатганлари, насихат қилгани, аммо у ўқишга кетаман, деб туриб олгани Ёдгорнинг кўз ўнгидан бирма-бир ўтди.

"Энди менинг рухсатим керак бўлиб қолибдими? — деб ўйлади чойгумга сув тўлатаркан. Боя хотинининг зарда қилиб эшикни қарсиллатиб чиқиб кетганини эслаб, кулиб қўйди. — Синаш учун келган. Тегса тегавермайдими?"

У ошхонага кириб, чойгумни газга қўйди. Қайнашини кутиб, дераза олдида келди.

Ҳаво очилиб кетди. Нариги ётоқхона томида, икки бино ўртасидаги гулзорда қор яраклайди. Тўртта-бешта сўқмоқ из тушибди. Ўйинқароқ болалар катта йўлдан физиллаб ўтаётган машиналарга ёпишиб, сирпанчиқ учяпти. Бекатда одам сийрак. Бир хотин арча кўтариб турибди.

Чойгум қайнаб, тошди. Ёдгор деразадан кўз узиб, газни ўчирди.

...

Ҳар фаслнинг ўз қувончи бор. Қиш ҳам каттадан-кичик ҳаммага бир олам шодлик бахш этди. Икки кундан буён муздеккина қиш фариштаси шаҳар устида кезиб, элагини силкитар, қулоқ-бурни қизарган одамлар "Янги йилбоп қор бўляпти-да", деб кулишар, ҳавода мусаффо чилла иси кезар эди. Кинотеатрлар, маданият саройларида таътилга чиққан болаларнинг кулгиси янграйди. Катта майдонларда арчалар безатилди.

Йилнинг сўнгги оқшомида Тошкент яшнаб кетди. Катта бинолар пештоқида сон-саноқсиз лампочкалар маржонни порлади, арчалар нурга беланди. Озиқ-овқат магазинлари тирбанд бўлиб кетди. Сумка, тўрхалта кўтарган одамлар уй-уйига шошилишар, таниш-билишларини кўриб, байрам билан қутлашар эди.

Ёдгор блан Зойиржон астрономдан майда-чуйда харид қилишди-да, Авазникига йўл олишди. Биринчи курсда пахтага боришганида бу аспирант йигит уларга раҳбар бўлиб чиққан, шу баҳона дўстлашиб кетишганди. Унинг боғчада тарбиячи бўлиб ишлайдиган озғингина хотини Тамила ҳам йигитларнинг ўз опасидай бўлиб қолган. Аваз

марказдаги тўққиз қаватли уйда яшар, Ёдгор билан Зойиржон бу уйга кўп келишганди.

Марказий универмаг олдидан ўтиб кетишаётганида Ёдгор бир ҳафта илгари рўй берган ҳодисани эслади, ўша қизнинг кўзлари, миннатдор боқиши тағин тасаввурида жонланди-ю, юраги орзиқиб кетди. Энди у қизни учрата олмаслигини билса ҳам, негадир кейинги пайтларда уни ҳар куни эслар эди. Бир-икки марта Театр-рассомлик институтига боришга ҳам қарор қилди-ю, айнаиди. "Трамвайда иккита аҳмоқ шилқимлик қилганида ёрдам бергандим, шунга келдим", дейдими?

Куйлакчан бўлиб, шимининг устидан сочиқ боғлаб олган Аваз остонада уларни қувониб қарши олди.

— Буларни қара, Тамила, бир қоп шиша олиб келишибди, — деб қичқирди у сарғиш қошларини учириб.

Пиёз тўғраган бўлса керак, кўзи ёшланиб турган Тамила ошхонадан чиқди. У кийиб олган гулдор халатининг елкалари осилиб турар, қўлида пичоқ бор эди.

— Қочинг, Ёдгор! — деди Зойиржон кулиб. — Тамила опамнинг қўлида пичоғи бор экан.

— Шиша кўтарганларнинг жазоси шу! — Тамила пичоғини ўйнатиб таҳдид қилди. — Қани, киринглар, болалар!

— Ҳайронман, ароқ қимматлашганидан буён магазинларда очерид янаям кўпайиб қолди. — Зойиржон гоҳ Авазга, гоҳ Ёдгорга қараб, кўз қисиб қўйди.

— Қанийди шу ўлғурни янаям қиммат қилиб қўйса, — деди Тамила тўрхалталарни бир чеккага олаётиб.

— Унда хотинлар оч қолади-да!

Кулишди.

Зойиржон дарров ошхонага кириб, сабзи тўғрашга тушиб кетди.

— Сиз энагалик қиласиз, — деди Тамила олти ойлик ўғилчасини Ёдгорга тутқазиб. — Қаранг-чи, кимга ўхшабди бу?

— Билмасам, — деди Ёдгор пахмоқ қалпоқча кийгизилган болани оларкан. — Сариқ машаклиги дадасига ўхшаб кетади.

— Шамоллаб қолиб бизларни қандоқ қўрқитдики бу!
— Тамила унга сўрғич кийгизилган сутли шишани узатди. — Йиғласа мана буни берасиз.

Нариги хонадан Авазнинг овози келди:

— Уйланадиган бўлсангиз, Ёдгоржон, серсутроқ қизни танланг. Ҳайронман, онасининг сути йўқлигига мен айбдорманми, ҳар куни саҳарлаб сут олиб келаман.

— Алжиманг! — деди Тамила жилмайиб.

Ўзи фарзанд кўрмаган одамга қизиқ туюларкан: Ёдгор диваннинг бир чеккасида Алишерни беўхшов кўтариб ўтирар, қимирлашга қўрқар эди.

Бир оздан кейин у шикоятмуз қичқирди:

— Бунингизни қаранг, Тамила опа, ҳаммаёғимни ҳўл қилиб қўйди-ку!

Тамила югуриб келиб, кулганча болани унинг қўлидан олди. Ёдгор тиззалари ҳўл бўлган янги шимига қараб қўйди. Бола эса тишсиз оғзини катта очиб, "қойил қилдимми", дегандай қийқариб кулди.

— Э, дарвеш, — деди Ёдгор ҳам беихтиёр кулиб.

Улар столга ўтиришганида Янги йил киришига бир соатча қолган эди. Энди овқатга қўл уришганди, қўнғироқ жиринглади. Эр-хотин йўлакка югуришди. Зум ўтмай Авазнинг алаким билан қуюқ сўрашгани, Тамиланинг "Вой!" деб қувноқ қийқиргани, кимнидир чўлп этиб ўпгани эшитилди.

Аваз қора костюм кийиб, галстук таққан, сочи ҳўллаб силлиқ таралган йигитни бошлаб кирди. Совуқдан бўлса керак, унинг юзи қизариб кетган, ингичка қошими, кўзларими, нимасидир, қизларни эслатар эди.

— Танишинглар! — деди Аваз йигитни кўрсатиб. — Дилшод, менинг ўртоғим, мактабда бирга ўқиганмиз. Ҳозир ўша мактабда француз тилидан дарс беради... Булар менинг дўстларим. Студентлар...

Ёдгор билан Зойиржон баравар ўрнидан туришди. Дилшод кинодаги офицерлардек бошини кескин силкиб, сўзсиз саломлашди. Бу қилиғи Ёдгорга ёқмади. "Мана, французча саломлашишниям ўрганиб олдик", деб ўйлади у Дилшоддан юз ўтириб.

Йўлақда Тамиланинг аллақандай аёл билан гаплашгани эшитилди. Кейин... кейин Ёдгор эшик томонга қаради-ю, бирдан юраги шув этиб кетди. Назарида уй янаям ёришиб кетгандай, ҳали ичмай туриб маст бўлиб қолгандай, ичида қуёш порлаб чиққандай бўлди. Остонада ўша қиз — шунча кундан буён унинг хаёлидан нари кетмай қолган ўша қизнинг ўзгинаси турарди. У нафис пуштиранг жемпер кийиб олган, сочи чиройли турмакланган, чироқдан кўзи қамашгандай, киприкларини пирпиратиб жилмаяр эди.

Ёдгор йиқилиб кетаётгандай стул суянчиғини ушлаб олди. Унинг томоғи қақраб кетган, ҳозир гапирадиган бўлса овози чиқмаслигини билар эди.

Бу менинг жияним. Чарос, — деди Аваз қизнинг елкасига қоқиб. — Булар — Зойиржон, Ёдгор.

Қиз Ёдгорга қаради-ю, бирдан кўзлари катта очили кетди. Ёдгорнинг юзига тикилиб, хавотирлангандай энтикиб қўйди. Чамаси, унинг юзидаги "лампочка" излари ҳамон кетмаган эди. Кейин қизнинг кўзлари қувончдан порлаб кетди.

Илдам келиб, Ёдгорга қўл узатди.

— Ассалому алайкум.

Ёдгор эсанкираганча қизнинг жажжигина, муздек қўлини қисаркан, унинг кўзларидан: "Мен сизни танийман, мен сизни биламан", деган маънони уқиб олди.

— Ўтиринг, Чарос, — деди Дилшод ёнидаги стулни суриб.

Ёдгор гарангсиб, жойига ўтириб қолди: "Эри экан бу..."

Чарос "эри" билан Ёдгорнинг ўртасига ўтирди. Ёдгор қувончи узоққа бормаганидан талмовсираганча зимдан Дилшодга қараб қўйди. "Дуруст, силлиққина йигит экан", деб ўйлади юраги тирналиб.

— Қани, бўлинг, ҳой! — деди Аваз Тамилани чақириб, — ўн минут қолди.

...Тамила йиғлаётган ўрилчасини кўтариб келди.

Шампан тикини пақиллаб отилди, дастурхонга вишил-лаб вино окди. Чарос ёш боладай қувониб қарсак чалди. Бахтиёрлик билан кулиб Ёдгорга қараб қўйди.

Ёдгор ичидан ўтаётганини сездирмаслик учун жилмайди. Нима қилишини билмай, қиздан кўзларини олиб қочди.

Бонг чалинганида кўнгли чалкаш туйғуларга тўлиб, ичди. Авазнинг нима деганини, Зойиржон қандай луқма ташлаганини ҳам билмади. Фақат бир нарсани эслади: у қиз билан қадах чўқиштирар экан, кўзлари пирпираб жилмайди.

Кейин Дилшодга сўз беришди. Ёдгор дарров хушини тўплаб олди. Шу топда негадир унинг гапини жуда эшитгиси келди.

— Муқаддас китобларда, — деди Дилшод ингичка қошини чимирганча, — ло илоҳо иллоолоҳу... дейилади. — У бир нафас жимиб қолди. Ёдгорнинг назарида Дилшод атайлаб тўхтагандек. Одамлар гапини қандай эшитаётганини билиб қўйиш учун атайин салмоқлаётгандек туюлиб кетди. — Бу сўзни ўзбекчага таржима қилсак, — деди Дилшод ҳамон ўша оҳангда: — Оллоҳдан бошқа худо йўқ дегани бўлади. Бу гапни онадан ўзга она йўқ деб ўзгартириш мумкин. Чиндан ҳам ҳар кимни фақат битта она дунёга келтиради. Шундай экан, оналар соғ бўлсин. Мен она деганда аёлларни назарда тутаман. Бинобарин, ҳамма аёллар омон бўлсин, — у майин жилмайиб Чаросга қараб қўйди.

Тамила қувониб қарсак чалди. Ҳамма ўрнидан туриб кетди.

Дилшод энг аввал Чарос билан уриштирди.

— Яхши гап, — деди Чарос негадир Ёдгорга қараб. — Бу гапни аллақайси журналда ўқигандим.

Дилшод норозиланиб қошини чимирди.

— Мсье Дилшод рост айтадилар, — Зойиржон қадахни баланд кўтарди. — Бутун дунё хотинларининг соғлиғи учун!

Телевизорда диктор қиз рақсга таклиф қилди. Дилшод одобли табассум билан Чаросга қараб қўйди. Унинг қўлидан оҳиста тутди-да. Икковлари чир айлана бошлашди.

Чарос сиполик билан рақс тушар, Дилшод уни авайлаб бошқарар, кўзларида мамнун табассум бор эди.

"Бир-бирига муносиб экан!" — деб ўйлади Ёдгор стул

суянчигига елкасини ташлаб ўтирганча Дилшоднинг "қовун сўйса бўладиган" қилиб қирраси чиқариб дазмолланган шимидан, чаққон, юмшоқ сирғалиб бораётган чиройли туфлисидан кўз узмай. Ҳарчанд ўзини босишга уринмасин, кўнглидаги ғашликка ўхшаш туйғу ҳамон тинчлик бермас эди. Унинг назарида куй ҳам жуда чўзилиб кетгандек бўлди.

Ниҳоят, музыка тутади. Дишод билан Чарос жойига келиб ўтиришди. Зойиржон қадахларни қайта тўлатаётган эди, янги куй янгради.

Чарос Ёдгорга кўз қирини ташлаб қўйди. Ёдгор иккиланиб ўрнидан турди.

— Кечирасиз, — деди Дилшодга ийманиб қараганча.

Чарос унинг қўлларидан енгилгина тутиб қушдек учди. Аваз ўғлига шишадан сут эмизар, Зойиржон Тамила билан гир айланар, Дилшод столга тирсагини тираганча ўтирарди. Ёдгор елкасида қизнинг кафтидан ўтаётган ҳароратни ҳис қилар, унинг нозик бармоқларини авайлаб ушлаганча айланар, димоғида алланечук нафис бўй туяр, юраги ҳаяжондан гупилаб урар эди. Қизнинг жажжигина гавдаси куй қанотида учар, Ёдгор унинг тиниқ юзини, бўйнига тушган соч толаларини кўриб турар, рақсдан эмас, ҳаяжондан боши айланарди.

— Юзингизга нима қилди? — деди Чарос куй қанотида учаркан, Ёдгорга пастдан қараб. Эгик киприклари капалак қанотидай пирпираб жилмайди.

— Мушук тирнаб олди, — Ёдгор кулди.

— Мушуклар билан уришманг-да, — Чарос ўша кунги хунук ҳодиса учун ўзи айбдордек қизариб, жилмайди.

— Улар ҳам қушчаларга тегишмасин-да, — деди Ёдгор астагина...

Яна қадах кўтаришди.

— Ёдгор ака гапирсинлар! — Чарос қўлидаги бокал орқасидан унга мўралаб қаради.

Ёдгор Дилшоднинг унга зарда билан қараб қўйганини кўриб, бояги худбинлиги учун ўзини койиди. "Оббо, Қоработир бўлиб қолдинг шекилли. Бировнинг севгисига раҳна солишинг қолувди".

У тараддуланиб, ўрнидан турди.

— Биз Янги йил кирганидан қувонамиз, — деди биллур қадахдан кўз узмай. — Аммо эски йил ўтиб кетганини ўйламаймиз. Умримизга умр қўшилди, деб суюнамиз, аммо умримизнинг бир йили ўтиб кетганига ачинмаймиз...

— Нима бало, чолларнинг гапини гапириб қолдингиз, — деди Зойиржон кулиб. — Айтадиганингизни тезроқ айтинг, томоқ тақиллаб кетди.

Ёдгор эзмалик қилиб юборганини сезиб, қизарди.

— Хуллас, мазмунли ҳаёт учун!

— Худбинлар, — деди Тамила. Нега фақат сизлар гапирасизлар, сўз — Чаросга.

Чарос бокал ушлаганча энтикиб қўйди.

— Соф муҳаббат учун!

Қарсак бўлиб кетди.

Ёдгор Дилшоднинг унга яна зарда аралаш қараб қўйганини илғаб олди. Тагин ўзини айбдор санаб, юраги сиқилди. Сигарет эзғилаб балконга чиқди.

Муздек ҳаводан нафаси қайтиб, бир зум туриб қолди. Ҳамон қор ёғар, балкондаги қоғоз қутилар, эски пақир қор остида қолган эди. Ичганиданми, ҳаяжонданми, унинг боши айланар, юзлари ловиллаб ёнарди. Рўпарадаги каттакон бинонинг ҳамма деразаларида чироқ порлар, шодон учқунлар нур оғушида ўйнар эди. Ичкарида ҳамон куй янгра, Зойиржоннинг ҳазил гаплари, қувноқ қаҳқаҳа тинмасди.

Унинг кўз ўнгига яна Чароснинг пирпираб турган киприклари, Дилшоднинг норизо боқишлари келди... "Трамвайдан тушишингга ёрдамлашиб юбордим, деб ҳали севгиям талаб қиларсан", деб ўйлади Ёдгор ўзига-ўзи хунук кўриниб. Шунча кундан буён шу қиз хаёли билан юрганини эслаб, юраги баттар сиқилди.

Бир оздан кейин балкон эшиги ғийқиллаб очилиб, ёпилди. У Тамила опаи, Зойиржонми бўлса керак, деган ҳаёлда қайрилиб қарамади.

— Ҳозир кираман! — деди сигаретини тутатиб. — Чекиб бўлай...

— Шамоллаб қолмайсизми?

Ёдгор овоз эгасини таниди-ю, ҳовлиқиб бурилиб қаради. Чарос балкон эшигига суяниб турарди. Унинг меҳрибон оҳангда гапиришидан Ёдгорнинг кўнгли мулойим ҳисларга лиммо-лим тўлиб кетди.

— Сизмидингиз, кечирасиз... — деди овози титраб.

— Ўша куни яхши етиб олдингизми? — деди Чарос анчадан кейин. — Мен сиздан хавотир олдим.

Ёдгор яна ҳаяжондан энтикди. "Мен ҳам, — деб ўйлади кўзларида қувонч порлаб. — Мен ҳам ўшандан буён ҳар куни сени ўйлайман".

— Мен сизни бошқа кўрмасам керак, деб ўйловдим, — деди Ёдгор ўзини босиб.

— Мен ҳам... Мана, кўришдик...

— Уйга киринг, совуқ... — Ёдгор кўнглига келган гапни қийналиб айтди... — Кейин, кейин Дилшод ҳам хафа бўладилар, киринг, — у ҳарчанд уринмасин, овозида рашкка ўхшаган оҳанг борлигини пайқаб уялди. Чаросга қарамасликка ҳаракат қилиб, қоғоз қутига қўнган қорни оёғи билан сидириб туширди. У қизнинг кетишини кутарди. Аммо Чарос кетмади.

— Менга нима?! — деди у аччиқланган оҳангда. — У менинг ҳеч кимим эмас!

"Нима?! — Ёдгор ярқ этиб қизга қаради. — Нима дединг? Яна битта қайтар! Яна бир марта айтгин..." Унинг қалби нурга тўлиб Чаросга термилиб қолди. "Наҳотки, наҳотки, шунақа бўлса! Бугун қанақа кун ўзи! Қанақа бахтли кун!"

Ёдгор ҳамон ўзини босиб ололмас, қизга термилган кўзларида олам-олам шодлик бор эди. Бир оздан кейин Чарос ичкари кириб кетди. Ёдгор сигаретини улоқтириб юборди-да, балкон панжарасига суяниб қолди. У қизи кетган пешанасига қўнаётган қор учқунларини ҳам, мана шу муздек панжарани ҳам, нариги уйдаги деразалардан тушаётган нурни ҳам қучиб олгиси келарди шу топда.

Йўлакдан гўнғир-гўнғир товуш келди.

— ...Бу нима қилиқ? "Соф муҳаббат", "Журналда ўқиганман", танца тушишлар. Нега мендан куласиз? Нима, ёш боламанми?..

Ёдгор Дилшоднинг овозини таниди. Унинг боядан бери аччиқланиб ўтиргани кўз олдига келди. Аммо бу гаплар энди унинг гашини келтирмасди.

Зум ўтмай Чароснинг овози келди:

- Менга хўжайинмисиз, нима ишингиз бор?
- Гап шу, кетасизми, йўқми?
- Йўқ!
- Бўлмаса мен кетдим.
- Хайр!

Ёдгор бу жанжалнинг айбдори ўзи эканлигини ҳис қилгани учун эшитгиси келмай, атайлаб хаёлини чалғитди. Қор учқунларини кафтига илиб ола бошлади. Аммо беихтиёр ўша ёқдаги гаплар яна қулоғига чалинди.

— Шу пайтда қаёққа борасиз, Дилшод? — Бу Авазнинг товуши эди.

Бирпасдан кейин эшик қулфи шиқирлади-да, жимлик чўқди.

Ёдгор хонага қайтиб кирди. Зойиржон диванга ёнбошлаб мудрар, ўқтин-ўқтин ҳиқичоқ тортиб қўярди. Тамила боласини кучоқлаб ўтирар, Аваз стул суянчиғига кафтини қўйиб жилмайиб турар, Чарос эса дастурхонни янгилар эди.

— Келдингизми? — деди у Ёдгор кириши билан. Ёдгор унинг кўзларидан ташвиш ифодасини излади-ю, хотиржам қиёфасини кўриб, кўнгли жойига тушди.

Чарос чой олиб кирди. Яна ўша қувноқ кайфият тикланди. Зойиржон уйғониб, тагин ичди.

— Тоға, мен кетаман, — деди Чарос анчадан кейин.

— Қўйсанг-чи, — Аваз ранжиб, кескин қиёфада қўл силтади. — Соат уч бўляпти, тентак.

— Нимадан қўрқаман? — Чарос кулиб Ёдгорга қараб қўйди. Кейин илтимос қилгандай Авазга қаради. — Опам хавотир оладилар. Қайтаман, дегандим.

— Нега бўлмаса ҳали кетмадинг? Шу пайтда қишлоққа етиб бўлармишми?

Чарос елкасини қисиб, ширин жилмайди.

Ёдгор қизнинг кўнглидагини ҳалиёқ пайқаб олган, хаяжонланиб ўтирарди.

— Мен кузатиб қўя қолай, — деди ўрнидан туриб.

Чарос жилмайиб унга қаради.

— Уйимиз узоқ, қишлоқда турамиз. Студентлар шаҳарчасидан нарида.

— Яхши, йўлимиз бир экан, — деди Ёдгор Авазга қараб. Аваз маслаҳат сўрагандек хотинига қаради.

— Масалан, мен қоламан, — деди Зойиржон мудроқ кўзларини ярим очиб.

...Кўчалар чароғон эди. Еру кўк кумуш нурга тўлган, учқунлар унсиз парвоз қилиб Чароснинг рўмолига, жи-гарранг пальтосига қўнар, Ёдгор унинг нозик елкалари, жажжи гавдасидан кўз узмай борар, секинроқ юргиси, шу бахтиёр дамларни узоқроқ чўзгиси келар эди. Улар қорда чуқур-чуқур из қолдириб, жимгина келишарди.

Театр ёнидаги арча олдида бир зум тўхтаб қолишди.

Ёдгор кулиб юборди.

— Қаранг, шумтакаларнинг ишини!

Чарос ҳам қаҳ-қаҳ уриб кулди. Шўх болакайлар Қор-бобонинг ҳассасига пақир илиб кетишибди.

Аллақаердан курант садолари келди.

— Москвада Янги йил кирди, — деди Ёдгор ўйчан овозда. Икковлари бир-бирига шодон қараб қўйишди. — Эҳти-мол, бошқа бир сайёрада ҳам Янги йил киргандир, — у Чарос билан ёнма-ён бораркан, муздек ҳавони ҳузур қилиб симириди. — Бундай қараганда, ер курраси коинотда қум заррасидек бир гап. Биз одамлар шу зарранинг бир зарра-часимиз. Шу ҳолимизга ташвишларимиз дунёни тутати.

— Ўша серташвиш одамлар бўлмаса дунё ҳам бўлмас-ди, — деди Чарос бурилиб қараб. Кейин этикчаси билан қор тепкилаб кулди. — Италияда Янги йил кечаси ортиқ-ча нарсаларни деразадан улоқтиришаркан-а?

Ёдгор индамай бош силкиди.

— Бизда шунақа одат бўлса, энг аввал Дилшод акани ташлаб юборардим.

— Нега уни ёмон кўрасиз? — деди Ёдгор.

— Ёмон кўраман эмас, яхши кўрмайман. Опам бўлса-лар ҳадеб мақтайдилар. Бугун ҳам юзларидан ўтолмасдан бирга келгандим.

Ёдгор индамади.

Уларнинг ёнидан — йўлкага яқин жойдан гуриллаб мотоцикл ўтди. Телпагини бостириб олган, қора қўлқоп кийган милиционер мотоциклини секинлатиб, шубҳа билан қаради. Кейин қорлик орасига кириб кетди. Мотор товуши анчагача ҳавони титратиб турди.

— Бир нарса сўрасам, кўнглингизга келмайдими? — деди Чарос анчадан кейин. — Отингиз нега Ёдгор?

— Нимаям қила олардик, отни чақалоқ ўзига-ўзи танлай олмайди. — Ёдгор ўйчан табассум билан Чаросга қараб қўйди. — Бу менинг иккинчи отим бўлса керак. Биринчиси нималигини билмайман. Чамаси, икки яшарлигимда мени чойхонадан топиб олишган экан. Билмадим, адашиб қолганманми ё онам бирон ерда очлиқдан узилиб қолганми... Ўшанда урушнинг охириги йиллари, қаҳатчилик экан. Чойхоначининг ёши олтмишга яқинлашганда кўрган ўғли ўлиб қолган экан. Ота-онамни сўроқлаб тополмаганидан кейин ўшанинг ўрнига Худо етказди, деб уйига олиб кетибди. Отимни Ёдгор қўйибди.

Чарос ўзи билмай унинг ярасига тегиб кетганини сезди, хижолат чекиб қараб қўйди.

— Кейин-чи? — деди атайлаб хушчақчақ оҳангда.

— Кейин мактабда ўқидим... Мактабгаям икки йил кетикиб борган эканман.

— Кейин-чи?

— Кейин чол-кампирлар вафот этишди.

— Кейин-чи?

Ёдгор қизнинг атайлаб сўроқлаётганини, кўнглини кўтармоқчи эканини тушуниб, енгил тортди.

— Кейин интернатда ўқидим, ишладим.

— Кейин-чи?

Кейин... — Ёдгорнинг юраги шув этиб кетди. "Кейин уйландим", демоқчи бўлди-ю, тили бормади. Ақалли шу бутун ўша ташвишларни эслагиси келмади. — Кейин... ўқияпман, — деди секин, — архитектор бўлмоқчиман.

— Салкам ҳамкасб эканмиз, — деди Чарос қувониб. — Мен рассом бўлмоқчиман.

— Биламан, — Ёдгор жилмайди. — Театр-рассомлик институтида ўқийсиз.

Чарос тўхтаб қолди. Ёдгор ҳам ўтирилиб қаради-ю, унинг кўзлари пирпираб кетганини кўрди.

— Қаёқдан биласиз? — деди Чарос товуши товланиб.

Ёдгор унинг овозида яширин қувонч борлигини сезиб, ўзи ҳам суюниб кетди.

— Биламан-да, — деди атайлаб сирли қилиб. — Кузда теурийлар даври санъатига бағишланган симпозиум олдидан ўтказилган КВН мусобақаси эсингиздадир? Беҳзод... Унинг шогирдлари Қосим Али... Яна ким эди, кўпроқ деҳқонлар ҳаётини тасвирлаган?

— Мир Саид Али, — деди Чарос Ёдгорга шўх бурилиб қараб. — КВНда элликка яқин талаба қатнашган эди-ку, ҳаммани эслаб қолган бўлсангиз, хотирангиз яхши экан.

— Институтларингиз ютиб чиққан бўлсаям, сизнинг хотирангиз зўр эмас экан, — Ёдгор кулди. — КВНда мен ҳам бор эди. Нимагадир сизни айниқса эслаб қолгандим.

— Шунақами? — Чарос астойдил ажабланди. — Мен ўшанда жудаям ҳаяжонлангандим. Шунинг учун бўлса керак... — У юмшоқ қорни унсиз босиб бораркан, ўйчан тарзда қўшиб қўйди. — Кейин ҳам симпозиум материалларини кўриб чиқдим. Ҳамма мутахассислар Беҳзод билан унинг шогирдлари Фарбадаги замондошларидан кучлироқ бўлганини айтишибди. Ўша даврда бошқа рассомлар ўз асарларига диний идеалларни асос қилиб олишган бўлса, Беҳзоднинг миниатюраларида ҳаётий воқеалар — ов, подшоҳлар сафари, табиат манзаралари тасвирланди. Хуллас, у реал ҳаётга яқин туради.

— Бу асарларнинг кўпи сақланиб қолмаганда-а?

Чарос Ёдгорга қараб қўйди.

— Афсуски, сақланиб қолмаган, ўн олтинчи аср инқирозидан кейин бор маданий ёдгорликлар ҳам йўқолиб кетган. Пайти келиб топилса ажабмас.

Чарос жимиб қолди. Ёдгор шу топда унинг чуқур ўйга толганини, кипригига қўнаётган қорни ҳам, сочлари хўл бўлиб кетганини ҳам пайқамай бораётганини кўриб турарди. У бояги ўзига тааллуқли мавзу ўзгарганидан қувонди. Бунинг устига Чарос ҳам ўзи ўйлаб юрган нарсани айтаётганини билиб, ҳаяжонланиб кетди.

— Билмадим, — деди куюнчак овозда, — мактабда та-рихни ёмон ўқитишганими, ўзимиз ёмон ўқиганмизми... Навоий, Ибн Сино, Улугбек... Яна ким? Бошқаларнинг но-миниям билмаймиз, шундай эмасми? Саккизинчи асрдан ўн олтинчи асргача Ўрта Осиё жаҳон маданият марказла-ридан бири бўлганини мен ҳам энди билипман. Колумб Америкага тасодифан бориб қолишидан тўрт ярим аср ил-гари Беруний Ер куррасининг нариги томонида катта қуруқлик борлигини айтиб, Американинг тахминий ха-ритасини чизиб берганини; Ер шарининг диаметрини аниқ ўлчаганини яқинда билдим. Хивага борганимда минг йил-лик биноларнинг аниқ тригонометрик чизмалар билан қурилганини кўриб оғзим очилиб қолди. Бундай лойиҳа-лар чизиш учун зўр мутахассис бўлиш керак. — Ёдгор саратон офтобида ёнган ўша тор кўчаларни, пештоқига ранго-ранг жилоларда разал битилган саройларни эслаб энтиқди.

— Хивага борганмисиз?

— Йўқ, — деди Чарос сочига ёпишган қорни кафти билан сидириб, — Аммо ўқиганман. Паҳлавон Маҳмуд мақбарасининг орнамент безаклари жуда мураккаб дейи-шади. Ёзги таътилда бормқчиман.

— Ўша даврда шундай ноёб ансамбллар бунёд этилга-нига ақл бовар қилмайди. Фан билан санъат шундай уй-ғунлашиб кетганки! Бинолар пештоқига ўрнатилган сир-кор безакларнинг кимёвий таркибини ҳалиям топиша ол-маяпти. Айтишларича, ўша пайтларда ғиштларга одам қони қўшиб ишланаркан. Албатта, бу афсона... Лекин уларга бобокалонларимизнинг юрак қони қўшилгани аниқ. Минг йиллик безаклар янгидай турибди. Демак, кимё ҳам ўша пайтда юксак бўлган экан...

— Самарқанднинг икки ярим минг йиллиги муносаба-ти билан реставрация яхши бажарилган дейишади, аммо Хивада бу иш суст бораётган эмиш, шунақами? — деди Чарос Ёдгорга қараб.

— Тўғри, — Ёдгор ўйчан бош силкиди. — Шундай яхши мадрасаларнинг бирига арқон тўқиш артели жойлашган, бирига карвонсарой. Шаҳарга ҳар куни дунёнинг тўрт бур-

чагидан юзларча туристлар келади. Туризмдан тушган маблағнинг ўзига тарихий обидаларни бемалол таъмирласа бўлади. Ҳам давлатга фойда, ҳам обидалар яхши сақланади.

У чироқлар нурида осуда мудраётган кўчага тикилганча жимиб қолди. Кўча кимсасиз эди. Сўнгги бекатда қатор тизилган трамвайлар тўхтаб турар, баъзиларининг деразаларида чироқ кўринар, кўплари чироқсиз, томини қор босган эди.

— Чарчамадингизми? — деди у хаёл суриб кетаётган Чаросга.

— Йўғ-е, қор ёғаётганда юришни яхши кўраман, — Чарос шўхлик билан қор тепкилади. — Мен мактабда математикани яхши кўрардим, айниқса алгебрани. Қизиқ, алгебра деган сўзнинг ўзи Хоразмийнинг "Ал-Жабр" асари номи билан боғлиқ эканини энди билдим.

— Ўзимиз қизиққан соҳани чала-чулпа билиб оламизу дунёда биздан кучлироқ мутахассис йўқдай гердайиб юрамиз. — деди Ёдгор кулиб. — Ҳамма соҳада ҳам ўтмиш билан келажакни боғлай билиш керакка ўхшайди. Донишманд боболаримизни саводсиз, деб бир чеккага йиғиштириб қўймасдан, ўшаларнинг ҳикматини ўрганишимиз керак.

— Масалан, сиз, — Чарос тўхтаб, диққат билан унга тикилди. — Ўша обидаларнинг бирон нарсасини бугунги кун қурилишига татбиқ этармидингиз?

— "Жуда амалий савол бўлди-ку", — деб ўйлади Ёдгор Чароснинг ҳўл киприклари орасидан синовчан тикилиб турган кўзларига қараб.

— Нега мумкин бўлмасин, мумкин, — деди анчадан кейин.

— Масалан, ниманиси?

— Масалан, ташқи безагини. Бинолар шунчаки бошпана эмас, санъат асари ҳам бўлиши керак-ку.

— Лекин ҳаммага бир текис қаср қуриб бериб бўлмайди-да.

— Тўғри, уй-жой муаммоси бутун дунёда биринчи даражали муаммо бўлиб турибди. Лекин бинолар бари бир

ҳам қулай, ҳам чиройли бўлиши керак. Ҳеч бўлмаса саройлар, клублар, маъмурий бинолар қурилишида замонавий усул билан қадимий шарқ услуби уйғунлашиб кетса яхши бўларди. Ҳозир шундай қилиняпти. Тураржой бинолари масаласида ҳам муаммолар кўп. Ўн бешинчида студентлар илмий жамиятида докладим бор. Ўйлаб юрган баъзи гапларимни айтмоқчиман.

— Муваффақият тилайман, — Чарос тор кўча бошидаги симёғоч тагида тўхтаб, самимий жилмайди. — Уйга ҳам етдик.

Ёдгор ҳуши энди ўзига келгандек, атрофга аланглади. Тор кўчанинг икки четидаги каллакланган толлар бошида оқ қалпоқдек қор тўпланиб қолган, деразаларда чироқ ўчган эди.

— Гап билан бўлиб пайқамай ҳам қолибман... Уйингиз ростдан ҳам чекка жойда экан, ўқишга қандоқ қатнайсиз? — деди у Чаросдан кўз узмай.

— Айтдим-ку, қишлоқда турамиз, деб. Бу ерлар энди шаҳарга қўшилди. Ўзи шаҳарга ўхшаса ҳам ҳозирча қишлоқ. Одамлари ҳам шунақа... — Чарос кулиб қўйди. — Ҳадеб келаверсангиз, сизнинг ҳам таъзирингизни бериб қўйишади.

"Майлийди, — деб ўйлади Ёдгор хаёлан жилмайиб. — Энди қачон кўришамиз? — Шу фикр лип этиб келди-ю, ўзини сўқди: — Нима ҳаққинг бор?!"

У қизнинг қор қўнган рўмолига, пальтосига узоқ қараб қолди. Рўмоли тагидан чиқиб турган сочларидаги қорни силаб туширгиси келиб кетди. Аммо қизнинг жажжи қўлини қисиб совуққина хайрлашди:

— Хайр.

Чарос тор кўчага чопқиллаб кириб кетаркан, Ёдгор юраги узилгандай, толга суяниб анча туриб қолди. Зум ўтмай энг ичкаридаги ҳовли эшиги очилди. У оёғи музлаб кетгунча шу алфозда турди-да, кейин секин-секин юриб кетди. Осмон бўзариб қолган, Янги йилнинг тўнғич тонги туғилмоқда, қор сийраклашган эди.

...

Чарос ертўладан ўтин-қўмир олиб чиқаман, деб қурумга беланди. Ўтинни "голланд" печкаси олдига ташлади-да, ювиниб келди. Кейин тараша қилиб, олов ёқди.

Оқшом тушиб қолган, уй нимқоронғи, совуқ эди. Гургут чўпининг ожиз алангаси аввалига аранг липилаб турди-да, ингичка пайраҳага тегиб ловиллатди. Кейин катта-роқ пайраҳа ёна бошлади. Бора-бора печка гувуллаб кетди. Чарос унинг чўян эшигини беркитмай чўнқайиб ўтирганча оловнинг ёнишини томоша қиларди. Ўтиннинг чарсиллаши сукунатни ўқтин-ўқтин бузиб қўяр, аланга яллиғи деворларда, буфет ойналарида ўйнарди. Осмоннинг қайси бир бурчида самолёт гувуллади. Уй деразалари зириллаб кетди. Сўнг яна сукунат чўқди.

Чарос болалигида ҳам оловга тикилиб ўй суришни яхши кўрарди. Балки бу одат кашшофлар легарида сафарга чиқиб, гулхан ёқишганларидан қолгандир. Онаси уни ҳар йили болалар оромгоҳига юборарди.

Ҳозир у Ёдгорни ўйлар, ўша — Янги йил кечаси хайрлашганидаги қиёфаси кўз ўнгидан кетмасди. У йигитнинг совуқ хайрлашганини сезган, аммо сабабига тушунолмаган эди. "Ғалати йигит экан. Мағрурми-ей"...

Айвон эшиги очилди.

"Опам!" Чарос дик этиб ўрнидан турди. Васи́ла Наза́ровна хонага кириб келди.

— Нега қоронғида ўтирибсан?! — деди чироқни ёқиб.

— Ўзим... — Чарос ҳозир ўйлаган хаёллари онаси олдида фош бўлиб қолаётгандек чўчиб унга қараб қўйди.

Ташқари совуқ бўлса керак, Васи́ла Назаровна сезилар-сезилмас ҳарсилларди. Чарос унга ачиниб қаради.

— Ҳозир чой қўяман...

— Йўқ! — Васи́ла Назаровна қўл силтади. — Ўтир, гап бор. — У қошини чимириб, диванни кўрсатди.

Чароснинг юраги увушиб кетди. У онасининг феълига ўрганиб қолган, жаҳди чиққанида овози шунақа, эркак-часига йўғон бўлиб кетишини билар эди.

"Дилшод ака чаққан, — деб ўйлади қўрқа-писа диванга ўтираркан. — Уятсиз..."

Васила Назаровна сумкасидан сигарет олиб тутатди. Қўли билан тутунни ҳайдаб, Чаросга қаттиқ тикилди.

— Янги йил куни ким кузатиб қўйди?

Чарос индамасдан ерга қаради. Бармоқлари билан диван ёпғичини ўйнай бошлади. Онаси ҳамон жавоб кутиб турганини билиб секин бошини кўтарди.

— Дилшод ака айтгандир...

Васила Назаровна қошини янаям керди.

— Бошқаларни ўртага суқмай тур!

Чарос яна ерга қаради. Онаси унга рост гапиришни ўргатган эди.

— Битта бола, — деди пичирлаб.

— Ким ўша "бола"?

Онаси сўнги сўзни киноя билан айтгани Чароснинг ҳамиятига тегди.

— Ҳар ҳолда, Дилшодингиздан яхшироқ бола, — деди қайсарлик билан лабини тишлаб.

— Қаёқдан била қолдинг яхшироқлигини? — Онаси унинг устига ёпирилиб келди.

Чарос онасининг семиз оёқларини кўриб турар, ҳозир жаҳддан кўзлари ёнаётганини ҳис қилар, аммо бошини кўтармасди.

— Ҳар ҳолда, бировни ўртага солмайди.

— Нима биров, ким биров? — Васила Назаровна қўлини пахса қилиб силкитди. — Мен сенга биров бўлиб қолдимми? Гапир!

Чарос кўз қирини ташлаб, онасининг ғазабдан қизариб кетган юзини кўрди. Фикрини тўғри тушунтира олмаганидан афсусланиб, индамай ўтираверди.

— Мен ўша Дилшодингизни ёмон кўраман, — деди овози титраб. Кейин ёш тўла кўзлари билан онасига қараб қўйди. — Сиз менга ҳадеб ўшани мақтайверманг!

Васила Назаровна нари кетди. Сигаретини печканинг кулхонасига ташлаб, қаддини кўтарди.

— Дилшодни хоҳламасанг, гаплашма, — деди анчадан кейин босиқ товушда. — Ҳеч қачон сени мажбур қилмайман. Лекин сенинг яхши инсон бўлишингни хоҳлайман. Жуда эркалатиб юбордим шекилли. — У яна Чарос-

нинг тепасига келди. — Тақдирингни мендан бошқа ўйлайдиган одам йўқ. Гап шу, — деди яна овози жаранглаб. — Ўша бола билан билар-билмас юрмайсан. Бор, дарсингни қил!

Чарос хонасига кириб ётиб олди. Кўз ўнгига Ёдгорнинг чехраси келди.

"Учрашаман! — деди кўрпага бурканганича пичирлаб. — Дилшоднинг шу қилгани учун ҳам учрашаман! Ўлсин аламидан!"

...

"Нима бало, яхши кўриб қолган шекилли бу, — деб ўйлади Васи́ла Назаровна хонанинг у бошидан-бу бошига бориб келаркан. — Бўлмаса йиғламасди".

У Дилшодни мактабга ишга келгандаёқ ёқтириб қолганди. Бунинг устига унинг адвокат бўлиб ишлайдиган онаси қизликдан Васи́ла Назаровна билан дугона эди. Назарида Чарос ҳам аввалига Дилшодни яхши кўргандек бўлувди шекилли. Ким билсин, нима жин урди буни.

Яхши кўрмаса ўзининг иши. Лекин Васи́ла Назаровна одамларга майна бўлишни хоҳламайди. Мактабда ҳамма ундан зир титрайди. Ўқитувчилар, директордан эмас, завучдан кўрқамиз, дейишганини ўзиям эшитган. "Аввал ўзингнинг қизингни эплаб ол", деган таънани эшитишга тоби йўқ. Чарос ҳали ёш бола, ҳеч нимани тушунмайди. Эркак зотининг ҳаммаси бир гўр. Бошини айлантриб юриб-юриб, ташлаб кетса, додини кимга айтади.

Умуман, муҳаббат деганнинг ўзи бир пуллик гап. У буни яхши билади. Бўлмаса ўзининг ҳаёти шунчалик бўлармиди...

Васи́ла Назаровнанинг куюнганича бор эди. У ўзининг чалкаш қисмати қизининг ҳам бошига тушишини хоҳламасди.

Васи́ла ёшлигида олов эди. Ўшанда тўртинчи курсда ўқирди. Уни математика факультетининг комсорги қилиб сайлашди. У ўзининг принципиал раҳбар бўлишини ўшандаёқ кўрсатди. Бир куни институтга бола кўтарган жувон йиғлаб келди. "Кеча эрим овқатни шўр қилибсан, деб тар-

сакилаб юборди. Қачон қараманг, ўтирсам ўпоқ, турсам сўпоқ, деб турткилайди. Койиб қўйинглар, сизларда ўқийди", деди ёлвориб.

Комсомол зўр куч эди ўшанда. Васи́ла мажлис чақириб, талабани шартта институтдан ҳайдаттириб юборди. Йигит унинг оёғига йиқилгудек бўлиб узр сўради. Аммо Васи́ла кечирмади. У хотинига қўл кўтарган одамдан педагог чиқмайди, деб билар эди. Ўша йиллари, умуман, комсомол аралашмаган иш йўқ эди. Яна бир сафар институт домласи ўз талабасига уйланмоқчи бўлганида нари боғриб, бери обкелишди.

Васи́ла яхши талаба, яхши ташкилотчи эди. Факультетда ҳамма ундан чўчирди.

Бешинчи курсга ўтганида Мўминжон деган бир аспирант унга ошиқу беқарор бўлиб қолди. Ўзиям мўминқобилгина эди. Васи́ла бу йигит ўзини ҳар кўрганида эсанкираб қолишини, худо билсин, кечаси билан ўйлаб келган гапларини айтолмай довдирашларини кўриб завқланарди. Йигит бир йилча судралиб, унга осилиб юрди. Бора-бора Васи́ла ҳам уни ёқтирадиган, янги очилган Навоий театрига томошага тушадиган бўлди.

Хуллас, институтни битириб, мактабга ўқитувчи бўлиб жойлашганидан кейин тўйлари ўтди. Мўминжон уни еру кўкка ишонмас, овқат қилса пиёз тўғраб берар, кир ювса сув иситарди. Васи́ла бахтиёр эди, орзулари каттайди. Ўзи ҳам аспирантурага киришга қарор қилди. Институтда шуни ваъда қилишганди. Ҳомиладор бўлди-ю, бутун орзулари қорға ёзиб, офтобда қуритиладиганга ўхшаб қолди. Йўқ, Васи́ла жамият учун фойдали одам бўлишни истарди. У билими эриникидан қолишмаслигини, яхши олим бўлишини билар эди. Бир куни аборт қилдирмоқчи эканини эрига ётиғи билан тушунтирди.

Тили билан тенг айланадиган Мўминжон бирдан ўзгариб кетди. "Жамиятга яхши фарзанд етиштириб бериш — бахт эмасми, ишлаб юрибсиз-ку, аспирантура қочмас", — деб тўнғиллади. Васи́ла қараса, эри уни уй қули қиладиган. Ўйлай-ўйлай аниқ қарорга келди-ю, жонидан кечиб бўлсаям боласини олдирди.

Шу-шу оиладан путур кетди. Мўминжон уни силтайдиган, ичадиган одат чиқарди. Охири бир куни уйда кутилган жанжал чиқди. "Қараб тур, кўзингни ўйнатиб сендан минг чандон яхшисини топаман", деди Васида қасдлашиб. Топди ҳам. Мактабларига амалиётга келган ёшгина, чиройли талаба йигитга турмушга чиқди. Участка Василанинг номида эди. Мўминжон папкасини қўлтиқлаб чиқиб кетди.

Васида энди илмий ишга киришмоқчи бўлганида мана шу Чарос бўйида бўлиб қолди. Бу сафар бола олдиришга ўзиям кўрқди. Аввалига Василанинг ҳар сўзини ҳукм деб биладиган Абдурахмон бирдан айнаиди. "Сен менга алдаб тегиб олгансан", деб тўполон кўтарадиган бўлди. Васида энди турмуши бузилишини истамас, эл-юрт олдида уялар, қай йўл билан бўлмасин, Абдурахмонни тутиб қолишга уринарди. Бари бир, қумдан қаср ясаб бўлмаган экан. Абдурахмон очикдан-очик бошқа бир қиз билан "юриб" кетди. Одам бахтсиз пайтида айбни ўзгалардан излайди. Васида: "Муҳаббат дегани шу бўлса, уйи куйсин! Эркак зотининг падарига лаънат", деган қарорга келди. Абдурахмон ўқишини битириб қишлоғига — Чимёнга кетиб қолди. Чамаси, у Василанинг ялиниб боришини кутган бўлса керак. Йўқ, у ялинмади.

Бир куни у Абдурахмоннинг ўша қизга уйланганини эшитди. Эшитди-ю, юраги жиз этди. Негадир Мўминжонни эслади. "Қирилсин, ҳаммаси бир гўр!" — деди нафратланиб. Ўзини ишга урди. Мана, обрў-эътибор топди. Илмий бўлим мудири бўлди. Аввал Васида эди, Васида Назаровна бўлди. Шунча қийинчиликлари эвазига топгани ҳам, тутгани ҳам мана шу Чарос бўлиб қолди.

У қизини яхши ўқитди. Эркин ўстирди. Қишлоқ қизлари орасида биринчи бўлиб Чарос велосипед минди. Биринчи бўлиб Чарос коньки учди. Ҳа, у Чароснинг йўлига тўғаноқ бўлмайди. Ўзи шунақа ота-оналарнинг таъзири-ни бериб келяпти. Лекин унинг бахтсиз бўлишиниям хоҳламайди. Ишқ-севги деганлари ўткинчи бир ҳавас, холос.

...Девордаги соат даранглаб ўн бир марта занг урди. Унинг садолари уй ичида анчагача тебраниб турди. Васи-

ла Назаровна дивандан туриб, яна чекди. Чароснинг хонасига ўтди. Қизи кўрпага бурканиб олган эди. Чарос ухлаетими ё атайлаб ўзини ухлаганга солиб ётибдими, у билолмади. Бирпас тепасида турди-да, ҳали йиғлаганини ўйлаб юраги эзилди. "Тентак қиз, алақанақа "бола" деб йиғлаб ўтирибди-я!"

...

Архитектура кафедрасининг мудир — силлиқ қиртишланган қип-қизил бошли доцент қаварик кўзойнагини қаншарига қўндириб, қўлидаги рўйхатга қаради.

— Энди учинчи курс студенти Ёдгор Мирзаев "Қурилиш эстетикаси ва тураржой биноларини маҳаллий шароитга мослаштиришнинг баъзи масалалари" ҳақида маъруза қилади. Илмий раҳбари санъатшунослик фанлари кандидати, доцент Валиев.

Ёдгор ўртароқдаги қаторда ўтирган эди. Карнай қилиб ўралган чизмасини қўлга олиб ўрнидан тураркан, оёқлари бўшашиб кетганини ҳис қилди. Икки қатор столлар орасидан ўтиб бораётиб, ҳамма ўзига қараётганини сезди-ю, баттар уялди. У бу ерда юқори кўрс талабалари кўплигини билар, шунинг учун ҳаяжонини босиб ололмас эди. Бунинг устига кеча илмий раҳбари йиғилишга қатнаша олмаслигини айтган эди.

Кафедрага чиққандан кейин дафъатан, гапни нимадан бошлашни билмай қолди.

— Гапираверинг, — деди кўзойнакли доцент далда берган оҳангда.

— Бултур мен Хоразмга боргандим, — деди Ёдгор кафедранинг қиррасига қараб. Кейин фикрлари қуйилиб келётганидан қувониб, ўзини босиб олди. — Хоразмда уйларнинг деразаси кўчага қаратилмайди. Биринчи марта кўрган одамга ғалати туюлади. Ўша уйларнинг пештоқиға сувоқ аралаш кўзгулар ёпиштириб қўйилганини кўриб ҳайрон қолдим.

Ёдгор залга қараб олди-да, хотиржам давом этди:

— Нега шундай қилишган? Негаки, инсон ҳамма ерда, ҳамиша гўзалликка интилади. Биз ўз ишимизга фақат

қурилиш деб эмас, санъат деб ҳам қарашимиз керак. Шундай қиялпимизми? Оддий бир мисол: Чилонзорга борсангиз адашиб қоласиз. Ҳамма уйлар бир-бирига ўхшайди.

— Зилзилада қаёқда эдингиз? — деди залдан кимдир луқма ташлаб.

Ёдгор доводи раб қолди.

— Келесда...

Залда қувноқ қаҳқаҳа кўтарилди.

Доцент ҳам кўзойнагини столга ташлаб, қотиб-қотиб кулди. Кейин ручка билан залга таҳдид қилди:

— Жим...

Аммо зал ҳадеганда тўхтамади. Қайтага ғовур-ғувур бўлиб кетди.

— Зарур бўлгандан кейин қуришган-да.

— Ҳозир зарур эмасми?!

— Туғилиш кўп.

— Тошкентга кўчиб келаётганлар ундан кўп.

Ёдгор зал тинчигунча ўзини босиб олди.

— Тўғри, — деди ўзиям кулиб. — Зилзилада мен Келесда эдим. Қурилишда ишлардим. Аммо Чилонзорда зилзиладан илгари қурилган уйлар ҳам бир-биридан фарқ қилмайди. Рост, зилзиладан кейин уй-жойларни қай тарзда қуриш керак, деган масаладан кўра қанча қуриш, қачон битказиш керак, деган масала муҳимроқ эди. Кўчада, палаткаларда ётган одамларни жой билан таъминлаш зарур эди. Шунинг учун ҳам кўп боғлар йўқ қилиб юборилди. Лекин тез муддат ичида одамлар бошпана билан таъминланди. Аммо энди-чи?!

Ёдгор жиддий сукунат чўмган залга қараб қўйди.

— Ҳозир кўчада қолган одам йўқ. Лекин ўша камчилик энди одат тусига кириб қолди. Югославияда қадимий анъана бор экан. Ҳар бир йигит вояга етганида ўттиз туп дарахт ўтказиб кўкартириши керак экан. Бизнинг ота-боболаримиз ҳам жой олиш, иморат қуришдан олдин дарахт ўтказишни одат қилган. Бунинг ҳайрон қоладиган жойи йўқ. Бир дарахт вояга етиши учун камида бир йигит умри керак. Ҳолбуки, ҳозирги техника билан уйни тиклаш учун ярим йил кифоя.

— Жон бор бу гапда, — деди кимдир секингина.

Ёдгор аудиторияга хотиржам назар ташлади.

— Менимча, табиатни иложи борича асраб қолиб уй қуриш, бинокорлик эстетикасининг бир бўлаги бўлса керак...

Кўп хонали уйлар қуриш масаласига келсак, аввало бизда сифат паст, — деди Ёдгор ўйланиб. — Қўлингизни чўзсангиз, шифтга тегади. Бир одам: "Тошкент иссиқ шаҳар, бу уйларда ҳаво етишмайди", деса, алақайси овсар: "Ҳавони кўчага чиқиб ола қол", деган экан.

Уйларни маҳаллий шароитга мослаштиришнинг яхши мисолини Пушкин кўчасида ҳашарчилар қурган биноларда кўришимиз мумкин. Бу уйларда балкон кенгайтирилиб, ёпиқ айвон ҳолига келтирилган. Тошкент шароитида айвонсиз тирикчилик қилиб бўлмайди.

Ёдгор залнинг жимжит бўлиб қолганидан руҳланиб, қувонди.

— Уйларнинг архитектураси масаласига келсак, Франциянинг "Камью" фирмаси мосламалари билан қурилаётган тўққиз қаватли бинолар бор. Улар кўзни зериктирмайди. Негаки, ташқи девори бир тусда эмас. Бетон конструкцияларга заводнинг ўзида сайқал берилган. Ҳам чиройли, ҳам ранг-баранг. Менимча, уйсозлик комбинатларида шундай конструкциялар ишлаб чиқаришни кўпайтириш керак.

— Ҳозир ҳам ишлаб чиқариляпти, — деди кимдир.

— Тўғри, — Ёдгор овоз чиққан томонга қаради. — Лекин юзларча уйлар бир хилда, сайқал берилмаган, кулранг ёки сариқ плиталар билан қуриляпти. Яна бир муаммо бор. Балконига кир осганларни кўча ҳуснини буздинг, деб уришишади, газеталарда бошлаб танқид ҳам қилишади. Хўш, жой бўлмаса, ҳовли бўлмаса, кирини қаёққа оссин? Менда бундай таклиф бор. Хомаки таклиф. — У чизмани очиб, залга кўрсатди. — Ёнма-ён хонадонларга мана шунга ўхшаш кир осадиган жой ажратиш керак. Бундай хонани ҳар икки хонадонга биттадан ажратса бўлади. Бу хонани ойнабанд айвон вазифасини ҳам ўтайдиган қилиб мослаштириш мумкин.

Кўзойнакли доцент келиб унинг қўлидан чизмани олди. Диққат билан тикилиб қаради-да, маъқуллаб бош силкиди.

Муҳокамага чиққан юқори курс талабаларидан бири — озгин йигит Ёдгорнинг таклифларини нореал, деб топди.

— Тошкентдаги уйларнинг шифтини баланд қилиш, умуман, мумкин эмас. Бу нарсани бошида ўйлаш керак эди. Сабаб: бутун-бутун уйсозлик комбинатлари шу нусхада бетон конструкциялари ишлаб чиқаряпти. Агар Мирзаевнинг гапига амал қилинса, заводнинг ўзини реконструкция қилиш керак. Унга кетадиган маблағни Мирзаев чўнтагидан тўлайдими?

Яна бир талаба — чамаси, тўртинчи курсда ўқиса керак (Ёдгор уни беш-олти марта кўрган эди) — дўмбоққина қиз қизишиб гапирди:

— Сиз скептик экансиз! — деди бояги йигитга бармоғини бигиз қилиб. — Ким сизга айтди, бир умр шундай конструкциялар ишлаб чиқарилади, деб?! Қурилиш тўхтамас экан, янги уйсозлик комбинатлари ҳам ишга тушаверади. Ўша комбинатлар ишлаб чиқарадиган маҳсулотга Мирзаевнинг таклифларини ҳам жорий этса бўлади. Биз фақат бугунни эмас, қирқ-эллик йил кейинги ҳаётни ҳам ўйлашимиз керак. Дарахтларни қийратишга чек қўйиш масаласи эса худди бугунги кун муаммоси!

Ёдгор жимгина ўтирганча баҳслашаётган талабаларга қулоқ солар, бари бир ўз фикри тўғри эканига шубҳа қилмас эди.

Охирида кафедра мудирини ҳам унинг таклифини маъқуллади:

— Тўғри, — деди у кўзойнагини йилтилатганча залга қараб. — Булар дарров ҳал бўлиб қўя қоладиган муаммолар эмас. Неча йилдан буён бўлаётган баҳснинг давоми. Аммо диққатга сазовор таклифлар.

... Ёдгор йўлакка чиқди-да, бир лаҳза тўхтаб қолди. Пешанасида қалққан терни артди. Жимжилоғи билан ингичка мўйловини ғашлаб қўйди. Ҳозиргина залдан чиққанлар ўзига қараб-қараб ўтаётганидан ийманиб, бошини қуйи солди. Негадир, чеккиси келди. Шу пайт кўз

ўнгидан ўтаётган сон-саноксиз чехралар орасида жуда таниш, жуда азиз бир сиймо кўриниб кетди. Ёдгор бошини кўтарди-ю, йўлакнинг нариги томонида, дераза рахига тирсаги билан таяниб турган Чаросни кўрди. У қизил шарф ўраб олган, жажжи сумкасини ушлаганча кулиб турарди.

"Келибди, атайлаб келибди", деб ўйлади қувончдан юзлари ловиллаб.

Чарос унинг қўлини маҳкам қисди.

— Яхши гаплар айтдингиз.

Ёдгор "шунчаки бир гап-да", дегандек қўл силтади-ю, аммо кўзларидаги нур шодлигини ошкор қилиб қўйди. Йўқ, у ўз таклифини гапиргани учун эмас, мана шу қиз — Чарос келгани учун бахтиёр эди.

Кўчада қуёш чарақлаб ётар, дарахтларнинг эгик шохларидан тап-тап этиб қор тушар, оёқ ости юмшоқ эди. Санъат саройининг олдидан ўтишаётганида Ёдгор бир афишага, бир Чаросга қараб қўйди. Аммо Чароснинг индамай кетаётганини кўриб, дарров фикридан қайтди.

Саройдан гурас-гурас одамлар чикди.

Стадионга кирмаймизми? — деди у Чаросга қараб.

— Бўпти!

Ёнма-ён боришаркан, Ёдгор қиздан кўз узмас, бахтиёрлик туйғусидан маст бўлганга ўхшар, негадир ҳадеб кулавергиси келарди. У шу кунларда Чаросни соғинганини, уларнинг уйи олдида икки марта бориб келганини айтгиси келар, аммо тили бормасди.

— Ҳовлинглар катта экан... — деди у ниҳоят чидолмай.

Чарос унга ярқ этиб қаради. Кўзларида севинч учқуни бир лаҳза ловиллаб кетгандек бўлди. Ёдгор унинг бу қарашидан "бордингизми?" деган савол уқди.

— Нималарни кўрдингиз? — деди Чарос жилмайиб.

— Сўриларингизнинг панжараси чиройли экан.

— Яна?

— Ошхонангиздаги деразанинг бир кўзи синибди.

— Яна?

— Водопроводингиз музлаб қолибди.

— Уни эритдик... Яна?

— Деразаларингга йўгон темир панжара тутилган экан. Сизни ўғирлаб кетишмасин, дейишса керак.

— Тўғри... Тағин?

— Тағин? Қоп-қора, баджаҳл кучутингиз бор экан.

Чарос шодон кулди.

— Шуми?

— Шу.

— Яна бошқа нарсалар ҳам бор. Опамлар борлар, косов бор, супурги бор.

Ёдгор ҳам самимий қаҳқаҳа урди.

— Ҳар қалай, супурги тузук, юмшоқроқ.

Стадион дарвозасидан киришлари билан, узоқдан йигирма қаватли бинонинг азамат гавдаси кўринди. Икковлари ҳам беихтиёр ўша томонга бурилиб қарашди.

— Марказ чиройли бўлиб кетди-а, одам суюнади, — деди Чарос мамнун жилмайиб. — Хийбон, музей, анави бино...

— Сездингизми, мана бу бинода ҳам, музейда ҳам, "Зангори гумбаз" ошхонасида ҳам кўзга ярқ этиб кўриниб турадиган бир нарса бор. — Ёдгор Чаросга қолибона қараб қўйди. — Эсингиздами, Янги йил куни қадимий обидаларни замонавий қурилишларга қандай татбиқ этса бўлади, деган эдингиз. Музейдаги мармар панжаралар, "Зангори гумбаз"нинг ўзи, ана — йигирма қаватли бинонинг ҳаворанг деворидаги жимжимали безаклари худди шунга мисол бўлади, тўғрими?

Чарос унинг ёш болалардек ҳовлиқиб, қувониб сўзлаётганидан завқланди, киприкларини туташтириб, жилмайиб қўйди:

— Аммо-лекин, тураржой бинолари бир қолипда қуриляпти, деган бояги гапингиз тўппа-тўғри, — Чарос тоғаси айтиб берган воқеани эслаб, кулиб юборди. — Тамила кеннойимнинг кекса отаси бор. Янгийўлда туришди. Ёзда бозорга мева-чева олиб келаркан-да, тоғамникида ётиб юраркан. Подъездлар бир-бирига ўхшайди-ку. Уйни топсаям, подъезддан адашиб кетаркан. Пастдан туриб, овозининг бориचा кеннойимни чақираркан. Бир ҳафтача шундай қилганидан кейин беҳато топиб келадиган бўлибди.

Тамила кеннойим, энди дадам ўрганиб қолди, деб суюнса, бир кун и отаси уйнинг нариги бошида довдираб юрганмиш, — Чарос яна кула-кула Ёдгорга қараб қўйди. — Амаки адашмаслик учун йўлак эшигига тарвуздек тош қўйиб қўйган экан. Ўша кун и болалар ўйин қилиб тошни юмалатиб, энг охирги подъездга обориб қўйишибди. Амаки бундан беҳабар, бировнинг эшигини тақиллатиб эсинаси кетибди.

Ёдгор чолнинг соддалигидан ҳузур қилиб кулди. Қор босган зиналардан кўтарилиб боришаркан, Чарос пойабзал фабрикаси томонни кўрсатди.

— Қаранг, бу ёқдаям қурилиш...

Ёдгор эриётган қор ҳовури жимирлаб турган тиниқ осмонга санчилган кранларни кўрди. Олисда — паст-баланд бинолар устида одамлар югургилашиб юрар, кранлар темир паҳлавонлар сингари қўл чўзиб, оҳиста бурилар, ора-чора уларнинг ғариллаган товуши қулоққа чалиниб қоларди.

— Ҳа, қурилиш тўхтамайди, — деди Чарос ўша томондан кўз узмай, — бутун шаҳар кранлар ўрмонзорига ўхшаб кетганди.

— Келесда зилзила билинмаган ҳам эди, — деди Ёдгор Чароснинг олисларга қадалган кўзларига қараб. — Бу ерда кўрқинчли бўлгандир?

— Унда мен мактабда ўқирдим, — Чарос зилзила кечасининг даҳшатли тафсилоти яна кўз ўнгида жонлангандек, қошларини чимирди. — Худди ўша кеча мен тоғамникида ётиб қолгандим. Улар Хадрада, театрнинг орқасида туришарди. Кечқурун кетаман, десам, Тамила кеннойим қўймади. Анчагача гаплашиб ўтирдик. Кейин кеннойим диванга жой солиб берди. Энди ухлаган эканман, биров дивандан улоқтириб юборгандай бўлди. Бир нима гумбурлаб кетди. Сервантдаги чойнак-пиёлалар шарақлаб, осмон ёп-ёруғ бўлиб кетди. Югуриб айвонга чиқдим. Бошқа хонадан тоғам билан кеннойим чиқиб келишди. Ўша кунлари газеталарда Икар деган планета Ерга яқинлашиб келаётибди, деган шов-шув бошланганди. Мен Икар Ерга урилди, деб ўйлабман. Йўқ, тоғам ер қимирлади, деб

бизларни ҳовлига бошлаб тушди. Чироқ ўчиб қолган, кўни-қўшнилар бир-биридан аҳвол сўраган. Кун ёришганидан кейин чироқ ёнди. Шоша-пиша радиони қўйсақ, қайси завод Май байрами шарафига планни муддатидан илгари бажарганини гапириб ётибди. — Чарос мийиғида кулиб қўйди. — Опамлардан хавотир олиб, уйга югурдим. Зилзила ростдан ҳам ёмон бўлганини кўчага чиққанимдан кейин билдим. Кўп уйларнинг девори қоқ ажраб кетибди. Одамлар нимагадир трамвай-троллейбусга ўтирмай, тўда-тўда бўлиб пиёда кетишяпти. Уйга келсам, опамлар тоғамларникига кетибдилар... Ўйқ, кўп ўтмай ҳашарчилар кела бошлади. Кўчаларда: "Тошкентни энг чиройли шаҳарга айлантирамиз", деган шиорлар пайдо бўлди. — Чарос фахрлангандай Ёдгорга қараб қўйди. — Қаранг, ҳақиқатан ҳам шундай бўлди-да!

— Менга, айниқса, битта нарса таъсир қилганди, — деди Ёдгор ўшанда газетада ўзи ўқиган хабарни эслаб. — Ўшлик бир қизалоқ атлас қўйлак оламан, деб йиғиб юрган беш сўм пулини боғча қуринглар, деб юборибди.

— Куйбишевлик пенсионер кампир нафақа пулини жўнатган экан. "Тошкент бир вақтлар нон шаҳри эди. Россияда очарчилик бўлганида нонини биз билан бўлишиб еган. Уруш йиллари етим болаларимизнинг бошини силаган, энди биз ҳам боримизни Тошкентдан аямаймиз", деган маънода хат ҳам ёзган экан.

Улар марказий минбардаги панжара олдида тўхташди.

Стадион бўм-бўш эди. Ўриндиқлар оппоқ. Югуриш йўлчалари кураб тозаланган, майдонга эса қор уйиб ташланган эди. Ҳувиллаган стадион негадир ғариб кўринарди.

— Баҳорини кутиб ётибди! — деди Ёдгор майдонни кўрсатиб.

— Қизиқ-а, — деди Чарос стадиондан кўз узмай. — Битта тўп кетидан йигирма киши югуради. Олтимиш минг одам томоша қилади. Нимасига қизиқасизлар? Шунинг нимаси ҳавас?

Ёдгор, Чарос бу гапни унинг гашига тегиш учун атайлаб айтаётганини тушунди.

— Ўзларинг-чи? Аллақанақа бир ателье бир марта мини

юбкани намоиш қилса, ҳаммангиз ўша ёққа югуриб қола-сизлар-ку, бунинг қанақа ҳаваси бор?

Чарос "шайтонсиз", дегандек кулиб қўйди.

Ёдгор ошириб юборганини сезди-ю, гапни чалғитиш учун майдонга имо қилди.

— Шунақа қорда чанғи учса бўладими?

— Биласизми?

— Билмайман-да, ўшани.

— Мен биламан! — Чарос бошини бир ёнга ташлаб киприкларини туташтирди. — Чанғи тоғда учишли бўлади. Чимёнга борамизми? Чанғи базаси бор.

Ёдгор тараддуланиб қолди. Чароснинг дилидаги истакни билиб қувонар, аммо кўнглида яна ўша чалкаш туйғулар туғён ура бошлаган эди. "Энди бу қизни кўрмасанг, туролмайсан. Лекин бари бир алдаяпсан-да", деб ўйлади у ўзидан ғижиниб.

— Бувимларни ҳам кўриб келамиз, — деди Чарос ундан кўз узмай.

Ёдгор нохуш хаёлини базўр нари суриб, сўради:

— Бувинглар ўша ерда туришадими?

Чарос бош силкиди.

— Яқинда дадамлар ҳам институтга келиб кетдилар.

"Институтга нега келади?" — деб ўйлади Ёдгор савол назари билан қизга қараб.

Чарос тушунди.

— Дадам кетиб қолганларида мен чақалоқ эканман. — Чарос отасининг кетгани учун ўзи айбдордек қизарди. — Айб опамдами, дадамдами, бунисини билмайман. Дадам Нукусда ишлайдилар. Ҳар гал бувимни кўргани келганларида мениям қидириб топадилар. — Чарос маъюс жилмайиб қўйди-да, оҳиста юриб кетди. Унинг ҳозирги қиёфаси, шунчалик юрагини очиб гапириши Ёдгорни ларзага солди. Яна ўзини ёмон кўриб кетди.

Ким ўз юрагини ўзи суғуриб олгиси келади? Кафтига қўнган қуёшни улоқтириб юборишга кўзи қиядиган одам борми?

Ёдгор неча йиллардан буён алланечук бўм-бўш бўлиб ётган юрагини ёритган, иситган қуёшни қандоқ қилиб улоқтирсин?! Ҳаёти энди мазмун касб эта бошлаганида, қалби энди нурли туйғуларга тўла бошлаганида қандоқ қилиб воз кечсин?!

Ҳа, у билар эди. Бир вақтлар орзулари сароб бўлиб чиққанида, олтин деб шиша парчасини ушлаб олганини кўрганида, Азизанинг уйидан чиқиб кетаётганида қачондир чинакам бахтини учратишини билар эди. Мана, учратди ҳам. У худди мана шунақа қизни топишини биларди. Топди ҳам, тақдирнинг ўзи уларни топиштирди. Мана у, мана, ёнида ўтирибди. Ёдгор унинг шодон кулгисини эшитяпти, ҳароратли нафасини сезиб турибди. Бир вақтлар Ёдгор елиб-югуриб яқин келган сайин ундан бир олам нарига қочадиган саодат энди ўз оёғи билан унинг ҳаётига кириб келяпти.

Лекин Чарос-чи?! Кимнинг юрагига қаср қураётганини у билмаса, Ёдгор билади-ку! Ўзининг гард қўнмага нурдек пок туйғуларини кимга ишониб топшираётганини у билмаса, Ёдгорга аён-ку!

Ёдгор Мирза буванинг чойхонасида дастёрлик қилиб юрганида бир кўр киши ҳар куни келиб, чой ичиб кетарди. Қишлоқдагиларнинг ҳаммаси уни танир, онадан кўзи ожиз туғилганини айтишар эди. Ўшанда, ҳар сафар шу кишини кўрганида Ёдгорнинг юраги эзилиб кетар, негандир уялар эди ундан. Ўзи кўриб турган нарсаларни бу одам кўрмаётгани учун ўзини айбдордек санар эди. Кейинги пайтларда Чарос билан учрашганида ҳам шу туйғу тарк этмай қўйди уни. Ҳа, у кўрган нарсаларни Чарос кўрмапти, унга аён нарсани Чарос билмайди. Аммо билиши керак. Шу бутун билиши керак!

Ёдгор автобус деразасидан хомуш термилиб борар, Чарос алланималарни шодон-шодон гапирар, деразадан ташқарига имо қилиб, бир нималарни кўрсатганча тушунтирар, Ёдгор шуурсиз тарзда бош силкиб маъқуллаган бўлар, аммо ҳеч нимани кўрмас, эшитмас эди.

— Тушдик! — деди бир маҳал Чарос.

Ёдгор ҳушини тўплаб, ўрнидан турди. Машинадан тушишлари билан музей ҳаво ўпкасини тўлатиб юборди.

Чор-атрофини ўраб олган оқ-кўкиш тоғлар орасида кўрди ўзини. Чўққилар шундоқ боши устида турганга ўхшар, совуқ уфурар эди.

Гузарда одам сийрак, айвонга ўхшаш усти ёпиқ бекатнинг омонат скамейкасида қалин кийинган уч-тўрт эркак билан, рўмолини ияги аралаш ўраб олган бир хотин ўтирар, нарироқдаги майдончада қулоғини қийиқча билан ўраб олган кабобпаз елпигичини силкитиб, тутун буруқсатар, ўқтин-ўқтин қичқириб қўяр эди:

— Еганлар дармонда, емаганлар армонда. Ишкалад, ишкалад!

Тўрт йигит, шундоқ қор устида туриб кабоб чайнашар, саҳардан ичиб олишган шекилли, шанғилаб бир-бирига гап маъқуллашар, кўзлари қизариб кетган эди. Улар бараварига бурилиб қараб Чаросга суқ билан тикилиб қолишганини кўрди-ю, Ёдгорнинг гаши келди.

Чарос ҳаммасини тушунди шекилли, жилмайиб Ёдгорга қаради:

— Кетдик.

Эшигида одамлар уймалашган озиқ-овқат дўкони, деразалари буғланиб кетган чойхона олдидан ўтиб, юқорилаб кетишди.

Пастак уйларнинг лойсувоқ томлари яхшилаб куралган, икки томондан тушган қор тор кўчани тўлдириб юборган, чеккада ингичка сўқмоқ йўл қолган эди. Ёдгор тор сўқмоқдан юриб бораркан, Чарос "кеяпсизми", дегандек орқасига бурилиб, қараб-қараб қўярди. Ёдгор боядан бери хаёлига келмаган андишани энди ўйлади.

— Бувингизга нима деб таништирабсиз?

Чарос қайрилиб қараб, қўл силтади.

— Сўрамайдилар.

Элик қадамча юрганларидан кейин, чапга бурилиб яна худди шунақа тор кўчага кирдилар. Қаердадир, олд томонда, пастда сой шовуларди. Яна бир оз юргач, Чарос тўхтади. Ёдгор қаршисида турган олти-етти ёшлардаги болакайни кўрди. У жажжи беқасам чопон кийиб, қулоқчинни бостириб олган, қоп-қора кўзлари милтилаб ёнар, судраб келаётган чанасининг ипидан ушлаб турарди.

— Бурнинг оқиб кетибди-ку, — деди Чарос.

Бола бурнини бир тортиб қўйди-да, шу билан иши бит-гандай, салом берди.

— Аянг уйдимилар?

— Баннисадалар. Бувим борлар, — деди бола негадир Чаросга эмас, Ёдгорга қараб.

— Бу — жияним, — деди Чарос тушунтириб.

Бола чанасини орқага қайтариб йўл бошлади.

Пастак эшикни очиб киришлари билан чап томондаги қўй қўраси олдида ётган қулоқ-думи кесилган каттакон қозоқи ит шамоллагандай бўғиқ овозда "ҳов" деб қўйди.

— Қўрқманг, бойлоқ, — деди бола.

Ёдгор бир лаҳза тўхтади-ю, ҳовли каттакон олмazor эканини, дарахтларнинг ҳаммаси негадир бир томонга ёнбошлаб ўсганини пайқади. Олмалар шоҳида қизил тўш саъвалар учиб-қўниб турарди. Этак томонда девор кўринмас, боғ, афтидан, сойга туташиб кетган бўлса керак, ўша ёқда сув шовулларди.

Ўнг томондаги уй эшиги очилиб, узун қора бахмал чакмон кийиб олган кичик жуссали бош яланг кампир чиқди.

— Вой айновний! — деди кампир оқсоқланиб илдам келаркан. — Бормисан, қизим? — У Чароснинг у юзидан бу юзидан ўпиб узоқ қучиб турди. Кейин эски танишлардай Ёдгорнинг ҳам елкасига қоқди. — Келинг, жон болам! Дадангиз, онангиз саломатгина юришибдими?

Ёдгор Чаросга эргашиб, пастак уйга кирди. Бозиллаб турган танчага ўтиришди.

Кампир фотиҳа ўқиди. Чарос билан узоқ аҳвол сўрашди. Яна Ёдгорнинг соғлигини, ота-онасининг саломатлигини суриштирди.

Ёдгор ташаккур билдириб, хижолат чекканча уйни томоша қилган бўлди. Токчаларда баркаш-чойнаклар турар, бурчакдаги сандиқ устига кўрпалар тахлаб қўйилган, уй ичида исириқ ҳиди кезар эди.

Кампир дарров дастурхон ёзиб, баркашдек келадиган юпқа нонлар келтириб қўйди, pista-бодомлар сочиб ташлади.

— Опоқимга нима қилди, буви? — деди Чарос кампир узатган чойни олаётиб.

— Касалга чалиниб қолди-да, болам боёқиш. Пахта пай-тида тележкадан тушаётганида йиғилиб, қовурғаси жичча лат еган экан. Қиш тушиши билан оғриғи зўрайиб кетди. Баннисада ётибди.

Чарос афсусланиб бош чайқади.

— Амаким қаёғдалар?

— Нанайга кетди. Кўпқари деса ўзини томдан ташлайди-ку. Бултур бир жийрон олувди, шуни совутиб қўювди. Саҳармардонлаб миниб жўнаган. — Кампир Ёдгорга чой узатиб, қистади. — Олинг, жон болам, бодомдан чақинг.

— Пахтаям экасизларми? — сўради Ёдгор индамай ўти-раверишдан ўзи ноқулай аҳволга тушиб.

— Илгари экилмасди, — кампир чўккалаб олди. — Беш-олти йилдан бери боғларни бузиб пахта экадиган бўлишди. Бизда пахта битмайди ўзи: ёз қисқа, салқин. Колхоз қайтага боғдан кўп даромад оларди. Ким билсин тагин, давлатга пахта зарилроқдир-да.

Кампир овқатга уринаётган эди, Чарос тўхтатди. Ҳозир кетишларини баҳона қилиб, туришди.

Чанғичилар базаси икки чақиримча нарида экан. Ҳордиқ куни бўлгани учунми, одам гавжум эди. Чарос Ёдгорга чанғи, бўйига мос узун таёқлар танлаб берди.

— Боғлаб олмасангиз ботиб кетасиз. Биз ҳув анави адирга чиқамиз, — деди бошқалар чанғи учаётган тепаликнинг қаршисидаги кунгай томонни кўрсатиб.

Арча шохига ўхшаган қия из қолдириб, тепага кўтарила бошладилар. Ёдгор адир тепасига етгунча энтикиб кетди. Чарос пальтосини ечиб қорга ташлади. Ёдгор унинг ёқаси бўғиқ зангори кофтасини бўрттириб турган кўксига, чиройли гавдасига маҳлиё тикилиб қолди.

— Галма-галдан учамиз. Мана бундай қиласиз: сал олдинга энгашиб, тиззаларингизни букасиз. Шу ҳолда мувозанат сақлаб... — У шундай деди-ю, таёқни юмшоқ силкитганча шув этиб Ёдгорнинг олдидан ўтди-да, ўқдек учиб кетди.

Ёдгор унинг борган сайин узоқлашиб кетаётган гавда-

сидан кўз узмай тураркан, бу қиздан айрилиб қолиши аниқлигини ҳис этиб, юраги увушиб кетди. Маънос қиёфада атрофга аланглади. Паст-баландда чўғқилар вазмин сукут сақлаб турар, адирда уймалашган ранг-баранг кийимли чанғичиларнинг кулгилари, шовқин-сурони тоғларнинг вазмин сукунати қаршисида ўйинчоқдек туюлар эди. Пастда — қорайиб турган сой соҳилларида баҳор шивирлар, шодон боқаётган қуёшдан ҳам, қордан ҳам кўклам иси келаётганга ўхшарди.

Ёдгор яна арчага ўхшаш из қолдириб пастдан секин-секин чиқиб келаётган Чаросга кўзи тушди-ю, ҳозир офат рўй беришини ҳис этиб, бадани жунжикиб кетди. Бўлди, ортиқ чидаб бўлмайди. Кунда-кунда ўлгандан, бир йўла ўлган яхши. "Ўзинг-ку алдовнинг қурбони бўлдинг. Энди аламингни ундан олмоқчимисан? Мана шу қиздан-а? У сени яхши кўриб қолди. Сезилиб турибди. Нега билиб туриб шу кунгача айтмадинг, номард?"

Чарос етиб келганида Ёдгор бўларича бўлиб қолган мудҳиш хабарни унга қандай айтишни билмай, лаби гезариб турарди.

У Чаросга қарашга ботинолмас, аммо қизнинг ҳарсиллаб нафас олаётганини, юзлари олов бўлиб ёниб кетганини сезиб турарди.

— Бошланг! — деди Чарос нафаси энтикиб, — кўриб олдингизми, қани... — у Ёдгорни оҳистагина итариб юборди.

Ёдгор беҳуш бир тарзда таёқларини саланглатиб сирғалиб кетди. Ўн қулочча пастлаганидан кейин оёқлари керилиб гурс этиб йиғилди. Бир оёғи кўтарилиб, боши билан қорга кўмилиб кетди. Телпаги анча нарига бориб тушди. Ўрнидан турмоқчи бўлди-ю, ёғоч оёққа ўхшаган ноқулай чанғи халақит бериб, анчагача ўзини ўнглай олмади.

Чарос алақачон унинг тепасига келиб олган, қўлидаги таёқларни силкитганча эгилиб-эгилиб кулар, бу кулги қуёшнинг бахтиёр нурларига мингашиб бутун оламни тутиб кетаётгандай бўлар эди.

— Нега куласиз? — деди Ёдгор бўғилиб. — Нега куласиз?!

Чарос унинг овозида йиғига ўхшаш оҳанг борлигини билиб, бирдан тўхтади. Қўрқиб Ёдгорнинг устига эгилди.

— Ёмон тушдингизми?

— Нега куласиз? — деди Ёдгор унинг гафини эшитишни хоҳламагандай бақириб. Кейин бирдан Чароснинг кўзларига тик қараб пичирлади. — Бугун охирги марта кўришаётганимиз, эртага бир-биримизга бегона бўлиб кетишимизни билмайсиз-да! Билмасангиз, билиб олинг! Мен илгари уйланганман. Хотиним мени алдагани учун ажрашиб кетганмиз. Эшитдингизми? — У қўллари билан қорчангаллаганча ҳайқириб юборди. — Эшитдингизми, мен сизни яхши кўраман. Шунинг учун сизни алдашни хоҳламайман. Хоҳламайман!

У ҳамма дардини бирдан тўкиб солди-ю, толиққандай бошини қорга ташлади: "Мана энди нима десанг, деявер!"

Чарос даҳшатдан қотиб қолгандай унинг тепасида ҳамон эгилиб турар, нима гап бўлганига тушуна олмаган сингари оғзи ярим очик, кўзларини Ёдгордан узмас эди. Кейин мадори қуриган каби, таёғига ҳассадек таяниб қаддини ростлади. Ёдгорга тикилиб туриб-туриб, киприкларини туташтирган эди, икки томчи ёш сизиб чиқди. Йўқ, бу одамнинг руҳини енгиллатадиган йиғи эмас, юракдан оққан қондек аламли, аччиқ икки томчи эди. У яна кўзларини очиб Ёдгорга қараб турди-да, оҳиста пичирлади:

— Бировнинг мазорига мени гул қилиб эймоқчи бўлибсизда, — унинг лаблари бурилиб, негадир кулди. — Майли... раҳмат...

Яна чорак соатдан кейин автобусга чиқишди. Ёдгор Чароснинг ёнига ўтираркан, бундай қилишга энди ҳақи йўқлигини, Чароснинг ҳам бунга тоқати қолмаганини ҳис этди. Қоп кўтарган чол автобусга чиқиши билан дарров жой берди.

— Барака топинг, ўғлим! — чол қопини ёнига қўйиб, гоҳ Ёдгорга, гоҳ Чаросга қаради-да, дуо қилди. — Қўшаринглар, яхши фарзандлар берсин.

Ёдгор Чароснинг лаблари титраб кетганини, дераза томонга ўтирилиб олганини, кўзи ёшланганини кўриб, энди ҳаммаси тамом бўлганини тушунди.

...

"Ўл аҳмоқ! Бу кунингдан ўлиб қўя қолганинг яхши, — деб ўйларди Чарос автобус деразасидан кўз узмай ўтираркан. — Ким сенга айтди бир кўришда маҳлиё бўлгин деб? Ҳаммасини қилган ўзинг-ку. Институтга қидириб борган, учрашувга чақирган ўзинг эмасми? Чанғи сайилини ҳам ўзинг ўйлаб топдинг. Билардинг, опанг эшитиб қолса адабингни беришини, "Отанг авлод-аждоди билан қирилиб кетсин", деб қарғашини билардинг! Билиб туриб, ўзинг бошладинг. Эшитса, соғ қўймас ҳали. Ажаб бўлди! Оёғининг тагига ўлигингни ташлагин энди, ўз қадрини билмаган нодон. Бу кунинг ҳам ҳолва ҳали, баттар бўл".

У боягина томоша қилиб ўтган манзараларни: кўча чеккасидаги ялонғоч тутларни, тўда-тўда бўлиб учиб-қўниб юрган қарғаларни, оппоқ далаларни яна кўриб борарди. Ҳали уч-тўрт соатгина аввал буларнинг ҳаммаси аллане чуқ сеҳрли кўринганди кўзига. Энди бўлса...

Унинг кўзлари яна ёшланди. Сездирмаслик учун пешанасини машинанинг совуқ ойнасига босди. Бошидан муз ўтиб кетгунча шу алфозда ўтираверди. Автобус силкиниб-силкиниб борар, одамлар бир-бири билан шовқинлаб гаплашишар, аммо Чарос ҳеч нимани эшитмас, ҳеч нимага қизиқмас эди. У фақат бир нарсани ҳис қилади. Шу машинада Ёдгор ҳам кетяпти. Бир нарсани билади. Аввал билмасди, энди билиб олди: у илгари уйланган. "Хотиним алдаган", дедими? Нега алдайди? Умуман, одамлар нега бир-бирини алдайди? Тўғрима-тўғри, ҳалол яшашса бўлмайдими? Ахир, одам одам-ку... Ёдгор ҳам уни алдадими? "Мен сизни яхши кўраман", деди. "Алдашни хоҳламайман", деди. Шундоқ экан, илгарироқ айтса бўлмасмиди?

Чарос чуқур хўрсинди. "Шундоқ бўлганида нима ўзгарарди... Қийин, жуда қийин бўлади энди... Нимасини яхши кўриб қолди бу йигитнинг? Нимасига учди? Бир ками бировнинг қозонида ош пишириши қолувди. Опаси соғ қўярмикин? Қийин, жуда қийин..."

...Шаҳарга келганларидан кейин ҳам у Ёдгорга қайрилиб қарамади. Ёдгор ҳам унга гапирмади. Фақат трамвай бекатига келганларида секингина сўради:

— Кузатиб қўяйми? Чарос бу гапни у қўрқа-писа айтганини сезди.

— Йўқ... — Чарос титраётган лабини тишлади. — Умуман, ҳеч нима керакмас.

Улар сўнгги марта яхшироқ эслаб қолмоқчи бўлгандек, бир-бирларига узоқ қараб туришди. Чарос Ёдгорнинг кўзларидаги чуқур руссани кўриб, яна ўйлади: "Жудаям оғир бўлади".

У уйига келиб, хонасига кирганидан кейингина ҳиқиллаб йиғлаб юборди.

...

"Ҳаммаси тамом бўлди, — деб ўйларди Ёдгор гавжум кўчалардан юриб бораркан. — Барибир шундай бўлиши керак эди-да..."

Оқшом чоғлари Тошкент кўчалари чумоли инига ўхшаб кетади. Бекатларда одамлар тикилишиб қолади. Ҳамма чумолидек шошилади, ўз уясига алланималарни ташма-лайди.

Ёдгор ётоқхонага етиб келганида ўзини иситишга ҳам куч тополмай, жунжиккан қуёш сарғайиб ботиб борар, ётоқхона деразаларида совуқ шафақ ёнарди. У ўз хонасининг эшигига яқинлашди-ю, рубоб овози, ашгула товушини эшитиб, бир зум тўхтаб қолди.

Хоразмлик курсдоши Нурматнинг овозини Ёдгор яхши танирди. Ашгула тўхташи билан қарсак янгради. Афтидан, ичкаридагилар кўпчилик эди.

"Нима байрам ўзи? — деб ўйлади у ҳайрон бўлиб. Кейин бирдан ёдига тушди-ю, эсанкираб қолди. — Бугун... бугун Зойиржоннинг туғилган куни-ку! Нега айтмади, оббо қув-ей! Ўзинг-чи, нега ўзинг эсламадинг?"

Эрталаб Ёдгор Чарос билан тоққа чиқмоқчи эканини айтганида, Зойиржон қувонган эди. Ҳозир у ўшанда Зойиржоннинг "яхши ўйнаб келинлар", деганини эслаб, баттар ўсал бўлди. "Йўлдан қолдиргиси келмаган".

Ёдгор гарангсиб турган эди, Зойиржоннинг ўзи чиқиб қолди. У исиб кетгандек қўйлакчан бўлиб олган, озроқ ичган шекилли, юзи қизарган, кўзлари қисилиб турарди.

— Бормисиз? — деди у қувониб. — Эзилиб кетдик-ку жуда!

Ёдгор хушини тўплаб олмасиданоқ, Зойиржон уни қучоқлаб ичкарига олиб кирди.

— Мана, овчи ҳам келди! Тоққа, каклик овига кетганди!

Гурр кулги кўтарилди. Ёдгор бир зум тўхтаб, ўтирганларга разм солди. Доим девор тагида турадиган стол икки каравот ўртасига олинган, стол устида шишалар турар, мураббодан бўшаган банкага чиннигул солиб қўйилганди. Тўрда юзлари қизариб кетган Аваз ўтирар, унинг ёнида доим бир хил — кулранг пиджак кийиб юрадиган Нурмат рубобини ушлаб турар, берироқда эса қоп-қора қош-кўзли, хиёл пучукроқ бурни ўзига ярашган бежирим Наргиза жилмайиб ўтирарди.

Ёдгор ичкарига кириши билан Наргиза қувониб кетди

— Штраф! Штраф! — деди ўтирган ерида қарсак чалиб

Ёдгор ўтирмоқчи эди, Зойиржон қўймади.

— Қизларнинг гапи — қонун!

Аваз қиррадор стаканни тўлатиб узатди.

Ёдгор димоғига ароқ иси урилиб, сесканиб кетди. Лекин негадир жуда ичгиси келди. Ароқ бора-боргунча куйдириб кетганини сизди-ю, зум ўтмай руҳида аллақандай енгиллик тўйди.

Чароснинг кўзидан ситилиб чиққан ёш, индамай ўтирган қиёфаси, "ҳеч ниманинг кераги йўқ", дегани хаёлида жонланиб, яна ичгиси келди. Столни тартибга солаётган Наргизага кўмаклашди, унинг узун киприклариними, ихчам жуссасиними — қаеринидир Чаросга ўхшатди.

— Қаёқда юрибсиз? — деди Наргиза киприкларини пирпиратганча жилмайиб. — Ростдан овга бордингизми?

"Овни нима қиламан! — деб ўйлади Ёдгор нон ушоқларини сидириб оларкан. — Ўзимнинг овим чиқиб турибди-ю!"

— Ҳавас-да, — деди у кулишга уриниб. — Болалигимдан овга қизиқаман.

— Биз ҳам борайлик бир, — деди Аваз тўлдираётган қадахларидан кўз узмай. — Нима оддингиз?

Ёдгорнинг назарида у киноя қилаётгандай, аҳволдан хабардордек туюлиб кетди. Янги йилда ҳам Чарос билан унинг ўртасида ўхшашлик излаб тополмаган эди. Ҳозир яна шундай бўлди. "Тоға-жиян бир-бирига ўхшамас экан-да".

— Ҳеч нима! — Ёдгор яна жилмайишга ҳаракат қилди.
— Мени отишди!

Тағин кулги кўтарилди. Зойиржон ош кўтариб кирди.

— Аканг қарағай ошни қийиб юбораман, — У Наргизага қараб қўйди. — Лекин бу деган сўз уйланганимдан кейин ҳам ўзим ошпазлик қиламан деган гап эмас.

— Ҳечам-да? — деди Наргиза кулиб. — Ўзингиз айтгансиз, бухороликлар ош қилишни билмайди, деб. Гап битта бўлади! Ошпазлик доим сизнинг зиммангизда қолади.

Ошдан кейин Нурмат хоразмча куйлар чалиб, қўшиқ айтди. Ёдгор илгарилари унинг ашулаларини унча ёқтирмас, ҳаммаси бир хилга ўхшаб туюларди. Ҳозир бўлса улар бутунлай бошқача эшитила бошлади. Кўнглида маҳзун туйғулар уйғониб, боши айланди.

Зойиржон чап қўлини орқа белидан ўтказганча, ўнг қўли билан қошини чимчилаб "Анджон полька"сига шундай муқом қилиб ўйнадики, қарсакбозлик бўлиб кетди. Зойиржон ўйнаб келиб Наргизани тортди.

Наргиза уялиб ўрнидан турди. Аввалига тортинди-ю, қарсак янграгандан кейин, юзлари дув қизарганча ўйнаб кетди.

Ёдгор ҳам беихтиёр Авазнинг қарсагига қўшиларкан, Зойиржонга, унинг олдида ўзини шунчалик эркин тутаетган Наргизага ҳаваси келди.

"Чарос ҳам ҳеч ўйнарман! — деб ўйлади қизарган кўзларини бахтиёр дўстларига тикиб. — Балки ўйнар... фақат сен билан эмас. Энди сенинг ўйининг тамом бўлди".

— Мен тураман, — деди Аваз анчадан кейин. — Эртага Москвага кетишим керак. Кутубхонадан материал тўплайман...

Кетидан Нурмат ҳам қўзғалди.

... Ёдгор чироқни ўчириб, тескари қараб ётганча ухлашга уриниб кўрди. Аммо боши ғувиллар, кўзлари ачи-

шар, ухлолмас эди. Йиғлаб турган Чарос хаёлига келиши билан аламдан тўлғаниб кетар, ҳеч нимани ўйлагиси келмас, лекин Чароснинг ғамгин қиёфаси кўз олдидан кетмас эди.

Наргизани кузатишга чиқиб кетган Зойиржон анчадан кейин қайтиб келди. Ёдгор унинг ҳам ечиниб ўрнига ётганини билди.

— Мунча уф тортасиз, исиб кетяпсизми? — деди Зойиржон тўнғиллаб. — Мен тарашадек қотиб қолдим бу уф тортади!

Ёдгор индамай ётаверди.

— Нима бўлди? — деди Зойиржон каравотини ғижирлатиб.

— Тамом бўлди! — деди Ёдгор пичирлагандек паст товушда.

— Айтмайсизми: ҳой овсар, бутун Ўзбекистонни қидирсанг мендек йигитни тополмайсан, ишонмасанг ана, бориб Зойиржондан сўра, деб. Телепатиям айтиб турувди-я. Бугун эрталаб чиқиб кетаётганингизда кўнглим сезувди-я.

Ёдгор яхшироқ бурканиб олди. Ароқ таъсириданми, бошқаданми, унинг боши баттар ғувилаб боради.

Хонага оғир жимлик чуқди. Аллақерда ғийқиллаб айланаётган трамвай овози эшитилди. Унинг товуши Ёдгорга нола чеккандек бўлиб туюлди. Биринчи марта Чарос билан кўришган кунларини эслаб, яна уф тортди.

— Телепатиям яна бир нарсани айтиб турибди, — деди Зойиржон. — Чарос сиздан кечмайди.

"Юпат-а, юпат! — деб ўйлади Ёдгор ғижиниб. — Бунақа чучмал гапларингни укангга айт, оғайни!"

— Мен телепатияга ишонаман. Ҳарбда телепатия махсус фан сифатида ўрганилаётган эмиш...

— Уйқунгиз келмаяпти шекилли, Зойиржон! — деди Ёдгор унинг гапини бўлиб. Зойиржоннинг юпатишга уринаётгани унинг рашини келтирар, қайтага аламини оширарди. "Аза очган билан ўлик тирилиб келармиди?"

У кечаси билан тўлғаниб чиқди. Начора, созланган тор фарёдсиз узилмайди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

Табиатнинг ҳеч кимга бўйсунмайдиган, бировдан рухсат ҳам сўраб ўтирмайдиган ўз қонунлари бор. Бу йил кўклам эрта келди. Мана, бир ҳафтадирки, муттасил илиқ шабада эсади. Офтоб тафтиданми, мана шу жонбахш шамол таъсириданми, қорлар эриб кетди. Ер уйқудан уйғониб, ширин керишганича кўксини тўлдириб чуқур-чуқур нафас олади. Азамат қуёш олтин тожини кийиб мўралаган чоғи уфққа қарасангиз, олис тоғлардаги гунафшаранг чўққилар шундоқ аниқ кўринади.

Қиш бўйи диққинафас хоналарда ўтириб зериккан кампирлар қоқ пешинда невараларининг аравачасини гилди-ратиб чиқиб, офтобруя жойларда ўтириб олишганча мудроқ кайфиятта берилиб эзмаланишади. Оқшомлари ўйинқароқ болаларнинг шодон шовқини оламни тутати. Осмон бирдан қорайиб, юлдузлар ёрқин-ёрқин порлайди. Онда-сонда қаергадир яшириниб олган бақанинг журъатсиз қуриллагани эшитилиб қолади. Чордоқларда тун бўйи мов мушуклар миёвлаб чиқади. Фақат кунга тескари пана жойлардаги музи эрмаган ариқчалардагина қишнинг сўнгги рўёлари титрайди.

Кейин бирдан ёмғир шивалаб қолади. Дарахт шохларида илиқ томчилардан сесканиб уйғонган гўдак куртаклар табассум қилади.

Қишлоққа баҳор илгарироқ келди шекилли, Васи́ла Назаровна танаффу́с пайтида йўлақда югуриб кетаётган бир қизалоқнинг қўлида гунафша кўриб қолди. Баҳорнинг бир парчасини кўрганидан беихтиёр шодланиб кетди. Мамнун кайфиятда 9 "В" синфига кириб, дарс ўта бошлади. Тўққизинчи синфда математика мураккаб бўлади. Шунинг учун у мавзунини шошилмай, диққат билан тушунтиришга киришди.

Болалар унинг сўзларини эътибор билан тинглашар, фақат ҳамиша орқа партада ўтирадиган, бир ўрим сочини елкаси оша олдинга ташлаб олган, оқ-сарикдан келган Дилфуза исмли дўмбоқ қиз Васи́ла Назаровнанинг гапларига эътибор бермас, алланимани ёзиш билан банд эди.

Васила Назаровна бу қизнинг ўртача ўқишини, дарсларни яхши ўзлаштира олмаслигини биларди.

"Ўзининг аҳволи бу-ку, тагин дарс эшитмаганига ўлайми?" — деб ўйлайди Васила Назаровна гижиниб. Кейин унинг ҳам эътиборини тортиш учун атайлаб баландроқ овозда тушунтира бошлади.

— Шундай қилиб, куб илдиз остидаги икс...

Ҳамма ўқувчиларга хос бир ожизлик бўлади. Ўқувчи, "биз, кўпчиликмиз, ўқитувчи ҳаммамизни баравар кўролмайди", деб ўйлайди. Ҳолбуки, ўқитувчи синфдаги ҳар бир боланинг нима қилаётганини аниқ билиб туради. Дилфуза Васила Назаровнанинг гапира-гапира ўзига яқинлашаётганини пайқамай қолди. Ёнида ўтирган қиз биқинига туртгандан кейингина чўчиб бошини кўтарди-ю, тепасида турган Васила Назаровнани кўриб, ёзаётган қоғозини кафти билан яширди. Оқ-сарик кулча юзи дув қизариб, кўзлари жавдираб қолди.

— Бу ёққа бер! — деди Васила Назаровна эркакча овозда.

Олдинги партада ўтирганлар баравар ўтирилиб қарашди. Дилфузанинг ранги ўқчиб кетди. Қўрқув тўла кўзларини ўқитувчидан узмай, титраётган қўли билан қоғозни гижимлай бошлади.

— Бер, бу ёққа! — деди Васила Назаровна қони қайнаб.

Қиз индамади. Аммо қалин лабини тишлаганча бошини чайқади. Унинг ўжарлиги Васила Назаровнанинг гашига тегди. Қўлидан қоғозни юлиб олди.

Дилфуза ўрнидан туриб кетди.

— Беринг! — деди овози қалтираб.

Васила Назаровна индамасдан бурилиб кетди. Парталар орасидан ўтиб бораркан, қоғозга кўз ташлади-ю, хат эканини билиб, тепа сочи тикка бўлиб кетди. "Гап бу ёқда экан-да! Ҳалитдан йигитларга салом хат ёзишга уялмаган зумраша!" У хатни жемперининг чўнтагига тиқиб, дарсини давом эттираркан, бошини партага ташлаб ўтирган Дилфузага қараб қўйди.

— Келаси дарсда шу мавзуни сендан сўрайман.

Дилфуза бошини кўтармади. Бу Васила Назаровнанинг ҳамиятига тегди. Дарс тугагунча қиздан кўз узмади.

У эшигига "Завуч" деб ёзилган ўз хонасига кирди-да, алвон ёзилган стол қаршисига ўтирди. Дераза олдидан ўқишни тутатган болалар қий-чув қилиб ўтиб боришар, ботаётган қуёш нури бурчақдаги шкаф ойналарида жилонанар эди.

Васила Назаровна оғир уф тортиб, чаккаларини қисди. Чеқди. Кўп йиллик оғир меҳнат уни толиқтириб қўйган, кейинги пайтларда кўп асабийлашадиган, боши оғрийдиган бўлиб қолганди. Анчагача шу алфозда ўтирганидан кейин бояги хат эсига тушди. Олиб ўқиди.

"Р... Хатингни олдим. Мендан хафа бўлдингми? Хафа бўлма, мен сени жонимдан ортиқ кўраман. Бугун чиқолмайман. Дадам уйда. Билса сўйиб қўяди. Эртага..."

Хат шу ерда узилиб қолган эди. Васила Назаровнанинг энсаси қотди. "Жонимдан ортиқ кўраман, эмиш. Тухумдан чиқмасидан туриб мушукка ўхшаб қолади бу замоннинг қизлари! Билмадим, ота-онаси тергамайди шекилли". У Дилфузанинг гузарда сартарошлик қиладиган отасини танир, негадир ёмон кўрарди бу кишини. "Ҳайитвой сариқ", "Ҳайитвой тажанг" деб ном олган бу киши ниҳоятда жангари, одам билан гаплашганида ҳам узун мўйлови учиб-учиб турар, унга гап тушунтириб бўлмас, ўз билганидан қолмасди.

"Мана, қизнинг аҳволи, — деб ўйлади Васила Назаровна гижиниб. — Тарин ҳеч кимнинг олдида бўйин эгмаганига ўлайми?"

Кейин яқинда район маориф бўлимининг мудирини ўтказган мажлисни эслади. РайОНО мудирини шаҳардаги бир мактабда ўнинчи синфда ўқийдиган бир қиз туфайли директор ҳайфсан олиб, завуч ишдан ҳайдалганини айтган эди.

"Битта аҳмоқнинг касрига ҳамма қолади, — Васила Назаровна ўрнидан туриб кетди. — Ишқ-муҳаббатни бошига урадими бу зумрашалар. Биз буларнинг ёшида ўқишни билардик. Бўш вақтимизни жамоат ишига сарфлардик! Бу масалани педсоветда ё ота-оналар мажлисида муҳокама қилиш керак".

Эшик тақиллаб, унинг хаёли бўлинди.

— Ҳа, — деди у биронта ўқитувчи бўлса керак, деб гумон қилиб.

Остонада Дилфуза пайдо бўлди. У яшил плаш кийиб олган, ичкари киришга қўрққандай ерга қараб турарди.

"Сочини олдига ташлаб олганини-чи! Тусингни ел есин олифтагарчилик қилмай!".

— Ким у Р.? — деди Васида Назаровна унга қаттиқ тикилиб.

Дилфуза индамади.

— Гарангмисан?

Дилфуза ер тагидан ўқрайиб қараб қўйди.

— Хатни беринг!

Васида Назаровна бу қизнинг руҳида бўйсунувчанлик эмас, исёнкорлик борлигини кўриб, тутатиб кетди.

— Сен менинг саволимга жавоб бер, ким у?!

— Айтмайман! — деди қиз ўжарлик билан. Кейин секин, аммо талабчан оҳангда сўради. — Беринг хатни!

Васида Назаровнанинг ғазаби тошиб кетди:

— Ўзинг-ку, зўрға учга илиниб юрибсан. Энди бошқаларнинг ҳам бошини қотирыпсанми?! Ҳовлиқма, эрга тегишга улгурасан ҳали...

У гапининг давомини айтолмай қолди. Дилфуза папка ушлаган қўли билан юзини тўстанча ҳиқиллаб йиғлаб юборди. Шартта бурилди-да, эшикни кучи борича тарақлатиб ёпиб чиқиб кетди.

"Вой шарманда-ей!" — деб ўйлади турган ерида қотиб қолган Васида Назаровна. У ғазабдан титрар, аламини кимдан олишини билмас эди.

* * *

Дилфуза отилиб ҳовлига чиқди. Ойнаванд қия томи куёш шафағида қизариб ётган теплица олдидан, икки четида тол ниҳоллари куртак чиқарган йўлкадан югуриб ўтди-да, дарвоза ёнидаги гулзорда ер чопаетган қоровул чолни ҳайрон қолдирганча, кўчага отилди. Катта йўлни кесиб ўтаётганида машинанинг чийиллаб тормоз берганини эшитди, уч қадамча нарида тўхтаган "Волга" деразасидан

бошини чиқариб сўкинаётган ҳайдовчини кўрди. Аммо қайрилиб қарамай, папкасини саланглатганча кетаверди. Кўчаларда илк баҳор ўйнар, деразаларда шафақ ёнар, олчалар шоҳида жонсарақ чумчуқлар чирқиллашар, аммо Дилфуза буларнинг ҳеч қайсисига эътибор бермас, ўз дарди ўзига етиб ортар эди.

Ўзларининг кўчаларига кирганидан кейингина ҳушини тўплаб олди. Бир зум тўхтаб, кўз ёшларини артди. "Опа" худди орқасидан қувиб келаётгандек хавотирланиб аланглаб қўйди. "Дадамга чақиб беради энди". Йўқ, ҳеч ким уни қувмас, кўчада одам сийрак, фақат нарироқда болалар самокатда учишар, филдиракларнинг вағиллаган овози қулоқни батанг келтирар эди.

Дилфуза кўкиш тусли эшик олдига келганида сочларини тузатди. Секин ичкари кирди. Уларнинг участкаси ҳали битмаган, икки уйни хомсувоқ қилиб, кўчиб киришган эди. Ҳовлидаги олчаларнинг новдалари бўртиб қолибди. Этақдаги сим тўр ортида товуқлар қақағлайди.

У пол ўрнига тахталар ташлаб қўйилган айвондан ўтиб, уйга кирди-ю, бурчакдаги кўрпачага чўкка тушганча пиёз тўғраб ўтирган отасини кўрди. Дадаси мошранг дўпписини бостириб кийган, оғзида носи бўлса керак, пишиллаб нафас олар, пичоқ шириллаган сайин юпқа пиез ҳалқалари олдадаги лаганчага тушиб турарди. "Чақиб беради", деб ўйлади у отасининг қўлидаги дандон сопли каттакон пичокдан кўз узмай.

— Оسخонадан ширке опке, Дилпус, — деди отаси унга қараб. Кейин шолчани қайириб носини тупурди.

Дилфуза айвондан сакраб тушди-да, товуқ катаги ёнидаги нимқоронғи ошхонага кириб, тоқчадаги узун шишани топди. Отаси бозордан махсус сирка топиб келар, ҳар ҳафта норин қилдириб ер эди.

Дилфуза нариги хонада ўтирган онасининг олдига кирди. У энгашиб ўтирганча хамир ёяр, нимча кийиб олган, энтикиб нафас олар, шишинқираган юзи қизариб кетганди. Шу қишда унинг жигари хасталаниб, оёқлари шишиб кетганди.

— Менга бера қолинг, ойи, — деди Дилфуза унинг

устига эгилиб. Кузда опасини узатишгандан кейин хизмат Дилфузанинг зиммасига тушганди.

— Қўявер, қизим, — деди онаси унга қараб. — Дадангга чой дамлаб бер.

Дилфуза яна ошхонага кирди. Тунука чой қутида кўк чой қолмабди. "Яхши бўлибди, — деб ўйлади у. — Рустам кетиб қолмагандир. Магазин олдида турмоқчийди".

Ҳалиги хатни у танаффусга чиққанида Рустамга бермоқчи эди. У бутун дадасининг эрта келишини, ҳеч ёққа чиқмаслигини билгани учун шундай қилмоқчи эди. "Опа" олиб қўйишини қаёқдан билсин?!

— Ойи, кўк чой қолмабди-ку, обкела қолай... — деди у эшикдан мўралаб.

— Нега қолмайди... Ана, токчада турибди, — деди онаси лаган-товоқлар қўйилган токчани ўқлови билан кўрсатиб.

Дилфуза ноилож аҳволда қолди...

Нориннинг қуруғидан озгина чимдиган бўлиб, ётиб олди.

— Бошим оғрияпти...

"Бормайман мактабига, — деб ўйлади у Васида Назаровнанинг "эрсираб қолибсан", деганга ўхшаш гапини эслаб. — Жинни экан. Наҳотки, қизлар болаларни эрга тегиш учун яхши кўрса?! Рустам хафа бўлади энди".

Магазин олдида йўлига кўз тикиб турган Рустам унинг хаёлида жонланди. Бугун ҳам свитер кийиб юрган бўлса керак. Қизиқ, Рустам қишдаям бош яланг юради. Свитердан бошқа нарса киймайди. Спортчи, мактабнинг энг зўр, волейболчиси. Қизлар уни қора дейишади. Бекор айтишибди. Кимё ғайирлиги келганидан шунақа дейди. Унинг ўзи бир вақт Рустамни яхши кўрарди. Шунга алам қилади...

Дилфуза билади: Рустам бугун жудаям хафа бўлади. Бир марта қишда Дилфуза "қорбўрон ўйнашга" бораман, деб чиқолмаганида, эртасига Рустам кўлига нина билан "Д" деб ёздириб келган, "Биламан, сен мени ташлаб кетасан, эсдалик бўлиб қолсин, деб ёздирдим", деганди. Ўшанда Дилфузанинг унга жудаям раҳми келганди. Йўқ, у Рустамдан кечмайди: алам қилсин "опа"га!..

Дилфуза терлаб кетди. Девор томонга ўтирилиб ётди.

10 "А" синфида ўқийдиган Рустам кузда пахта байрамга атаб мактабда ўтказилган кечада рубоб чалиб, ашула айтганидаёқ Дилфуза уни яхши кўриб қолганди. Кейин билса, Рустам ҳам уни яхши кўраркан. Улар бир-бирларига кўп хат ёзишди. Дилфуза Рустамнинг биринчи хатини адабиёт китоби орасидан топиб олган кунни аллақандай туйғудан боши айланиб кетган эди. Кейин юрсаям, турсаям, шу бола унинг хаёлидан кетмайдиган бўлиб қолди.

Улар фақат бир марта кинога тушишди. Ўшандаям овлоқдаги темирйўлчилар маданият саройининг клубида томоша кўришди. Шаҳарлик қизларга маза! Ҳеч кимнинг иши йўқ. Бу ерда бўлса ҳар қадамнингни санаб туришади. Ўшанда ҳам Дилфузанинг назарида ҳамма унга қараётгандек, таниб қолиб, дадасига айтиб бераётгандек бўлганди. Кинодан чиқишди-ю, дарров хайрлашишди. Рустам бошқа автобусда, Дилфуза бошқасида уйга қайтди. Бўлди, энди кинога тушишмайди. Бутун фақат бирпас гаплашишмоқчи эди. Бўлмади.

Дилфуза бояги хатидаги "жонимдан ортиқ кўраман" деган сўзларни эслади-ю, юраги титраб кетди.

Чиндан ҳам унинг боши лўқиллаб оғрий бошлади. Бадани қизиб бораётганини ўзи ҳам ҳис этиб ётар, кўзлари ачишар, чакка томирлари лорсиллаб урарди. Қамишлари кўриниб ётган шифтга тикила-тикила кўзи илинди.

Тушида "опа" Рустамни тутиб олиб ураётганмиш. Дилфуза чопиб борган экан, "опа" уни итариб юборибди. Боши ерга қаттиқ текканмиш.

Дилфуза оғриқдан инграб уйғонди. Унинг иситмаси кўтарилиб кетган, тепасида онаси ўтирарди.

Эртасига у мактабга бормади.

...

Бир вақтлар Ёдгор Мирза буванинг чойхонасида дастёрлик қилиб юрганида узоқ қиш кечалари чойхўрлар йиғилишиб "Фарҳод ва Ширин", "Лайли ва Мажнун"ларни ўқишар, унда Ёдгор ҳали мактабга қатнамас, чойхўрлар

ўқийётган китобларга диққат билан қулоқ солиб, бир бурчақда ярим кечагача ухламай ўтирарди. У Лайлининг дардида саҳрога чиқиб кетган Мажнунга ачинар, бундай ҳолни гўдак тасаввурига сиғдиролас, ҳайрон қолар эди. Энди ишонди. Чарос билан охирги марта кўришганидан буён ўтган бир ярим ой ичида эсдан оғиб қолмаганига, қишки имтиҳонларни қандоқ топширганига ўзиям ҳайрон бўлди. У илгариги қисмати яна такрорланганини, кулиб боққан бахт қўл чўзса етгудек жойга келиб қолганида тағин тўсатдан олисларга узоқлаб кетганини кўриб турар, шунга ўзини кўниктиришга уринар эди. "Нима қипти, худди шундоқ бўлиши керак эди. Қачондир бари бир шундоқ бўларди. Бўлмаса Чарос сенинг кўксингга бош қўя қолиши керакмиди! Анойи экан-да!"

Шундай дерди-ю, бари бир Чароссиз туролмаслигини ҳис қилар, деярли ҳар куни бир марта кўрар эди уни... Ёдгор умри бино бўлиб баҳорнинг кириб келишини шу қадар диққат билан кузатмаган экан. Илгарилари назарида кўклам бирданига кириб келганга ўхшар, ҳаммаёқ ям-яшил бўлиб кетганидагина баҳор келибди, деб қувонар эди. Бу сафар у кўкламнинг туғилишини кузатди.

Театр-рассомлик институтининг рўпарасида, кўчанинг бериги бетида уч туп ёш чинор бор. Ёдгор мана шу чинорлар остидаги ариқчада қачон муз эриб битганини, қайси қоқигул энг аввал очилганини, қайси дарахтнинг қай бир шохида қайси япроқ биринчи бўлиб ёзилганини ҳозир беҳато кўрсатиб бера оларди.

У ўзига дардқаш бўлиб қолган мана шу чинорлар панасида туриб Чароснинг дарсдан чиқишини кузатарди. Бора-бора Чароснинг қайси куни, соат нечада дарси тугагини билиб олди. Соат миллари ўша муддатга яқинлашган сайин унинг юраги безовта типирчилар, шунча қиз орасидан уни узоқданоқ таниб оларди.

Чарос дарвоза олдида дугоналари билан хайрлашарди-да, бошини қуйи солганча, китобларини қўлтиқлаб секин-секин юриб кетар эди. Ёдгор унинг ранги синиқиб, кўзлари киртайиб қолганини сезар, изтироб чекиб юрганини билар, югуриб бориб қўлидан тутгиси, "мен сени

соғиниб кетдим, ахир", дегиси келар, аммо журъати етмас, бундай қилишга ўзини ҳақсиз, деб билар эди.

Икки марта Авазларникига борди. У Чарос ҳақида тоғасидан бирон гап эшитиш илинжида эди. Аксига олиб, Аваз ҳам Москвадан қайта қолмади. Тамила опа биринчи марта анчагача гаплашиб ўтирди. Аммо Чарос тўғрисида оғиз очмади. Иккинчи галида шундай совуқ қарши олдики, Ёдгорнинг ўзи дарров чиқиб кетди. Охирги гал борганида Аваз келган экан. Негадир у ҳам Ёдгор билан очиқ-ёриқ гаплашмади. Ким билсин, йўлдан чарчаб келгандир-да. Шушу Ёдгор уларникига қайтиб бормаи қўя қолди.

Ёдгор сирларини фақат Зойиржонга айтарди. Якшанба куни Зойиржон уни каллаи саҳарлаб уйғотди.

— Келинг, дўстим, — деди у шанғилаб. — Бугун бозор. Ўтирамизми ётоққа тиқилиб. Бунақа кунда каламуш ҳам инида ўтирмайди. Ҳавони қаранг. Дунё ташвишлари битганмас, юринг, дала айланиб келамиз.

...Ўтоқнинг аёлини газетага ўраб олганча Олой бозоридан маставабоп масаллиқ харид қилишди. Тўрхалталарни кўтариб автобусга ўтиришди-да, шаҳарнинг шимолишарқ массивига бориб тушишди.

Бу ерда ҳам қурилиш борар, йўллар ўйдим-чуқур бўлиб кетган, ҳаммаёқда бетон плиталар, арматуралар сочилиб ётарди. Йўл чеккасида бульдозер билан қўпориб ташланган ўрик дарахти илдизлари очилиб ётар, яқинда йиқитилган бўлса керак, ўқилдиз атрофидаги тупроқнинг нами қочмаган, новдаларида куртаклар бўртиб турарди.

— Ҳайронман, бу падар лаънатнинг ўзи умрида бир туп дарахт экканмикин?! — Зойиржон тўрхалтасини силкитиб елкасига оларкан, нотаниш бульдозерчини сўқди.

— Ҳали кўрасиз, уй ҳам битади, йўлкалар қурилади, дарахт ўтқазишади, — деди Ёдгор паришон қиёфада, — кейин ер ости ишларини бажарамиз, деб яна бузишади.

— Қайси кун ўқиб қолдим, — Зойиржон йўл четидаги зовурдан ҳатлаб ўтиб, бурилиб қаради. — Баъзан мамлакатларда олдин ер ости коммуникацияларини тахт қилиб, йўлгача, тротуаргача битириб қўйишаркан-да, кейин уйни

қуришаркан. Уй битганидан кейин трассалар жой-жойига улаб қўйиларкан. Бизда тескарисини қилишади. Ҳам вақт кетади, ҳам маблар...

... Темир йўлдан ўтишганидан кейин, колхоз даласи кўринди-ю, эркинроқ нафас олишди. Зойиржон бу жойларни яхши биларкан. Олдинга тушиб йўл бошлади. Майда эгатларда сув ялтираб оқар, рўмол танғиган хотинлар чамаси эртанги қарам экишарди. Даланинг нарёғида ям-яшил адир ястаниб ётар, у ер-бу ерда новдалари қизара бошлаган ўрикларми, шафтолиларми кўзга ташланарди.

— Ҳов ўша ўрик тагига борамиз, — деди Зойиржон адир ўртасидаги бошқаларидан каттароқ дарахтни кўрсатиб.

Яқин кўринса ҳам хийла йўл экан. Етиб келгунларича чорак соатча вақт ўтди. Ўрик тагида ўтлаб юрган қўй хуркиб қочди. Иккита жажжи кўзичоқ чопқиллаб онасига эргашди.

Ўрик шохларида ғунчалар бўртиб турар, аммо ҳали япроғи йўқлиги учун айтарли соя ташламасди. Уларга соянинг кераги ҳам йўқ эди.

Адёлни майсалар устига ташлаб ўтиришди.

— Офтобнинг тафти ёмонмас-а! — Зойиржон пиджанини ечиб ташлаб, рўмолча билан бўйнини артди.

— Бултур Наргиза билан худди шу ерда ўтиргандик, — деди у кўзларида ўт чақнаб.

Ёдгорнинг юраги бир қалқиб кетди. "Шунинг учун бу ерларни яхши биларкан-да".

Зойиржон унга қараб шодон жилмайиб қўйди-да, сигаретини улоқтириб, ўрнидан турди.

— Сиз гўштни майдалаб турунг, мен қозон топиб келаман. Адир орқасида бир кампир туради.

Зойиржон бошини ғоз тутиб кетиб бораркан, Ёдгор унинг орқасидан узоқ қараб қолди. Пичоқ билан гўшт майдалай туриб, ўзидан-ўзи хижолат бўлди.

"Балки бутун ҳам Наргиза билан чиқмоқчи бўлгандир-у, кейин мени бошлагандир. — Унинг хаёлига аввал Наргиза, кейин яна Чарос келди. — Агар ҳозир Чарос бўлганида, Наргиза ҳам бирга чиқарди. Қандоқ яхши бўларди..."

Бир оздан кейин боши устида кичикроқ қозонни баланд кўтариб Зойиржон келди.

— Кичкина бўлсаям хийла оғир экан, — деди қозонни ерга қўйиб. — Кўрайлик-чи, бултурги ўчоқ турганмикин?

Ўрик тагидаги ариқча қирғоқидан ўйиб ясалган ўчоқ чиндан ҳам турган экан. Фақат бир чети ёмғирдан уваланиб тушибди. Унинг тагини ўт босган, қирралари қорайиб кўринарди.

— Зарари йўқ, паккини олиб келинг, янгисини қазиймиз! — деди Зойиржон кулимсираб.

Зойиржон намхуш тупроқни пичоқ билан чаққон кесиб, ишга киришиб кетди.

— Сиз ялпиз териб келинг, — деди юмушини давом эттириб. — Бу ёғини ўзим боплайман.

Ёдгор оҳиста юриб, адир этагига тушиб кетди ҳали сув келмаган бир ариқни топди-да, ялпиз излай бошлади. Ялпиз кўп экан. У сариқ чўпақлари диккайиб турган бултурги бурган қолдиқлари орасидан ялпиз тера бошлади. Бир маҳал аллақадан учиб келган жажжи хонқизи унинг қўлига қўнди. Ёдгор кафтини қимирлатмай уни диққат билан томоша қила бошлади. Қўнғизча хол-хол қора доғли қизғиш қанотларини товлантирганча бирпас жим турди-да, кейин учиб кетди. Ёдгор беихтиёр жилмайиб унинг кетидан қараб қолди. Кейин ариқдан чиқди-ю, тирноқдек митти гуллар очилиб ётган ўт устига чалқанча ётиб олди.

Осмон тиниқ, одамнинг қучоқлаб олгиси келадиган оппоқ момик булутлар онда-сонда оҳиста сузиб ўтар, уларнинг сояси адирлар устида секин-секин судралиб борарди.

Аллақерда тўрғай сайради. Унинг кумуш қўнғироғи анчагача ҳавони титратиб турди. Ёдгор болалигиданоқ шу қушни яхши кўриб қолган. Келесда бошоқ теришга чиққанида ҳам тўрғайнинг овозини берилиб тинглар, жажжигина қушча қандоқ қилиб дам олмай шунчалик узоқ сайрай олишига ҳайрон қоларди.

Ҳозир ҳам кўзларини ярим юмганча санай бошлади. Ҳисоб ўн бешдан ошиб ҳам кетдики, тўрғай ҳамон нафас олмай сайрарди. Унинг сайраши қўшиқ эмас, кўпроқ нолага ўхшаб кетарди.

Ёдгорнинг бутун вужудини ҳорғин, мудроқ бир кай-фият эгаллади. Кейин тўрғай ноласи ҳам, аллақаерда маъраган кўзичоқ овози ҳам, Зойиржон ҳам. Чарос ҳам — барчаси аралашиб кетди-ю, таранг асаблари бўшашиб, кўзи илинди.

— Толқон еб, сувга юборадиган экан-ку, сизни!

Ёдгор Зойиржоннинг овозини эшитиб кўзини очди-да, негалигини ўзиям билмай, беихтиёр жилмайиб қўйди. Адёлга газета тўшаб мастава ичишди. Зойиржон негадир дарров маст бўлиб қолди.

— Менга қаранг, дўстим! Чаросингиз сизни ёқтиради. Бир гаплашиб берайми? Очиқчасига! Масала ҳал бўлади-қўяди. Юрасизми шунақа қилиб, рангингизни қаранг.

— Қўяверинг! — деди Ёдгор кулиб. — Ўзим шунақа юришни яхши кўраман.

— Хўп денг, ўзим гаплашаман! — деди Зойиржон кўзлари қизариб. — Ё Наргизани юборайликми?

Ёдгор яна кескин бош чайқади.

— Керак эмас, ўзим!

— Ўзим, ўзим!!! Нима, мен бегонаманми?

Зойиржон ётоққа қайтгунча ҳам шу гапни қайтараверди. Ёдгор уни тинчитгунча хийла овора бўлди. Лекин негадир руҳи тетик бўлиб қайтди.

* * *

Азиза қишки имтиҳонларни топшириб, туманга қайтиши билан яна ишга тушиб кетди. Онаси ўқишни суриштиришдан ҳам олдин "эринг билан гаплашдингми", деган унга оғир ботди. Ёдгорнинг кўнглида ярашиш нияти йўқлигини билиб, Азизанинг гаши келган эди. Бу ҳақда онасига гап очганидан буён уйдагилар уни узатиш пайига тушиб қолишди.

Бутун у ишдан барвақт қайтди. Оч зангори рангга бўялган дарвозадан ўтиб, ҳовлига кирди. Кенг ҳовли саҳнидаги гулзор яхшилаб полларга ажратилган, дадаси ҳавас қилиб, шаҳардаги оранжереядан махсус келтириб эктирган гуллар куртак ёзиб қолган, гулзор ўртасидаги усти ёпиқ баланд шийпон панжаралари янгитдан бўялган эди.

Наридаги ишкомлар тагида уч-тўрт киши уймалашиб юрар, чамаси, булар токни очгунча ишкомларни тартибга солиб қўйиш учун келган ҳашарчилар эди. Ёз пайтлари уларнинг боғи жаннат бўлиб кетади. Гулзор ўртасидаги сўрида деярли ҳар оқшом дадасининг улфатлари тўпланишади. Ҳа, дадаси яшашни билади. "Мен беш панжамни баравар оғзимга тикмайман, ўзим ҳам ейман, бошқаларга ҳам едираман", деб кўп айтади. Бўлмаса, сельпо раислигидай но-зик лавозимда ўн-ўн беш йил муқим ишлаш осонми?!

Азиза силлиқ цемент йўлкадан ўтиб, ойнабанд айвонга чиқди. Бутун айвоннинг бўй-энини эгаллайдиган гилам устидаги пастак стол одатдагидек безатиб қўйилган, чамаси, дадаси ҳозир туриб кетган бўлса керак, столда коньяк шишаси, апельсин тўла ваза турар эди.

Азиза устига яшил бахмал қопланган креслога оғир чўқди. Эринчоқлик билан апельсин арчаётган эди, ёнбош томондаги ошхонадан онаси чиқди. У парча гулли крепсатин халатининг енгини шимариб олган, оппоқ, семиз қўлларида олтин билагузуклар ярақлар эди.

— Келдингми, қизим? — деди у бир тарелка қазини Азизанинг олдига қўяркан. — Чарчагансан, ол.

Азиза қаршисида ўзига тикилиб ўтирган онасининг каттакон болдоқларига бир қараб қўйди-ю, унинг ниманидир айтмоқчи бўлиб тарадудланаётганини сизди.

— Уф, меҳмонлар ҳам ўлсин... — деди онаси халатининг этагини тўғрилаб. — Дадангнинг шу одати қолмади-қолмади-да... Ҳар куни меҳмон. Ҳар куни ичкилик...

Азиза унинг бошқа гапни айтмоқчи эканини тушунгани учун индамади. Апельсин пўчоғини кулдонга ташлаб, хўрсиниб қўйди.

— Ўзинг биласан, қизим, — онаси ўтирган креслосини унга яқинроқ сурмоқчи бўлди-ю, кучи етмади. Ўтирган ерида бўйнини чўзиб, гапириб қўя қолди: — Уйимизнинг тўри сеники. Тор қорнимга сиққан, кенг уйимга сиғмайсанми?

— Яна ўша гапми? — деди Азиза онасининг муддаосини тушуниб.

— Нима қилай, болам? — онаси йиғламсиради.

"Шу гапни бошласа, доим йиғламсирайди", деб ўйлади Азиза онасига тезгина қараб олиб.

— Ёшинг йигирма бешга қараб кетяпти, — деди онаси ҳамон ўша титраган товушда, — хотин киши ўттизга кирса ўтин бўлади. Юрасанми шундоқ қилиб?! Ер ютсин ўша ялангоёқни! — У қаршисида Азиза эмас, Ёдгор тургандек лаблари оқариб кетди. — Ким қўйибди унга ноз-фироқни. Хотин боқишдан олдин ўзини эплаб олсин. Сен ярашаман дединг-у, у киши ноз қилдиларми?!

Ўшанда ётоққа борганида Ёдгорнинг: "Эрга тегсанг, тегавер!" — дегандек қилганини эслади-ю, Азизанинг ҳам гаши келди. "Рост-а, нимасига керилади у? Кўча чанги-тиб юрган бир ялангоёқ бўлса".

— Даданг гаплашибди, — деди онаси унинг кўнглидан ўтганларни пайқагандек. — Отаси эскидан таниш экан. Йигитнинг ўзиям топармон-тутармон эмиш. Хотини ўлган экан. Иккита боласини бувиси боқиб олади, қизингизгиз зиёни тегмайди, депти...

"Нима?! — Азиза бир чўчиб тушди. — Уч йил эрси юриб-юриб, эди икки болаликка тегармишманми? Бошига тортсин болаларини!"

У ўрнидан ирғиб турди.

— Нима, уйларингга сиғмай қолдимми?! — деди томоғига тиқилган ёшни тутолмай. Шу топда Ёдгор ҳам, отаси билан онаси ҳам хўнук кўриниб кетди кўзига. — Бўлмаса кета қолай! — деди столи муштлаб.

Онаси ҳам ранги бўзариб ўрнидан туриб кетди:

— Бор! Ҳалиям бориб яраша қол, ўша гадойвачча билан. Ялина қол, пайтавасини ювиб юра қол. — У Азизага яқин келиб, яна шанғиллади: — Овора бўлма, ярашмайди сен билан. Холангининг қизи айтди. Ўшаларнинг институтида ўқийдиган бир қошиқ сув билан ютгудай қизни етаклаб юрганмиш. Ўз кўзи билан кўрибди. Ҳозир нима кўп, қиз кўп.

Азизанинг томоғини бўғган ёш бирдан йўқолди. Кафтини тушириб, онасига қараб қолди. "Шунақами? Ҳали бошқа қизни кўнгиллари тусаб қоптими?!" У кўксида тошган адоватдан ёниб, лабини тишлади.

— Нима қилай, қизим, ўзинг айбдорсан... — деди онаси анча юмшаб. — Ким сенга шунақа бўлгин, деб эди...

Онасининг юмшоққина қилиб айтган охирги сўзлари Азизанинг суяк-суягидан ўтиб кетди. Кўзларига яна ёш қуйилиб келди-ю, чопиб бориб ўз хонасига кирди. Эшикни қарсиллатиб ёпиб, қулфлаб олди-да, ўзини диванга ташлади. Анчагача бошлари сирқиллаб шифтга тикилиб ётди. Қуёш ботиб борар, деразадан тушган хира шафақ нури биллур қандилда товланиб ёнар, ташқарида қушларнинг сайраши қаттиқ-қаттиқ эшитилар эди.

. . .

"Ўзинг айбдорсан!" Мана шу бир оғиз сўзнинг ўзи ҳар сафар ота-онасининг олдида Азизанинг оғиз-тилини боғлаб қўяр, ҳар қандай далиллар дарвозасини тақа-тақ ёпиб тапшлар эди.

"Яхши кўрмай ҳам ўлай, айбдор бўлмай ҳам ўлай!" — дерди у ҳар гал "айбдор бўлиб қолиш" воқеасини эслаганида юраги тилимланиб. Шунақа пайтларда уни бахти қаро қилган ўша Суннат ёдига тушар, шу кўргиликларнинг ҳаммасига сабабчи бўлган йигитни ер титраб қарғар, ўлим тилар эди унга.

Ўша бахтсиз ҳодиса Азиза савдо техникумида ўқиб юрганида бўлувди. У ўша кунларни бутун тафсилоти билан эслайди. Уларнинг гуруҳини Сирдарё соҳилидаги колхозга пахтага олиб чиқишди. Дарё бўйида катта-кичик кўллар, тўқайзорлар кўп эди. Қизлар ҳар куни ишдан қайтаётиб ўзлари жойлашган мактабдан ярим чақиримча наридаги кўлда чўмилишарди.

Бир куни Азиза илиқ сувда чўмилавериб, ҳаммадан орқада қолиб кетди. Сувдан чиқса, қизлар кетиб қолибди. Атрофни ғира-шира қоронғилик босган, қамишлар ваҳимали шитирлар эди. У шоша-пиша артинаётган эди, бирдан қамишлар шитирлаб кетди. Азиза ваҳима билан бурилиб қаради-ю, қамиш орасидан чиқиб келаётган ўзининг курсдоши Суннатни кўриб, уялганиданми, қўрққаниданми, чинқириб юборди. Бир қўлида қармоқ, бир қўлида

транзисторлик радио кўтариб олган Суннат сеҳрлангандек қотиб турарди.

— Кетинг! — деди Азиза қўл силтаб. — Илтимос, кетинг!

Суннат яна бир лаҳза қараб турди-да, қамишзор орасига кириб кетди.

Азиза юраги типирчилаб кийинди. Худди шуни кутиб тургандек Суннат ҳам қамишзордан чиқиб келди.

— Кечирасиз, — деди Азизага қарашга уялгандай радионинг қулоғини бураб. — Билмасдан келиб қолдим... Юринг, кузатиб қўяман. Кеч бўлиб кетди.

Азиза аввал ҳам бу йигитга кўп қизлар орқаворатдан кўз тикиб юришини билар эди. Суннат яхши ўқир, келишган, ёқимтой йигит эди. Ўша кундан бошлаб иккаласининг ўртасида умумий сир пайдо бўлгандек туюлди. Азизанинг назарида ҳар томонлама мукаммал, одобли, билимли йигит шу эди.

Шаҳарга қайтишганидан кейин улар бирга дарс тайёрлайдиган, ҳамма кетганидан кейин ҳам аудиториянинг эшик тутқичига стул оёғини тикиб қўйиб, аламаҳалгача қолиб кетадиган бўлишди. Азиза курсдош қизларнинг гаши келаётганини сезган сайин ўзини қолиб ҳисоблаб, роҳатланар, борган сайин Суннатга яқинлашар эди. Имтиҳонлар бошланганида Азиза Суннатларникига борадиган бўлди. Йигит Эски шаҳардаги кампирникида ижарада ўтирар, кампир ҳовлисига камданкам келар экан.

Бир куни у Суннатникида ётиб қолди...

Шаҳар билан Келеснинг ораси ярим соатлик йўл. Шундай бўлса ҳам Азиза онасига: "Қизлар билан дарс тайёрламасам, миямга ҳеч нима кирмаяпти", деб тез-тез қолиб кетадиган бўлди. Энди шунчаки кинога тушиш, ўпишиш Азизани ҳам, Суннатни ҳам қаноатлантирмайдиган бўлиб қолди.

Азиза сирини бутун дунё билиб қолаётгандек даҳшатта тушар, дардини кимга айтишни билмас, яна ўша Суннатнинг ўзига йиғларди.

Ўқишлар битиб, Суннат уйига — Самарқандга кетади-

ган бўлди. "Ўйдагиларга айтмай туринг, ўзим совчи юбораман", деди хайрлашаётиб.

Азиза бир ҳафта кутди, икки ҳафта кутди. На хат бор, на хабар. Дадаси уни район универмагига ишга киритиб қўйди. Ҳар куни ишдан чиқиб, почтага югуради. Жинни бўлишига оз қолганида хат келди. Азиза конвертдаги адресни кўриб, тахта бўлиб қолди. Хат Самарқанддан эмас, Хабаровскдан келибди. У аллақандай офатни ҳис қилиб, хатга кўз югуртирди. Суннат: "Мени армияга олишди. Уч йилгача нима гапу нима сўз, йўлингиз очик, эрга тегиб кетаверинг. Ҳозир эски замон эмас, бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ", деган мазмунда ёзибди.

Азиза додини кимга айтишни билмай, қон-қон йиғлади. Биров кучоғини очса бағрига кира қолган ўзини, уни алдаган Суннатни қарғади. Хат устига хат ёзди. Жавоб бўлмаганидан кейин касал бўлиб қолди. У: "Қизимга кўз тегди, биров илму амал қилди", деб чирқиллаётган онасини кўрган сайин бир дардига ўн дард қўшилар эди.

Ўйга совчи устига совчи кела бошлади. Онаси куёв боланинг "суқсурдай" эканини, дадаси бадавлатлигини айтиб ҳамма келганларни мақтар, Азиза бўлса ҳар хил баҳоналар қилар, ўлимини кутган одамдай таҳлика билан яшар эди. Ота-онаси ўзингга ёққан одам бўлса айт, ахир, дейишганида ҳам йиғлашдан нарига ўтмади.

Охири бўлмади. Отаси, ўзига муносиб жойдан совчи келганидан кейин тегсанг ҳам, тегмасанг ҳам шунга бераман, деб туриб олди.

Ўша кечаси тирик қолганига Азиза ўзи ҳам ҳайрон бўлди. Йиғлаб-йиғлаб онасига сирини айтди. Онаси сочини юлди, юзини тирнади. "Даданг ўлдиради, бу иснодга чидолмайди", деди.

Йўқ, дадаси уни ўлдирмади. Эр-хотин келишиб: "Энди биронта етим-есирни топсин, ичкюёв қиламиз, ёпиқлик қозон ёпиқлигича қолади", деган хулосага келишибди. Худди шу пайтда оёқ остидан Ёдгор чиқиб қолди. Бу худди ота-онасининг мўлжалидаги йигит эди: ҳеч кими йўқ, пандовақигина кўринади. "Жуда бўлмаса, номинг оқланиб қолади-ку, — деди онаси, — сени ҳали кимлар олмайди".

Азиза Ёдгорни ҳар кўрганида Суннатни эслар эди. "Сен бировни алдамасанг, бошқалар сени алдайди. Дунёнинг ишлари шунақа мушт кетди бўларкан", деб ўйларди Азиза лалайган бу йигитни кўриб.

Суннат "ҳозир бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ", деб ёзган бўлса ҳам Азиза турмушлари яхши бўлмаслигини ҳис қиларди. Ўйлагани тўғри чиқди. Азиза азбаройи бола деб кўзи учиб тургандан эмас, бир амаллаб Ёдгорни боғлаб олиш учун болалик бўлишни хоҳларди. Худоям бу ниятига ҳам етказмади. Бора-бора узун кириб, узун чиқиб юрган Ёдгорни ўзиям ёмон кўра бошлади. Топиш-тутишининг тайини йўқ "қора рабочий"ни сўқимдек боқиб ўтириш ота-онасига малол кела бошлади.

Ўшанда Ёдгор кетиб қолганидан кейин онаси уни юпатди. "Қаёққа борарди! Кириб келади бир кун чоригини судраб!" Азиза ҳам эри бир кунмас-бир кун мулла минга эшақдек ювош тортиб кириб келишини кутиб юрди. Аммо у келмади. Онаси уни яна юпатди. "Бу худо, тешик мунчоқ ерда қоптими? Сочингни мўйича эр. Кимлар олмайди сени?!"

"Энди бўлса икки болалик одамни рўпара қилиб ўтирибди", деб ўйлади Азиза ҳамон шифтдан кўз узмай ётаркан. Уй ичи қоронғи бўлиб кетган, осмонга булут чиққан шекилли, ҳаво дим эди. Кейин онасининг "эринг бир қошиқ сув билан ютгудай қизни етаклаб юрганмиш", дегани ёдига тушди-ю, аламдан тўлғаниб ўрнидан туриб кетди.

Шу пайтгача у Ёдгорни яхши кўраманми, йўқми, деб ўйлаб кўрмаган экан. Ҳар сафар уни ўйласа, Суннат билан иккови етаклашиб келарди ҳаёлига. Бари бир қачондир кириб келади, ўзи кетди, ўзи келади, деб юрарди. У онасидан: "Ўлдим — азиз бўлдим, шишдим — семиз бўлдим", деган нақлни кўп эшитганди. Ҳозир Ёдгорнинг "бир қошиқ сув билан ютгудай" қизнинг бошини айлантириб юрганини билиб, кўнглининг бир чеккаси унга боғлиқ эканини, шунинг учун уч йилдан буён бошқа эрни ҳаёлига келтирмаганини, институтга киришининг боиси ҳам Ёдгорга яқинроқ туриш бўлганини тушунди.

Қишда Ёдгорнинг ётоғига борганида, эрга тегаман, деганида шунчаки унинг қўйнига қўл солиб кўрмоқчи эди. Ўшанда Ёдгорнинг шунчалик баланд келишида гап бор экан-да!

"Кўрамиз, қанақа қизнинг бошини айлантириб юрганини! — деб ўйлади у юмшоқ гилам тўшалган полда сас-сиз у ёқ-бу ёққа юраркан, кўнглида қасоскор бир лаззат сезиб. — Нимасига учибди қиз шўрлик бу ландавурнинг! Уйланганини айтмаган. Ширин гап билан алдаган-да, йигит ўлгур! Яхшиям развод бермаганим! Биламан, бари бир ярашмаймиз. Башарасини кўришга тоқатим йўқ. Аммо мен бахтсиз бўлиб чапак чалиб қолаверарканману у киши ай-шини сурармишми? Шундоқ кунларни бошига солайки! Шундоқ шармандасини чиқарайки!"

* * *

Чарос нима ҳодиса рўй берганини анчагача ўзиям тушунмай юрди. У фақат бир нарсани билар эди: Ёдгор илгари ҳам кимнидир яхши кўрган, уйланган. Чарос бировнинг қозонида ош пиширмоқчи бўлган экан.

У аввало ўзидан нафратланиб кетди. "Ўл-а, опанг гапирса алам қилганди! Баттар бўл, ғурурингни поймол қилишингга оз қолди-ку! Тағин нима керак сенга! Шу кунга тушганингни билса, ўлдириб қўя қолар опанг!"

Кейин Ёдгорнинг айби кўзига кўрина бошлади. Камтар, эсли йигит деб юрса писмиқ экан-ку! Одам ҳам шунақа бўладими?

Орадан анча кун ўтди. Чарос аллақандай ўйчан, жиззакчи бўлиб қолди. Дугоналарининг ҳазили ҳам, опасининг гаплариям ғашини келтиради. Кўпинча, беихтиёр Ёдгорни ўйлаётганини пайқаб қолади. Шунақа пайтларда негандир Ёдгорни бир қиёфада кўради. Қорга йиқилиб ётганча, бошини кўтариб турган аламли чехрасини тасаввур қиладди. "Йўқ, у сени алдамади. Ўшанда юрагида бор гапни айтди. Йиғлагудай бўлиб айтди. Сен бўлсанг дурустроқ гаплашмадинг ҳам. Балки кўнглида бошқа дардлариям бордир. Ҳар нима бўлгандаям дўстлашиб қолувдинг-ку".

Наҳотки, одам икки марта ўлиши мумкин бўлса? Ҳов

ўша - трамвайдаги воқеа рўй берган куни бир лаҳза кўриб, йўқотиб қўйганида чеккан ташвишлари ҳолва экан. Бу савфар ўз ихтиёри билан йўқотди. Хайрлашаётганида "ҳеч нима керакмас", дегани "сенинг керагинг йўқ", дегани эди. Ёдгор шундоқ бўлишини билгандирки, ростини айтгандир. Лақиллатиш нияти йўқдирки, шундоқ қилгандир.

Чарос чалкаш ўйлардан боши айланиб, кечалари узоқ хаёл суриб ётар, ҳаловатсиз тушлар кўриб чиқар эди.

Бир куни хаёлига у билан очиқчасига гаплашиш керак, деган фикр келди. Тоққа чиқишларидан олдин Чарос ўқишдан уйига қайтаётганида бозорча олдидаги троллейбус бекатига бир-икки марта "тасодифан" келиб қолган Ёдгор билан учрашган эди. Энди у тез-тез шу бекатга борадиган, йўл айланиш бўлсаям троллейбусга ўтирадиган бўлди. Назарида негадир Ёдгор шу бекатда яна "тасодифан" туриши керакдек эди. Лекин йигит келмади. Чарос икки-уч марта архитектура факультетининг биноси олдидан ўтди Унинг тасаввурида Ёдгор мана шу деразаларнинг биридан қараб тургандай, ҳозир уни кўрибоқ югуриб олдидан чиқадигандек эди.

Бора-бора у Ёдгорни соғинаётганини, кўришгиси келаётганини тушунди. Кейин унинг расмини чизишга аҳд қилди. У ўзига юпанч топгандек кечалари узоқ ишлар, эскизларини онасидан қизғанар эди.

Бугун дарс эртароқ тугади. Кўчада баҳор қуёши чарақлаб турар, атроф тинч, қушларнинг сайраши тиниқ ҳавода баланд янграрди.

Чарос эллик қадамча юриши билан кўча четидаги новдаларини шода-шода гуллар қоплаган шафтоли тагида турган Дилшодни кўриб қолди. Дилшод қора костюм кийиб олган, туфлисининг ингичка учи шафтоли тагидаги майсаларни эзғилаб турарди.

"Қаёқдан келиб қолди бу", деб ўйлади Чарос қошини чимириб. У барча кўргиликлари учун шу йигит айбдордек Дилшодни ёмон кўриб қолган, ноҳақлик қилаётганини, унда айб йўқлигини ҳис этса ҳам тан олгиси келмасди буни. Ким билсин, балки Дилшодни кўрган заҳоти яна Ёдгорни ўйлагани учун шундай бўлгандир.

У индамай ўтиб кетмоқчи эди, Дилшод тўхтатди.

Чарос совуққина саломлашиб: "Нима гапингиз бор эди?" дегандек, савол назари билан қаради.

Дилшод гапни нимадан бошлашни билмагандай галстугини тузатган бўлди.

— Бирпас ўтирайлик, — у автобус бекатидаги скамейкани кўрсатди.

— Шошиб турибман, — деди Чарос қуруққина қилиб.

— Биламан, ўшанда мен қўполлик қилдим, — Дилшод бошини қуйи солди. — Сизни ранжитиб қўйдим. Лекин сиз ҳам анави йигит билан...

"Энди эсингизга келдимиз?" — деб ўйлади Чарос энсаси қотиб.

— Рақс тушдингиз, кейин Ёдгор билан кетдингиз, демоқчисиз-да, — у Дилшоднинг силлиқ қиртишланган иягига тикилганча, кинояли кулди. — Мен ҳозир ҳам ўшанинг олдига кетяпман!

Дилшод ярқ этиб бошини кўтарди. Унинг сал қисилган кўзларида истехзо бор эди.

— Майли, боринг! Фақат эҳтиёт бўлинг, хотини кўриб қолиб, сочингизни юлмасин.

Бир лаҳзада Чароснинг боши айланиб, тиззалари қалтираб кетди. Дод деб юбормаслик учун лабларини тишлади. У Дилшод ўзига синовчан тикилиб турганини, эсанкираб қолишини кутаётганини сезар, сезган сайин қаттиқроқ азобланар эди. Дилшод унинг юрагини беҳато мўлжалга олди. "Номард!" — деб ўйлади Чарос аламдан қақшаб, — атайлаб таъна қилгани келибсан-да, уятсиз". У бундай таъналарни яна кўп эшитишини аниқ ҳис қилдию, эти жимиралиб кетди. Бир амаллаб ўзини босиб олди-да, Дилшоднинг кинояли кўзларига тик қаради.

— Шуни айтиб, суюнчи олмоқчимидингиз?!

Бу сафар Дилшоднинг ўзи довдираб қолди. Чамаси, у Чарос бу гапдан беҳабар деб ўйлаган бўлса керак, ранги ўчди.

— Йўқ, — деди тутилиб. — Огоҳлантириб қўймоқчийдим.

— Менга даллол керакмас! — Чарос кескин бурилиб юриб кетди.

Зум ўтмай Дилшод унга етиб олди.

— Тўхтанг, — деди йўлини тўсиб. Энди у ҳам ўзини тутиб олган, қарашлари мағрур эди. — Мен ҳам сизнинг марҳаматингизга муҳтож эмасман. Фақат бир нарсани билиб қўйинг. Янги йил кечасида ўша одам билан қолганингизни опангизга мен айтмоқчи эмасдим, ўзлари сўрадилар. Қолаверса, Ёдгорнинг уйланганини Тамила кеннойингиздан эшитиб, азбаройи ачинганимдан сизга айтдим.

— Сиз майда одамсиз! — деди Чарос тез юриб бораркан, унга қарамай. — Бу гапниям бориб опамга сотинг. — У тўхтаб кескин бурилди. — Энди мени тинч қўйинг. Айтдим-ку, Ёдгор ака кутиб қолди.

У мутолишдан ўтганидан кейин кўзига ёш келди.

"Қандоқ кунларга қолдим. Қани унинг ўзи?.."

Чарос шу топда Ёдгорни кўргиси, дардини тўкиб солгиси келди.

* * *

Дилфуза ўша баҳона бир ҳафтача ётиб олди. Онаси ўзининг касалини ҳам унутиб унинг бошида парвона бўлди. Ҳазилми, бир парча этни ўстириб, шунчалик қилганида... Опаси кўп оғриси ҳам Дилфуза бола бўлиб бирон марта "их" демаганди. Шунинг учун онаси қўрқиб кетди. Докторга югурди, ўзича "туркона" дорилар қилди. Қизининг аллақандай маъюс, рамгин бўлиб қолгани, кечалари бир нимадан қўрқиб, алаҳлаб чиқиши уни айниқса ташвишга солиб қўйди.

Бугун Дилфуза қаддини кўтариб турди. Касалдан турган ҳар қандай одамда бўладиган алланечук бир руҳий енгиллик унинг ҳам қалбини қувончга тўлдирди. У пол тахталари лопиллаб турган айвон устунига суянганча ҳовлини томоша қиларди. Қуёш ботиб кетган, аммо ҳали ёруғ эди. Ҳовлидаги олчалар япроғи яшил оловдек товланар, оҳиста силкиниб турарди. Онаси нимча устидан жун рўмолини белбоғ қилиб боғлаб олганча энкайиб, тўр ортидаги товукларга дон сочарди. Товуклар таллашиб-тортишиб донга ёпишар, каттакон қизил хўроз қақағлаб уларни "зиёфат" —

га ундар, аммо товуклар бусиз ҳам тўрт тарафдан ёпирилиб, донни олиб қочишарди.

Дилфуза сабабини ўзи ҳам тушунмай кулиб қўйди.

Шу пайт кучадаги чўян симёғоч даранглаб кетди. Дилфузанинг юраги гупилаб урганча, оёқлари бўшашиб, айвон устунига юзини босди.

"Рустам! Рустам келди!"

Бу уларнинг "пароли" эди. Рустам Дилфузани чақириб келишга қўрқар, шунинг учун кўчадаги симёғочни тош билан уриб "сигнал" берарди.

Дилфуза кўнглида қўрқув аралаш қувонч уйғониб, келишини шапиллатганча айвондан сакраб тушди.

— Ойи, мен айланиб келай.

Онаси қаддини ростлаб, ташвишли кўзларини тикди унга.

— Вой, нега турдинг?

Симёғоч яна даранглади.

— Ҳозир келаман, сиқилиб кетдим. — У негадир титраб кетаётган оёқларини илдам босишга уриниб, кўчага чиқди. Рустам кўчанинг у юзидаги водопровод олдида шу томонга кўз тикиб турар, худди Дилфуза ўйлаганидек қизил свитер кийиб олган эди. Дилфузани кўриши билан бирдан юзи ёришди-ю, секин-секин юриб кетди. Улар Дилфузанинг дадаси кўриб қолмаслиги учун ёнма-ён юришмас, ҳар сафар нариги кўчадаги доим берк турадиган китоб дўкони олдида гаплашишарди.

Дилфуза ҳозир ҳам унинг ўша ёққа кетаётганини билди. Атрофга аланглаб олди-да, секин юриб кетди.

Салқин тушиб қолган, осмонда кўршапалаклар айланар эди. Дўкон олдида турган Рустам, у яқин келиши билан юзига хавотирланиб қаради.

— Нима қилди?

— Касал бўп қолдим, — деди Дилфуза Рустамдан кўз узмай. Рустамнинг озғин юзида, кўзларида ташвиш бор эди.

— Рангинг кетиб қопти, — деди у Дилфузанинг кўзларига тикилиб. — Тўрт марта келдим. Тураман-тураман, даданг уйга қайтганларидан кейин кетаман.

"Раҳмат сенга", деди Дилфуза хаёлан. Унинг кўзларида қувонч порлаб кетди.

Шу кўйи бир-бирларига қараганча узоқ жимиб қолишди. Кўча ичкарисида болалар чиллак ўйнашар, уларнинг шовқин-сурони оламини тутарди.

— "Зу-у-ув", — деди бир бола чўзиб.

— Нафас олдинг, қайтадан бошла, — деди бошқаси бўғилиб.

— Йўқ, олмадим...

— Олдинг.

Ўтқазган бола яна зувлади. Нафаси қолмагунча чўзиб борди. Рақибни маза қилиб кулди. Ўгуриб бўриб, елкасига осилди.

Ўтқизган болакай маррагача уни опичлаб борди-да, алам қилди шекилли, рақибининг рашига тегилш учун бақирди:

*Анвар алами,
Қулоғида қалами.
Поезд юриши,
Тўхтаб туриши...*

— Ўша куни сенга хат ёзаётгандим, опа олиб қўйди, — деди Дилфуза секингина.

Рустам бошини кескин силтади.

— Нега олади?

— Билмайман, олиб қўйди. Кимга ёзгандинг, деб сўради.

— Нега олади, ахир?! — деди Рустам бўғилиб. — Нима иши бор унинг!

Дилфуза елкасини қисди.

— Яхшики сенинг хатларингни кўрмади. Беркитиб қўйибман, ойимларнинг қутисида турибди.

— Очиб қарасалар-чи? — деди Рустам хавотирланиб.

— Очмайдилар. — Дилфуза бирпас жим турди-да, ўпкаси тўлиб йиғлаб юборди. — Опа айтадики, эрга тегмоқчимисан, дейди. Хатимни қайтариб бермагунча бормаيمان мактабига!

Рустам эсанкираб қолди шекилли, уни қандоқ юпатишини билмай, қўлини мушт қилди.

— Опани ўлдираман.

— Жинни бўпсан!.. — деди Дилфуза ҳиқиллаб. — Қамаб қўяди.

— Қамамайди. Армияга кетаман.

Дилфуза унинг "армияга кетаман" деганида чўчиб тушди.

— Керакмас... — деди ялиниб. Кейин яна бояги гапини қайтарди: — Опа хатимни бермаса, барибир бормаيمان мактабга! — У бошини кўтарди-ю, бирдан кўзларида кўрқув пайдо бўлди. — Вой, ана ўзи!

Кўчанинг нариги бетидан Васида Назаровна ўтиб боради. У яшил плаш кийган, бир даста китоб қўлтиқлаганча ерга қараб кетарди.

— Бекин, Рустам" — деди Дилфуза овози титраб. — Кўриб қолса ойингларга айтади...

Рустамнинг онаси мактабда фаррош бўлиб ишларди. Шунинг учун Дилфуза "опа"нинг Рустамни таниб қолиши, бориб онасига айтишидан қўрқиб кетди. Негадир шу топда: "Менга ҳеч нима эмас-ку, Рустамга қийин бўлади", деб ўйларди.

Васида Назаровна улар томонга қарамай ўтиб кетди.

— Бизникига кетяпти, — деди Дилфуза типирчилаб. — Ҳозир дадамга айтади.

— Айтиб кўрсин-чи! — Рустам тишларини гижирлатиб, муштини дўлайтирди.

— Кет уйингга! — деди Дилфуза ялиниб.

... У шом қоронғиси тушиб қолган кўчадан ҳовлиқиб келаркан, опа ўзларининг уйига келганини юраги сезиб турарди. "Дадам келмаган бўлсин ишқилиб, келмаган бўлсин", деб ўйларди юраги титраб.

Қия очиқ эшикка етганидан кейин, ичкари киришга ботинолмай, туриб қолди.

— Мана, ҳозир ҳам қаёққа кетганини билмайсиз. Битта қизингизни эплаб ололмайсиз. — Бу Васида Назаровнанинг овози эди. Дилфузанинг юраги шувиллаб кетди.

— Ҳозиргина чиқиб кетувди-я. Бир ҳафтадан буён қаддини кўтаролмай ётди болам бечора, — деди онаси. — Сиқилиб кетдим, ҳаво олиб келаман, деди. Раҳмим келди болага.

Дилфузанинг кўнгли бир оз таскин топди. Демак, дадаси ҳали келмабди.

— Жаям ёш бола эмас, — деди Васи́ла Назаровна кинояли овозда. — Анча нарсага ақли етади... Аввал борсин, комсомол мажлисида гаплашамиз.

Дилфузанинг назарида опа бу гапни бутун оламга эшиттириб айтгандай бўлди. Тўсатдан оёқларидан мадор кетиб, қалтирай бошлаганини сезди. "Мажлис? Ўртоқларимнинг юзига қандоқ қарайман! Қишлоқда қандоқ бош кўтариб юраман!" У онасининг гапини эшитмади, юраги зириллаб, эшиқдан нари кетди-ю, муюлишга бориб қолди.

Анчадан кейин Васи́ла Назаровна эшиқдан чиқди. Муюлишга етганида Дилфузани кўриб тўхтади. Ўша куни Дилфуза эшикни қарсиллатиб ёпиб кетгани гашига теккан бўлса керак, қовоғи солиқ эди.

— Нега мактабга бормаяпсан? — деди қошини чимириб.

Опанинг боя онасига айтган гапи ҳамон Дилфузанинг қулоғи остида жаранглаб турарди. "Комсомол мажлисида кўрармишми? Нимани кўради? Хатними?"

Дилфуза салом ҳам бермай, унинг кўзига тик қаради.

— Хатни беринг!

— Кўча сандироқлаб юргандан кўра, онангга боқишсанг бўлмайдими, кап-катта қиз, — деди Васи́ла Назаровна унинг гапини эшитмагандай.

— Мактабга бормайман, — деди Дилфуза йиғи аралаш. — Нега менинг хатимни оласиз? Ҳақингиз йўқ!

Васи́ла Назаровна унга бир нафас қараб турди-да, жеркиб берди:

— Ҳуқуқ талашишни билгандан кўра, ўқишни бил! — У кескин бурилиб, юриб кетди.

Дилфуза Васи́ла Назаровнанинг кетидан қараганча йиғлаб қолди. "Бари бир бормайман мактабига! Рустам билан қочиб кетаман!" — деб ўйлади қайсарлик билан. Унинг руҳида отасидан юққан бир сўзлилиқ жўш урар, опанинг "мажлисга кўяман" деган гапидан даҳшатга тушар, бунинг устига агар опа гапни ковласа, Рустамга ҳам ёмон бўлиши мумкин, деган хаёл уни айниқса қаттиқ азоблар эди.

"Нега олиб қўяди?" Рустам қоронғи тушиб қолган қишлоқ кўчасидан руҳи чўккан аҳволда юриб бораркан, ҳадеб шу саволни такрорларди. "Нега олади?"

Ҳали симёғочлардаги чироқлар ёқилмаган, кўчалар устида енгил тутун, пиёздоқ иси кезар, алақаерда сигир маърар, беркинмачоқ ўйнаётган болаларнинг шовқини тинмас эди. Ҳали Дилфузанинг опани кўриб қўрқиб кетганини эслаб, ҳозир ўзининг ҳам юраги увушди.

"Опа ёмон, бир нарсаса киришса қўймайди! Мактабда ундан қўрқмайдиган одам йўқ... — У юриб-юриб гузарга келиб қолди. Деразасидан нур тушиб турган сартарошхонани узоқдан кўрди-ю, сесканиб кетди. — Дадасига айтиб берса-я! Тикка сўяди. Чапани одам!"

Рустам кўнглида гулгула билан аста яқин келди-да, деразадан мўралади. "Хайрият, ҳали уйига қайтмабди!" Хайитвой амаки оқ халат кийиб олган, хиёл энгашганича, гавдали бир кишининг соқолини қирар, алланималарни гапирар эди. Дераза томонга бир қараб қўйганида Рустам унинг узун мўйлови, кўкиш кўзларини қоплаб олгудай қуюқ, сариқ қошларини кўрди-ю, юраги шувиллаб ўзини орқага ташлади. Ташқари қоронғи бўлгани учун у Рустамни кўрмади шекилли, ишини қилаверди.

"Тезроқ мактабни битирсам эди, — деб ўйлади Рустам нари кетаркан. — Қутулардим шу опадан ҳам, бошқасидан ҳам. Институтга кирсам, кирдим, бўлмаса армияга кетаман. Физкультура институтига кириш ҳам осонмас, дейишади-ку!"

Жисмоний тарбия ўқитувчиси унга "сендан яхши спортчи чиқади", деган. Рустам ҳам шунга қизиқарди.

Аслида Дилфузани севиб қолишига ҳам волейбол сабаб бўлган. Рустам илгарилариям Дилфузани кўриб юрарди-ю, эътибор бермаган экан. Ўша куни яхши кўриб қолди.

Кузда уларнинг синфи 10 "Б" билан волейбол ўйнади. Аввалги "Б"чилар юта бошлади, майдон чеккасида туриб олган қизлар уларни олқишлаб қарсак чалишар, бу эса Рустамнинг рашига тегарди. Кейин ҳисоб тенглашди.

Гал айланиб келиб, Рустам тўрининг рўпарасида турган

эди. Бир маҳал тўп баланд кўтарилиб, шундоққина тўр устига туша бошлади. Рустам, тўрнинг нариги томонидан туриб тўпга сакраётган рақибини кўрди-ю, қисилган пружинадек осмонга сапчиди, шундай зарб билан урдик, тўп рақибининг бошига тегиб, чеккага учиб кетди. Рақиб бехтиёр чўккалаб қолди.

Рустам томоша қилиб турган қизлар орасида биттаси чинқириб осмонга сакраганини, кула-кула қарсак чалганини кўрди. Негадир ўша куни шундай яхши ўйнадики, ўзиям ҳайрон қолди. Ҳар сафар рақиб тўрига тўп туширганида бояги қиз қувониб қарсак чалар, унга сайин Рустам яхшироқ ўйнар эди.

Шу кундан бошлаб у ўша қизни ҳар кўрганида юраги алланечук титраб кетадиган, дарси илгари тутаган кунлари атайлаб тўққизинчи синф деразаси олдидан ўтадиган бўлиб қолди. Шундоқ тўполончи боланинг бирдан "куйилиб" қолганини кўриб синфдошлари ҳайрон эди. Рустам охири дардини Азим деган ўртоғига айтди. Икковлашиб Дилфузага хат ёзишди. Азим айтиб турди, Рустам ёзди. Шундан кейин Дилфуза ҳам уни яхши кўриб қолди.

Рустам ҳамон бошини куйи солиб бораркан, боя Дилфузанинг йиғлагани кўз ўнгига келди-ю, ўзининг ҳам йиғлагиси келди.

"Нега унақа дейди Дилфузага?! Нима ёмонлик қипти?"

У ўзидан-ўзи опаларнинг кўчасига бурилди. Ўша гапи учун шунақанги таъзирини берсинки, нима, кўрқадими! Қани, Дилфузанинг хатини қайтариб бермасин-чи?!

Рустам опаларнинг уйи қаршисидаги толлар тагига келиб тўхтади. Ичкарида чироқ ёниб турар, аммо деразаларга парда тўсилгани учун ҳеч нима кўринмасди.

У анчагача шу аҳволда толга суяниб турди. Кейин бирдан дераза шарақлаб очилганини эшитди-ю, кўрқиб бошини кўтарди. "Опа!"

Дераза пардаси сурилиб, бир қизнинг боши кўринди. Рустам, икки-уч йил илгари мактабни битирган опанинг қизини таниди.

— Ким керак эди сизга? — деди қиз қоронғида яхши кўрмаётгани учун бўлса керак олдинга эгилиб.

— Ўзим... — деди Рустам дудуқланиб. Кейин орқасига қарамай, секин-секин юриб кетди.

"Қани, қайтариб бермасин-чи! — деди кўча бошига борганидан кейин опани тагин яниб. — Обқочиб кетаман Дилфузани".

У опа билан қандоқ гаплашишни, хатни қандоқ қайтариб олишни ўйлар, аммо хаёлига дурустроқ бир фикр келмай, қийналар эди.

...

Азиза онасидан Ёдгорнинг "бир қошиқ сув билан ютгулик" қизни етаклаб эшитганида чандон ишонмаган эди. "Бунақа гапларнинг ўзидан қулоғи узун бўлади", деб юривди.

Ўй, рост экан. Театр-рассомлик институтида ўқийдиган холасининг қизи ҳаммасини айтиб берди. Азиза ўша "бечора" қизнинг миридан-сиригача билиб олди.

"Душманингдан кўрқма, душманга айланган дўстингдан кўрқ", дейдилар. Азиза Ёдгорнинг нозик жойларини яхши биларди. Шунча кўргиликлари эвазига эридан қасос олишга аҳд қилди: Ёдгорнинг институтига хат ёзди. Бировнинг ошидан ҳазар қилмаган ўша қиз билан пачакилашиб ўтиришга кўнгли чопмади-ю, онаси билан гаплашиб қўйишга аҳд қилди. Она бўлса қизини тийиб олсин!

У мактабга кириб келганида танаффус пайти экан. Болалар ҳовлида чувиллашиб ўйнар, юқори синф ўқувчилари теплицанинг ойнабанд томига хашак ёпишар, бир хиллари гуллар тагини чопар эди.

Азиза кўнғироқ чалинишини кутиб турди. Зум ўтмай ҳовли жимжит бўлиб қолди. Тутлар шоҳида сайраётган мусичаларнинг кукулаши аниқ эшитила бошлади. У деворига ҳар хил диаграммалар, портретлар илиб ташланган ўқитувчилар хонасидан ўтиб, юраги пўкиллаганча "Завуч" деган ёзув осиклик эшикни тақиллатди.

Ичкаридан "ҳа" деган бўғиқ овоз эшитилгач, кирди-ю, остонада туриб қолди. Тўрдаги алвон ёпилган стол қарши-сида ўтирган сочлари оқара бошлаган тўлагина аёл "нима ишингиз бор эди?" дегандай кўзларини пирпиратди.

— Кечирасиз, — деди Азиза яна юраги пўкиллаб. — Васи́ла Назаровна сизмисиз?

— Ҳа, ўтириб тулинг, — деди аёл стулни кўрсатиб. Азиза этакдаги стулга чўқди.

— Кеча боргандим! — деди аёл девор тагидаги стулда ўтирган кўхлик йигитга қараб. — Келмаган бўлса ўзидан кўрсин. Отасининг олдига ўтқазиб қўйиб гаплашамиз.

Азиза унинг эркакча овозини эшитиб, яна юрагини кўрқув босди. "Юмма талаб берса-я?.. Ўлдим... Ўзиям қизини тириклайин ейдиган хотинга ўхшайди".

У ўзини босиб олиш учун хонани томоша қила бошлади. Бурчақда каттакон сейф жойлашган, девор тагидаги китоблар солинган шкаф устида аллакимнинг ҳайкалчаси турарди. Азиза кимники эканини билолмади.

— Бўпти, Дилшоджон, — деди хотин яна ўша кескинлик билан. — Дарсингизга кириг. — Кейин Азизага қараб сўради. — Хизмат?

— Сиз Театральный институтда ўқийдиган Чароснини оналаримисиз? — деди Азиза тутитилб.

— Ҳа, нимайди?

Азиза яна тутилиб қолди. У қандоқ қилса гапи таъсирчанроқ чиқишини ўйлар эди.

— Мени кечиринг, — деди анчадан кейин. — Буни сизга айтмоқчи эмасдим. Эшитдим, сиз обрў-эътиборли аёл экансиз...

Аёл гапингни айт, дегандай, қошини чимирди.

— Қизингизга айтсангиз, бировнинг бахтига чанг солмаса...

Аёл тушунолмай, кўзини пирпиратди.

— Менинг қизимни айтяпсизми? Нима деганингиз бу? Кимнинг бахтига чанг солибди?

"Беҳабар экан. Билмаса билиб қўйсин", деб ўйлади Азиза кўнглида қасоскор бир лаззат туйиб.

— Кимнинг бўларди, менинг! — деди у овозини бандлатиб. — Мен ҳам жудаям ердан чиққан эмасдирман. Қанот қуйруғим бордир.

Аёлнинг ранги оқариб, кўзлари катта очилиб кетди. Столда ётган сигаретни олиб тутатди.

— Сиз адашяпсиз, синглим, — деди у Азизага тик қараб.
— Йўқ, адашаётганим йўқ. Сиз рассомлик факультетининг иккинчи курс студенти Чароснинг онасимисиз, ахир... Васи́ла Назаровнамисиз?

— Нима қилибди Чарос? — аёл ўрнидан туриб кетди.
— Нима қилди?

Азиза юзини кафти билан яширганча пиқиллаб йиғлаб юборди. Шу топда кўзига ёш кела қолганига ўзиям ҳайрон қолди. Кейин бутун бахтсизликларига ўша қиз айбдор эканига ўзиям ишонди-ю, дардини тўкиб солди.

— Қизингиз менинг эримни тинч қўйсин! Уялмайди-ми, кўча тўла йигит...

— Нима, нима дедингиз?

Азиза аёлнинг хириллаган овозини эшитиб бошини кўтарди.

— Ишонмасангиз ўзидан сўранг қизингизнинг!

У кўз ёшларини артиб аёлга қаради. Хотин гарданига биров гурзи билан ургандай бирдан мук тушиб қолган, энкайганча столга тиралиб ўтирар, Азизага тикилиб турган кўзларида даҳшат аралаш ғазаб бор эди. Чамаси, у ҳозир Азизани кўрмас, бутунлай бошқа нарсани ўйларди.

— Эрингизнинг оти нима? — деди у анчадан кейин бўғиқ овозда.

— Ёдгор... Ёдгор Мирзаев... Политехника институтида ўқийди. Ётоқда, бир юз ўттиз тўққизинчи хонада туради. — Азиза хийла жим қолди-да, аста қўшиб қўйди. — Тўғри, мен эрим билан турмайман. Лекин ҳали қонуний ажрашганимиз йўқ. Балки Чаросхон унинг уйланганини билмас, қизингизда айб йўқдир... Унинг бошини айлантириб қўйгандир, йигит ўлгур...

Хотин "бас қил", дегандек бошини кескин кўтарди. Унинг кўзларида алам, нафрат, алақандай оғир қалб дарди бор эди.

— Кечиринг, сизни хафа қилмоқчи эмасдим... — деди Азиза яна ўша ялинч оҳангида.

— Бўлди, — деди аёл лабларини қимтиб. — Бораверинг!

Азиза қушдай енгил тортиб ҳовлига чиқди.

Чарос дарпардани суриб, деразани очди. Юзига майин шабада урилиб, чуқур энтиқди. Осмон чароғон, қуёш чарқлар, камқатнов асфальт кўчанинг ўртасида қизалоқлар черта ўйнашарди. Уларнинг бири — сочиға бантик таққан қизча чумчуққа ўхшаб бир оёқлаб ҳақкалар, бошқаси — атлас кўйлакча кийиб олгани эса санаб турарди.

Дераза қаршисида тол шоҳлари шитирлаб кетди. Чарос бошини кўтариб, толга осилиб турган болани кўрди.

— Туш, Адҳам, — деди у қўшни болакайни таниб.

— Варрагим илиниб қолди. Чарос опа, олиб тушай, — деди бола бир оёғини осилтириб турганча ялиниб.

Чарос дераза панжарасидан мўралаб қараб, тол шоҳларига ипи ўралашганча узун думи ликиллаб турган даканг варракни кўрди.

— Йиқилиб кетсанг-чи?..

— Йиқилмайман...

Чарос деразадан нари кетди. У икки кундан кейин бўладиган семинарга тайёрланар эди. Кейинги пайтда тарихий шахслар портрети масаласида мунозарали фикрлар кўлайиб кетди. Бунинг боиси бор. Чарос, хусусан, Темур портрети ҳақида гапирмоқчи эди. Тўғри, ҳозирги расм жаҳонгирнинг бош суягига қараб чизилган. Лекин юзнинг умумий чизиқларини топиш ҳали портрет яратиш деган гап эмас. Портретда кўз ифодаси, фикрнинг чехрадаги акси шахс характерини очади. Шоҳнинг ҳозирги портретида у ваҳший қилиб тасвирланган. Ҳолбуки, Темур Жаҳонгир эмас, яратувчи ҳам бўлган. Самарқанд обидаларидек санъат асарларининг бунёд бўлишига ҳомийлик қилган, жаҳонга донғи кетган олимларни тўплаб, уларга шароит яратиб берган одам эзгуликни ҳис қилмаслиги мумкин эмас. Бунинг устига ўша давр тарихчилари Темур забардаст, истарали одам бўлганини ёзиб қолдирганлар. У мана шулар ҳақида албатта гапирмоқчи эди.

Эшик тарақлаб очилиб, унинг хаёллари дув тўзиб кетди. Чарос хуркиб бошини кўтарди-ю, ранги қув ўчиб, лаблари титраганча остонада турган онасини кўрди, важоҳатидан чўчиб кетди.

— Ҳа, опа?

Васила Назаровна қўлтиғидаги китобларни остонага ташлаб, Чаросга тешиб юборгудай тикилди.

— Ёдгор ким?

Чароснинг вужуди музлаб кетди. Негадир хаёлидан "Дилшод айтган", деган фикр лип этиб ўтди.

— Ким деяпман? — деди Васила Назаровна унга томон юриб.

Чарос чўчиб, орқага тисарилди.

— Опа... — деди ялиниб.

— Ким? — Васила Назаровна янаям яқинроқ келди. Унинг лаблари титрар, кўзлари қисилиб кетганди.

— Ўша... — деди Чарос онасининг юзига қарашга ботинолмай пичирлаб.

— Нима "ўша?" Ким "ўша?" — Васила Назаровна унга тақалиб турар, нафаси Чароснинг юзига уриларди.

Чарос аламдан кўзларига қуйилиб келаётган ёшни базўр тийиб турар, юзлари ловиллар эди. "Бу қандоқ гап. Ўзининг дарди ўзига етмайдими? Нега уни хўрлашади. Айби нима, ахир. Яхши кўрганими? Қачондан буён ўшани бир марта кўриш орзусида юрганими?" Шу топда у Ёдгорни яхши кўришини, усиз яшай олмаслигини аниқ ҳис қилди-ю, онасига қаради.

— Ўша!

— Яхши кўрасанми? Туролмайсанми, "Ўша"сиз?!

— Яхши кўраман, туролмайман! — деди у йиғига бурилган лаблари титраб.

Васила Назаровна карахт бўлгандай, тили калимага келмай қолди.

— Энди келиб-келиб бировнинг сарқитини ейдиган бўлиб қолдингми? — деди у пичирлаб. — Мени сени ювинди билан боққанмидим?! Энди ювиндихўр бўлиб қолдингми?

Аламдан, уятдан Чароснинг қулоқлари шанғиллаб кетди. Ўз онасининг таънаси суяк-суягидан ўтиб, юзлари ловиллай бошлади.

— Опа... — деди у лабини тишлаб.

Онаси қулоқ солмади.

— Эл-юрт ўртасида мени шарманда қилмоқчимисан? Биласанми, мен кимман? Йўқ, сен шармандани деб таъни эшитишни хоҳламайман. Ишқ-муҳаббат деган шиқилдо-фингни ўзинг ўйна, менинг қўлимга тутқазма! Ўша хотинбознинг шундоқ шармандасини чиқарайки!

Чарос чўчиб бошини кўтарди.

— Борманг олдига! Бормайсиз!

Чарос қулоқ-чаккасига келиб тушган тарсакидан ган-гиб, кўзларини катта очганча онасига узоқ қараб қолди. Энди у йиғламас, оғир-оғир нафас оларди. Бола бўлиб онасидан калтак емаганди. Бутун онаси урди, Нега, нима учун?!

— Нега урасиз? — деди пичирлаб. — Нега урдингиз?!

— У энтикканча онасига томон эгилди. — Эшитиб қўйинг, опа, аввал юрмаган бўлсам, энди юраман!

У эшикни тарақлатиб очганча айвонга чиқди. Шошилиб туфлисини оёғига илиб, сакраб ҳовлига тушди.

— Юрсанг, қайтиб келма! — деди онаси унинг кетидан қичқириб.

У югуриб кўчага чиқди. Онасининг диванга ўтириб олганча ўксиб-ўксиб йиғлаётганини ҳам, ер ютгур "ўша" хотинбозни қарғаётганини ҳам эшитмади. Ловилаётган юзини кафти билан силаганча юриб кетди, ҳуши учганча автобусга ўтирди. Айланиб-айланиб стадионга келиб қолди. Негадир бир вақтлар Ёдгор билан майдонни томоша қилишган жойга — марказий минбардаги панжара олди-га келди.

Стадион таъмир қилина бошланган, панжаралар қизил-сарик рангга бўялган, кўм-кўк майдон осмоннинг бир бўлагидек яшнаб ётарди. Қаердадир музика янграр, майдон четидаги йўлкаларда майкачан қизлар югуришарди.

Чарос Ёдгорнинг гапини эслади: "Баҳорини кутиб ётибди!" Унинг ўша пайтдаги ўйчан, самимий чеҳраси Чароснинг кўз ўнгига келди-ю, аччиқ жилмайди:

"Мана, баҳор келдям. Баҳор ҳам барчани бараваар бахтиёр этолмас экан-да".

Бугун стипендия олишгани учун икки ўртоқ қўлбола ош қилишмоқчи бўлди. Зойиржон дарсдан кейин бозорга кетди.

Ёдгор трамвайдан тушиб, ётоқ томонга кетаркан, тўрт қаватли уй бурчагида тўдалашиб турган одамларни кўрди. Кўпчилиги яктак кийган, салла ўраган кексалар эди. Улар бошини қуйи солганча оҳиста гаплашиб туришар, тепага, иккинчими, учинчими қаватга қараб-қараб қўйишарди.

Ёдгор яқинроқ келиб, подъезд олдида турган тобутни кўрди-ю, тўхтаб қолди. Тобут атрофи қизил алвон билан ўралган эди.

"Ёш одам қазо қилибди", деб ўйлади у юраги увушиб.

Тобут тепасида беқасам тўн кийиб, қийиқча боғлаган бир йигит букчайиб турар, қизариб кетган кўзлари билан атрофга жавдирар, одамлардан мадад кутгандек, маъносиз қараб-қараб қўяр эди.

"Акасими, укасими бўлса керак", деб ўйлади Ёдгор яқинроқ келиб. Шу топда мана шу ғуссали нотаниш йигитчага нимадир деб тасалли бергиси келди-ю, сўз тополмади. Оқила буви вафот этганидан буён у аза кўрмаган эди. Ҳозир негадир томоғига бир нима тиқилиб, кўзлари ачишиб кетди.

Йўлак рўпарасидаги ёш толга чиқиб олган йигит болтача билан силлиқ шохларни танлаб кесар, бериюкда турган чоллар ўзаро секин-секин гаплашишарди. Уларнинг суҳбати Ёдгорнинг қулоғига чала-ярим чалинди.

— Дом жоннинг роҳати дейишади-ю, шунақа пайтда чатоқлиги билинади-да, — деди сийрак соқолли киши оғир-оғир нафас олиб турган, қовоқлари салқиган семиз ҳамроҳига, — каталақдай жойда тўй ўтказа олмасанг, маърака ўтказа олмасанг...

— Ҳалиям бўлса ўзимизнинг Қурбақаобод тузук, — деди ҳамроҳи секин.

Йўлак ичкарасидан "жаноза ўқишмоқчи", деган овоз келди-ю, ҳамма ичкарига йўл олди. Ҳасса учун ёғоч кесаётган йигит ерга сакраб тушди.

Учинчи қават деразасидан ғўнғир-ғўнғир товуш келди.

Кейин хотинларнинг чуввос солиб йиғлагани эшитилди. Ёдгорнинг қулоқлари шанғиллаб, ҳеч нимани англай олмай қолди. Зум ўтмай одамлар тўдаси тобутни липиллатиб кўча томонга йўл олди. Ёдгор тобут кўтариш савоб, деган гапни эшитган эди. Туртиниб-суртиниб олдинга ўтди. Тобутнинг бир бандига елкасини тутиб, катта кўчагача кўтаришиб чиқди.

Ётоққа қайтаркан, унинг кўнгли бўм-бўш бўлиб қолганди. Лопиллаб бораётган тобут, ярми тепада, ярми пастда қолиб кетган ҳассакашлар, секин гаплашаётган чоллар унинг кўз олдидан кетмас эди.

"Уйларнинг маҳаллий шароитга мослашмаган мана шунақа пайтда айниқса билинади, — деб ўйлади у кўнгли хижил тортиб. Яна бояги чолларнинг гапини эслади. — Тўй қилиб бўлмаса, маърака қилиб бўлмаса..."

У ўтган қишда Зойиржон алақайси тоғаватчасинини маъракасига бориб, сўкиниб келганини эслади. "Ўлма! ўлсин! — деган эди Зойиржон. — Одам тирбанд, каталакдай уйга ким сиварди, элликка яқин киши беш-ўнтадан навбат билан кириб чиққунча оёғимдан муз ўтиб кетди".

Начора, бари бир таомилга амал қилиш керак. Балки шунинг учун ҳам кўплар тайёр уй турганда, иморат соламан, деб шаҳар чеккасига югурар?.. У яқинда Қорақамиш массивига кўчиб борганлар ўзбошимчалик билан бир хонали уйга маҳалланинг қозон-товоғини киритиб қўйганини, кейин район ижроия қўмитасида катта жанжал бўлганини эшитган эди.

Йўқ, ақалли ҳар бир даҳада биттадан маҳалла маркази бўлиши керак. Халқ таомилига кўра, чойхоналар ҳашар йўли билан қурилади. Уйлар қурилаётганида маҳалла маркази учун жой қолдирилиб, лойиҳаси чизиб берилса-чи?! Масалан, бундай марказни икки қаватли қилиш мумкин. Биринчи қавати чойхона бўлади. Маҳалланинг бутун хўжалиги шу ерда сақланади. Оқшомлари қўни-қўшнилар дам олиши мумкин. Шунда бир-бири билан яқинроқ танишади, биров-бировининг иссиқ-совуғидан хабардор бўлади. Иккинчи қаватда клуб жойлашса, турли йиғинлар, тўйлар бўлса. Жойи торлигидан тўйини шаҳарнинг алақайси чек-

касидаги қариндошиникида ўтказиб келадиганлар озми? Мана бундай маъракалар-чи?! Одамлар жон-жон деб рози бўлади. Давлат қуриб берсин деб ўтирмай, ҳашар билан битириб қўяди. Фақат жой ажратиб, лойиҳасини чизиб бериш керак.

"Албатта шундай қилиш керак, — деб ўйлар эди Ёдгор хонанинг у бошидан-бу бошига бориб келаркан, — келгуси лойиҳаларда шуни албатта ҳисобга олиш керак".

У гарантсиз, стол олдида келди. Чойнак жўмрагидан совуқ чой ичкаркан, бутун навбатчилик ўзининг гали эканини эслади. Уларнинг хонасида ўзига хос қоида бор эди. Навбатчи пол ювади, идиш-товоқларни тозалайди, уйда овқатланмоқчи бўлишса, овқат қилади. Кейин идишларни яна ювиб, тозалаб қўяди.

У Зойиржон келиб қолса, ҳалиям имиллаб ўтирибсизми, деб қойишини билиб, деразаларни, стол-стулларни артди. Кейин латта ҳўллаб, пол ювишга киришиб кетди. Энкайганича, орқаси билан очиқ эшик томонга аста сурилиб келаркан, қўлтиқининг тагидан қараб, остонада турган семиз оёқларни кўрди. "Оббо, пол ювишни кўриш ҳам томоша бўлганими?"

У қаддини ростлаб, бурилиб қаради.

Остонада кўк жемпер кийган, сочи турмакланган тўлагина аёл турарди. Унинг қаеридир Ёдгорга танишдек туюлди.

— Келинг, — деди салом бериб.

Аёл киши қаршисида майкачан, қўлида ҳўл латта осилтириб тургани учун хижолат бўлиб, кафтининг орқаси билан терлаган пешанасини артиб қўйди.

— Менга Мирзаев Ёдгор керак! — деди нотаниш аёл ундан кўз узмай.

Унинг овозидаги қатъиятдан, ўзининг аҳволидан Ёдгор янаям кўпроқ мулзам бўлди.

— Ўша мен, — деди у ҳайрон қолиб. Кейин латтани челакка солди-да, умивальникда қўл ювиб, кўйлагини кийди. Стол устига тўнкариб илиб қўйилган стулларни тушириб артди-да, таклиф қилди:

— Ўтиринг.

Аёл столга тирсагини тираб ўтирганча Ёдгорга узоқ қараб турди. Ёдгор хижолат чекиб, кўзини олиб қочди.

"Қаерда кўрган эканман уни?"

— Мен Чароснинг онасиман! — деди аёл яна ўша қатъий оҳангда.

Ёдгор сакраб туриб кетди. "Вой каллаварам! Худди ўзига ўхшаб турибди-ю, танимайсан-а? Фақат Чарос нозик..."

Чарос деган сўзни эшитганданоқ унинг юраги ҳаприқиб кетганди. Довдираб қолди.

— Кечирасиз, мен ҳозир... — деди у Хизрга йўлиққандай қайтадан салом бериб. Илдам бориб, бурчақда турган чойгумни олди. Таги сарғайган чойгумни кўрсатмаслик учун четлаб ўтмоқчи эди, аёл тўхтатди.

— Керакмас, ўтиринг, — деди стулга имо қилиб.

— Йўғ-е, опа, — Ёдгор ноқулай жилмайиб, чиқиб кетаётган эди, аёл янада қатъийроқ қилиб таъкидлади:

— Керакмас!

Ёдгор қайтиб келиб унинг қаршисига ўтирди.

Аёл синчковлик билан уни бошдан-оёқ кузатиб чиқди. Унинг қошини чимириб ўтиришидан Ёдгорнинг юраги шувиллаб кетди. "Чарос тинчмикин?".

— Чаросни кўпдан танийсизми? — деди аёл вазиятни ўзгартирмай.

— Танийман, — деди Ёдгор қизариб.

— Танийсиз... — аёл хўрсиниб қўйди. Кейин кўзлари кенгайиб Ёдгорга қаттиқ тикилди. — Сиз хотинингизни танинг!

"Хаммасини билибди, — деб ўйлади Ёдгор. Кейин дафъатан хаёлига келган фикрдан енгил тортди. — Шунча кўринмай юрган бўлсаям бу гап чиқибдими, демак, Чарос унутмабди".

У кўнглидаги умид чўғидан руҳланиб аёлга хотиржам қаради. Ҳозир жаҳли чиқиб ўтирган бу аёл кўзига жуда қадрдон кўриниб кетди.

— Уялинг, — деди Чароснинг онаси овозини баландлатиб. — Оилали бўла туриб, ёш қизнинг бошини айлантаришга уялмадингизми? Тагин студент эмиш!

Ёдгор ундан ранжимади. "Унинг ўрнида бўлганида бошқалар ҳам шундай қиларди", деб ўйлади у ерга қараб.

— Гап шу! — деди аёл эркакча овозда. — Чаросни тинч кўясиз. Бўлмаса, ўзингиздан кўринг.

Ёдгор ўзи учун азиз инсонни дунёга келтирган одамга қаттиқ гапиролмаслигини биларди.

— Мен сизнинг аҳволингизни тушунаман, — деб гап бошлаган эди, аёл шартта кесди:

— Э, сиз ўзингизнинг аҳволингизни билинг! — деди жеркиб. — Чарос ёш, аҳмоқ, сизни севиб қолган бўлиши мумкин. Лекин сиз-чи, ёш бола эмассиз-ку!

Ёдгорнинг боши айланиб кетди. "Севиб қолган бўлиши мумкин", деб ўйлади хаёлан такрорлаб. "Севиб қолган!" У кўзларида порлаган қувончни яшира олмас, тасавурида бирданига фариштага айланган шу одамни хафа қилмаслик учун бошини кўтаролмас эди.

"Яхши кўриб қолган. Шундан бошқа мукофот керакмас менга. Она бўлса... Бари бир она-ку, бир кун тушунади. Қачондир тушунади..."

— Эшитдингизми? — деди аёл яна овозини баландлатиб.

Ёдгор гарангсиб, бошини кўтарди.

— Чаросни хаёлингиздан чиқариб ташланг!

Ёдгор уни ҳарчанд ранжиттиси келмаса-да, ёлғон гапиролмади.

— Йўқ, — деди бошини оҳиста чайқаб. — Хафа бўлманг, опа, мен уни унутишга ваъда беролмайман.

Аёлнинг ранги қув ўчиб, ўрнидан турди.

— Аввал биттасини эплаб олинг, йигит! — у Ёдгорга киноя билан қараб кўйди. — Бўпти, кўрамыз! Комсомол бор, деканат бор! — У кескин бурилди-да, чиқиб кетди.

Ёдгор ҳамон студдан жилмай ўтирар, онани ранжитиб кўйганидан кўнгли чўқар, аммо бояги биргина сўзнинг ўзи руҳини шу қадар тетик қилиб юборган эдики, бошқа ҳеч нимани ўйлагиси келмасди.

* * *

Уч кундан кейин Ёдгор институтга борганида йўлақдаги тахтада осиклик турган каттакон эълонни кўрди. "Эр-

тага — 24 март куни соат 1 да 3-курс студентларининг умумий комсомол йиғилиши бўлади. Кўриладиган масала битта: студент Мирзаев Ёдгорнинг ахлоқи". Эълон қора босма ҳарфлар билан чиройли қилиб ёзилган эди. Лойиҳачиларнинг ҳуснихати чиройли бўлади...

Ёдгор ўқиди-ю, михлангандай серрайиб қолди. Ҳаво булут бўлгани учун йўлақдаги чиқоқлар ёқиб қўйилган, эълон узокдан кўзга яққол ташланиб турар, Ёдгор ўзи ҳақидаги ҳукмни ўзи ўқиган маҳбус каби талмовсираб қолган эди. Ёнидан ўтиб кетаётган таниш талабалар гоҳ унга, гоҳ эълонга қараб, бири ҳайрон бўлиб, бошқаси худбинларча илжайиб қўяётганини Ёдгор анчадан кейин пайқади. Пайқади-ю, бу ердан кетиш, тезроқ кетиш кераклигини билиб, югурди. У ажалдан қочиб қутулиш мумкин бўлмаганидек, эълондан ҳам қутулиб бўлмаслигини ҳис этиб турар, юрагини ваҳима босар, "ахлоқи" деган биргина сўзнинг ўзи шармандаларча бонг чалаётганини билиб, кулоқлари шанғиллар эди.

Ўша куни Чароснинг онаси "комсомол бор, деканат бор", деганида жаҳл усида айтди-қўйди-да, деб ўйлаганди.

"Шунчалик тез-а", деб ўйлади у плашини билагига илганича зиналардан туртиниб-суртиниб тушиб бораркан. Назарида ҳамма унга қараётгандек, "мана, мана, ўша ахлоқсиз!" деб бармоғини бигиз қилиб кўрсатаётгандек эди.

Ҳаво тунд, қаттиқ шамол эсар, пастак, қоп-қора булутлар шаҳар устидан зудлик билан этагини судраб борар, телевидение минорасининг ярмидан нарёғи кўринмас эди.

Ёдгор шамолдан гандираклагандай довдираб бораркан, кузда бўлган комсомол мажлисини эслади. Ўшанда талабалар пахтага бормаган бир болани чўқилаб, "патини тўзитиб" юборишган, институтдан ҳайдашга қарор чиқаришган, ректорат ҳам бу қарорни тасдиқлаганди.

"Тамом бўлди, — деб ўйлади Ёдгор томоғига нимадир тиқилиб. — Мана, ўқиш ҳам тамом бўлди. Қанча орзуларим бор эди".

У шу топда Чаросни кўриши кераклигини, кўрмай туrolмаслигини пайқади.

Юриб-юриб ўша таниш — уч туп чинор тагига бориб қолди.

Чинорлар шиддат билан вишиллаётган шамолда титрар, тангадек япроқлар ожиз қалтирар, ҳозир узилиб тўзиб кетгудай бўларди. Шамол яна кучайди.

Ёдгор чинорлардан бирига суянганича узоқ турди. Ниҳоят, бир тўда қизлар орасида Чарос кўринди. У оқ жемпер кийиб олган, қўлида китоблар бор эди. Ёдгор юраги типирчилаб қараб турди. Чарос қизлар билан ҳайрлашдида, одатдагидек бошини қуйи солганча, китоблари билан юзини шамолдан пана қилиб юриб кетди. У бошқа қўли билан жемперининг тутмаларини солишга уринар, аммо рўпарадан эсаётган шамол бўй бермас, жемпер барини оппоқ қанотдек пирпиратар эди.

Ёдгор кўксини тўлдирган туйғулар тўлқинида энтикиб унга талпинди. Шу пайт юзигами, пешанасигами йирик бир ёмғир томчиси тушди. Кейин тангадек-тангадек томчилар асфальт кўчани чакичлай бошлади.

Ёдгор кўча чеккасидаги шафтоли тагида Чаросга етиб олди.

— Чарос! — Аввал ўзи қичқирдими ё олдинроқ Чарос ўтирилиб қарадими, Ёдгор билолмай қолди.

Шу ондаёқ Чароснинг энтикиб кетганини, кўзларида мунг аралаш соғинч бир туйғу ёнганини пайқади-ю, плашини унинг елкасига ташлади. Плаш этаклари ерга тегай деб қолди. Ёдгор плаш ёқаси билан унинг томоғини ўраркан, шамол ҳам, жала ҳам кучайиб кетди. Шафтоли гуллари дув учиб, бир қанча гул япроқлари бир қанча гул япроқлар Чароснинг қўл сочларига, юзига ёпишиб қолди. Негадир Чароснинг юзи худди шу гул билан бир хил рангда эканини энди сезди.

— Келдингизми? — деди Чарос пичирлаб. Кейин лаблари бурилди-ю, унинг кўксига бош қўйиб ҳиқиллаб йиғлаб юборди. — Қийналиб кетдим.

Ёдгор томоғига яна ўша илиқ нарсa тиқилиб, қизнинг бошига юзини босди. Чароснинг тўзиган ҳўл сочларидан гулнингми, атирнингми ҳиди келарди.

Чарос яна бошини кўтарди. У йиғлар, кўзларида табасум билан йиғларди.

Ёдгор шартта эгилди-ю, унинг ёшми, ёмғирми илиниб турган узун киприкларидан, юзидан, лабларидан ўпа бошлади. Чарос титраб, энтикар, аммо қаршилиқ қилмас, ингичка қўллари Ёдгорнинг билагига осилганча ожизгина силкинарди.

* * *

Мажлис роппа-роса соат бирда бошланди.

Факультет комсомол ташкилотининг котиби, бешинчи курс талабаси Искандаров деган йигит аудиторияга кириб келганида талабалар жимгина ўтиришарди. Ёдгор ёноқ суяклари туртиб чиққан, кичкина, дум-думалоқ қорачикли кўзлари ўйнаб турадиган бу йигитни яхши танир эди. Пахтага боришганида бешинчи босқич болалари бу йигитни ёмон кўришини, орқасидан "қуруқ" деб лақаб қўйишганини билиб олганди. Ҳозир у доим диккайиб турадиган сочларини ҳўллаб тараган, қора костюм-шим кийган эди.

Искандаровнинг кетидан аудиторияга Маҳмуда Алиевна деган ўқитувчи кирганида болалар гурр этиб ўрнидан турди. Ёдгор ҳам елкасидаги юк оғирлиқ қилгандай амаллаб қаддини кўтарди. Маҳмуда Алиевнанинг қаеридир Чароснинг онасига жуда ўхшаб кетишини энди сезд-ю, бўшашиб ўтириб қолди. Маҳмуда Алиевна дераза тагига — кафедра ёнидаги стулга ўтирди.

— Сиз, ўртоқ Мирзаев, бу ёққа чиқинг! — деди Искандаров қўлини бигиз қилиб.

Ёдгор оёқларига тош боғлагандай имиллаб олдинга чиқаркан, Маҳмуда Алиевна ўзига синчиклаб қараб қўйганини пайқади. Секин келиб, эшик тагидаги стулга чўқди. Қора курсига ўтираётган жиноятчига ўхшаб қолганидан юзлари ловиллаб кетди.

— Мана шундоқ, — деди Искандаров унга тепадан қараб. — Одамларга қараб ўтиринг.

"Юзинг чидаса", деб ўйлади Ёдгор унинг фикрини хаёлан давом эттириб. Искандаровнинг биринчи муомаласиданоқ Ёдгор иш яхшилиқ билан тутамаслигига ақли етди. "Бўлди... Тамом..." У қўлларини яширишга жой тополмагандек стул ўриндиғини чангаллаб ерга қаради.

Шу пайт эшик очилиб, "мумкинми?" деган овоз эшитилди. Ёдгор зимдан қаради-ю, Авазни кўриб, юрагида умид учкуни ялт этди. "Яхши бўлди келгани".

Аваз унга бир қаради-ю, Маҳмуда Алиевнанинг ёнбошидаги стулга бориб ўтирди. Шундай жимлик чўқдики, катта кўчадан ўтаётган трамвайларнинг гулдираши ўн ҳисса ортиқ тарақлаб эшитила бошлади.

— Ўртоқлар! — Искандаров талабаларга қараб бир лаҳза жимиб қолди-да, Ёдгорни кўрсатди. — Бугун биз мана шу талабанинг ахлоқини муҳокама қилишимиз керак. У сизлар билан бирга юради, бир аудиторияда ўқийди, бир ҳаводан нафас олади. Ҳозир мен сизларга ўқиб берадиган хат унинг кимлиги ҳақида кўп нарсалар айтса керак, деб ўйлайман. — У костюмининг чўнтагидан буклоқлик қоғоз олиб, яна Ёдгорга қараб қўйди.

"Ҳурматли институт раҳбарлари, домлалар. Сизларда, архитектура факультетининг 3-курсида ўқийдиган Ёдгор Мирзаев исмли студент менинг ҳаётимни қурбон қилди. Ширин турмушимизни бузиб, мени ташлаб кетди. Мен ҳам она бўлсам, орзу-ҳавас кўрсам, одамлардек яшасам дегандим..."

Ёдгорнинг сочларигача диккайиб кетгандек бўлди. "Азиза! Азизанинг хати!" У хатнинг давомини эшитмади. У Чароснинг онаси жаҳл устида шу ишни қилган бўлса керак, деб ўйлаганди. "Демак... демак, бу Азизанинг иши экан-да".

Хатнинг охири унинг қулоғига чала-ярим кирди:

... "Ҳозир бўлса у бошқа бир бечора қизнинг бошини айлантириб юрганмиш. Менинг раҳмим келади ўша қизга..."

Ёдгор кўзини ердан ололмай қолди.

— Энди иккинчи хатни эшитинг! — деди Искандаров яна чўнтагини ковлаб.

Ёдгор чўчиб ўтирилди. "Бунисиям борми?"

"Мирзаев Ёдгор исмли студент оиласи бўла туриб қизимнинг кетидан югуриб юрган экан, мен буни коммунизм қурувчи авлод ахлоқига зид деб биламан. Бу гапларни айтиш менга оғир. Аммо мен онаман. Ўз фарзандимнинг тақдирини ўйлашим керак. Биз — қирқинчи йилларнинг

комсомоллари бундай масалаларни бир мажлисдаёқ ҳал қилиб, айбдорнинг адабини бериб қўярдиқ. Ўйлайманки, ҳозирги ёшлар ҳам ўз ота-оналарининг шонли анъаналарига содиқ қоладилар".

— Бу иккала хат, — деди Искандаров қоғозларни сил-китиб, — кетма-кет келган (ў Васида Назаровнанинг ха-тини ўзи ёздириб олганини, албатта айтмади). Кўриб ту-рибсизки, ҳар иккала хат ўртасида мантиқий боғлиқлик бор. Студент Мирзаев ўз хотинини ташлаб кетгани етма-гандай, бошқа бир қизни ҳам алдаб юрган. Айтинглари-чи, бу қайси ахлоқ нормасига сиғади?!

Яна оғир жимлик чўқди. Одатда ўлим тўшагидаги бе-мор ётган хонада шунақа жимлик бўлади. Ҳозир ҳамма Ёдгорнинг ўлишини кутиб, жимиб қолгандай эди.

— Ўзи гапирсин! — деди кимдир.

Ёдгор кеча Чаросни ўпганини эслади. Қизик, кеча дунёда ундан бахтиёр одам йўқ эди. Бугун ундан бахт-сизроқ кимса йўқ. Бахт билан бахтсизлик етаклашиб юрар-кан-да доим.

— Нимани гапирари? — Искандаров Ёдгорга қаради. — Хатдаги гаплар ростми, ахир?

Кечаги бахтиёр дамларини эслашнинг ўзиёқ Ёдгорга баланд бир руҳий тетиклик берган эди.

— Рост, — деди у тескари қараб.

Аудитория бир сесканиб тушгандай бўлди.

Энг аввал қашқадарёлик сап-сарик қиз сўзга чиқди.

— Мен билмасдим, — деди ҳаяжондан овози титраб. — Мирзаевнинг бунчалик писмиқлигини билмасдим, яхши йигит, деб юардим. Энди биламан. Унга орамизда ўрин йўқлигини биламан.

Кейин Ҳикматилла деган новча йигит сўз олди. Ҳик-матилла кузда ҳашарга чиқишганида Ёдгорнинг бир этак пахтасини ўғирлаган, Ёдгор кўриб қолиб, уни урган, ўшан-дан буён икковлари гаплашишмасди.

"Энди қўймайди", деб ўйлади Ёдгор юраги увушиб.

— Коммунизм қурувчисининг ахлоқ кодексида, — деди Ҳикматилла салмоқлаб, — "маънавий поклик" деган модда бор. Ёдгор ким? Ҳамма нарсани ўз исми билан аташ ке-

рак. Мирзаев — маънавий бузуқ одам. Бу ерда иккита масалани аралаштириб юбормаслик керак. Биринчидан, Мирзаев бахтсиз хотинига бой-феодалларча муносабатда бўлган. Иккинчидан, яна бир бечора қизнинг бошини айлантирган.

— Қаёқдан била қолдингиз хотини бахтсиз эканини?

Ёдгор Зойиржоннинг овозини эшитиб, бошини кўтарди. Зойиржоннинг қоп-қора юзи аламдан кўкариб кетган, ўтирган жойида бўйнини жўжахўроздай чўзиб гапирди.

— Нега уч йилдан бери индамай юрган хотин бирдан даъвогар бўлиб қолибди. Балки ўша қиз туфайлидир.

— Жим! — Исқандаров кафти билан столни урди. — Бу ерда инсоннинг маънавий қиёфаси ҳақида гап кетяпти. Сизга ким қўйибди гапни, ўртоқ Қозимов! Ётоқхонада маст бўлиб бошингизни у девордан, бу деворга уриб юрганингиз етмагандай, тагин ҳамтовофингизни ҳимоя қиласиз! Гапиринг, — деди у зарда билан Ҳикматиллага.

"Якшанба кун ётоқ эшигида турганди-я, — деб ўйлади. Ёдгор қони қайнаб. У ўша куни даладан қайтишганида вестибюль бурчагида ўзларига чақчайиб қараб турган Исқандаровни кўрганидаёқ юраги бир қалқиган эди. — Ёзиб қўйган экан-да дафтарига... Шунга ялинаманми? — У кечаги фароғатли дамларини яна эслади-ю, кўнгли кўтарилди. — Тўпига солиб отиб юбормайдими?!"

Ҳикматилла яна гапга киришган эди, Зойиржоннинг ёнида ўтирган Наргиза ўрнидан туриб кетди. Оппоқ юзи жаҳддан қизариб, тез-тез гапириб ташлади:

— Нега бировнинг гапини бўғасиз! Балки ўша қиз Мирзаевни яхши кўрар? Балки хотин шунинг аламига типирчилаб қолгандир?!

Исқандаров бепарво қўл силтади:

— Қўйсангиз-чи, ўша қизнинг ўрнида сиз бўлсангиз, Мирзаевни яхши кўрармидингиз?

— Сиздан сўраб ўтирмасдим! — деди Наргиза йиғлагудек қизариб.

Исқандаров "ўл бу кунингдан" дегандек, заҳарли жиламайиб қўйди...

— Менга онанинг хатидаги бир гап айниқса таъсир қилди, — деди оширилган стипендия оладиган Нафиса исмли аълочи қиз. — Қирқинчи йиллар комсомолларнинг анъанасини давом эттиряпмизми? Менимча, йўқ. Ҳозир комсомол нима иш қияпти? Мажлис ўтказсак, болалар қочиб кетмасин, деб эшик олдига қоровул қўйгудек бўламиз. Нега? Нега деганда одамлар билан ишлашни билмаймиз. Уч йил бирга ўқибмизу орамизда шундай одам юрганини билмабмиз. — У жиркангандай Ёдгорга қараб қўйди. Кейин Искандаровга ўтирилди. — Бунга сиз ҳам айбдорсиз!

... Нурмат залга хомуш тикилганча:

— Бир шоир айтган экан, — деб гап бошлаган эди, Искандаров жеркиб ташлади:

— Биз аниқ фан одамлармиз. Романтикасиз гапираверинг.

Нурматнинг жаҳли чиқиб кетди шекилли, бақириб берди:

— Қизиқмисиз, ўртоқ Искандаров, гапиртирмасангиз ҳукмингизни чиқариб қўя қолинг. Нега мажлис чақирдингиз?!

Ёдгор зимдан қараб қўйди. Нурмат аччиқланганидан ёноқ суяклари туртиб чиққан юзи қизариб кетган, Искандаров диккайган сочларини силар. Аваз Нурматга диққат билан тикилиб қолган, Маҳмуда Алиевна эса кафтини юзига қўйганича тирсаги билан столга таяниб, ўйчан бир тарзда қўлидаги қоғозга алланималарни чизар эди.

— Бир шоир айтган экан, — деди Нурмат гапини қайтадан бошлаб. — Муҳаббатнинг саройи кенгу, аммо унга иккитадан кўп одам сифмайди. Учинчиси ортиқчалик қилади, деб. Хўп, Мирзаев хотини билан ажрашибди.

— Ташлаб кетибди денг, — деди Искандаров унинг гапини яна бўлиб.

— Ажралишибди! — деди Нурмат шу сўзни атайлаб таъкидлаб. — Орадан уч йил ўтибди. Бошқа бир қизни яхши кўрибди. Хўш, биз нима қиламиз уларнинг юрагидаги чўтга қора косов тикиб? Шуям ишми?!

Искандаров яна луқма ташлади:

— Балки ўзингиз ҳам шунақадирсиз? Қарға қарганинг кўзини чўқимайди.

— Жим тулинг бирпас зағизғонга ўхшаб сайрамай! — деди Нурмат энсаси қотиб.

Тўполон бўлиб кетди. Биров Нурматни айблади, биров Ёдгорни хотинбоз деб атади, яна биров ўзгаларнинг севгисини муҳокама қилишнинг ўзи ахлоқсизлик, деди. Хуллас, ҳеч нимани англаб бўлмай қолди.

Ёдгорнинг боши гувуллар, бозордаги даллоллар ўртасида нархи баҳоланаётган эчкидек бўлиб ўтирганидан афсусланар, нима бўлсаям шу гаплар тезроқ ҳал бўлишини истарди.

Аваз кафедрага чиқиши билан ҳамма жимиб қолди. "Ҳайрият", деб ўйлади Ёдгор унга тикилиб. Аваз ҳам Ёдгорга қаради.

— Мен бу йигитни яхши танийман, — деди у негадир овози титраб. Унинг юзи қизариб кетган, қошлари асабий учиб турарди. — Ўша қизни — Чаросни ҳам танийман. — Аваз залдаги пичир-пичирлар тинишини кутиб, бир оз жим қолди-да, давом этди: — Мирзаев Чароснинг тирноғига ҳам арзимайди.

"Нима?" Ёдгорнинг кўз ўнги қоронғилашди-ю, йиқилиб кетмаслик учун стул ўриндиғини чангаллаб олди. "Наҳотки, Аваз ака шунақа ўйласа? Иш шунчаликка бориб етдими-а?"

— Менинг таклифим шуки, — деди Аваз қатъий оҳангда. — Мирзаевга ўхшаганларга институтда ўрин йўқ.

Ёдгор қалбида чидаб бўлмас оғриқ сезди. "Душманинг отган тош эмас, дўстинг отган пахта ўлдиради", деганлари бежиз эмас экан. Бу гапни айнан Аваз акадан эшитиш айниқса оғир эди. Уйига борганда шунинг учун рўйхуш бермаган экан-да! Бундан чиқди Аваз ака уни Чаросга нолойиқ деб санайди. Бундан чиқди, Ёдгор "иккинчи навли!"

Боши ғувилаб ўтираркан, "комсомол вожаги"нинг дағдағасини элас-элас эшитди.

— Қани, Мирзаев, нима дейсиз? — деди Искандаров митти кўзлари ёниб. — Тулинг ўрнингиздан!

Ёдгор ҳамон ҳушини тўплаб ололмай, аранг кўтарилди. Искандаров саволини яна қайтарди:

— Нима дейсиз?

— Нимани нима дейман? — деди Ёдгор аламдан қисирлаб кетаётган тишларини аранг бир-бирига жипслаштириб.

— Хотинингизни нега ташлаб кетганингизни айтинг.

— Искандаров аччиқ кулди. — Ярашасизми ё институтдан кетасизми, шуни айтинг. Бир бегуноҳ қизни тинч қўясизми-йўқми, шуни гапиринг.

— Нега айтарканман, — деди Ёдгор бўғилиб.

— Комсомолмисиз? Мен сизнинг вожакингизман. Айтинг, ахир, хотинингизни нега ташлаб кетдингиз?

Ёдгор яна бир пас жим турса дод деб юборишини билар, энди унга ҳамма нарса бири бир бўлиб қолган эди. Искандаровга нафрат билан тикилди-ю, ҳайқириб юборди:

— Вожак бўлиш у ёқда турсин, пайғамбар бўлсанг ҳам айтмайман. Билдингми? Менинг ўз юрагим бор, ўз олашим бор! Нима учун унга сени киритар эканман?! Нега энди дардимни бозорга солишим керак экан? — У ҳарчанд уринмасин, овози титраб кетди. — Ана, керак бўлса ўзинг мажлис қилиб, бировни севиш ҳақида қарор чиқаргин-да, шу қарорга биноан уйлангин. Хотинингни ўпаётганигда қарор чиқарганлар тепангда қарсак чалиб турсин. Менга қолса, хотиним билан ярашмайман, Чаросдан ҳам кечмайман, институтдан ҳам кетмайман!

У оёқлари қалтираб жойига ўтириб қолди. Шундай асабий, шундай таранг сукунат чўқдики, ҳозир бир нарса портлашини кутгандек, ҳамма юрагини ҳовучлаб қолди.

— Ҳақорат қилди! — деди Искандаров анчадан кейин тилга кириб. У ранги гезариб ўрнидан туриб кетди. — Нега мени ҳақорат қилдинг, ифлос!

— Ҳа, қанақа бўларкан? — деди Ёдгор унинг митти кўзлари, пирпираб учаётган лабларига қараб.

— Мумкинми, мен... — деди Маҳмуда Алиевна Искандаровга хотиржам қараб.

Искандаров анча гапи бор бўлса ҳам ноилоҳ индамай қолди.

— Анави аёлнинг хати, — Маҳмуда Алиевна бир зум тўхтаб, негадир Авазга қаради. — Мени ўйлантириб қўйди. "Қирқинчи йилларнинг комсомоллари бундай масалаларни бир мажлисдаёқ ҳал қилиб қўйишарди", дебди. — У ўша дамларни эслагандек жимиб қолди. — Мен ҳам қирқинчи йилларнинг комсомолиман. Қирқинчи йилларнинг комсомоллари жанг қилишди. Вайроналар ўрнида шаҳарлар бунёд этишди... Ҳали бир қизча айтди. Ҳозирги комсомоллар ота-оналари анъанасини давом эттирмапти, деди. Менимча, бу унчалик тўғри эмас. Ўша аёл ёзганидек, агар қирқинчи йилларнинг комсомоллари бировларнинг юрагини ковлаштириш билан овора бўлганида бошқа ишлар қолиб кетарди. Агар баъзилари шундай қилган бўлса, қаттиқ адашган экан.

Ёдгор ғувиллаб кетаётган бошини базўр кўтариб қаради. Маҳмуда Алиевна ҳамон ўша сокин овозда гапираб эди.

— Уялмайсизми? — деди у Искандаровга қараб. — Ўз сафдошингизни бировни нега яхши кўрасан, деб сўроқ қилишга уялмайсизми? Шу йигитнинг ўрнига ўзингизни бир қўйиб кўринг.

Искандаров сочини асабий силаганича индамай ўтирарди.

Негадир Ёдгорнинг яна ўпкаси тўлди-ю, дераза томонга ўтирилиб олди.

— Сизлар ёшсизлар, — деди Маҳмуда Алиевна залга қараб. — Куч-ғайратингиз кўп. Эрта-индин лойиҳачи, архитектор бўласизлар. Вақтингиз кўп бўлса, бировнинг юрагини ковлаб ўтиргандан кўра, ана, қурилишга боринг! Тошкентда нима кўп, қурилиш кўп. Ҳаммага иш топилади.

Деразадан тушаётган нур Ёдгорнинг киприклари орасида гунафшаранг ҳалқачалар ҳосил қилиб, пирпирайверди, бошқа гапларни эшитмади. Кеча йиғлаб, кўксига бош қўйган Чарос яна тасаввурида жонланди-ю, лабларини қимтиб, чаккасини чангаллаганча стул суянчигига елкасини ташлади.

Шундан кейин мажлис узоқ чўзилмади.

Ёдгор йўлакка чиққанида гангиб турар, чеккиси келарди. Ҳозиргина уни ёмонлаганлар ҳам энди юзсизларча илжайиб қараётганини кўриб унинг гаши келди.

— Кетдик, — деди Зойиржон Ёдгорни биллагидан тўтиб. — Қўйинг шу гапларни!

...

Васила Назаровна уч кундирки, Чарос билан гаплашмасди. Наинки битта шу қизи деб умрини ўтказса, кўзимнинг оқу қораси деб авайласа, бева боши билан шунчалик ўстирса-ю, у юзига тик қараса? Тагин келиб-келиб, аллақанақа бир қаланғи-қасанғи йигит деб-а! Қайси куни факультет комсомол ташкилотининг секретари Мирзаевнинг масаласини йиғилишда муҳокама қиламиз, деганидан кейин у бир қадар таскин топгандай бўлди-ю, бари бир Чаросни кечиролмади.

"Қариб қолдим... Асабларим қақшайдиган бўлиб қолди..." Кейинги пайтларда шу фикр унинг хаёлига тез-тез келадиган бўлди. Аксига олиб, директор ҳам бир ойдан буён касал. "Семашко"да шифоланяпти. Ҳамма иш унинг зиммасида қолиб, ташвиши яна кўпайди.

Бутун Дилшод, ниҳоят, Дилфуза билан отасини етаклаб, мактабга олиб келди. Васи́ла Назаровна Дилфузани кўрди-ю, беихтиёр ўз қизининг қилмиши яна ёдига тушди. Чарос билан бу қиз ҳаракатида аллақандай ўхшашлик, ҳатто яқинлик бордек туюлиб, ёмон кўриб кетди уни.

Ўқитувчилар хонасининг шифтида тўрт чироқли қандил ёниб турар, олти-етти човли ўқитувчи, ота-оналар кенгашининг уч аъзоси ўртадаги узун стол атрофида турли афозда ўтиришарди.

Дилшод журнал варақлар, рангсиз юзлари бурушган шоп-мўйлов география муаллими столга мункайганча хаёлга толган, бошқа педагоглар ҳам турли иш билан машғулдек кўринишса-да, Васи́ла Назаровнанинг гапларини диққат билан тинглашарди.

Этакроқдаги стулда чийдухоба камзул, мошранг дўппи кийиб олган Ҳайитвой сариқ ўтирар, тарғил мўйловини ўқтин-ўқтин силаб қўярди.

Унинг ёнидаги стулда ота-оналар кенгашининг раиси — телевизорда ҳам бир-икки марта одоб ҳақида суҳбат ўтказган чўққисоқол чол — Қосим ота жойлашган. У яктагининг узун енги билан ёшланаётган кўзларини артганча гоҳ Васи́ла Назаровнага, гоҳ Ҳайитвой сариққа қараб қўярди. Қишлоқ женсоветининг раиси, Васи́ла Назаровнанинг дугонаси ориқ аёл — Ханифа Саломатовна эса унинг гапларини сеҳрлангандек берилиб эшитарди.

Шундоқ эшик олдидаги уч оёқли ёғоч илгич ёнида нимча кийиб олган Дилфуза сочининг учини ўйнаганча оғирлигини бир оёғидан иккинчисига ташлаб турарди. Чамаси, у чарчаган, ўтиргиси келар, аммо ёнидаги стулда ичига бўр солинган ботинка қутиси тургани учун уни олиб ташлаб ўтиришга ботинолмас эди.

— Шундоқ қилиб, ўқимайман деяпти денг? — сўради Васи́ла Назаровна Ҳайитвой акадан.

— Бимийман, мунга нима жин улди, — деди Ҳайитвой ака бир қизига, бир Васи́ла Назаровнага қараб. Кейин носини ташлашга жой излаб аланглади. Бурчақда турган сим саватни кўриб тупуриб келди-да, жойига ўтирди. Кафтининг орқаси билан мўйловига ёпишган нос доналарини артди. — Ишлийман, дейди-да. Пабрикка кираман, дейди. Опасиниям роса гўрига гишт қаладим. Нима қиларди шунга тикишни ўргатиб.

— Балки бисот йиғмоқчидир? — Васи́ла Назаровна Дилфузанинг ўзига адоват билан қараб қўйганини кўриб, гаши келди. Яна Чаросни эслади. — Қизлар молпараст бўлади-ку...

— Биззи жаям унчалик камситманг, опа! — Ҳайитвой сариқ қизариб кетган бўйнини олдинга чўзди. — Жа, ўн олти яшар қизимизга қараб қолган жойимиз йўқ. У ўқийман дейди-ю, мен йўқ дейманми?

— Нега ўқимайди, ўқийди, — деди география ўқитувчиси Дилфузага қараганча бош силкиб.

— Йўқ! — деди Дилфуза ердан кўз узмай.

Ҳамма ўтирганлар ярқ этиб у томонга қарашди.

— Ана! — Ҳайитвой сариқ бошини ликиллатди.

— Балки узатмоқчидирсизлар?! — деди Васи́ла Наза-

ровна қизнинг ўжарлигидан қўзғаган ғазабини базўр бо-
сиб.

Ҳайитвой сариқнинг мўйлови липилаб кетди.

— Ия, яна гапиради-я! — Унинг бўйнидаги томирлари бўртиб чиқди. — Опа деганимга жаям ўзингиздан кето-
вурманг, опа! Биз ўқимаган, оми одам бўлсак ҳам сиздан
аҳмоқроқ эмасдирмиз.

— Бўлмаса нега ўқишни хоҳламайди? — Васида Назаровна қони қайнаб Дилфузага ғазабнок тикилди. — Ўқишга мажбурсан. Нега хоҳламайсан?

Қиз ҳам ўйлаб турган сочини силтаб орқасига ташлади-ю, унинг кўзларига тик қаради.

— Ўзингиз биласиз! Била туриб нега ўзингизни гўллик-ка соласиз?

Ўқитувчилар ҳайрон бўлиб, бир-бирларига қараб қўйишди. Ўқувчи у ёғда турсин, ҳали биронта муаллим ҳам Васида Назаровнага шунчалик кескин гапирмаган эди. Назарида педагоглар ўртасида, қолаверса, бутун қишлоқда обрўси бирдан чилпарчин бўлгандай туюлиб кетди-ю, сак раб ўрнидан тўрди.

— Ўзим билсам, ана, отанг ҳам билиб қўйсин, аҳмоқ! — У тортмани очиб ўша хатни шартта олди-ю, ўқиб берди. "Жонимдан ортиқ кўраман", деган сўзларни айниқса, каттиқ ўқиди. — Энди тушундингизми, Ҳайитвой ака! Сиз узатишни хоҳламасангиз ҳам, балки бу эрга тегишни хоҳлаб қолгандир! Бу ер — мактаб. Мен тарбиянинг бузилишига йўл қўймайман. Ўзини тийиб юрсин.

Ҳамма бир лаҳзалик жимликда музлаб қолди.

— Бу масалани синфдошлари ўртасида муҳокама қилсак, ўртоқлари нима дейди. Ким қўйибди унга...

Васида Назаровна гапини тугата олмади. Ҳайитвой сариқ, учиб ўрнидан турди-ю, бора солиб қизни шундай тарсакилаб юбордики, хона жаранглаб кетди. Дилфузанинг боши вешалкага тегди.

Дилфуза чайқалиб-чайқалиб қадини ростлади. Унинг Васида Назаровнага тикилган кўзлари шишадай қотиб қолган эди.

— Жодугар!

Хонадагилар қизнинг ҳайқириғидан сесканиб кетишди. Йўқ, бу йиғи эмас, нидо ҳам эмас, аллақандай даҳшатли, этни сескантирувчи ваҳшиёна ҳайқириқ эди.

Дилфуза стул устида турган ботинка қутисини Васи́ла Назаровнанинг башарасига отди.

— Жодугар! Мактабингни пишириб е! Мен нима гуноҳ қилдим? Нега шунча одам ўртасида мени шарманда қиласан, жодугар!

У сочлари ёйилган ҳолда кўчага отилди. Қоронғи дераза ортида унинг яна ўша ваҳший ҳайқириғи эшитилди:

— Жодугар!

— Кўрдингизми қизингизни! — деди Васи́ла Назаровна стол устида сочилиб ётган бўрларни чеккага суриб. Унинг жемпери оппоқ бўлиб кетган эди.

Ҳайитвой сариқ эшик олдида талмовсираб турар, чамаси, кетишини ҳам, қолишини ҳам билмасди.

Қосим ота бориб, унинг қўлидан тутди.

— Ёш-да, ёш... Ёшлиқда ҳаммадан ҳам хатолик ўтади. Кичикдан хато, каттадан узр. Қўйинг, ўзингизни босинг.

Дилшод чўнтагидан оппоқ рўмолча олиб, опага узатди. Васи́ла Назаровна жемперини артиб тозалаган бўлди. Ҳайитвой сариқ ҳамон мўйлови учганча тишини гижирлатиб ўтирар, ўқтин-ўқтин Васи́ла Назаровнага қараб қўяр, қўйиб берса уния́м ургудек важоҳати бор эди.

Орага жуда ҳунук сукунат чўқди. Гап гапга қовушавермаганидан кейин, секин туриб тарқалишди.

* * *

Чарос уйда ёлғиз ётарди. Ташқарида шамол гувулар, тол шохлари қарсиллар, дераза ортидан ҳадеб кимлардир гурсиллаб ўтаётгандай бўларди. Ўқтин-ўқтин шамол тиниб қолар, бўғотнинг алақаери қисирлаб кетар, зум ўтмай яна шамол ўкирар, тунука том устидан биров югуриб ўтгандай даранглаб кетар, кетидан яна жимлик чўқарди. Мана шу асабий сукунат айниқса, даҳшатли туюлар, унинг юрагига гулгула соларди.

— Опам ҳам келмадилар! — деди Чарос атайлаб товуш

чиқариб. Овози жимжит хонада жаранглаб эшитилди-ю, ўзи чўчиб кетди. У терлаб кетган, аммо негадир туришга қўрқар, аъзойи бадани карахт бўлиб қолганга ўхшар эди.

Яна шамол гувуллади. Аллақаерда дераза ойналари синиб, жаранглаб кетди. Кейин яна ўша асабни қақшатадиган жимлик чўқди.

Шу пайт эшик ғийқиллаб очилди. Чароснинг назарида уйга биров сездирмай бостириб кираётгандай бўлди-ю, даҳшатдан кўзлари олайиб, сакраб туриб кетди.

Остонада турган онасини кўриб, вужудига илиқлик югурди.

— Овқат ейсизми, опа?

Онаси индамай бош чайқаб қўйди. Афтидан, у чарчаган, тўзонда қолган бўлса керак, кийим-боши чанг, чеҳраси ғамгин эди. Индамай нариги хонага кирди-ю, ечинмасдан ўзини диванга ташлади. Гутурт чақди.

Чарос чироқни ўчираркан, ўртадаги эшикни атайлаб очиб қўйди. Келиб ўрнига ётиши билан бояги қўрқув яна вужудига илондек чирмаша бошлади.

Шамол тагин ҳам қаттиқроқ вишиллади. Тунука том даранглаб кетди. Кейин сукунат чўқди. Нариги хонадан онасининг ух тортгани эшитилди, сигарет чўғи қизарди.

Тўсатдан оппоқ, совуқ нур хонага ёпирилиб кирди-да, Чароснинг вужуди музлаб кетди. "Чақмоқ", деб ўйлади у шифтга тикилганча. Кейин худди бўйнига қилич келиб тушишини кутган одамдек, момақалдиروқни кута бошлади. Бу сониялар шундай асабий, шундай таранг чўзилдики, у бўғилиб кетди. Аммо момақалдироқ гумбурламади. Фақат олис-олисларда "гум" этган товуш эшитилди. Бир лаҳзадан кейин яна чақмоқ чақди. Кетидан момақалдироқ шундай қаттиқ гумбурладики, худди уларнинг томи устида ёрилиб кетгандай бўлди. Том шатир-шутур қила бошлади.

Ховлида ит увиллади. Аввалига бир-икки рингшиб қўйди-да, кейин чўзиб-чўзиб улий бошлади. Нариги хонадан онасининг уф тортгани эшитилди.

— Нима жин тегди унга...

— Опа, қўрқяпман, — деди Чарос овози титраб.

Худди шу пайт дарвоза тақиллагандек, кимдир додлагандек бўлди.

— Эшитяпсизми, опа? — деди Чарос товуши қалтираб.

"Сенга шунақа туюлгандир", деб ўйлади у онаси индамаганидан кейин. Яна момақалдироқ қарсилади. Ит нола чеккандай узоқ улади.

Бир нафасли жимликда эшик яна тақиллади. Кимдир бўғилиб бақирди. Бу сафар Чарос аниқ эшитди.

— Опа! — деди сакраб туриб.

Онаси илдам туриб чироқни ёқди. Олдинма-кейин ҳовлига тушишди. Чароснинг қўйлаги дарров жикқа сув бўлди.

Аллаким дарвозани муштлар, йиғлар, аммо нима деяпганини тушуниб бўлмасди.

— Ким? — икковлари бараварига сўрашди. — Ким бу?!

— Оч! — деди бўғиқ овоз хириллаб. — Оч деяпман.

— Кимсиз ахир?

— Оч, деяпман! — деди келган одам дарвозани тепиб.

— Очинг, опа, очинг! — деди Чарос даҳшатдан оёқлари титраб.

Васила Назаровна занжирни тушириши билан нота-ниш бир эркак отилиб кирди-ю, ёқасига ёпишди.

— Қизимни тўллаб бер, қанжиқ! Тўллаб бер!

Чарос чинқириб унинг билагига осилди. Чақмоқ чақиши билан Ҳайитвой сариқни таниди. Унинг кўзлари олайиб кетган, ҳадеб бир гапни қайтарарди:

— Тўллаб бер! Единг қизимни!

"Феруза! Ферузага бир нима бўлган! — Чарос ўзи билан бирга ўқиган синфдошини эслади. — Нега опам тўлайди? Ўқишни битириб эрга тегиб кетган-ку. — Кейин тўсатдан унинг синглиси Дилфуза ёдига тушди. — Нимадир бўлган, қандайдир офат бўлган!"

Ҳайитвой ака Васи́ла Назаровнани қўйиб юборди-да, бошини муштлай кетди.

— Айрилиб қолдим! Айрилиб қолдим!

Чарос кўчага отилди. У қишлоқ этагида турадиган Ҳайитвой сариқнинг уйини билар, Феруза билан дарс тайёрлашга кўп борган эди. Елдек учиб келаркан, эшик тагида

турган "Тез ёрдам" машинасини кўрди-ю, нафаси бўғзига тикилиб баттар югурди.

Кажавали машинанинг орқа эшиги очиб қўйилган, остонада тўрт-беш хотин-халаж тўпланиб турар, том бурчагига омонат илиб қўйилган лампочка хира нур сочар, тарновдан шовуллаб сув оқар эди.

Чарос яқин келиши билан узук-юлуқ гапларни эшитди.

- Вой, нима қипти?
- Сирка ичибди.
- Войй!

Ичкаридан дилни ларзага солувчи фарёд эшитилди:

— Вой болеем! Онанг ўлсин, болеем! Онагинанг ўлсин, болеем! Боламни еди-я! Боласининг ўлигини устида ўтирмаса розимасме-ен!

Чарос Дилфузанинг ойиси ўз онасини қарғаётганини тўсатдан тушунди-да, юраги сесканиб кетди.

Зум ўтмай ичкаридан иккита хотиннинг қўлига осилиб қолган Дилфузанинг онаси чиқди.

— Онагинанг ўлсин, болеем! — дерди у беҳуш бир тарзда атрофга аланглаб. — Онасининг гўрига тушган, болеем!

Чарос йиғлаб юборди. Хотин ҳушидан кетиб шилқ этиб тушди. Одамлар четланишди. Оқ халат кийган икки киши брезент замбилни лопиллатиб эшиқдан чикиб келишди. Чақмоқ чақди. Чарос олдинга бир эгилди-ю, чақмоқ ёлқинида Дилфузанинг юзини кўриб қолди. Унинг кўзлари ярим очиқ ҳолида қотиб қолган, лаби, ияги, томоғи қонга ўхшаш алақандай қора нарсага беланган эди.

Чарос кафти билан юзини тўсганча ўзини орқага ташлади.

— А-а-а!!! — деди чинқариб. Боши деворга гурсилаб урилиб, ҳўл йўлгага ўтириб қолди.

Машина эшигини беркитишлари билан кўйлақчан, бош яланг бир бола одамлар орасидан отилиб чиқиб, машинанинг орқа филдирагини қучоқлаганча ерга йиқилди.

— Дилфу-уз! Дилфу-уз!

Унинг оқ кўйлаги, тўзиб кетган сочлари дарров лойга

беланди. Одамлар уни тортқилашар, унга сайин бола гилдиракка қаттиқроқ ёпишганча бошини ерга уриб додларди:

— Дилфу-у-з!

Чарос яна йиғлаб юборди. Кейин кўз ўнги қоронғилашиб ҳеч нима кўринмай қолди.

У ўзига келганида машинанинг қизил чироқлари узоқлашиб борар, кимдир унинг қўлтиғидан кўтарар эди. Чарос бошини кўтариб нотаниш хотинни кўрди. Хотин бир қўллаб унинг билагидан тортқилар, иккинчи қўли билан ўзига сув сепарди.

Ичкаридан эса ҳамон ўша фарёд эшитилар, фақат энди овоз бўғилиб, хириллаб қолган эди.

— Онагинанг ўлсин, болеем!

Чарос сув ҳалқоб бўлиб ётган йўлкадан гандираклаб-гандираклаб юриб кетди.

* * *

Бугун бозор бўлгани учун Ёдгор кеч уйғонди. Зойиржон кеча ҳаммомга бораман, деганди. Ўринини тузатиб, кетиб қолибди.

Ёдгор кўзларини ярим юмганча эриниб яна узоқ ётди. Йўлақдан қаттиқчи боланинг овози келди:

— Иссиқ нон, кўк пиёз, ёғлиқ қатик...

Бирпасдан кейин эшик тақиллади.

— Керакмас! — деди Ёдгор ётган жойида қичқириб.

Эшик бир очилиб ёпилди-ю, Ёдгор оқ жемперни кўриб сакраб туриб кетди. "Чарос!"

— Кечирасиз, мен ҳозир... — деди илдам кийинаркан. Шоша-пиша ювиниб эшикни очди.

Чарос нарироқда тескари қараб турар, қўлида газетага ўралган патнисга ўхшаш нарсаси бор эди.

— Келаверинг, — деди у кўйлагининг тугмасини ўтказа туриб.

Чарос ердан кўз узмай келди-да, қўлидаги нарсани унга тутқазди.

Ичкари киришлари билан Ёдгор ҳайрон бўлиб қоғозни очди. Очди-ю, ҳайратдан оғзи очилиб қолди. Бу — ўзи-

нинг расми эди. У қорда йиқилиб ётар, чанғили оёғи кўтарилиб кетган, нарироқда, қор орасида телпаги қорайиб кўринар, узоқда чўққилар чизиги кўзга ташланар эди. Ёдгор расмдаги яна бир нарсани кўриб ҳайрон қолди. Унинг чехраси хушчақчақ қилиб тасвирланган, гўё йиқилиб тушганига хурсанддек кўринарди.

Ёдгор шодон бир туйғудан қалби ларзага келиб жилмайганча Чаросга қаради. Қараши билан бирдан бўшашиб кетди. Чароснинг кўзлари қизариб, қовоғи шишиб кетган, қошини чимирганча, ерга қараб турарди.

— Нима, нима бўлди? — деди Ёдгор кўрқиб. — Нега йиғладингиз?!

Чарос Ёдгорнинг кўксига бошини ташлаганча ўқириб йиғлаб юборди.

— Ўлди... — деди энтикиб. — Дилфуза ўлди...

Ёдгор даҳшатдан қотиб қолган, ҳеч нимага тушунолмас, Чарос эса йиғларди.

1972 йил

УЗУН КЕЧАЛАР

Ёш ёзувчи Марат Азизов нашриёт директоридан ранжиди. Шу йил унинг янги китоби чиқиши керак эди. Директор нашриёт режасидан чиқариб ташлабди. "Қоғоз етишмаяпти", деди у ночор қиёфада.

Марат аввалги китоблари тез тарқаб кетганини билар эди. Ётиғи билан тушунтиришга ҳаракат қилди. Барибир натижа чиқмади. "Вазирга учрашинг, — деди директор. — Буни мен ҳал қилолмайман".

"Одамлар ўқимай, йиғлаб дўконда чанг босиб ётадиган китобларни чиқаришади, — деб ўйлади Марат иккинчи қаватга, вазирликка чиқиб бораркан. — Тағин қоғоз етишмайди дейишади".

У вазирни танимас, аммо ёш ижодкорларни яхши кўришини кўп эшитган эди. "Хотиржам гапиришим керак", деб ўйлади у залворли эшикнинг қуббадор тутқичидан ушлаб тортар экан.

Қабулхона эшигидан юқоригача гулдор пойандоз тўшалган эди. Хонанинг икки четида қатор-қатор стуллар. Дераза тагидаги стол ёнида котиба ўтирарди. У тирсаклари-ни машинка қопқоғига тираганча аллақандай китоб ўқир, зангори дарпарда тутилган деразадан тушаётган қуёш нурида қизғиш ҳиндий рўмоли, қисқа англи атлас кўйлаги ловиллаб ёнарди.

— Мумкинми? — деди Марат ҳамон эшик тутқичини қўйиб юбормай.

Қиз китобдан бош кўтарди-да, негадир жилмайди. Унинг чеҳраси тиниқ, жилмайганида кўзларида алланечук жозибали бир ўт порлаб кетар эди.

— Келинг, — деди у секин.

"Чиройли қиз экан, — деб ўйлади Марат гулдор пойандоздан авайлаб юриб бораркан. — Нимагадир қабулхонада доим чиройли қизлар ишлайди". Шу пайт у қизнинг қўлидаги китобни таниб қолди. Зангори муқовасидан таниди. Бу ўзининг китобчаси, университетни битираётган йили чиққан қиссаси эди. Илгарилари у бировнинг қўлида китобини кўриб қолса ҳаяжондан юраги гурсиллаб кетарди. Йўқ, кейин-кейин кўникиб қолди. Ҳозир ҳам китобга қарамасликка ҳаракат қилиб, ёнбошдаги эшикка имо қилди.

— Домла бормилар?

— Қобил Қодирович шу ердалар, — қиз яна жилмайди. — Аммо бутун қабул йўқ. Чоршанба куни келасиз. Мен рўйхатга ёзиб қўяман. — У китобчани стол чеккасига қўйди-да, қалам-қоғоз олди.

— Фамилиянгиз?

— Азизов.

— Исмингиз?

— Марат.

Қиз ёзишдан тўхтаб, ярқ этиб бир унга, бир китобчага қараб қўйди.

— Қаерда ишлайсиз?

Марат қизнинг шубҳаланаётганини кўриб, жилмайди.

Қиз қошини чимириб, совуққина сўради.

— Касбингиз борми?

— Бор, — деди Марат. Кейин ийманиб айтди. — Ёзувчи... Ёш ёзувчи.

Қиз қаламини стол устига қарс ташлади.

— Ҳазилни ёмон кўраман!

— Мен ҳам... — Марат шартга бурилди-да, пойандоз бўйлаб шахдам-шахдам юриб кетди. Хона ўртасига етганида эшик очилиб, қизгиш сочли сепкилдор қиз бош суқди.

— Ҳилола... — У Маратни кўрди-ю, қизариб кетди. Салом бериб йўл бўшатди.

"Оти Ҳилола экан-да", деб ўйлади Марат. Аммо котиба томонга бурилиб қарамади. Эшикни оҳиста ёпиб, чиқиб кетди.

— Ким у, Замир? — деди Ҳилола ҳозиргина ёпилган эшикка имо қилиб. — Танийсанми?

— Вуй, танимадингми? — Замира хона ўртасида туриб қолган, сепкилдор юзи ҳамон ловилаб ёнар эди. — Марат Азизов шу-да! Курсимизда учрашув бўлганида кўрганман.

— Мен бўлсам... — Ҳилола хижолатдан қизариб китобчани қўлига олди. — Ҳазиллашяпти деб ўйлабман.

— Уришдингми?

— Қаёқдан билай? — деди Ҳилола бўшашиб. — Мен Марат Азизов катта киши бўлса керак, деб юрардим.

— Вой, ҳали уйланмаган-ку. — Замира билафонлик қилиб унинг қўлидаги китобни кўрсатди. — Шу китобда ўзини ёзган-да! У доим ўзининг бошидан ўтганларни ёзади. — Замира бир нафас хаёл суриб турди-да, сўради. — Кимда иши бор экан?

Ҳилола унинг кўзидаги айёр табассумни кўриб, атайлаб бепарво гапирди:

— Қобил Қодировичнинг олдига кирмоқчи экан.

Замира секин уф тортди:

"Мен вазир бўлсам, унинг илтимосига дарров хўп дердим... Чиройли-а?"

Ҳилола ўзининг қизара бошлаганини пайқаб, дераза томонга қараб олди.

— Бор, хонангга чиқ!

Замира қарсак чалиб кулиб юборди.

— Эҳтиёт бўл, Марат Азизовнинг мухлислари кўп.

Ҳилола унга қайрилиб қарамас, аммо шу топда қилаётган тегажаклиги ёқар эди. У китобчани шошилишча варақлар, бир нарсани ўйларди. "Ўзининг бошидан ўтганларни ёзар экан-да". Ҳилола Маратнинг бошқа ҳикояларини ҳам ўқиган, ҳар гал янги кўшиқ эшитгандай роҳат қилиб ҳаяжонланиб ўқиган эди.

"Нега чоршанбада келасиз дедим, — деб ўйлади у дераза ортида оҳиста силкиниб турган сарғиш чинор япроқларидан кўз узмай. — Душанбада ҳам қабул бор эди-ку".

* * *

Чоршанба деган кун Ҳилоланинг хаёлида ҳеч қачон шунчалик кўп чарх урмаган эди. У тонг отиши-ю, кеч киришини ҳеч қачон шунчалик орзиқиб кутмаганди. Ора-чора Замира кириб қолар, худди Ҳилоланинг кўнглидагини билиб тургандай Марат Азизовдан гап очар, ҳар сафар: "Эҳтиёт бўл, ёзувчининг мухлиси кўп бўлади", деб қўяр эди.

Ҳилола парво қилмади. У ёзувчилар гўзалликни яхши кўради, деб кўп эшитган. "Шундоқ экан, бўпти-да, Ҳилола чиройли қиз".

Ўша куни у ўзига оро берди. Сочини чиройли қилиб турмаклади. Янги кофта кийди.

Марат кириб келганида у деразадан сершовкин кўчани томоша қилиб турар эди. Аммо эшикни очган киши худди шу — Марат эканлигини ички бир туйғу билан сездию, бурилиб қаради. Юраги типирчилаб уриб кетганини, юзлари ловиллаб ёнаётганини пайқаб, беихтиёр жилмайди.

— Мумкинми? — Марат худди ўша кундагидек оқ кўйлак, қора шим кийиб олган, эшик тутқичидан ушлаб турарди.

— Келинг, — Ҳилола овозини титраб, салом берди.

Марат бўш стулларга қараб сўради.

— Менинг навбатим келдими?

— Қобил Қодирович чет элга кетдилар, — деди Ҳилола хотиржам гапиришга уриниб. — Ўн беш кунлардан кейин келадилар.

— Майли, ўн беш кундан кейин келаман.

У энди бурилиб кетаётган эди, Ҳилоланинг кўнглида алақандай савол борлигини билиб тўхтади.

— Бир нима сўрамоқчимисиз? — деди қизнинг кўзларига тикилиб. Шу ондаёқ хаёлига яна ўша фикр келди. "Чиройли қиз. Ким билсин, ақли қанақайкин. Кўпинча қизлар ўзининг гўзаллигини пайқаса, ақлини ишлатмай қўяди-ку..."

Ҳилола қизариб-бўзариб тортмадан китобчани олди.

— Шу сизнинг китобингизми?

Марат индамай бош силкиди.

— Қанақа қилиб ёзасиз?

Марат бегараз кулди.

— Стол ёнига ўтириб ёзаверади-да. — Шундай дедию, қизнинг ўзи билан гаплашгиси келиб турганини сезиб, юраги илиқ ҳаяжондан типирчилаб кетди. Ўша — биринчи марта кўрганидан буён бу қизни кўп ўйлаганини, аммо негадир унутишга ҳаракат қилганини эслаб, жилмайди. — Бу ҳам бир касб-да, Ҳилола.

— Барибир тушунолмайман.

— Яхши, — деди Марат унинг кўришгиси келиб турганини сезиб. — Хоҳласангиз бутуноқ тушунтиришга ҳаракат қиламан. Кечқурун соат олтида Анҳор кўприги олдида кўришамиз.

У қизнинг розилигини сўраб ҳам ўтирмади. Бориши аниқлигини билиб, кескин бурилди-да, чиқиб кетди.

* * *

Улар анҳор ёқалаб боришар эди. Сув жимгина оқар, қоп-қора тўлқинлар устида қирғоқдаги чироқлар шодасининг акси силкиниб турарди. Қаердадир трамвайларнинг ҳорғин ноласи эшитилади. Куз ҳавосида кеч очилган гулларнинг ўткир, нозик иси кезади.

— "Сўнган юлдуз шуъласи"да ўзингизни ёзганмисиз?

Марат таққа тўхтади-да, Ҳилоланинг кўзларига тикилди. Неон лампалар нури остида қизнинг чеҳраси бир оз рангсиз, аммо жозибали кўринар эди.

— Ким айтди сизга?

— Ўзим... — Ҳилола ёлғон гапирганидан уялиб, юзини ўгирди-да, секин-секин юриб кетди. — Мен ҳамма ёзувчилар ўзининг бошидан ўтганини ёзади, деб ўйлайман.

— Йўқ! — Марат кескин бош чайқади. — Унақа бўлса кундалик ёзиб қўя қолган маъқул эмасми?

Ҳилола тушунмади.

— Ҳаммасини ичингиздан тўқиб чиқарасизми? Бўлмаса ёзганларингиз ёлғон экан-да.

Марат анчагача индамай борди-да, сўради:

— Ўша китобдаги гапларга ишондингизми, ахир?

Ҳилола ювош бош силкиди.

— Мен Ферузани худди ўзимга ўхшатдим.

— Демак, ёлғон эмас экан-да.

Ҳилола бари бир тушунмади.

— Сиз ёзувчиларга маза! — деди ўйланиб. — Илҳом келганда китоб ёзасизлар. Ҳамма сизларни мақтайди...

— Илҳомнинг ўзи нима? — деди Марат унинг гапини бўлиб.

Ҳилола соддалик билан елкасини учириб қўйди.

— Билмасам... "Илҳом париси", "илҳом гулшани" яна алланималар дейишади-ку. — У ўтирилиб қараб, яна елкасини учирди. Шу топда шунчалик содда, шунчалик яхши кўриниб кетдики, Марат унинг билакларидан маҳкам ушлаганча қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Жим-жит бор устида Маратнинг кулгиси жаранглаб акс-садо берди. Қайсидир чинор шохида мудроққа кетган қушлар "гув" этиб қоронғи осмонга кўтарилди.

— Ҳаммаси мавҳум гап! — деди Марат кулгидан нафаси қайтиб. — Илҳом ҳаммада ҳам бўлади. Илҳом — тез, осон, маза қилиб ишлаш дегани. — Кейин у бирдан жиддийлашди-да, секин кўшиб қўйди. — Гоҳо ойлаб-йиллаб қийналиб, битиролмай юрган ишингизни бир кунда бажариб қўясиз. Шунақа ишлайсизки, ўзингиз ҳам роҳат қиласиз...

Қизғиш чироқ ёниб турган симёғоч тагидаги ҳарракга ўтиришди.

Ҳилола унга зимдан қараб қўйди. Марат оёқларини чапиштириб, тиззасига кафтини қўйганча, индамай ўтирар,

сувга тикилиб ниманидир ўйлар эди. Ҳилола энди бояги гаплардан зерика бошлади. У Маратдан бошқачароқ ўзи ҳам маъносини тушуниб етмаган сирлироқ гап кутар эди.

— Шу ерни жуда яхши кўраман, — деди Марат ўйчан овозда. — Нимагадир тинч, ёлғиз ҳис қилгим келади ўзимни. Шаҳарнинг шовқинидан безиб кетади одам.

Дам олиш куни бизлар пахтага чиқамиз, — деди Ҳилола ишхонадаги янгиликни эслаб.

— Ҳа, куз келди, — деди Марат. — Пушкин айтган маънос ва ўйчан фасл.

Ҳилола кечадан бери ўйлаб юрган саволини эслади.

— Ҳамма ёзувчилар аввал шеър ёзиб, кейин ҳикояга ўтади, дейишади. Сиз ҳам шеър ёзганмисиз?

— Ёзганман. Ҳалиям ёзаман. Ўзим учун.

Ҳилола тушунмади.

— Нега "ўзингиз учун?"

Марат кулди.

— Чунки эълон қилишга ярамайди.

— Унда нега ёзасиз?

— Айтяпман-ку, шунчаки, кўнглимда борини қоғозга тушириш учун.

Ҳилола унинг "ўзи учун" ёзгани шеърини эшиттиси келди.

— Шунақалардан биронтасини ўқиб бера оласизми? Мен учун!

Марат бир зум ўйга толди.

— Бўпти, — деди ниҳоят. — Фақат кулмайсиз. Куз ҳақида шунақа машқим бор эди... — Анча муддат ўйга толиб ўтирди-да, қандайдир паст, шикаста овозда ўқий бошлади.

Самога турналар шогаси

Гоҳида оҳ чекиб ўтарлар.

Самога булутлар ногаси

Гоҳида ёш тўкиб ўтарлар.

Билмадим, бу ненинг талқини,

Боғларда эрта куз салқини...

Аргамчи учмоқда мезонлар,
Дарахтлар тўқмишлар охорин.
Ингранар касалманд хазонлар,
Ёғ этиб ўткинчи баҳорин.
Билмадим, бу ненинг талқини,
Боғларда эрта куз салқини...

Тунларим уйқусиз ва серғаш,
Ҳадиқли тушларни кўрарман.
Ҳар саҳар турарман ва яккаш
Ўзимдан оҳиста сўрарман:
"Билмадим, бу ненинг талқини,
Боғларда эрта куз салқини..."

Марат кўзларини сувга тиккан кўйи ўқийётган сатрлар-да алақандай маъюс оҳанг, кузнинг мунгли манзараси кўриниб турар, Ҳилола хазон шитирлаган боғлар орасида юриб бораётгандек эди.

Марат жимиб қолди.

— Давоми-чи? — сўради Ҳилола.

— Давоми йўқ! — Марат қандайдир синиқ оҳангда кулди. — Айтдим-ку, шоир эмасман, деб. Сўнг негадир бошқа мавзуга ўтди. — Кеча университетда бирга ўқиган ўртоғимдан хат олдим. Қишлоқда ўқитувчилик қилади. Мактаб болаларини далага ҳайдаб ишлатадиган колхоз раисини район газетасида танқид қилган экан, ишдан ҳайдалибди. — Марат чуқур хўрсинди. — Албатта, айб фақат раисда эмас...

Ҳилола унинг эзилиб гапираётганини кўриб, ачинди.

— Дунёда ёмонлар кўп-да... Қўйинг, ўйламанг...

Марат тагин синиқ жилмайди.

— Ёмон одам... Сиз ҳали ёзувчиларга мазза, китоби-ни ёзиб юраверади, дедингиз. Фақат ўзининг дардини ёзган одам ёзувчи эмас. Аввало бошқаларнинг дардини ўйлайди. Ҳатто сиз айтаётган ёмонларни ҳам тушунишга ҳаракат қилади. Ахир туғилганида ҳамма ҳам пок бўлади-ку! Қаламкаш душманидан ҳам дўст ахтаришга уринади.

Ҳилола яна зерика бошлади.

— Кетайлик-а, — деди Марат унинг истагини пайқаб.

Кўприқдан ўтиб кетишаётганида Марат панжарага суяниб тўхтаб қолди.

— Ана сиз! — деди болаларча хушчақчақ оҳангда. Ҳилола муздай темир панжарага кафтини босганча ҳайрон бўлиб сувга қаради.

— Ана, ана, сузиб юрибсиз, — деди Марат сув юзида қалқиб турган ингичка ойни кўрсатиб. — Ўша сизсизда!

Ҳилола, юрагида илиқ туйғулар уйғониб, Маратта меҳр билан қараб қолди. Энди у боягидек ўйчан, вазмин эмас, гўдакдек содда бўлиб қолган эди.

. . .

— Кино ёқдими? — деди Ҳилола елкаси оша бурилиб қараб.

У нафис пуштиранг жемпер кийиб олган, сочини баланд қилиб турмаклаган эди.

Марат йўлкада сочилиб ётган хазонларни шитирлатиб босиб бораркан, орқага қараб қўйди. Санъат саройининг яхлит ойналаридан нур ёғилиб турарди.

— Йўқ, — деди у ўйчан овозда. Кейин яна хазонларни шитирлатиб босиб борди-да, ўша хаёлчан аллозда давом этди. — Бир аёлнинг эридан ажралишини оқлаш учун бутун қишлоқ аҳлини қоп-қорага чиқариш шартмикин?

Ҳилола кулди:

— Агар ўша қишлоқда аёлни тушунадиган одам бўлмаса-чи?

— Наҳотки? — Марат худди касбдошлари билан баҳслашаётгандек қизишиб кетди. — Наҳотки бутун бошли қишлоқ қоп-қора бўлса? Наҳот ўша хотиннинг ўз иззатнафсини ҳимоя қилишга уринаётганини тушунадиган биронта одам топилмаса?

Ҳилола бир нафас жим борди-да, ҳозиргина экранда кўрган воқеалардан яна ҳаяжонланиб кетди.

— Сизнинг "Бир лаҳзалик қувонч" ҳикоянгизда ҳам шунга ўхшаш воқеа тасвирланган эди. Лекин сиз унда хо-

тинни эмас, эрни ҳимоя қилгансиз. — У жилмайиб Маратга қараб қўйди. — Ўша ҳикоянгиз менга ёқмаган.

Марат тўхтаб қолди. Ҳилола ҳам уч-тўрт қадам юриб борди-да, пастак арғувон соясида тўхтади. Марат унинг чехрасини аниқ кўрмаса ҳам, жилмаяётганини билиб турарди.

У бундан уч йил илгари журналда чиққан ҳикоясини эслади. Институтни битирган ўқитувчи қиз курсдошига турмушга чиқади-ю, дала ҳаётининг романтикасига берилиб, эрининг қишлоғига жўнаб кетади. Аммо қишлоқ ҳаётига кўниқолмай эридан ҳам, севгисидан ҳам воз кечиб, шаҳарга қайтиб келади. Ўша пайтлари танқидчилар ҳикоянинг ҳаётий асар эканини айтиб мақташган эди.

— Нимаси ёқмади? — деди Марат имкон борича совуққон гапиришга уриниб. Кейин секин Ҳилолани қўлтигидан олди. У бу қиздан ўзи излаб юрган фазилатни топганига қувонар, Ҳилола ўзининг ижодига қизиқа бошлаганидан шод эди.

— Айтдим-ку, — деди Ҳилола ҳамон жилмайиб. — Сиз эрни ҳимоя қилиб, хотинни қоралагансиз. Эр хотинни ўз ҳукмига бўйсундиришга нима ҳаққи бор? Қишлоқ эрнинг ватани бўлса, шаҳар хотиннинг ватани эмасми?

Марат бошини қуйи солганча бораркан, чуқур хаёлга толди. У ҳикояда эрни ҳам, хотинни ҳам ҳимоя қилмаган, фақат шиорларда ёзиладиган пуч эканини, ҳаёт бўёқлари эканини ёзган эди.

— Ёзувчи холис бўлиши керак, Ҳилола, — деди у хўрсиниб. — Мен ҳеч қачон бировни қоралаб, бировни оқламайман. Турмушда фақат оқ, фақат қора бўёқ бўлади деган гап ёлгон.

— Билмадим, — Ҳилола билагини унинг кафтидан бўшатди. — Ҳарҳолда сиз йигит томонини олгансиз.

Катта-катта ойналаридан нур сочилиб турган трамвай бекатга келиб тўхтади.

— Хайр, — деди Ҳилола Маратнинг қўлини қисиб.

"Ким билсин, — деб ўйлади Марат ёйларида чирсиллатиб чўғ сачратиб кетаётган трамвай кетидан қараб қолар-

кан. — Балки чиндан ҳам тарафгарчилик қилгандирман. Балки ноҳақдирман".

Унинг кўнглини доим тарк этмайдиган бир рашлик, ўз ёзганларидан қоникмаслик туйғуси яна кемира бошлади.

* * *

Улар арғамчи учишарди. Қайиқча борган сайин баландроқ кўтарилиб тушар, Ҳилола қўрқув ичида арғамчининг ён тарафидаги йўғон симларни маҳкам ушлаб олган, юраги гупиллаб урарди. Ҳар сафар қайиқча тепага кўтарилаётганида Маратнинг қорача чехрасини, шабададан пешонасига ёйилиб тушган сочларини, ҳаяжонданми, қувончданми, қисилиб кетган кўзларини кўрар эди. Арғамчи пастлаётганида эса, кўйлагининг этаклари шамолда кўтарилиб кетмаслиги учун энгашиб олишга ҳаракат қиларди.

— Бўлди! — деди у кулги аралаш қийқириб. — Бўлди, Марат ака.

Марат арғамчини янаям қаттиқроқ силкита бошлади, Ҳилоланинг боши айланиб кетди. Пастда навбат кутаётган бир тўда одамлар ҳам, арғамчи юқорилаганида аниқ кўринаётган дарахтларнинг учи, олисда, қуёш ботиб кетган уфқда ёниб турган шафақ ҳам хира бир туманлик ичида айлана бошлади. Унинг кўз ўнгида фақат Маратнинг чехраси қолди.

— Бўлди... — деди у ялиниб. Кейин бир қўлини қўйиб юборди-да, беихтиёр Маратнинг елкасидан ушлаб олди. Маратнинг терлаган сочлари пешонасига текканини сезиб, ҳаяжон билан оҳиста шивирлади.

— Тўхтатинг...

Шу пайт Маратнинг лаблари унинг қулоғи остида секин пичирлади:

— Кўп соғинадиган бўлиб қолдим, Ҳилола.

Ҳилола унга қарамасликка ҳаракат қилиб, яна ялинди.

— Тушайлик...

Арғамчи секинлай бошлади. Ҳилола Маратнинг ўзига ҳамон тикилиб турганини билар, аммо йиқилиб кетишдан қўрқиб, қўлини унинг елкасидан тортиб ололмасди.

Марат бу қизни чиндан ҳам кўп соғинадиган бўлиб қолган эди. Ҳилола унинг қалбидаги совуқ бир бўшлиқни тўлдира бошлаган, у кўпдан буён битмай келаётган ярасига энди малҳам топгандай эди...

Ҳилола пастга тушганидан кейин бир лаҳза оёқлари титраб туриб қолди.

— Ернинг қадри ўтди-а, — деди Марат кулиб. — Доим уни тепкилаб юрамизу бир қадам узилсак, соғиниб қоламиз. Ҳар гал самолётга чиқишим билан шуни ўйлайман. — У бир нафас ўйланиб турди-да, сўради. — Қаёққа борамиз?

Ҳилола елкаларини ўчириб қўйди.

— Анҳорни яхши кўрасиз-ку. — У Маратнинг гапини эслатиб, тегажорлик қилди. — Тинч, ёлғиз ҳис қилгингиз келади ўзингизни...

Уларнинг ҳарракаси банд эди: бир жувон коляскадаги болакайни тебратиб ўтирарди. Излай-излай бир оёғи шундоқ сувга ботиб турган ҳаррак топишди. Ўтиришлари билан Марат яна сувга тикилиб қолди.

Бир оздан кейин уларнинг ёнидан йўғон сочини битта қилиб ўрган қиз баланд пошналарини тақиллатиб ўтиб кетди. Нарирокқа бориб тўхтади-да, улар томонга қараб қўйди.

Марат қизнинг ҳаракатларини кузата бошлади. "Қутган одами келмабди", деб ўйлади у. Қиз уч-тўрт қадам у ёқ-бу ёққа бориб келди-да, туфлисининг ингичка учи билан йўлкада ётган тошни тепди. Тош чилп этиб сувга тушди. Анҳордаги чироқлар маржони чил-чил бўлиб кетди, нурли тасмадай силкина-силкина яна жойига келди. "Ҳикояга яхши деталь" деб ўйлади Марат.

— Яхши қиз эканми?

Марат бурилиб қаради-ю, Ҳилоланинг ўзидан кўз узмай ўтирганини кўрди. Аммо нимани сўраётганини дафъатан тушунмади. Кейин бирдан тушунди-да, бошини сарак-сарак қилди.

— Йўғ-е... Мен бутунлай бошқа нарсани ўйлаётгандим.

— Марат ака, — деди Ҳилола шубҳали оҳангда. —

Институтни битиргунча ҳам ҳеч ким билан юрмаганмисиз?

Марат унинг кўзларида қатъий бир ифода кўрди-ю, қалбининг энг чуқур жойидаги ҳам аламли, ҳам соғинч туйғу яна тугён урди. Ҳа, у яхши кўрган эди. "Сўнган юлдуз шуъласи"да ўзининг ҳам натижасиз муҳаббати тасвир этилганди. Ҳозир ўша сўнган юлдузнинг ёниқ шуъласи яна ярқ этиб кетди.

— Яъни бировни яхши кўрганмисиз, демоқчисизда, — деди у иложи борича хотиржам гапиришга уриниб. — Ҳа, яхши кўрганман!

— Кейин-чи?

Марат Ҳилоланинг овозида совуқ қатъият борлигини сезиб, янаям хотиржамроқ гапирди.

— Кейин узоқлашиб кетганмиз.

— Ундан кейин-чи?

— Ундан кейин яна иккита қизни учратдим. — Марат кулди. — Улар мендек довдирни ёқтиришмади.

Ҳилола бошини қуйи солганча ўтирар, изтироб чекаётгани билиниб турарди.

Марат унинг кўллариini маҳкам ушлади-да, кафтини қаттиқ қисганча ҳаяжондан овози титраб, илтижо қилди.

— Ҳилола, қўйинг... Нима кераги бор шу гапларнинг! — У кафти билан қизнинг иягидан кўтариб, ўзига қаратди. — Ҳилола...

Ҳилола кўзларини чирт юмиб олди. Унинг қалби титраб, ҳозир Марат ўзини ўпишини билар эди. Энди унинг қаршисида ёзувчи Марат Азизов эмас, оддий йигит Марат, мана шу "ғалати бола" қолган эди.

Мактабни битириш кечасида Бахтиёр деган бола Ҳилолани биринчи марта ўпган, тирноғининг учидан пешонасигача ўпиб чиққан, сен бўлмасанг ўзимни ўлдираман, деб йиғлаган эди. Ҳозир у Маратнинг ҳам ёлворишини, йиғлагудек ёлворишини кутарди.

Аммо Марат ўпмади ҳам, ёлвормади ҳам.

Ҳилола секин кўзларини очди-ю, Маратнинг бутунлай бошқа томонга қараб ўтирганини кўриб ҳайрон қолди. Ўн қадамча нарида, қоронғи бурчақда елкалари туртиб чиқ-

қан бир чол ҳассасининг учи билан ариқчага тўлиб қолган хазонларни титкилаб турарди. Марат ҳамон Ҳилоланинг иягидан тутиб турар, аммо чолдан кўз узмас эди. У Ҳилоланинг ўзига қараётганини сезди шекилли, сўради:

— Биласизми, шу чол нимани ўйлаётми?

Ҳилола ижирганиб, бош чайқади.

— Йўқ! Сиз ёзувчисиз. Сиз билинг!

Марат кулди.

— Мен ҳам билолмай қийналяпман-да! Балки хазон бўлган умрини ўйлаётгандир. Балки шу ерда биринчи бор севгилиси билан учрашгандир. Одам умри поёнига етиб қолганини пайқай бошласа қилган хатоларини кўп эслайди-ку...

Ҳилола нохушлик билан юзини ўтирди.

Марат унинг кўнгли чўкканини сезди. Ҳилоланинг кафтини олиб, юзига босди.

— Ҳилола, менга ҳамроҳ керак, кўмакчи керак, — деди ҳаяжон билан. — Баъзан ўзимга ўзим шунчалик хунук, ожиз кўриниб кетаманки!..

Ҳилола унинг юзлари ловиллаб турганини сезди, кафтини тортиб олмади.

* * *

Гоҳо, сутдек ойдин кечалари ҳовли ўртасидаги супадами, чорпоядами ётганингизда бирдан уйғониб кетасиз. Оппоқ нури билан сукунат селини ёғдираётган тўлин ойга тикилсангиз, тўсатдан юрагингиз кўксингизга сиғмай типирлаб кетганини ҳис қиласиз. Қандайдир сеҳрли, нота ниш оламга кириб қолгандек бўласиз.

Марат кўпдан буён ана ўша олам тасавури билан яшар эди. Шу кеча уйғониб кетди-ю, бирдан ўзи кўпдан буён аниқ тасаввур қилолмай юрган оламини кўзгудек равшан кўрди.

Каравотдан сакраб турди-да, қўшни хонага, кўз ҳавосида муздай бўлиб қолган, пастак шифтига қоғоз қоқилган хонага ўтди. Титроқ қўллари билан чироқни ёқди-ю, устига газета тўшалган жажжи стол қаршисига ўтирди. Бир ярим йилдирки, мана шу стол ёнига келишга юраги

бетламай юрар эди. Бир ярим йилдирки, ўша сирли олам хаёлида тунлари уйқусиз кезиб чиқар, аммо унга киролмай азоб чекар эди. Бу — ижод олами эди!

У бу оламга кириш учун Римнинг тенгдоши бўлган Афросиёбни қаричма-қарич кезиб чиқди. Ўрта Осиёда яқингача аниқ фанлар йўқ эди, деган бемаъни даъвони рад этиш дардида бир ярим йил ёнди. Тарихнинг чанг босган сўқмоқларини киприклари билан авайлаб тозалагудек бўлди.

Бир ярим йилдирки, бўлажак китобининг қаҳрамонлари унинг атрофида айланиб юрарди-ю, аммо тутқич бермасди. Мана, бугун улар бирданига ўз оёғи билан Маратнинг қалбига кириб келди. Марат уларнинг чехрасидаги ҳар бир тукигача, кўнглидаги ҳар бир ниятигача аниқ кўра бошлади. Мавҳум бир оламда қочиб юрган қаҳрамонлар энди уни ўз ортида эргаштириб кетди.

Марат шаршарадек оқиб келаётган фикр-туйғуларини тўкиб сола бошлади. Қўллари титраб эгри-бутри ҳарфлар билан ёза кетди.

Энди уни ҳеч ким, ҳеч нима бу азиз оламдан суғуриб ололмайди.

Эшик ғийқиллаб очилганидан кейингина Марат тонг ёришиб қолганини билди. У ҳамон қоғоздан бош кўтармай, кўз қири билан қараб қўйди. Остонада бошига тивит рўмол ўраб олган онаси турар эди.

— Келинг, — деди Марат вазиятни ўзгартирмай.

Она унинг кетинг деган маънода айтганини тушунди. Ўғлининг одатларига аллақачон кўникиб кетган эди. "Ётиб дам ол" демоқчи бўлдию бунақа пайтларда унинг ўжар, инжиқ бўлиб қолишини билгани учун шарпадай силжиб чиқиб кетди.

Онаси бир қўлида чойнак, бир қўлида қанд кўтариб кирганида Марат икки бобни битирган эди. Унинг кўзлари ачишар, кўп чекканидан бўлса керак, юраги санчарди.

* * *

Ҳилола эшиқдан кириб келди-ю, дераза супчасига тирсаги билан таяниб турган Замирани кўриб, қувониб кетди. Қобил Қодирович ҳали ишга келмаган, қабулхона бўш

эди. Ташқарида ҳаво булут бўлгани учун, оқиш қандиллар эрталабдан ёқиб қўйилибди. Замира унинг қаршисига югуриб келди-да, қучоқлаб олди.

— Пальто олдим, — деди сепкилли юзи қувончдан қизариб.

— Вой, бир кўрай!

Замира дераза супачасида ётган ўроғлиқ қоғозни очди.

— Кийиб кўргин, сенга ҳам лойиқ шекилли.

Пальто Ҳилолага лоппа-лойиқ келди. Бу — ўзи қачондан буён орзу қилиб юрган тўқ кул ранг пальто эди.

— Қаёқда бор экан? — деди у ялингудек бўлиб.

Замира сарғиш қошларини учуриб кулди.

— Ҳо-о, ёзувчи акангиз топиб берсин... — У яна тегажаклик қилди. — Топиб бўпти! Қоғоз қоралашдан бошқа нарсани билмайди. Кеча қанақа бўлди? — деди у пальтони қоғозга ўраркан.

Ҳилола ундан сир яширмас, кеча ҳам висолга кетаётганини айтган эди.

— Яхши. — У Маратнинг кечаги гапларини эслаб ширин жилмайди. — Ҳеч тушунолмаيمان бу болани! Бир қарасанг, чолларга ўхшайди, бир қарасанг, ёш болага айланиб қолади.

— Янги ҳикояга қаҳрамон излаётгандир-да, — Замира жилмайиб туриб, уф тортди. — Ўртоғим бечора!.. Кеча сен билан кўришган, бутун бошқаси билан учрашади. Ёзувчининг хотини битта бўлмайди. Институтимизда учрашув бўлганидан кейин ҳам бир қиз Марат Азизовга хат ёзавериб, эси кетган эди.

Илгарилари Ҳилола Замиранинг ҳазилларига парво қилмаса ҳам, бора-бора жаҳли чиқадиған бўлиб қолганди. Ҳозир яна гаши кела бошлади.

— Хат ёзса ёзаверсин! — деди атайлаб бепарво оҳангда. — Менга нима?!

Замира шодон кулганча уни қучоқлаб олди.

— Ростини айтяпман-да, ўртоқжон. Мана! — У сумкасини титкилаб, буклоғлик газета чиқарди. — Ёзувчининг қанақа одамлигини ёзганидан билса бўлади.

Ҳилола газетани бепарво қўлга олди. Бу — универси-

тетнинг кўп тиражлик газетаси эди. Учинчи саҳифада Маратнинг "Изтироб" деган ҳикояси босилибди.

Замира чиқиб кетиши билан Ҳилола ҳикояни шошилиб ўқий бошлади. Бу Маратнинг талабалик даврида ёзган ўртамиёна ҳикояси эди. Ҳикояда севгисига хиёнат қилган йигитнинг изтироблари тасвирланган экан.

Ҳилола ҳикояни ўқидию, кўнглида оғир ғашлик уйғонди. Шу кун у кечгача қандай ишлаганини билмади.

* * *

Марат таҳририятга тушдан кейин келди. Йўлақда муҳаррирга дуч келиб қолди. Муҳаррир совуққина саломлашди-да, ўтиб кетди.

Марат тушунди. "Уч кун ишга келмаганим учун ранжиган". Аммо у парво қилмади. Ҳозир дашном эшитишдан ҳам, ишдан ҳайдалишдан ҳам чўчимасди. Мана, тўрт кундирки, у ўзга бир оламда — ўз асарининг оламида яшайпти. Тўрт кундирки, кеча-кундуз қулоғи остида майин бир куй жаранглаб турибди. Бу куй унга куч бағишлаб, қалбини нурли туйғуларга тўлдириб юборяпти. Бу куй тўхтамагунча у ҳеч нимани тан олмайди!

Кечқурун Марат Ҳилола билан учрашиши кераклигини эслади. Ўша — охириги марта кўришганларида у янги спектаклга тушамиз деб ваъда берган эди.

Марат етиб келганида Ҳилола каттакон ойнаванд афиша олдида турарди. "Худди оққушга ўхшайди" деб ўйлади у Ҳилоланинг қўлини қисаркан. Чиндан ҳам Ҳилола оқ кўйлак, оқ кофта, оқ туфли кийиб олганди.

Марат, Ҳилола ўзининг оёқларига тезгина қараб кўйганини кўрди-ю, беихтиёр шими дазмолланмаганини эслади. "Соқол масаласи ҳам чатоқ бўлса керак", деб ўйлади у.

— Бугун театрга тушмаймиз!

Ҳилоланинг кўнгли бир қалқиб тушди.

— Нега? — деди овози титраб. Ҳилола оилада кенжа қиз бўлганиданми, эрка эди. У кеча, дадасига жанжал қилиб, театрга кийиш учун атайлаб оқ кўйлак олдирган эди.

— Нега? — деди Ҳилола алам билан Маратнинг кўзига тикилиб. Шу топда унинг кўзлари қизариб кетганини, ран-

ги сарғайиб, лабининг икки четида чуқур-чуқур чизиқчалар пайдо бўлганини пайқади.

Марат янги спектакль ҳам Афросиёб тарихи мавзусида эканини эшитганди. У китобини битирмагунча биронта томоша кўрмаслик, биронта китоб ўқимасликка қарор қилган эди. Фикри чалғиб кетишидан кўрқарди.

— Ишим бор, — деди у, "Янги нарса ёзипман" дегиси келмади. "Туғилмаган болага от кўйишнинг нима кераги бор. Ким билсин, балки асар яхши чиқмас". У ёзаётганини бошқалар у ёқда турсин, ўзидан ҳам қизганарди.

— Нима иш? — деди Ҳилола умидсиз оҳангда. У негадир Замиранинг гапларини эслади. "Бугун сен билан кўришади, эртага бошқаси билан..."

— Кетамиз, — Марат уни қўлтиқлаб олди-да, троллейбус бекатига бошлади. — Кейин, — деди жилмайиб. — Кейин айтаман, хўп?

Ҳилола троллейбусга чиқиб кетди. Марат эса ўз оламига йўл олди.

...

Ниҳоят Марат қиссасига нуқта қўйди. Уч ҳафтадан буён вужудини ларзага солиб, кеча-кундузнинг фарқига бормай ишлашга мажбур этган фикру туйғулари ниҳоясига етди. Кўп қаҳрамонлар тақдири ўзи бошда ўйлаганидан ўзгачароқ бўлиб чиқди. Кўп қаҳрамонлар уни қўғирчоқдек ўйнатиб қўйди.

Марат қаттиқ толиққанини, йиғилгудек бўлиб қолганини шундагина пайқади. Аммо руҳи тетик, кайфи чор эди. У яхши асар ёзганини биларди.

Шу кунлар давомида Ҳилола билан ҳам дурустроқ гаплашмаганини, қиз ундан қачондир, негадир ранжиб қолганини туш каби ғира-шира эслади. Вазир қабулига ҳамон кирмаганини, таҳририятнинг биронта ишини қилмаганини энди ўйлай бошлади.

Таҳририятда чиндан ҳам иш тўпланиб қолган экан. Марат боши билан шўнғиб кетди. Хатларни кўздан кечирди. Ёш қаламкашлар билан гаплашди. Кечга яқин Ҳилолага кўнғироқ қилиб, кўришишни илтимос қилди.

У энди плашини кийиб, чиқиб кетаётган эди, кўнғирок жиринглаб қолди.

"Ёш шоирлардан биронтаси шеърининг тақдирини сўраса керак". У бир қўли билан плашининг тутмаларини қадаркан, бошқа қўли билан гўшакни кўтарди.

Қандайдир нотаниш аёл овози уни сўради.

— Мен эшитяпман, — деди Марат охирги тутмани халқадан ўтказаркан.

Гўшак узоқ вақт жимиб қолди-да, йиғи овози эшитилди.

Марат ҳайрон бўлиб жойига ўтириб қолди.

— Кечирасиз, кимсиз? — деди девордаги соатга тезгина қараб олиб. Ўн беш дақиқа қолибди.

— Сиз мени танимайсиз, — нотаниш овоз йиғи аралаш хўрсинди. — Сиз билан маслаҳатли ишим бор.

Марат эртага келинг демоқчи бўлди-ю айтолмади, кўнгли бўлмади.

— Келинг ҳозир, — деди яна соатга қараб, — иккинчи қаватдаман.

Марат гўшакни қўйди-да, чироқни ёқди. "Ҳилола кутиб қоладиган бўлди-да", деб ўйлади кўнгли раш бўлиб.

Бир оздан кейин эшик очилиб, остонада кўҳликкина қиз кўринди. Плашининг елкалари, қўлидаги ёмғирпўши ҳўл эди. "Ёмғир ёғаётган экан, — Маратнинг кўнгидаги гашлик кучайиб кетди. — Ҳилола хафа бўлади-да".

Қиз ичкарига киришга қўрққандек ҳамон остонада турарди.

— Ўтиринг, — деди Марат диванни кўрсатиб.

Қиз диваннинг бир чеккасига омонат ўтирди-да, қизариб кетган кўзлари билан унга қараб қўйди.

— Вақтингизни олдимми?

— Нима бўлди, синглим? — деди Марат плашини ечиб, стул суянчиғига ташларкан. — Нега хафа бўляпсиз?

Қиз унга бир қараб қўйди-ю, яна кўзларида ёш қалқиди.

— Мен сизни яхши биламан. — Қизнинг ўпкаси тўлиб ҳиқиллаб қолди. — Сиз яхши, олижаноб одамсиз.

Марат гапининг давомини кутиб, индамай ўтираверди.

Қиз плашининг чўнтагидан рўмолча олиб, кўз ёшларини артди.

— Бир йигит бор эди. — Қиз юзини дераза томонга буриб олди. — Бир-биримизни яхши кўрардик. Мен дарс тайёрлагани унинг ётоқхонасига бориб турардим... — Қиз жимиб қолди-да, бирдан хўнграб юборди. — У мени алдаб кетди. Армияга кетиб қолди.

Марат тушунди. Кўнглини кемираётган ғашлик бошини сирқиратиб юборди. У кафти билан пешонасини чангаллаганча сўради:

— Энди нима қилмоқчисиз?

Қиз ярқ этиб унга қаради.

— Ўзимни ўлдираман!

— Бўлмаган гап! — Марат қўлини шартта туширди-да, совуққина гапирди. — Ўзини ўлдирадиган одам аввал эълон қилиб, кейин ўлдирмайди.

Қиз аччиқ ҳақиқатни шундоққина кўз ўнгига келтириб қўйган Маратга ҳайрон қараб қолди.

— Онангиз бормилар? — деди Марат бир оз юмшоқ оҳангда.

Қиз асабийлик билан қўл силтади.

— Улар нимани тушунарди? Эски одам... Эрга берамиз деб ётишибди.

"Қачондан буён сен янги одам бўлиб қолдинг! — деб ўйлади Марат гижиниб. — Дуч келган одамга қучоғини очиш янгилигу номусли бўл дейиш эскиликми? Номуснинг қадрини мунча арзонлаштирмаса булар?

У сигаретанинг учини асабий эзгилаб чекди. Марат кўпдан буён шу гапларни ўйлаб юрарди. Мана, яна бир мисол. У ўзини босиб олди. "Бу қиз танбеҳ эшитгани эмас, маслаҳат сўрагани келган-ку".

— Хат ёзаяптими? — деди у хотиржам оҳангда.

— Эрга тегиб кетавер, дебди. — Қиз уф тортди.

— Нега шунақа деб ёзганини биласизми?

Қиз маъюс бош чайқади.

— Сизга ишонмаяпти!

Қиз бунисини ҳеч ўйлаб кўрмаган бўлса керак, киприкларини ҳайрон пирпиратди:

— Нега ишонмайди?

— Сиз ҳар сафар йиғлаб ёзаверманг, — деди Марат унинг саволини эшитмагандек. — Энди сиз қанча ялиниб ёзсангиз, у шунча узоқлашиб кетаверади.

— Нима қилай бўлмаса? — деди қиз ўкинч оҳангида.

— Эртага унинг хатларини олиб келинг, — деди Марат ўрнидан туриб. — Биргалашиб жавоб ёзамиз. Мен айтиб тураман, сиз ёзасиз.

У плашини кийди-да, эшикни очди.

— Келишдикми, эртага ёзамиз.

Қизнинг кўнглида умид чироғи ярқ этиб кетди шекилли, секин шивирлади.

— Раҳмат....

...

Марат симёғоч тагида елкаларини қисиб, ёмғирдан жунжикиб турган Ҳилолани узоқдан кўрди-ю, юраги зириллаб кетди.

"Плаш киймаган экан". У қоп-қора йўлкада ёмғирдан ялтираб ётган чироқ нурларини босиб югуриб борди-да, Ҳилолани билакларидан тутиб ўзига қаратди.

— Кечиринг!

Ҳилола Маратнинг қўлини силтаб ташлади. Унинг сочлари ҳам, пуштиранг жемпери ҳам ивиб кетган, ранги сўлғин эди.

— Кечиринг, — деди Марат яна ялинч оҳангда. Кейин плашини ечиб, Ҳилоланинг елкасига ташлади.

— Қочинг! Уятсиз! — Ҳилола плашни силтаб ташлади. Унинг ҳўл енги Маратнинг юзига шапиллаб урилди.

— Хайр! — Ҳилола кескин бурилди-да, сумкасини силкитганча, қўлмак сувларни сачратиб чопиб кетди.

Марат нариги симёғоч тагида унга етиб олди. Муздай елкаларидан ушлаб, энтикканча шивирлади.

— Тушунсангиз-чи, ахир. Бир қиз билан гаплашдик. Биров ёрдам сўраб турганида ташлаб кетолмайман-ку.

Ҳилола шартта бурилиб қаради. Унинг сўлғин юзидан ёмғирми, қўз ёшими оқиб тушар эди.

— Сизнинг қизларингиз кўп, — деди у овози титраб. — Одамларингиз кўп!

— Бугун шунақа бўлиб қолди-да, нима қилай? — Марат плашини яна унинг елкасига ташлади. Ҳилола тагин силтаб юборди. Плаш лойқа кўлмак сувга тушди.

— Шилқимлик қилманг, — деди Ҳилола йиғи аралаш. — Театрга борганда-чи, кутубхона олдида кўришганимизда-чи, музейга бормоқчи бўлганимизда-чи! — У яна чошиб кетди.

Марат эгилиб плашни олди. Ҳилоланинг қадам товушлари тез узоқлашиб борарди. Шундагина у бу қизни севиб қолганини, қаттиқ севиб қолганини чуқур ҳис этди. Юрагининг бир парчаси узилиб кетаётгандек яна унинг кетидан югурди. Боғ четида етиб олиб қўлидан тутди.

Ёмғир ҳамон шивалаб ёғар, Марат энди плаш лой бўлганини, уни Ҳилолага кийгизиб бўлмаслигини ўйлаб қийналарди.

— Ҳилола, унда, — деди нафаси қисилиб. — Унда мен бир нарсга ёзаётган эдим.

— Нарса ёзаман деб ҳаммадан кеча қолинг. — Ҳилола энди йиғламас, овозида темирдек қатъият бор эди.

— Бошқа иложим йўқ эди, — деди Марат ўйчан.

— Иложим йўқ денг?

Марат унинг титраб турган лабларига қараб бошини қуйи солди.

— Йўқ.

Ҳилола бундай жавобни кутмаган эди. У Маратнинг ялинишини хоҳларди.

— Бўлмаса, — Ҳилола овози қалтираб такрорлади. — Бўлмаса мендан кеча қолинг!

Марат ҳамон бошини қуйи солиб турар, асфальт йўлкага ёпишиб ётган хазонни туфлисининг учи билан эзгилар эди.

— Мен айтгандим, — деди у сокин оҳангда. — Менга дўст керак, ҳамроҳ керак, дегандим...

— Йўқ, айтсангиз-чи, ижодингиз учун мендан кеча қолинг. Ўзингиздан бошқа ҳеч кимни ўйламай қўя қолинг!

Марат унинг кўзларида ғазаб борлигини кўриб, кўнгли

оғриди. Наҳотки у чиндан ҳам фақат ўзини ўйлаётган бўлса?! У шу кунгача бирон марта дурустроқ ўйлаб кўрмаган гапларни Ҳилоладан эшитиб ҳайрон бўлди. Ахир у одамларга ўхшаб башанг кийинишни, зиёфатларга боришни, уй-жой солишни шунчаки майда гаплар деб юрарди-ку. Наҳотки келиб-келиб энг яқин одами бўлиб қолган, қалбининг нурли бир парчасига айланган мана шу қиз унга таъна қилса.

— Айтинг! — деди Ҳилола ҳамон лаблари титраб. Кўзларида совуқ ўт ялтираб кетди.

Шундагина Марат бу қиз уни ҳеч қачон тушуна олмаслигини, ўзи ўйлаганидан кўра каттароқ эътибор талаб қилишини чуқур ҳис этди.

— Ҳилола, — деди қизнинг кўзларига қарамасликка ҳаракат қилиб. — Мен бошқача яшай олмайман, балки иккимиз ҳам адашгандирмиз. Сиз тўғри айтяпсиз. — У би-лаҳза ўйланиб турди-да, маънос жилмайди. — Бир умрлик ташвишимга сизни шерик қилишимнинг нима кераги бор?

У кескин бурилди-да, чироқ нурида ялтираб ётган халқоб устидан сакраб ўтди. Нарироққа бориб қайрилиб қаради. Ҳилола халқоб олдида бошини қуйи солиб турарди.

Марат томоғини аламли бир ўт ёндираётганини пайқад-ию, плаш ушлаган қўлини баланд кўтарди.

— Хайр, — деди овози титраб. — Мендан ранжиманг. — У охириги сўзларини иложи борица хотиржам айтишга ҳаракат қилди. — Бахтли бўлинг, Ҳилола!

Ҳилола у томонга салгина эгилгандек, ишончсиз бир қадам қўйгандек бўлди. Аммо Марат энди қайрилиб қарамади. Илондек ялтираб ётган йўлкадан ўз соясини босганча секин-секин юриб кетди.

Ҳамон ёмғир савалар, дарахтларнинг сарғайган япроқла-ри чироқлар нурида хира йилтиллер эди. Аллақадар хазон тутаётган бўлса керак, аччиқ бир ис димоғини қуйдирарди.

У плашини осилтирганча, кўлмак кечиб борар, боя таҳ-ририятга йиғлаб келган бахти қаро қизнинг аччиқ қисма-тини ўйлар, ўзи эса қаёққа кетаётганини билмас эди.

УМР САВДОСИ

Хуршида ишдан келса, Қумри хола айвон ўртасида чўккалаб олганча кўрпа қавиб ўтирибди. Энкайиб олгани учунми, муштдек гавдаси янаям кичрайиб қолганга ўхшайди. Хуршиданинг онасига раҳми келди. Бечорага қийин. Бир йилдирки, Тўлқинжонни уйлантириш ташвишида. Тўй қилиш осонми? Гоҳ униси етишмайди, гоҳ буниси.

— Бўлди энди, ойи, чарчаб қоласиз, — деди Хуршида сумкасини айвон бурчагидаги стулга қўйиб. — Тўй эртага бошланаётгани йўқ-ку!

Қумри хола бошини кўтарди. Оёқлари увушиб қолган экан, оғриқдан юзи буришиб тиззаларини уқалади.

— Кўнглим ғаш, болам, — деди тўсатдан.

Хуршида тушунмади.

— Нима бўлди?

— Эрталаб борсам, дарвозаси тақа-тақ ёпик. Аввал оқшомдан ётиб олиб, кеч пешингача ухлайди шекилли булар.

Хуршида кулиб юбормаслик учун тескари қаради. Кампири тушмагур-эй! Бундан чиқди хўроз қичқирмасдан қуда бўлмишникига борган. Ўзининг каллаи саҳарлаб боргани билинмайди-ю, айбни қудаларга ағдаряпти. Нуқул юдузи чап келяпти-да шулар билан!

— Қиз бола деган кун ёйилгунча ётмайди, ялпайиб!! — Қумри хола писанда қилди. — Дарвозасининг олди супурилмаган...

Қумри холанинг одати шу. Саҳарлаб туриб олади. Хуршида эсини таниши билан униям шунга ўргатган. "Қиз бола уй жиғадек тахт бўлиши керак, уят бўлади", деб азонлаб ҳовли супуртиради.

— Келиннинг акаси ичаркан. Униям эшитдим! — деди Қумри хола ҳамон ўша тажанг оҳангда. — Отасиниям озги шалоқ, дейишяпти.

Онасининг кейинги гапи Хуршидага ёқмади. Ўзи-ку: "Уйланасанми, йўқми? Танлаганингни айт", деб Тўлқинжонни ҳоли жонига қўймадилар. Охири, Тўлқинжон

ёқтирган қизини айтди. Қумри хола уч-тўрт марта совчиликка бориб "оқ ўраб" келди. Аммо негадир кейин айниб қолди. Гоҳ келинни дангаса дейди, гоҳ қуда холани эзма, дейди. Мана, энди акасининг ичиши баҳона бўлиб турибди.

— Келин ҳам ичарканми, ойи, бир сўрамапсиз-да, — деди Хуршида ачитиб.

Қумри хола ип қатимини шахд билан тортаркан, Хуршидага чақчайиб қаради.

— Таппи-таппидан узоққа тушмайди, билдингми?

— Бизлар ҳам оппоқ эмасмиз-ку, ойи! — деди Хуршида. — Қуда томон суриштирса бизлардан ҳам айб топар. Мана, мен... — У бир зум жим қолди-ю, хаёлига келган гапни қайтармади: — Мениям турмушим бузилган. Улар ҳам суриштириб юргандир. Куёвнинг опаси нега эрдан чиққан, деб. Гапни ковласа гап чиқаверади-да!

Қумри хола тўсатдан мунғайиб қолди.

— Сенинг турмушинг бузилган бўлса... Шу иш шунақа бўлганига... ўзинг сабабчисан... Энди Тўлқиннинг турмуши шунақа бўлмасин, дейман-да, болам.

Онасининг бирдан бўшашиб қолиши, таскин оҳангида гапириши Хуршидага оғир ботди. Душманинг тош билан ургани нимаю, дўстинг пахта отгани нима? Йўқ, онаси таъна қилаётгани йўқ. Ачиниб гапиряпти. Шунақа-ю, барибир қалампирни шакарга ботириб еган билан ширин бўлиб қолмайди-да.

Хуршида силтаб-силтаб игна тортаётган онасига бир зум қараб турди-да, индамай ичкарига кириб кетди. Шу топда у ойиси кетидан мўлтираб қараб қолганини ҳис қилар, ҳис қилган сайин юраги эзиларди.

Қиз бола бўйига етганидан кейин ғалати бўларкан. Ўз уйингда ота-онанг бағрида турасан-у, барибир бу хонадон эртами-индин сенга бегона бўлиб қоладигандек, гўё албатта қандайдир ўзгариш бўлиши шартдек туюлаверади.

Хуршида, айниқса, совчилар келганида буни чуқур ҳис қилар, шунинг учун эшиқдан узун-қисқа бўлиб кириб келаётган хотинларни кўрса, алақандай бегонасираб турарди.

Бора-бора уларни кўrsa ғaши келадиган бўлди. Қумри хола бўлса, совчилар билан очилиб-сочилиб сўрашар, куёв бўлмишни ипидан-игнасиғача суриштирарди. Совчилар кетгандан кейин Хуршидага насихат қиларди:

— Қизлик уй — бозор, болам! Шоҳ ҳам келади, гадо ҳам. Бошингда отанг бўлмаса. Муносиб жойингни топгин, дейман-да, қизим.

Хуршида тутaqиб кетарди:

— Ҳеч қанақа бозор-позорни билмайман, тушундингизми? Менга даллол керакмас.

Шундай дерди-ю, ҳаётида бўладиган ўзгаришни кутиб юрарди. Бу ўзгариш тўртинчи июнь куни бўлди. Шу куни у ўн тўққиз ёшга тўлган эди. Кечқурун ательеда бирга ишлайдиган дугоналарини уйга чақирмоқчи бўлди. Бозорга тушди. Чиллаки, гилос, янги помидор харид қилгунча кун қизиб кетди. Бир қўлида сумка, бир қўлида тўрхалта кўтариб бекатга келди. Аксиға олиб автобус ҳам келавермади. Бир маҳал қизил люкс "Жигули" осойишта силкиниб Хуршидадан хиёл нарироқда тўхтади. Хуршида қўл кўтармагани учун ҳам эътибор бермади. Лекин ўша томондан овоз келди:

— Қаёққа борасиз, синглим?

Бир оздан кейин бояги савол яна қайтарилди:

— Сизга айтяпман.

Шундагина Хуршида бу гап ўзига тегишли эканини билиб, бурилиб қаради. Машинасининг рангига мос — қизил водолазка кийиб олган йигит бир оёғи ичкарида, бир оёғи ерда, шу томонга қараб турарди.

— Қаёққа борасиз? — деди у яна.

Хуршида "собственный" машинага ўтиришни умуман ҳушламасди. Ҳозир ҳам чимирилиб:

— Ҳеч қаёққа! — дедию тескари қараб олди. У моторнинг гувиллашини, машина жўнаб кетишини кутиб турарди. Чиндан ҳам эшик қарсилаб ёпилди. Аммо мотор гурилламади. Бояги йигит унинг рўпарасида пайдо бўлди.

— Қўлингизда юкинғиз кўп экан, — деди Хуршидага жиддий тикилиб.

Хуршида унинг силлиқ таралган сочларига, чимирилиб турган қошига бир лаҳза қарадию кўзини олиб қочди:

— Қанча сўрайсиз?

Йигит кулиб юборди:

— Савоб ҳам керак-ку одамга!

— Унақа бўлса ўтирмайман.

Йигит яна кулиб унинг сумкасига қўл чўзди:

— Бўпти, бензин ҳақини берарсиз.

Хуршида машинанинг паролон ғилоф қопланган орқа ўриндигига ўтираркан, йигит сўради:

— Қаёққа ҳайдай?

— Кўкчага!

Хуршида энди уйга етгунча бир овиз ҳам гапирмасликка аҳд қилди.

Анчагача индамай кетишди. Хуршида йигитнинг рўпа-радаги ойначадан ўзига қараб қўяётганини ҳис қилар, шунинг учун кўчаларни томоша қилиб борар эди.

— Иссиққа қолиб кетибсиз? — деди йигит орқага бурилиб. Хуршида мўйлов қўйган йигитларни ёмон кўрарди. Аммо ҳайдовчининг мўйлови ўзига жуда ярашиб тушганини ичидан тан олди. Индамай кетаверди. — Иссиққа қолиб кетибсиз, дейман? — Йигит яна саволини қайтарди.

— Шундоқ бўлди! Энди отимни сўранг! Қаерда ўқишимни сўранг! Иложи бўлса, йигитим бор-йўғлигини ҳам билиб олинг! — Хуршида бу гапларни шу қадар жаҳл билан бидир-бидир қилиб айтиб ташладики, ўзиям ҳайрон қолди.

Йигит бунақа зарбани кутмаган бўлса керак, анчагача жимиб қолди. Кейин орқасига қарамасдан секингина гапирди:

— Ўзининг туғилган кунида ўзи бозор қилган одамни биринчи кўришим.

Энди Хуршида эсанкираб қолди. Худди унинг юзини яхшироқ кўриб олгиси келгандек олдинга эгилди.

— Сиз... Қаёқдан биласиз? — деди кўзларини пирпиратиб.

— Мен ҳамма нарсани биламан! Телепатман. — Йигит орқасига қараб жилмайди. Шунда Хуршида унинг мўйлови ўзига ярашганини яна бир бор ҳис этди-ю, хаёлига келган фикрдан уялиб, кўзини олиб қочди. — Сиз ҳеч нимани айтмай қўя қолинг, — деди йигит ҳамон жил-

майиб. — Отингизни ҳам, бутун неча ёшга тўлганингизни ҳам, ҳаммасини биламан. Сиз бўлса мени билмайсиз. Шуям инсофданми? Келинг, сиз ҳам мени таниб олинг. Отим — Анвар...

Хуршида қараса гап гап билану машина бошқа ёққа бурилиб кетяпти.

— Кўкча у ёқдамас, — деди у овозини баландлатиб. — Ё йўлни билмайсизми?

— Биламан! Бир минутга!

Зум ўтмай машина пастак, ойнабанд магазин рўпарасида тўхтади. Анвар кўча четидаги цемент ариқчадан ҳатлаб ўтди-да, магазинга кириб кетди. Хуршида ўтираверишини ҳам, тушиб кетишни ҳам билмай турган эди, Анвар ичкаридан бир сават гул кўтариб чиқди. Хуршида шундагина бу гул магазини эканини билди.

Анвар негадир орқа эшикни очиб, саватдаги гулни шундоққина Хуршиданинг оёғи тагига қўйди.

— Нима қияпсиз? — деди Хуршида оёғини нари суриб.

— Туғилган кунингиз билан чин қалбимдан табриклайман. Илоё бахтли бўлинг! — Анвар қўлини шунақа қойилмақом қилиб кўксига қўйдики, Хуршида кулиб юборди:

— Артистмисиз, нима бало?

— Артист бўлсам, жон дердим. Эполмайман. Аспирантман.

Анвар рулга ўтирдию машинани физиллатиб ҳайдаб кетди. Қизик, энди у Хуршидаларнинг кўчасига етгунча бир оғиз ҳам гапирмади. Фақат Хуршиданинг юкларини, саватдаги гулни тушираётганда секингина: "Яхши дам олинглар", деб қўйди.

Хуршида ҳеч қачон туғилган кунини бунчалик хушчақчақ нишонламаган эди. Қизлар билан роса ўйнашди, ярим кечагача хурсандчилик қилишди. У ора-чора негадир Анварни эслаб қўяр, аммо ўша заҳоти уни хаёлидан ҳайдашга уринарди. "Яхши йигит экан. Одамгарчилиги бор экан. Шу билан нима бўпти? Энди қайтиб кўришамизми, йўқми? Кўчада учраган бир одам-да!"

Шунақа деб ўйларди-ю, бари бир кўнглида ноаниқ умидга ўхшаш бир нарса айланаверарди. Кечаси меҳмонларни кузатаётганида худди ўша машина яна келиб қоладигандек беихтиёр атрофга аланглади. Эртасига, индинига, кўчаларда юрганида ҳам қизил "Жигули" кўринса бурилиб қарайдиган бўлди. Орадан бир ҳафтами, ўн кунми ўтди. У энди Анварни ҳаёлидан чиқара бошлаганида яна кўришиб қолишди. Хуршида узоқдан келаётган қизил "Жигули"ни кўрдию негадир юраги жиз этди. Машина унинг рўпарасига келиб тўхтади.

— Ўқишга кетяпсизми? — Анвар ўтирган жойида чўзилиб эшикни очди. Хуршида иккиланиб орқа ўриндиққа ўтираркан, унга қараб қўйди.

— Ўқишга киролмаганман, ишлайман, эътиборингиз учун! — деди таъкидлаб. — Мен тўғримда ҳамма маълумотга эга одам шуниям билмайсизми?

Анвар кулди:

— Очигини айтсам, отингизниям билмайман.

— Қизик бўлди-ку! — Хуршида елка қисди. — Бўлмаса туғилган кунимни қаёқдан билдингиз?

— Кўзингиздан! — Анвар жилмайди... — Қалай, зиёфат яхши ўтдими?

Хуршида индамай бош силкиди.

— Ўша кун сизнинг бахтингиз учун мен ҳам ичдим.

— Ёлғон! — Хуршида қўл силтади.

— Ёлғон гаприсам, ёрилиб ўлай!

Хуршида кулиб юборди.

— Қўйинг, ҳали бола-чақангизга керак бўласиз.

— Шунақами, а? Айта қолинг, сизга жудаям керакманми?

Хуршида гап суюқлашиб кетаётганлигидан гаши келди-ю, аммо шунга яқинроқ мавзу давом этишини барибир хоҳларди. Шунинг учун индамай қўя қолди.

Эртасига Анвар унинг ишдан чиқишини пойлаб турди. ўзининг ишхонасига олиб борди. Кибернетика бўйича илмий иш қилаётган экан. Ҳозирча лабораторияда кичик илмий ходим бўлиб ишларкан. Хуршида алақандай чизмалар, ялтироқ аппаратлар билан тўла нимқоронғи хонага кириб қолди.

— Бизнинг ишимиз суратлар билан боғлиқ, — деб тушунтирди Анвар. — Хоҳласангиз, сизниям суратга тушираман...

Ўша кундан бошлаб у Анварнинг лабораториясига тез-тез бориб турадиган бўлди. Лабораториянинг ярим қоронғилиги ҳам, турли вазиятларда суратга тушиш ҳам энди уни чўчитмас эди.

Уйда бўлса совчилар бозори қайнар, Қумри хола ҳар куни янги гап топиб қўярди. Куёв бўлмишнинг бири завуч эмиш, яна бири "пекарнийда" ишларкан. "Матасикли" бормиш. Тагин биттаси "пераводнийлик" қиларкан. Москвадан гилам олиб келаркан.

... Бир куни Хуршида онасининг рўпарасига ўтириб олди-да, очиқ-ойдин қилиб айтиб қўя қолди:

— Қинғир-қийшиқ совчиларингизга айтиб қўйинг, ойи! Менинг танлаганим бор. Эскилик сарқитидан қачон қутуласиз?

Онаси Хуршида кутгандек сапчиб тушмади. Фақат сўради:

— Ким ўзи у? Қанақа одам?

— Яхши одам. Аспирант. Яқинда олим бўлади. — Онаси бировнинг "матасикли"ни гапиргани учун Хуршида ҳам атайлаб қўшиб қўйди: — Машинаси бор, "Жигули".

Эртасига у уйига совчилар кўп келаётганини гап орасида қистириб қўйди. Анвар одатдагидек масалани кўндаланг қўйди:

— Бўпти, эртагаёқ ЗАГСга ариза топширамыз.

Ҳамма иш кўнгилдагидек кетаётганида Қумри холанинг қайсарлиги тутиб қолди. Иккала оёғини бир этикка тикиб туриб олди.

— Менинг кўчада қолган қизим йўқ! Уйланадиган одам беш-олти марта совчи юборади, одам қўяди. Отини билмасам, зотини билмасам. Йўқ, бўлмайди!

Хуршиданинг бир кулгиси келар, бир жаҳли чиқарди.

— Нимага тушунмайсиз, ойи? Беш марта совчи юбориш деган қонун қаерда ёзилган? Анвар ака Қашқадарёдан келган. Ота-онаси ёшлигида ўлиб кетган экан. Далолнинг нима кераги бор?

— Ота-онаси бўлмаса, қариндош-уруғ бордир, ишхонаси, хўжайинлари бордир. Ўзим бораман.

Хуршида кулди:

— Ишхонасига борганингиз билан нимани тушунардигиз? Кибернетикага ақлингиз етадими? Ўзим минг марта борганман ишхонасига, билдингизми!

Қумри хола барибир бўш келмади:

— Сен эчки эмассанки, дуч келган одамга етаклатиб юборсам. Бўлмайди.

— Балки ҳали қалин ҳам сўрарсиз?

— Таг-тахтини суриштирмай туриб бермайман! Бўлмайди.

Қумри хола бўлмайди, дегани билан тўй тахтаб қолмади. Анварнинг тоғаси бор экан, ўша ўртага тушди. Тўй бошландию Қумри хола зада бўлган қушдек мунғайиб қолди.

Баҳор кунлари ғалати: тўсатдан жала қуядию ер-кўкни шалаббо қилиб юборади. Кетидан ярқ этиб офтоб чиқади. Олам яшнаб кетади. Замину осмон тароватли бир исдан — баҳор исидан маст бўлиб қолади. Хуршиданинг ҳаётида ҳам шундай бўлди. У Анварни бутун вужуди билан севиб қолди. Муҳаббати эвазига бахт қуёши унга жилмайиб боқдию бутун дунё яшнаб кетгандек бўлди. Қизил лентани кўндаланг тақиб олган ЗАГС мудирасининг нутқи, пешонасига қўғирчоқ кўндирилган машинада сайр қилишлар, гул иси май ҳидига қовушган чароғон ресторан... У бахтиёр эди. Бахт деган лаззатли туйғу ҳаётига шунчалик тез кириб келганига баъзан ўзи ҳам ҳайрон қоларди. Назарида онаси ҳам уни тушунгандек эди. Фақат тўйдан кейин Қумри хола Анварнинг Юнусободдаги икки хонали уйига бормади. Умуман бормади. "Зиёни йўқ, ойим шунақа бир ловиллайдилару ўчадилар", деб юпатди Хуршида эрини.

Тўйдан кейин бир ҳафта ўттач, никоҳ сайлига чиқишди. Августнинг ўрталари эди. Бунақа пайтда денгиз янги соғилган сутдек илиқ бўларкан. Бир куни икковлари ойдин кечада чўмилишди. Қизиқ, Хуршида сузган сайин қўлининг учидан сачраган томчилар худди марвариддек

ярақлаб кўринарди. Бундай лаззатли манзарани худди шунақа пайтда денгизда чўмилган одамгина билади. Хуршида қорайиб, янаям ҳусни очилиб қайтди.

Бир куни Анвар ишдан ташвишлироқ қиёфада келди.

— Чамадон тайёрланг, — деди тўсатдан.

— Яна қаёққа борамиз?

— Сиз эмас, мен кетаман. — Анвар энди осойишта тушунтирди. — Илмий ишим бўйича Ленинградга боришим зарур бўлиб қолди. Домла чақирибди.

— Анчагами? — Хуршида бирдан ичи хувилаб қолгандек, эрига термилди.

— Нариди борса, бир ой.

Хуршида кузатиб қўймоқчи эди, Анвар уни аяди. Вокзалга чиқартирмади.

Икки хонали каталақда Хуршида ёлғиз қолди. Ҳовлида, маҳаллада одамнинг ёлғизлиги билинмайди. Аммо секцияда бир кун танҳо қолган киши ёрилиб кетай дейди. Бунақа жойда кўни-қўшнилари нимагадир саломлашишдан нарига ўтмайди. Хуршида уч кунда сиқилиб кетди. Ишга боради деса, Анварнинг гапига кириб бўшаб олган. У ўз уйига борди. Қумри хола ҳалиям жаҳлидан тушмаган экан. Хуршида икки кун турган эди, секингина тушунтирди:

— Узатилган қиз уйга келиб ётиб олмайди. Кўни-қўшнилари ҳалитдан гап қиляпти.

— Бўлмаса юринг бизникига, — деди Хуршида.

— Йўқ, болам. Оғзимга сўз олганман.

Хуршида умрида биринчи марта онасини ёмон кўриб кетди. Она деган ҳам шунчалик бемеҳр бўладими? У уйига келди. Телевизор, билан андармон бўлди. Ҳар кун йилдек чўзилар, аксига Анвардан на хат, на хабар бор эди. Баъзан Дилбар деган ўртоғи келиб турар, аммо унинг ҳам ўз тирикчилиги бор эди. Кундузи ишга боради, кечқурун ўқишга...

Бир оқшом эшик жиринглаб қолди. Хуршида очиб қараса, "сим" рўмол ўраган аёл, дўппи кийган олти-етти ёшлардаги бола турибди. "Қишлоқдан келишибди, — деб ўйлади Хуршида аёлни ялтироқ рўмолига, беўхшовроқ осилиб турган жемперига қараб. — Адашган одамларга ўхшайди".

У ҳамроҳ топилганига қувонгандай беихтиёр ичкарига таклиф қилди.

— Келинлар! — деди йўл бўшатиб.

Аёл дадил ичкарига кирди. Бола шўхгина экан. Бирпасда югуриб бориб магнитофон қулогини бурай бошлади.

— Акбар, тек ўтир! — деди аёл жеркиб. Кейин Хуршидага қаради. — Сиз Хуршидахонсиз-а?

Хуршида ҳайрон бўлди.

— Мен сизни танимайроқ турибман, — деди ийманиб.

— Таниб қоларсиз. — Аёл хотиржамлик билан жемперини ечиб стул суянчигига ташлади. Унинг беписандлиги, киноя қилиб гапириши Хуршиданинг гашига тегди. "Ким ўзи бу? Нимага олифтагарчилик қилади?".

— Кимсиз ўзи? — деди у қошини чимириб.

— Кетдими? — Аёл негадир илжайди. — Анча бўлди-ми?

— Ким кетади?

— Узум обкетдими, тарвузми?

Хуршида шахд билан ўрнидан туриб кетди.

— Менга қаранг! — деди таҳдид билан. — Майнавозчиликни йиғиштиринг! Кимсиз ўзи?

Аёл ўғлига қараб қандайдир нотабийй, асабий қийқириб кулди:

— Даданг Сибирга кетибди, ўғлим. Узум обкетибди. Шу ерда кутиб ўтирсанг, сенга велосипед олиб келади.

Болакай кўзларини катта-катта очиб онасига тикилди:

— Қачон, буви, қачон?

— Унисини манави аячангдан сўрайсан! — деб аёл Хуршидани кўрсатди. Яна ўша ғайритабийй оҳангда кулди. — Қачон қайтаман деган Акбарнинг дадаси?

Хуршида ниманидир тушунгандек бўлдию ичида бир нарса узилиб кетди. Бемадор бир ҳолатда эшикка суяниб қолди.

Аёл тантана қилгандек яна қийқириб кулди.

— Сизниям машинасига ўтқазиб, қўлга туширдими? Сизгаям аспирантман, дедими? Сизниям тўй бўлмасидан "ишингизни тўғрилаб" қўйдими? "Ҳеч кимим йўқ, етимман", дегандир? Бир ой ичида тўй қилдими? "Свадебний

путешествия"га олиб боргандир, ҳойнаҳой? Энди илмий иш билан Ленинградга кетган бўлса керак.

Аёл ҳар гапи билан Хуршидага бир тарсаки тушираётгандек бўлар, бундан роҳатлангандек ваҳшийларча қий-қириб кулар эди:

— Ленинградда пишириб қўйгани йўқ! Новосибирскка кетган. Узум обкетган.

Хуршида бошидан ҳуши учиб бораётганини ҳис қилиб турар, юраги гурсиллаб урар эди.

— Ёлғон! — У ер тепиниб чинқириб юборди. — Ёлғон! Ёлғон!

Кейинги дақиқада у ваҳшийларча кулаётган хотинга ташланди. Бошидаги "сим" рўмолига чанг солди. Аммо шу он изтиробга тўла бир чинқириқ янградию Хуршиданинг қўллари ҳавода муаллақ қотиб қолди.

— Буви! Бувижон! — Боядан бери магнитофон олдида ўралашиб юрган болакай ўқдек отилиб келиб онасига ёпишди. Шундагина Хуршида аёлни кўзларидан оқиб тушаётган ёшни кўрди. Аёл негадир каловланиб ўрнидан турди. Бир қўли билан боланинг бошини силай бошлади, бир қўли билан Хуршиданинг елкасидан кучди.

— Пешонанг шўр экан, синглим! Кўзингга қарасанг бўлмасмиди? — Шундай дедию елкалари силкиниб йиғлаб юборди.

Ўша кеча тун бўйи икки "кундош" ҳасратлашиб чиқишди. Бола ухлаб қолган, уй нимқоронғи, аёлни овози рамгин, аммо ўктам эди. У асли андижонлик экан. Техникумда ўқиб юрганда Анварнинг қўлига тушибди. Эс-ҳушини йиғиб олгунча, Анварнинг иккинчи хотинига айланиб қолибди.

— Сиз учинчисисиз! — деди у қандайдир киноясиз оҳангда. — Хоразмда ҳам хотини бор. Аммо ишни пишиқ қилади. Законний ажрашади.

Хуршида ич-ичидан тошиб келаётган йиғини аранг босиб ётарди. "Законний" ажрашганининг нима фойдаси бор? Бу билан дарди енгиллашармиди?

Анвар ҳеч қанақа олим эмас, сураткаш экан. Гоҳ у, гоҳ бу институт лабораториясида сураткаш бўлиб ишлаб юрар-

кан. Кузда аллақандай шериклари билан Сибирь шаҳарларига бориб узум сотаркан. Манави кооператив уйлару машиналар, ресторанлару денгиз саёҳатлари шундан экан. Хуршида бу гапларнинг туш бўлиб қолишини жуда хоҳларди. Қани энди тўхтовсиз гапираётган мана шу хотин ҳам, диванда пишиллаб ухлаётган анави бола ҳам туш бўлса. Туш бўлсаю у уйғониб кетса. Йўқ, туш бунақа бўлмайди!

— Балки, бирон нарса тама қилиб келди, дерсиз. Йўқ, ҳеч нима керакмас. Тошкентда қариндошларимиз бор. Шуларникига келувдим. Бу гапларни эшитиб қолиб, сизни огоҳлантириб қўйгим келди. Агар яхши кўрсангиз, маҳкам ушланг. Анвар туллак йигит.

... Она-бола зинадан тушиб кетаётганида Хуршида бирдан уйга югурди. Кеча болакай ўйнаган японча магнетофонни столдан юлқиб олди-да, зиналардан чопиб тушди.

— Ма, Акбар! — деди болага тутқазиб. — Барибир шу... сеники.

Кундоши қаршилиқ қилган эди, қўймади.

— Барибир менга керакмас. Энди керакмас.

Ловиллаб турган гулханга сув сепилса нима бўлади? Аччиқ, бўғувчан ҳовур кўтариладими? Ҳозир шундай бўлди. Хуршиданинг ловиллаб турган муҳаббатига сув сепилди. У ўзининг аччиқ ҳовурига ўзи бўғилиб қолди. Нима қилди у? Нима қилиб қўйди? Ширин гапларига учдими? Мўйловигами? Бир сават гулигами? Машинасигами? Балки жарақ-жарақ пулларига учгандир. Нимасига учди? Ҳаммасига! Машинасида катайса қилиш ёқармиди? Ёқарди. Жудаям ёқарди. Ресторанларга кириш, денгизга бориб чўмилиш, қоронғи лабораторияга кириб ўпишиш ёқармиди? Ёқарди. Ўзи-ку сураткашни аспирантдан, чайқовчини олимдан ажратолмас экан, нега суриштирмади? Нега онаси суриштираман деса, бир чеккага йиғиштириб қўйди? Эскилик сарқити, деб тўйга ҳам чандон аралаштирмади. Эскилик сарқити эмиш! Сарқит ким?! Ойисими, ўзимми?! Ойисининг кўнгли бир нарсани сезгардирки, оёқ тираб туриб олгандир.

У Анвар келса нима қилишини билмас эди. Албатта, бўйнига олмайди. Уйланганини ҳам, боласи борлигинини

ҳам айтмайди. Ана ўшанда боплайди. Шунақа бопласинки, эркак бўлганига минг пушаймон қилсин.

Қизик, Анвар ҳеч нимадан бўйин товламади.

— Нима қипти? Аввалги хотинларим билан законний ажрашганман. Узум масаласи... Нима, мен ўғирлик қила-япманми? Одамларнинг хожатини чиқараяпман. Буям савобли иш... Илмий иш ҳам бўпқолар. Бирон мирзақуруқ домлага "қуруғидан" чўзсам, уч ойда номзодлик диссертациясини ёзиб беради.

— Нега мени алдадингиз? — деди Хуршида аламдан тўлганиб.

— Қизик экансиз, тўйни тезлаштиринг, деган менми, сизми?

Хуршида алам ичида уни тарсакилаб юборди, Анвар бир ранги ўчди-ю, индамади.

— Бўлдимиз? — деди кулишга ҳаракат қилиб. — Аламингиздан чиқдингизми энди?

Хуршида бу одам билан ўрталарида каттакон жарлик пайдо бўлганини ҳис қилди. Бу жарлик икковларини икки соҳилга улоқтириб ташлади. Ким билсин, балки илгари ҳам жарлик бўлгандир-у Хуршида кўрлик қилиб нариги соҳилга қадам босгандир.

... Айвон томондан Қумри холанинг товуши келди.

— Тўлқинжоннинг тўйи юришиб қолди, овсинжон! Шунақа-ю, кўнглим ғашроқ. Келиннинг акаси ичаркан. Отасиниям оғзи шалоқроқ дейишади.

— Синанг, ўргилай, обдан синанг. Қуш уясида кўрганини қилади. Кейин куйиб алангасига исиниб ўтирманг, овсинпошша!

ОҚ БУЛУТ, ОППОҚ БУЛУТ

Бағий асар ҳам тирик инсон каби туғилади. Унинг ҳам қисмати бўлади... Бу ҳикоянинг тарихи қизиқ. У бундан салкам қирқ йил аввал ёзилган. Аммо кейинчалик эълон қилинган китобларга киритилмаган. Сабаби шуки, кўп ўтмай яратилган "Икки эшик ораси" романида ҳам шунга ўхшаш тасвир бор: икки йигитчанинг жонини гаровга қўйиб сувга калла ташлаши манзараси. Ёзувчи ўзини ўзи так-рорлашга ҳаққи йўқ. Лекин бу ҳикоядаги "ечим", хулоса бутунлай бошқача. Асар бугунги китобхонни ҳам ҳаяжонга солиши, ҳаёт ва муҳаббат деган сеҳрли нарса ҳақида ўйлашга ундашига умид қиламан.

Муаллиф

Самолёт ёмғирдан қорайиб ётган бетон йўлкадан шиддат билан югургилаб борди-да, бирдан муаллақ тўхтаб қолгандек бўлди. Ёмғир томчилари муттасил чизик тортаётган иллюминатор ойнасидан ташқарига қарадим. Самолёт қиялаб учиб борар, ердаги улкан резервуарлар, аэропортнинг йўлаклари липиллаб ортда қолар, олисда эса қорайиб турган ўрмон кўзга ташланар эди.

Зум ўтмай атрофни қуюқ туман ўраб олгандек бўлди. Бунақа пайтда самолёт силкиनावериб одамни безор қиладди. Ўзимни чалғитиш учун боя аэропортда олган газетани яна кўздан кечира бошладим. Аммо уни ўша ернинг ўзидаёқ ўқиб бўлгандим. Шунинг учун ҳафсаласизлик билан суянчиққа бошимни қўйиб, кўзимни юмдим. Билмадим, қанча фурсат ўтди, бир маҳал ёнбош томондан аёл кишининг овози келди:

— Газетангизни кўриб берсам майлими?

Ёнимга келиб ўтирган аёлга эътибор бермаган эканман. Бурилиб қарадим. Қарадиму, эсанкираб қолдим.

— Дилафрўзмисиз? Нима қилиб юрибсиз бу ерда?

У қуралай кўзларини сузиб, қандайдир босиқ, аммо ўктам овозда кулди.

— Нима, самолётда сиздан бошқа одам учмаслиги керакми?

— Йўғ-е, мен... шунчаки, сизни бунақа вазиятда учратаман деб ҳеч ўйламагандим.

Дилафрўз тагин ўша, ўзининг гўзаллигини биладиган аёлларга хос босиқ, хиёл эрқароқ овозда кулиб қўйди.

— Дуруст, танидингиз... Мен қариб қолган бўлсам керак, деб қўрқувдим... — У бир зум ўйга толди-да, яна кулимсиради. — Кўришмаганимизга ҳам ўн саккиз йил бўпти.

Мен унга энди яқиндан, синчиклаб қарадим. Дилафрўз чиндан ҳам анча ўзгарган, тўлишиб, қандайдир виқорли аёлларга ўхшаб қолганди. Фақат кўзлари, кулганида ич-ичидан ёниб кетадиган қуралай кўзлари, ўзининг малоҳатига ишонган аёлларга хос хотиржам кулгуси ўша-ўша эди. Ҳозир унга шуни айтишим кераклигини билардим. Аммо оғзимдан бошқа гап чиқиб кетди:

— Мен сизни тушимда кўриб тураман. Ҳалиям...

Ҳа, мен уни ҳануз тушларимда кўриб туришим рост эди. Мен Дилафрўзни ҳар гал бир хил туш кўраман. У оппоқ кўйлақда бирдан пайдо бўлиб қолади. Қуралай кўзларида ўт ёниб, алланималарни гапиради, кулади... Кейин тўсатдан ғойиб бўлади.

Ўшада, ўнинчи синфда ўқиб юрганимизда у кунора тушимга кириб чиқарди. Сочлари чиройли турмакланган, оппоқ кўйлақда, кўзларида табассум... Бутун мактабда энг чиройли қиз шу — Дилафрўз эди. У бошқа мактабдан ўтган "янги" қиз бўлгани учунми, бир-бирини сенсираб гаплашадиган синфдошларнинг ҳаммаси уни сизлаб чақиради. Дилафрўз дарснинг биринчи кунини оппоқ кўйлақ кийиб, эшикдан кириб келганидаёқ уни севиб қолдим. Кечалари уйқута кетиш олдидан Худодан ёлғиз бир нарсани тилар эдим. Уни туш кўрсам, тушимда ақалли бир марта қўлидан тутсам... Эрталаб дарсга борганда, ўзини кўрганда эса ундан қочишга уринар, худди аразлаган одамдек узоқроқдан ўтишга ҳаракат қилардим. Назаримда, Дилафрўз осмон-фалақдан, оппоқ булутлар орасида сузиб юрган афсонавий малакка ўхшар, унга гапириш, тикилиб қараш гуноҳ эди мен учун.

Очиғини айтганда, синфимиздаги болаларнинг кўпи ошиқ эди унга.

Ҳатто Абжал деган "атаман"имиз ҳам Дилафрўзнинг шарпасини сезиши билан мулойим тортиб қоларди. Асли исми Абдужалил бўлса ҳам феъли ёмонлигидан Абжал деб лақаб олган бу бола қўпол, тўнкамижоз эди. Аммо бутун синф ундан ҳайиқар, аллақандай безорилар тўдасига қўшилиб юришини билардик. Абжал билан фақат битта бола — тулкидек устомон Умар ошначилик қилар, иккови доим бирга юришар, шунинг учун болалар унга "Дум" деб лақаб қўйишган эди.

Муҳаббат одамни чалғитади, дейишади. Ишонмайман. Муҳаббат одамга мислсиз куч-қудрат бағишлар экан. Ўша йили шу қадар яхши ўқий бошладимки, авваллари уч олса ҳам куюнмайдиган, беш олса ҳам суюнмайдиган мендек бепарвонинг бунчалик билағон бўлиб қолганига ўқитувчилар ҳам, уйда акаларим ҳам ҳайрон эди. Мен бўлсам, дарсда қойилмақом қилиб жавоб бераётганимда беш олишни эмас, Дилафўзни қойил қолдиришни ўйлардим.

Битириш имтиҳонлари чўзилгандан чўзилиб, ҳаммамизнинг силламизни қуритиб юборди. Болалар мияси ачиб кетганидан нолир, бу азоблардан тезроқ қутулишни тилар, мен бўлсам, имтиҳонлар янаям чўзилишини ич-ичимдан орзу қилардим. Мактабни битирсак, Дилафрўз билан бир умр видолашадигандек...

Эсимда, ўша куни кимё фани имтиҳонидан бир кун аввал йиғилдик. Негадир ўқитувчимиз келмади. Кўпчилик тарқалиб кетди. Саратон иссиғидан қизиб кетган, бўр иси анқиб турган синфда ўн чоғли бола қолдик.

— Яқинда имтиҳонлар тамом! — деди болалардан бири орзумандлик билан. — Кейин ҳаммамиз ҳар қаёққа "хушт!"

Парта устига миниб ўтирган Абжал дўриллаб кулди.

— Биз қаёққа кетсак ҳам Дилафрўзни обкетамиз! — Бу гапни у шунчалик беписандлик билан айтдики, ўрнимдан сакраб туриб кетдим.

— Нима-а? — дедим чўзиб. — Сен...

"Олиб кетасанми?" дейишга тилим бормади. Олиб кетиш у ёқда турсин, Дилафрўз мана шу Абжалнинг

ёнига келишини тасаввур қилишнинг ўзи даҳшат эди мен учун.

Абжал боягидан ҳам беписандроқ оҳангда кулди.

— Ие, сен нега жириллайсан? Эшитиб қўй! Мен Дилафрўзхонни...

У ёғи қандоқ бўлганини билмайман. Бир маҳал иккала-миз полда думалашиб айлана бошладик. Абжал сочимдан чангаллаб туриб бошимни уч-тўрт ерга урган эди, кўз ўнгим қоронғилашди-ю, ҳеч нима кўринмай қолди. Ўзимга келганимда Низом деган ўртоғим суяб ўтирарди. Амаллаб ўрнимдан турдим. Оғзим негадир шўртанг эди. Кафтим билан артган эдим, қўлим қон бўлди. Абжал йўл-йўл кўйлагининг йиртилган ёқасини гижимлаганича кимёвий формулалар ёзилган тахта олдида турар, ҳансираб нафас оларди.

— Агар яна битта гапирсанг, ё сен ўласан, ё мен! — Бу гапни шу қадар ишонч билан айтдимки, атрофни ўраб турган болаларнинг нафаси ичига тушиб кетди.

— Унақа бўлса бир ёқлик қилиш керак бу масалани. — Боядан бери охирги партада ўтирган "Дум" секин-секин юриб яқин келди. Қувлик билан ҳаммага бир-бир қараб чиқди-да, елкасини учуриб давом этди. — Дилафрўзни Абжал яхши кўришидан хабарим бор эди. Энди Эргаш ёндан чиққан ёнқозиқ бўлиб қолди. — У менга имо қилди. — Йигитчасига бирон чора топиш керак энди.

Низом ранги ўчиб, унинг олдида бостириб борди.

— Гапни айлантирма, "Дум"! Нима демоқчисан?

— Бирон нарсадан гаров ўйнашсин, ора очик бўлади-қўяди!

— Масалан?

— Масалан... — "Дум" мушкул муаммо қаршисида қолгандек пешонасини тириштирди. — Масалан, Бўрижарга калла ташлашдан. Ким омон чиқса...

— Думингни ликилатма, Дум! — Низом нафрат билан ундан юзини ўтирди. — Эргаш яхши сузолмаслигини биллиб, жўртгага айтяпсан.

Мен кафтим билан оғзимни артганча уларнинг баҳсини бепарво эшитиб турардим. Гўё бу гапларнинг менга мутлақо алоқаси йўқдек. Фақат "Бўрижар!" дейишганида

бултур бир синфдошимиз темир йўл кўпригидан калла ташлаб, сувдан чиқмагани эсимга тушди. Унинг жасадини бир ҳафтадан кейин аллақайси тўғондан топиб келишган эди.

— Хўш, нима бўпти? Гаровни эркак киши ўйнайди. — "Дум" ҳар эҳтимолга қарши Абжалнинг яқинроғига бориб, овозини баландлатди. — Йигит деган дўппи тор келганида "вийт" деб қочмайди.

Секин ўрнимдан турдим.

— Кетдик.

Низомнинг ранги қув ўчиб кетди.

— Жиннимисан! Вей, аҳмоқ бўлдингми?

— Ҳозирмас, — деди Абжал ҳамон кўйлагининг йиртигини яғжимларкан. — Эртага соат ўнда, кўприк устида.

"Дум" қўли билан Низомга имо қилди:

— Низом сенинг секундантинг бўлади. Мен Абжалга секундантлик қиламан.

Ўша оқшом ярим кечагача хаёлан Дилафрўз билан гаплашиб ётдим. Қани энди бир марта кўрсам, охирги марта кўриб қолсам... Йўқ, у олисда эди. Оқ, оппоқ булутлар устида эди. Аксига олиб, ўша куни ақалли тушимга ҳам кирмади.

Эрталаб карахт бўлиб уйғондим. Бошим лўқиллаб оғрир, негадир худди йиғлаган одамдек кўзим ачишарди.

Кўчага чиқсам, дарвоза олдида Низом турибди.

— Борма! — деди қўл силтаб. — Биласан-ку, Абжал бандит! Тегирмонга тушса бутун чиқади. Нима, жонингдан тўйдингми?

Кўнглимнинг бир чеккасида Низом тўғри айтаётганини билиб турардим. Аммо ўзим ҳам тушуниб етмаган қандайдир қайсар туйғу нуқул олға итарарди. Қайтага яхши эмасми? Сен ўлиб кетасан, Дилафрўз ҳаммасини эшитиб, зор-зор йиғлайди... Сени севмаганига, қадрингга етмаганига пушаймон бўлади. Абжалдан бир умр нафратланиб юради.

— Менга қара, Низом, — дедим совуққонлик билан. — Қўрқаётган бўлсанг бормай қўя қол, менга секундантнинг кераги йўқ.

Низом бора-боргунча мени ҳам, Абжални ҳам, "ҳамма ғалвани бошлаган" ўша "Дум"ни ҳам сўкиб борди. Менга бу гаплар таъсир қилмас, ҳаёлим бошқа ёқда эди. Дилафрўз қаёқдайкин ҳозир? Нима қилаётганин?

Кўприк устига етиб келганимизда ҳеч ким йўқ эди. Кун эрталабдан қизиб кетган. Ялтираб ётган темир йўл изиданми, қорамоёга беланган шпалларданми, чучмал ҳид анқиб, нафасни олгудек бўларди. Кўприк четига ўрна-тилган лиқилдоқ панжарага суяниб пастга қарадим. Юқорида ёйилиб оқаётган сув шу ерга — темир йўл ости-га келганида кескин тораяр, икки чети бетонлаб қўйилган ўзандан шиддат билан оқиб ўтиб, нариги томондан оти-либ чиқиб кетар эди. Шунинг учун бўлса керак, юқори-дан сарғайиб келаётган сув нариги томондан кўпикла-ниб, оппоқ оқариб чиқарди. Жарнинг у юзида сап-сариқ қамишзор кўзга ташланар, янаям нарироқда ботқоқлик қорайиб кўринарди. Терак бўйи пастликда аждардек ви-шилаётган Бўрижарга қарашим билан юрагим орқага тортиб кетди.

— Қалай, юрагинг пўкиллаб қолмадими?

Дўриллаган овоз эгасини таниб, бурилиб қарадим. Аб-жал бир қўлида "портвейн" шишаси, бир қўлини белига тираганча кинояли илжайиб турарди. Нарироқда эса Ни-зом билан "Дум" юзма-юз туришар, Низом қўлини пах-са қилиб, жаҳл билан алланималарни тушунтирар эди.

— Кетар жафосида отиб оласанми? — Абжал шундай деди-ю, шишани чаққон очди. Боши устида баланд кўтар-ганча қулқиллатиб ича бошлади. У ҳар ютинганида дўрдоқ лабининг икки четидан қип-қизил вино сизиб тушар, кўйлагининг ёқасидан тошиб, пастга оқар эди. Турқи кўзимга шу қадар жирканч кўриниб кетдики, ижирғаниб юзимни ўтирдим.

Дилафрўзни шунга топшириб қўяманми? Шунга-я! Ун-дан кўра бир марта эмас, ўн марта чўкканим яхши эмас-ми? Абжал винони ичиб бўлди-да, кафтининг орқаси би-лан лабини артди. Шишани улоқтириб юборди. Шиша те-мир йўл четидаги қиррадор тошлар устига тушиб, чил-чил синди.

— Қани, ташла тангани! — Абжал "Дум"га қараб қичқирди. — Ташла, толеимизни синаб кўрайлик!

"Дум" дарров жилпанглаб етиб келди.

— Мана бу 20 тийинлик, — деди қўлидаги тангани кўз-кўз қилиб. — Қаёғини танлайсан?

Абжал кайфдан қизарган кўзларини сузиб қўл силкитди.

— Менга бари бир.

— Сен-чи?

— Менгаям!

— Бўлмаса бундай...

Узоқдан эшитилган гудок товуши "Дум"нинг гапини бўлди.

— Шошма, поезд ўтиб кетсин! — деди у билағонлик билан. — Ҳаммаси қондаси билан бўлиши керак... Эракчасига...

Шиддат билан келаётган тепловоз яқинлашиб қолганда яна бир сигнал берди-да, вагонларни судраганча гулдураб ўтиб кетди. Йўл четидаги мазут сачраган, қовжираб қолган ўтлар силкиниб-силкиниб тагин қаддини ростлади. Зум ўтмай пастда яна Бўрижарнинг гувуллаши эшитила бошлади.

— Гап бундоқ, 20 тийин деб ёзилган томони тушса, Эргаш биринчи бўлиб калла ташлайди. Орқаси тушса — Абжал. — "Дум" шундай деди-да, тангани чириллатиб осмонга отди.

— Мана, Низом, сен ҳам кўр! — "Дум" шпалга тушган танга устига энгашди. — Қарасанг-чи!

Низом икки темир йўлнинг қоқ ўртасида карахт бўлиб турар, чамаси, бу гаровнинг шунчаки ўйин эмаслигига ҳалиям ишонмас эди. Мен бўлсам алақачон ҳукм қилинган одамдек хотиржам эдим.

— Мана, ўзинг кўр! — деди "Дум" негадир қувониб. — "Чув" тушди. Биринчи бўлиб Эргаш ташлайди.

— Бекор айтибсанлар! — Низом жон ҳолатда бақириб юборди. — Сенлар Эргашни ўлдирмоқчисан!

Мен қизиб ётган рельсга ўтирдим-да, индамай туфлимнинг боғичини еча бошладим. Пайпоғимни ечаётга-

нимда негадир Низом ҳам, у билан гичиллашаётган "Дум" ҳам жимиб қолишди. Туфлимни бир чеккага қўйиб, ўтирган жойимда бурилиб қарадим, беҳуш одамдек анграйиб қолдим. Ўн қадамча нарида Дилафрўз турарди. Худди ўша — тушларимда кўргандек оппоқ кўйлак кийган, сочлари чиройли турмакланган Дилафрўз турарди. У оқ туфлиси билан шпалларни битта-битта босиб яқин кела бошлади. Нима бу? Оппоқ булутларнинг менга қилган сўнгги саховатими?

— Тинчликми? — деди у яқин келиб.

— Тинчлик, — "Дум" ноқулай илжайди. — Чўмилмоқчимиз.

Дилафрўз менга ўтирилди.

— Эргаш, сиз ҳам чўмилмоқчимисиз?

Мен шундагина ўзимга келдим. Унинг рўпарасида яланг-оёқ, бемаъни алпозда ўтирганим учун мулзам бўлиб, секин ўрнимдан турдим.

— Шунақа, — дедим иложи борича совуққон оҳангда, — чўмилмоқчиман.

Дилафрўз кескин Абжалга бурилди.

— Нима, мен кўчада тушиб ётган чақаманми, орқамдан гаров ўйнайсизлар?!

Дилафрўз Абжалга гапирди-ю, менинг ичим музлаб кетди. Унинг бу қадар шиддатли оҳангда гапирганини ҳеч эшитмаган эдим. Кўзимни қаёққа яширишни билолмай қолдим.

— Ким етказди? — Абжал лабини бир чеккаси билан илжайди. — Ҳеч ким сизни чақиргани йўқ-ку!

Абжалнинг Дилафрўзга киноя қилиши вужудимни қақшатиб юборди.

— Менга қара, ўв! — дедим овозим титраб. — Гапни кўпайтирма. Бошладик!

Абжал оёғини рельс устига қўйганича туфлисининг боғичини еча бошлади. Шу пайт ҳеч кутилмаган воқеа бўлди. Дилафрўз "Дум" билан Низомнинг орасидан ўтди-да, Абжалнинг елкасига қўлини қўйди.

— Қулоқ солинг.

Абжал бошини кўтарди.

— Хўш?

— Мен... — Дилафрўз Абжалнинг бошига хиёл эгилди. Кўзларида аллақандай ўт ёниб турарди. — Мен сизни яхши кўраман. Шуни билмоқчимидингиз?

Қулоқларим шанғиллаб, кўз ўнгим қоп-қоронғи бўлиб кетди. Гира-шира туманлик орасида Абжалнинг бир зум анграйиб қолганини, кейин қаддини ростлаганини кўрдим. Юрагим гурсиллаб ураётганини, оёқларимдан мадор кетиб бораётганини сезиб турардим.

Зум ўтмай қиррадор тошлар устига чўккалаб қолдим. Кечалари тушимга кириб чиқадиган Дилафрўз шуми? Хаёлимда булутлар орасида сузиб юрадиган Дилафрўз шуми? Ҳозиргина осмонда учиб юрган Дилафрўз бирдан ерга тушди. Йўқ, ердан ҳам пастроққа тушиб кетди... Ана, у кетяпти.

Абжалнинг, ҳамма ёмон кўрадиган, ҳамма жирканадиган Абжалнинг қўлидан тутиб кетяпти! Бундан чиқди, Абжал кеча бекорга гапирмаган, бундан чиқди илгариям...

Абжал унинг оппоқ билагидан тутиб борар, у эса тасмадек рельс устидан дорбозларга ўхшаб эҳтиёткорлик билан мувозанат сақлаб юриб кетар эди. Гўё бир умр шундай юрадигандек. Гўё Абжал бир зум қўлини қўйиб юборса, йиқилиб кетадигандек. Бир неча қадам юришгандан кейин у орқасига бурилиб қаради. Кейин яна... Мен юзимни чирт ўгирдим, бошимни чангаллаб қолдим.

Анчадан кейин ҳушим ўзимга келди. Рўпарамда Низом турарди. У афтимга тикилиб турди-да, қандайдир қуруқ оҳангда сўради:

— Қалай, ўлишингга арзирканми?

— Сенга нима! — дедим жиннилардек бақириб. — Сенинг нима ишинг бор? Йўқол, тошингни тер!

Эртасига кимё имтиҳонидан уч олдим. Чиксам, мактаб дарвозаси олдида япроқларини чанг босган олча тагида Дилафрўз илжайиб турибди. Кўзимга шу қадар хунук кўриниб кетдики, юзимни тескари ўгирдим. Шитоб билан ўтиб кетаётган эдим, чақирди:

— Эргаш...

— Нима! — дедим бақириб. — Абжал камлик қилиб

қолдими? Бирпас сабр қилсанг чиқади! — Шундай дедим, югуриб кетдим.

Кейин... ҳаммаси тамом бўлди. Мактаб ҳам. Муҳаббат ҳам... Тошкентдек шаҳри азимда институтга киришга кўзим етмасди. Омадим чопдими, яхши тайёргарлик кўрдимми, ҳарқалай Темир йўл транспорти инженерлари институтига кирдим. Ора-чора Низомдан хат келиб турарди. Икки марта Дилафрўз сени сўради, адресингни берайми, деган мазмунда ҳам ёзди. Кўнглимда қувончга ўхшаш бир нима йилт этгандек бўлдию, ўша заҳоти сўнди. Унинг Абжал билан етаклашиб кетаётгани, мен бўлсам аҳмоқона бир аллозда темир йўл четида анграйиб ўтирганим кўз ўнгимга келиб, "аравасини тортсин" деган мазмунда жавоб ёзиб юбордим. Шунда ҳам ҳар гал уни эласам, юрагимнинг бир чети жиз этиб қўярди... Бора-бора жизилламайдиган бўлди... Тўртинчи курсни битирган йилим уйландим. Шунда ҳам қачондир кўнгли қўйган кишингни унутиш оғир бўларкан, унинг қисматига бефарқ қарай олмас экансан. Дилафрўз Андижон Тиббиёт институтида ўқиётганидан хабарим бор эди. ўша йили у ҳам турмушга чиққанини эшитдим. Йўқ, юрагимда рашк ёки изтироб эмас, ўкинчга ўхшашроқ бир нарса уйғонди. Уйғондию, сўнди. Фақат бир нарсага ҳайрон қолдим. Дилафрўз Абжалга эмас, бошқа йигитга турмушга чиқибди...

Кейин булар ҳам унутилди. Фақат онда-сонда тушларимга оппоқ кўйлак кийган Дилафрўз кирадиган бўлди.

Ўн саккиз йил оз муддат эмас. Дилафрўз чиндан ҳам ўзгарган, аммо ўктам кулгиси, қуралай кўзларининг киборона боқиши ўша-ўша эди.

— Мен сизни тушимда кўриб тураман, — деб такрорладим унинг кўзига тикилиб.

— Йўғе! — Дилафрўз кўзларидан ўт чакнаб кулди. — Наҳотки?

— Бу гапни сизга ёқиш учун айтаётганим йўқ. Бор гап шу.

— Қаранг-а, мен шунча ҳаракат қилсам ҳам сиз сира тушимга кирмайсиз.

Бу гапни у ярим ҳазил билан айтди. Бироқ менинг кўз

ўнгимда яна ўша совуқ манзара жонланди. Унинг Абжал билан етаклашиб кетгани-ю, мен аянчли қиёфада термилб қолганим. Ҳарчанд ўзимни тутишга уринсам ҳам бундай паллада айтиш мумкин бўлмаган энг аҳмоқона гап оғзимдан чиқиб кетди:

— Абжални ҳеч кўрасизми?

У ярқ этиб қаради.

— Кимни-и-и? — деди чўзиб

Кулдим.

— Абжални-да! Эсингиздан чиқдими?

Дилафрўз кўзимга узоқ, синовчан тикилиб турди-да негадир истехзоли кулди.

— Бошимга урамани уни?! — деди қошини чимириб.

Эсанкираб қолдим.

— Ахир ўшанда...

Дилафрўзнинг кўзларига сезилар-сезилмас изтироғ шарпаси соя солиб ўтгандек бўлди. Бироқ зум ўтмай кулимсираб сўради:

— Докторлик ишингиз битиб қолдими?

— Сиз... сиз қаёқдан биласиз? — дедим баттар ҳайратланиб.

— Мен шунақа билагонман! — Унинг гап оҳангида яширин истехзо бор эди. — Ҳаммасини биламан! Қачон номзодлик диссертациясини ёқлаганингизни, Гули билан тўйингиз ўн тўртинчи июн, шанба кuni бўлганини. Тўнғич ўғлингиз май ойида туғилганини... Хотинингиз ҳамшира бўлиб ишлашини... Айтаверайми? — У кулди. Аммо бу сафар кулгусида ўктамлик йўқ эди. Бунини ўзи ҳам сезди шекилли, юзини ўтириб, бошини қуйи солди...

Вужудим бирдан бўм-бўш бўлиб қолди. Самолёт ҳамон гувиллаб учиб борар, назаримда менинг қалбимда ҳам алланима гувиллаб жунбушга келган эди...

Нимага у сенинг ҳаётингни миридан-сиригача билади? Илмий ишингниям, қачон уйланганингниям... Нимага? Нега у Абжалнинг номини эшитганда ижирғанди? Демак, Абжалдан нафратланар экан-да?! Хўш, ўшанда кўприк устида ўзингни аянчли қиёфада қолиб кетганингни ўйлайсану, нега Дилафрўзни ўйламайсан? Ўшанда Дилафрўз

учун, мактабнинг энг гўзал, энг мағрур қизи учун ўзи ёмон кўрган, ўзи жирканадиган одам билан қўл ушлашиб кетиш осон бўлмагандир? Ким учун қилди бу ишни? Шошма... Ўшанда рельс устида амаллаб мувозанат сақлаб кетаётганида нима учун орқасига қайта-қайта термилиб қаради? Балки ўшанда унинг кўзларида инграган изтиробини пайқамай қолгандирсан? Балки эртасига мактаб дарвозаси олдида сени кутиб турганида ҳаммасини тушунтирмоқчи бўлгандир? Сен бўлсанг, уни ҳақорат қилиб жўнаб қолгансан. У шундаям сени кечирган. Бўлмаса, нима учун Низомдан қайта-қайта суриштирди сени? Нимага сен билан учрашишни тилади? Нимага? Нимага хотинингдан тортиб болангнинг туғилган кунигача билади? Нимага? Нимага?

Бир-биридан аччиқ, бир-биридан армонли саволлар кетма-кет ёпирилиб келар, самолёт моторининг гувиллаши, миямда чарх ураётган саволлар ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб вужудимни ларзага солар, Дилафрўз бўлса ҳамон нариёққа қараб ўтирар эди. Мен унинг юзидаги ифодани аниқ кўрмасдим. Аммо кўрмасам ҳам ўзимнинг беписандлигим туфайли, ўзимнинг бефаҳмлигим туфайли шунча пайтдан буён пайқамай келган туйғуларни энди аниқ сезиб турардим. Фақат... фақат энди кеч бўлганди. Ажаб, сендек "олим", сендек "зукко" эркакнинг бир аёл қалбини тушуниши учун ўн йил керак бўлибди! Ўшандаям тасодифан, тўсатдан... Демак, шунча йиллардан бери бежиз тушларингга кирмаган экан-да?!

Сен бўлса... Сен галварс бўлса...

Дилафрўз ҳамон бошини қуйи солиб, нариёққа қараб ўтирар, назаримда у яна ўша оқ, оппоқ булутлар орасида учиб юрадиган малакка айланиб қолганди...

Мундарижа

Ҳ. Болтабоев. Сўзбоши. Элик йилик қадрдон қахра- монлар	3
Шамол эсаверади	7
Қалбингга қулоқ сол	90
Узун кечалар	207
Умр савдоси	230
Оқ булут, оппоқ булут	243

Адабий-бадиий нашр

Ўткир Ҳошимов

ШАМОЛ ЭСАВЕРАДИ

Мухаррир Ўлмасхон Ҳошимова

Рассом Шуҳрат Мирфаёзов

Техник муҳаррир Эркин Юсупов

Мусахҳиҳ Нилуфар Мавлонова

Нашр. лиц. АИ № 104, 15.07.2008. Босишга 12.08.2017 йилда
рухсат этилди. BalticaUz гарнитураси. Қоғоз ўлчами 84x108 ¹/₃₂.
Офсет босма усулида босилди. Шартли босма тобоғи 16,0.
Адади 1000 нусха. Бужуртма №40.
Баҳоси келишув асосида.

«MERIYUS» хусусий матбаа-нашриёт корхонасида
нашрга тайёрланди.

Тел.: (+998-71) 249-94-11

“ADAD PLUS” МЧЖ босмахонасида чоп этилди.

Манзил: Тошкент шаҳри, Бунёдкорлар кўчаси, 28-уй.